

STUDII TEOLOGICE

• REVISTA FACULTĂȚILOR DE TEOLOGIE DIN PATRIARHIA ROMÂNĂ •

*Lucrarea
nr.*

CUPRINS

ARTICOLE ȘI STUDII

† Nestor, Mitropolitul Olteniei, <i>Sfântul Petru Movilă, Mitropolitul Kievului și a toată Ucraina</i>	5
Acad. prof. Virgil Cândea, <i>Evangelhia în cultura românească</i>	97
Pr. prof. Ion Ionescu, <i>Palinghnesia — nașterea din nou — ziua a opta</i>	104
Pr. asist. Vasile Gordon, <i>Religia în școală</i>	108
Pr. drd. Cristian Popescu, <i>Chip și asemănare în teologia romano-catolică și în teologia ortodoxă</i>	120
Pr. Nicolae Popescu-Severin, <i>Despre numirile Cuvioasei Parascheva</i>	138
Pr. Grigore Popescu, <i>Despre existența vitraliilor în locașurile de cult creștine</i>	147
Fratele Teofan, <i>Gândirea Sfântului Isaac Sirul în experiența mistică a unui călugăr de la Athos din secolul XX</i>	152

RECENZII

Mihai Diaconescu, <i>Prelegeri de estetica Ortodoxiei</i> , ed. Porto-Franco, Galați, 450 p., de Pr. Ion Ionescu	157
--	-----

STUDII TEOLOGICE

REVISTA FACULTĂȚILOR DE TEOLOGIE
DIN PATRIARHIA ROMÂNĂ

SERIA a II-a, ANUL XLIX, Nr. 1—2, IANUARIE—IUNIE, 1997

BUCUREȘTI

COMITETUL DE REDACȚIE :

Președinte : Prea Fericitul Părinte TEOCTIST, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române.

Membri : din partea Facultății de Teologie din București : Pr. Decan CONSTANTIN CORNIȚESCU și Pr. Prodecan NICOLAE NECULA ; din partea Facultății de Teologie din Sibiu : Pr. Decan MIRCEA PĂCURARIU.

Redactor : DUMITRESCU DAN

COLABORATORI :

Înalt Prea Sfințiii Mitropoliți și Prea Sfințiii Episcopi, Prea Cucernicii Preoți Profesori de la Facultățile de Teologie ortodoxă, candidații la titlul de doctor în teologie, studenții teologi și Prea Cucernicii Preoți.

† N E S T O R
ARHIEPISCOP AL CRAIOVEI
ȘI MITROPOLIT AL OLTENIEI

SFÂNTUL PETRU MOVILĂ
MITROPOLITUL KIEVULUI, AL GALIȚIEI
ȘI A TOATĂ UCRAINA

MONOGRAFIE HAGIOGRAFICĂ

TIPĂRITĂ ÎN URMA HOTĂRĂRII SFÂNTULUI SINOD
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE,
DIN ANUL MÂNTUIRII 1996, ZIUA 26, LUNA OCTOMBRIE

BUCUREȘTI - 1998

SFÂNTUL
PETRU

IERARH
MOVILĂ

SFÂNTUL MITROPOLIT
PETRU MOVILĂ

SFÂNTUL PETRU MOVILĂ MITROPOLITUL KIEVULUI ȘI A TOATĂ UCRAINA

1

LOCUL ȘI ANUL NAȘTERII : SUCEAVA, 1596

A. Petru Movilă s-a născut în vechea capitală a Moldovei : *Suceava*. Unchiul său, voievodul Ieremia Movilă, deși avea două reședințe : la Suceava și la Iași, stătea mai mult la Suceava. Cele mai multe acte de domnie le-a dat din această veche capitală moldavă. Un alt unchi al său, mitropolitul Gheorghe Movilă, fratele voievodului țării, avea reședința numai la Suceava. Tatăl lui Petru Movilă, Simion Movilă, frate cu voievodul și cu mitropolitul Moldovei, îndeplinind demnitățile de hatman, portar și pârcălab sau «căpetenia cea mare a oastei, comandantul suprem al armatei»¹, strategic, își avea Curtea la Suceava. Casele boierești ale lui Simion Movilă, mare sfetnic al voievodului, trebuie să fi fost între Mitropolie și Curtea domnească din oraș².

Părintele prof. acad. Nicolae M. Popescu, foarte erudit și în biografia și în opera mitropolitului Petru Movilă, inspirat, scria : «Nașterea i-a fost sub semne bune...»³.

Suceava, cu bogata sa istorie mușatină, cu tradițiile bisericești, cu minunile care adesea aveau loc la racla moaștelor Sfântului Mare Mucenic Ioan cel Nou, patron și mare ocrotitor a toată Moldova, ca un nour prea luminos, de-a lungul vieții mitropolitului Petru Movilă, totdeauna a fost prezentă pe cerul său afectiv.

B. Petru Movilă a venit pe lume în anul de grație 1596, ziua 21 decembrie.

1. Arhim. Ghenadie Enăceanu, *Meșterul Manole și Petru Movilă. Din Istoria bisericească a românilor*, Extras din «Biserica Ortodoxă Română», an. VII (1883), București, p. 127; *Istoria Orașului Iași*, vol. I, Iași, 1980, p. 84—85 și Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova* (sec. XIV—XVII), București, 1968, p. 249—250.

2. Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 794.

3. Pr. Nicolae M. Popescu, *Petru Movilă*, în «Biserica Ortodoxă Română», an. LXV (1947), 1—3, p. 15.

O parte dintre istorici, unii chiar români, au stabilit anul de naștere al mitropolitului Petru Movilă în 1596, pornind de la un *Letopiseț* al cronicarului Ioachim Ierlici, care spune explicit că cel care a fost arhipăstor al Kievului și a toată Ucraina între anii 1633—1646, a trecut la cele veșnice când avea vârsta de 50 de ani ⁴.

În România există o inscripție în piatră, care, în felul ei, ne indică anul nașterii lui Petru Movilă. Este piatra de mormânt a lui Mihail vodă Movilă, fratele mitropolitului nostru, de la Mănăstirea Dealu, din anul 1608, unde se spune: «Această piatră de mormânt a făcut-o și a împodobit-o doamna Marghita fiului ei Io Mihail Moghilă voievod și domn Țării Moldovei, fiul lui Simion Moghilă Voievod. Și sfârșitul vieții sale i-a fost în locul Târgoviște și a fost îngropat aici, în sfânta biserică locașul Dealului, în zilele blagocestivului domn Io Radu Voievod, nepotul de fiu al lui Basarab Voievod. Și a fost domn trei luni în locul părintelui său și i-au fost zilele vieții ani 16 și jumătate; la anul 7116 (1608), luna (ianuar) 27» ⁵. Deci, Mihail se născuse în vara anului 1591, iar Petru în 1596. Ordinea nașterii fiilor lui Simion Movilă și ai soției sale Marghita Melania fiind următoarea: Pavel, mort la 24 mai 1607; *Mihail*, Gavril; *Petru*, Ioan și Moise, plus două fete: Teodosia, decedată prematur în 1596, și Ruxanda, despre care nu se știu multe lucruri ⁶.

Mai cităm un document hotărâtor, de unde reiese că Petru Movilă s-a născut în anul 1596: *Panegiricul-necrolog* din anul 1647, rostit la catafalcul arhipăstorului kievean, de monahul Iosif Kalimon, care s-a și tipărit, cu titlul: *Jale reinnoită...* În acest panegiric, călugărul Iosif Kalimon spune: «Viața Păstorului nostru, fiind scurtă...; Cine moare la *vârstă tânără* ajunge repede...; Cine moare la *vârstă mijlocie*, nu-i de mirare că întârzie când are de străbătut cale lungă...; Cine moare în *vârstă ultimă*, acela aleargă alene..., mereu se odihnește pe drum..., se oprește la popasuri...; În *vârstă mijlocie* Prea Luminatul Părintele Petru Movilă mitropolitul a ajuns în mormânt...» ⁷.

Deci, de la 22 decembrie 1646, data morții mitropolitului kievean, ducându-ne înapoi cu 50 de ani, adică vârsta mijlocie pe care o indică panegiristul, ajungem la 21 decembrie 1596, când s-a născut, la Suceava, Petru Movilă.

Așadar, ortodoxul prin credință Ioachim Ierlici, polonez prin limbă și simpatii, era foarte bine documentat când scria că mitropolitul Petru

4. Se cunosc astăzi două ediții ale acestui *Letopiseț*: Varșovia, 1853 — este vorba de fapt de însemnările lui E. Voițki despre *Latopisiec...* *Ioachima Iezlicza*; și Petrograd, 1859, vol. I (Vezi Arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 134—135 și Prof. dr. Oles Bilodid și Arh. Victor Harlamov, *Descoperirea de sub fundația catedralei Uspenia din Kiev*, traducere din limba ucraineană de Dinu Ursu și Zamfira Mihail, în «Mitropolia Ardealului», an. XXXII (1987), 6, Sibiu, p. 65).

5. N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, București, 1905, p. 99—100.

6. C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, partea I, București, 1942, p. 14.

7. Vezi *Panegiricul-necrolog*, intitulat «*Jale reinnoită...*», rostit la catafalcul mitropolitului Petru Movilă în catedrala Lavrei Pecerska din Kiev, tipărit în 24 foi, tradus în românește din limba polonă de Mihai Mitu, traducere văzută de prof. I. C. Chițimia și publicată în «Mitropolia Ardealului», an. XXXIII (1988), 1, Sibiu, paragrafele citate: p. 12 și 15.

Movilă a trăit 50 de ani. Fără îndoială, pe lângă *Panegiricul-necrolog* pe care-l cunoștea, el va fi avut la îndemână și alte dovezi cu privire la anii vieții marelui ierarh kievean⁸.

8. Total nedocumentați sunt Oles Bilodid și Victor Harlamov, când imaginar și pseudoștiințific vor să lanseze ideea că Petru Movilă s-a născut în anul 1574 și-l ironizează cu lipsă de respect, la peste trei veacuri, pe Ioachim Ierlici, când își arată necunoașterea problemei, scriind: «În treacăt ne convingem încă o dată de falsitatea declarațiilor lor I. Ierlici că Petru Movilă ar fi trăit 50 de ani...» (Articolul citat mai sus: *Descoperirea de sub fundația catedralei Uspenia din Kiev...*). Asemenea afirmații necontrolate științifice produc derută și confuzii regretabile.

Cum stau lucrurile în realitate? În anul 1982, autoritățile de stat de la Kiev au hotărât să înlăture de la Pecerska Lavra molozul rămas de pe urma bombardamentelor din vremea ultimului război mondial și, după convenitele cercetări arheologice, să se refacă sfântul locaș. În aceste împrejurări, un filolog de profesie, dr. Oles Bilodid și arhitectul arheolog Victor Harlamov s-au întâlnit — după propria lor mărturie — la ruinele fostei catedrale Uspenia, unde, în partea stângă, la subsol, în ziua de 9 martie 1647, a fost așezat sicriul cu moaștele celui ce a fost Petru Movilă, arhiepiscopul și mitropolitul Kievului și a toată Ucraina. Ca prin minune s-au descoperit două plăcuțe de argint care fuseseră fixate prin câteva cuițe de aramă pe sicriu. Pe cele două plăci erau gravate, de artistul ieromonah *Iliia*, emblema Movileștilor și un foarte sumar epitaf. Când a fost vorba de citirea anului de naștere al mitropolitului Petru Movilă, înscris pe una din plăcuțe, cei doi specialiști au întâmpinat greutăți și, prin deducții și descifrări *sui generis*, au tras concluzia că nu este 1596, ci 1574. Deci, după opinia lor, când a trecut la Domnul, Petru Movilă nu avea vârsta de 50 de ani, ci 72 de ani.

În epitaf, după ce se spune: «...născut în anul de la Nașterea lui Hristos...» sunt înscrise trei litere chirilice pentru cifre: A, care reprezintă 1000; F, pentru 500 și *lita*, pentru 9. Placa fiind zgăriată de schijele bombelor din timpul războiului, nu se distinge clar enigmaticul *lita*. Fără temeii, cei doi cercetători au apelat la *Paleografia rusă* a lui L. V. Cerepin, Moscova, 1956 și au tras concluzia că aici *lita* este o asociere între O, situat pe linie și D, deasupra liniei. Astfel, ei stabilesc «*anul nașterii eminentului iluminist kievean, fondatorul Colegiului din Kiev, Petru Movilă — 1574*» și încheie: «Cineva ar putea să se întrebe: nu sunt oare din cale afară de categorici autorii în aprecierile lor? ...Eventuala îndoială a cititorului nu ne abate de la constatarea noastră fermă: Catedrala Uspenia a păstrat 365 de ani o taină». Este părere cu totul personală a celor doi cercetători care, după cum este formulată, nu îngăduie dialogul, dreptul altora la opinie. De aceea, problema trebuie abordată documentat și rezonabil, pentru restabilirea adevărului necesar în biografia lui Petru Movilă.

Vasile Malanetchi, care cunoștea din presa de la Kiev concluziile celor doi cercetători, a arătat în 1984, într-o revistă de profil de la Chișinău, că problema trebuie adusă în discuția unui cerc cât mai larg de specialiști, pentru clarificarea ei. (Vezi *Mormântul lui Petru Movilă*, în *Literatura și arta*, nr. 32, din 9 aug. 1984, p. 8).

Regretatul părinte Paul Mihail, recent trecut la cele veșnice, care, la cererea sa, primise articolul menționat chiar de la cei doi autori de la Kiev, cărora le purta toată stima cuvenită, scria în legătură cu concluziile lor asupra cercetărilor arheologice de la Pecerska: «...va da însă naștere la discuții interpretarea semnului compus *lita*, care se observă bine în fotografia inscripției. Oricum va fi interpretat acest semn, este evident că nu s-a notat cifra (15)96... Reanalizarea ineziei literelor din inscripția de pe placa de argint și prin fotografierea cu infraroșii... considerăm că va trebui să preocupe în continuare pe autorii descoperirii...» (Pr. dr. Paul Mihail, *Considerații asupra scrierilor și activității mitropolitului Petru Movilă și completări bibliografice*, în «Mitropolia Ardealului», an. XXXII (1987), 6, Sibiu, p. 76—77).

Înalt Prea Sfințitul Antonie Pământdeală, Mitropolitul Ardealului, după ce publică în revista eparhială articolul celor doi cercetători de la Kiev, își exprimă rezerva în legătură cu opinia lor, spunând: «...Istoricii noștri, toți, notează ca an al nașterii 1596... Or, chiar pe epitaful descoperit acum la Kiev se spune că «în tinerețe a participat la bătălia de la Hotin împotriva turcilor». Oare, la 47 de ani,

Petru Movilă s-a născut în anul 1596, *ziua 21 decembrie*, stil vechi, stil pe care Biserica Ortodoxă Ucraineană, ca și Biserica Ortodoxă Rusă, și astăzi îl păstrează, spre deosebire de calendarul din viața de Stat, care, atât la Kiev, cât și la Moscova, folosește stilul nou. Foarte importantă și vrednică de cinstire este hotărârea U.N.E.S.C.O., care, atunci când a stabilit *anul de două ori jubiliar* — Petru Movilă, a ținut cont de stilul vechi, altfel ne trezeam cu această aniversare în 1997.

Desigur, după ce a ajuns stareț al vestitei Lavre Pecerska și, mai ales, după ce a fost sfințit și înscăunat arhiepiscop și mitropolit al Kievului și a toată Ucraina, Petru Movilă și-a sărbătorit anual ziua de naștere la 21 decembrie, chiar dacă, din cauza apropierei Crăciunului, a fost botezat mai târziu, la Suceava.

Ziua onomastică a mitropolitului Petru Movilă era la 29 iunie, zi pe care credem că o petrecea, din smerenie monahală, în rugăciune și meditație.

Solemnități, vedem din câteva panegirice, dădeau, însă, cei din jurul său zilei de 21 decembrie.

mai era «tinerețe»? «...Cei doi ajung la concluzia că 1574 e anul adevărat. Atât numai că citirea acestui an nu e foarte sigură. Cel puțin cu această impresie rămânem după ce parcurgem demonstrația celor doi» (Antonie Plămădeală, Mitropolitul Ardealului, *Mitropolitul Petru Movilă la 340 ani de la moartea sa (1647—1987)*, în «Mitropolia Ardealului», an. XXXII (1987), 6, Sibiu, p. 55—56).

Recent, Pavel Bălan, în *Icoana sufletului nostru*, apărută la Chișinău în 1992, primește fără nici o rezervă concluzia că Petru Movilă s-a născut în 1574 și a trecut la cele veșnice în vârstă de 72 de ani. Îi respectăm opinia, dar n-are dreptate.

Cei doi cercetători, dr. Oles Bilodid și arh. Victor Harlamov, nu trebuia, oare, să încadreze biografia lui Petru Movilă într-un context mai larg, urmărindu-i genealogia: bunicii, părinții și mai ales frații, în ordinea vârstei lor, spre a ajunge la o datare cât mai documentară a nașterii mitropolitului de la Kiev?

E drept că, în articolul menționat, autorii citează unele lucrări apărute în limba română, cum sunt cele ale lui Ion Irineu Mihălcescu, Constantin Erbiceanu, Teofil Ionescu despre Petru Movilă, dar ne întrebăm cum de n-au cunoscut lucrarea lui Nicolae Iorga privind *Inscripțiile din bisericile României*, care cuprind și inscripția tombală de la Mănăstirea Dealu, crucială pentru datarea nașterii mitropolitului Petru Movilă sau paginile dedicate *Mănăstirii Dealu din Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor feudale din România*, de N. Stoicescu, vol. I, Craiova, 1970.

Surprinzător este și faptul că deși articolul despre care vorbim menționează că la funeraliile mitropolitului Petru Movilă, călugărul Iosif Kalimon «a rostit predica de adio pe care mai târziu a publicat-o sub titlul «*Durere reînnoită*» și care a fost menționată în anul 1981 prin osteneala cercetătorilor Iakim Zapasko și Iaroslav Isaievici, în *Catalogul tipăriturilor vechi din Ucraina*, Lvov, I, 1574—1700, poziția 366, autorii, și mai ales Prof. dr. Oles Bilodid, de specialitate filolog, n-au studiat cu atenție acest necrolog. Dacă ar fi cunoscut bine conținutul acestor pagini, în care se spune clar că *Petru Movilă a decedat la vârstă mijlocie*, cei doi cercetători nu s-ar fi grăbit să citească în epitaf 1574, ca an de naștere a mitropolitului Petru Movilă și *n-ar fi ignorat afirmația bazată pe documente a cronicarului I. Ierlici*.

În legătură cu anul nașterii mitropolitului Petru Movilă a se vedea și următoarele articole recent apărute: Alexandru Mareș, *În legătură cu interpretarea slovelor-cifte (note paleografice)*, «*Limba Română*», XLII (1993), 10, p. 485—490; Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, *Postlădă, note și comentarii*, la volumul antologic: P. P. Panaitescu, *Studii...*, Editura Enciclopedică, București, 1996, p. 150—152 și Constantin Rezaschevici, *O problemă controversată. Data nașterii lui Petru Movilă*, în «*Magazin Istoric*», XXX (1996), 12 (357), p. 14—17.

La Suceava și în toată Moldova, în Țara Românească, în Transilvania, la Kiev și la Moscova, la 21 decembrie, când s-a născut Petru Movilă, ca și astăzi, în *Sinaxar* sunt pomeniți Sfânta Muceniță Iuliana din Nicomidia și Sfântul Mucenic Temistocle. Ei se găsesc înscriși și în Mineiul din decembrie, copiat din porunca lui Ieremia Movilă Voievod pentru Sucevița, în anul 1606, de smeritul Prohor⁹.

La Kiev și Moscova, în ziua de 21 decembrie se mai sărbătorește local și Sfântul Ierarh Petru, un predecesor al mitropolitului Petru Movilă la Kiev, care a devenit pe urmă mitropolit al Moscovei. Această sărbătoare locală dădea un fast deosebit zilei de 21 decembrie la Kiev, probabil și la Moscova.

2

PĂRINȚII, MOȘII ȘI STRĂMOȘII ; FRAȚII, VERII : MOVILEȘTII ȘI HĂRĂȘTII

Pentru a cunoaște și înțelege mai bine personalitatea marelui mitropolit Petru Movilă, credința și nevoințele sale ascetice, se cuvine să-i prezentăm, oricât de sumar, pe binecredincioșii săi părinți, pe moșii și strămoșii în linie *paternă și maternă*, apoi, pe lângă frați și surori, o parte din verii primari și rudele colaterale mai apropiate. Aceste date ne vor lumina mai multe aspecte din viața sfântă a acestui vlăstar de voievod român, din prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Mitropolitul Petru Movilă, prin nașterea sa, face parte din două neamuri vestite de boieri moldoveni, cunoscute documentar încă din secolul al XV-lea, care au dat Țării și Bisericii sftnici înțelepți și ierarhi înzestrați cu dar jertfelnic și ei se numesc *Movileștii și Hărăștii*. În plus, unii Movilești au devenit voievozi ai Moldovei și ai Țării Românești. Prin acești boieri de viță veche, voievozi și mitropoliți, s-a creat, pe cât era posibil, în vitregia vremurilor de atunci, o epocă de liniște și propășire în Țările Române și în sud-estul european.

I.

Movileștii spuneau, ori de câte ori li se iveau prilejul, că strămoșii lor stăpâneau mai multe sate încă «de la întemeierea țării»¹⁰. La fel puteau răspunde și cei din familia boierească Hâra. Într-un manuscris autobiografic, mitropolitul Petru Movilă preciza că

9. G. Popescu-Vâlcea, *Un manuscris al voievodului Ieremia Movilă*, București, 1984, p. 7 și 50.

10. Ștefan S. Gorovei, *Movileștii*, în «Magazin istoric», an. VII (1973), 6, București, p. 64.

bunicul său după tată este logofătul Ioan Movilă¹¹, fiul lui Iațco Hudici¹², membru în Sfatul domnesc al lui Ștefan cel Mare și Sfânt¹³.

Amintind pe Iațco Hudici, ne ducem cu gândul la satul *Hudești*, moșia principală a Moveștilor, unde aveau și curtea boierească. Hudeștii se găsesc în dreapta Prutului, pe drumul principal Rădăuți-Ștefănești, numit în vechime *Calea Hotinului*. Odinioară, din cauza dealurilor, acest drum era îngust. și de aici, în slava veche *hudă* sau *hudită*, de unde numirea Hudești¹⁴. Localități principale în vecinătate sunt: *Herța*, la nord și *Dărăbani*, la sud-vest.

Documentele vechi moldovenești ne arată că satul Hudești de pe Bașeu-Dorohoi era «întărit eu curți, iazuri și mori lui Ioan Movilă logofăt și cu case, heleșteie și poieni lui Ieremia vornic și Simion ceașnic»¹⁵. La moșia și curtea boierească de la Hudești a părinților săi, copilandrul Pătrașcu a venit deseori de la Suceava sau de la Iași, mai ales vara, până pe la sfârșitul anului 1607, unde atunci a cunoscut atâtea tradiții populare românești. El a purtat tainic în sufletul său imaginea bisericii din Hudești, chipurile oamenilor satului, scenele pline de miraj petrecute în preajma iazurilor, în poienile și pădurile acelor locuri¹⁶.

În anul 1542, Ioan Movilă dăruia cu toată evlavia un sfânt Epitaf unei biserici cu hramul «Sfântul Ierarh Nicolae». Specialiști în istoria artei consideră că acest Epitaf a putut fi dăruit uneia din bisericile mănăstirilor Probota, Râșca sau Coșula¹⁷. În preajma lui septembrie 1563, el era pribeag în Polonia. De aici l-a susținut pe tronul Moldovei pe Alexandru Lăpușneanu, în domnia căruia a devenit mare logofăt¹⁸.

Ioan Movilă a fost căsătorit de două ori. Cu prima soție, care se numea *Greaca*, a avut trei copii, doi băieți, *Toader* și *Iurașco* și o fată,

11. Arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 132, Nota (a).

12. *Documente privind Istoria României. Veacul XVI, A. Moldova*, vol. III, București, 1951, p. 222—223.

13. Vezi Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV—XVII*, București, 1971, p. 317.

14. *Marele Dicționar Geografic al României*, vol. IV, București, 1901, p. 346; Alex. Resmeriță, *Dicționarul etimologico-semantic al limbii române...*, Craiova, 1924, p. 321 și *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, ed. Cartea Românească, București, 1931, p. 589.

15. În anul 1582, satul Hudești era al familiei Movilă, care își avea aici curțile boierești. În Hudești a dăinuit până aproape de zilele noastre o biserică veche de lemn, lângă care s-a înălțat cu vremea, una de zid, cu hramul «Sfântul Mare Mucenic Dimitrie». Pe la 1616 sunt menționate la Hudești casele boierești ale lui Pătrașco Ciogolea logofăt, înrudit cu Moveștii, care, de fapt, se stingeau încet, încet... (N. Stoicescu, *Repertoriul...*, p. 374; C. Sion, *Arhondologia Moldovei...*, București, 1973, p. 317 și *Documente privind Istoria României, A. Moldova, veacul XIV—XVII; Indicele numelor de locuri*, întocmit de Alex. I. Gonta, Ediție de I. Caproșu, București, 1990, p. 128).

16. Parohia «Sf. Dumitru» din Hudești avea la începutul secolului nostru aproape 500 de familii, cu cca. 2500 suflete (Vezi *Administrația Casei Bisericii, Anuar, 1909*, București, p. 336).

17. Acest Sfânt Aer sau Epitaf se păstrează astăzi la Muzeul de artă ucraineană din Kiev (cf. Corina Nicolescu, *Două epitafe din vremea lui Petru Rareș*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», an. XLVII (1971), nr. 7—8, Iași, p. 463—466. La p. 463 este o reproducere-foto a Epitafului).

18. Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1994, p. 40—44 și 103—109.

Maria-Greaca. Vădov prin decesul primei soții, el s-a căsătorit a doua oară cu cneaghina Maria, fiica voievodului *Petru Rareș*. Din această nouă căsătorie s-au născut trei fii și o fiică : *Gheorghe*, *Ieremia*, *Simion*, tatăl lui *Petru Movilă*, și *Ana-Scheauca*.

La un moment dat, cu învoirea soției sale, cneaghina Maria, marele logofăt Ioan s-a călugărit, cum aflăm într-un document dat Mănăstirii Secu, la 12 mai 1606, de Ieremia Movilă voievod, în care se vorbește despre «Ioan Movilă logofătul, care în viața monahală s-a numit Ioanichie»¹⁹. El este pictat în cernita haină monahală, într-un tablou votiv, în fresca interioară de la Sucevița²⁰. În epocă, dintre boieri sau soțiile de boieri, s-au mai călugărit paharnicul Toader, cu numele Teodosie ; boierul Nicoară, devenit monahul Neofit ; Nestor Ureche, apropiatul Movileștilor, după închinoviere, smeritul monah Nicodim ; Odochia, mama unui pretendent la domnie, a devenit monahia Dionisia, iar dintre boieroaicele de atunci se mai cunosc încă două călugărițe : una, Marta și alta, Sofronia²¹.

Marele logofăt Ioan Movilă, bunicul după tată al Mitropolitului Petru Movilă, este întemeietorul familiei Movileștilor, din care se trage cunoscuta dinastie domnitoare din Moldova²².

Cneaghina Maria Movilă, născută Rareș, bunica pe linie paternă a lui Petru Movilă, și-a trăit viața, cu voia Domnului, încă câteva decenii după călugărirea soțului său și trecerea lui la cele veșnice. I-a văzut chipul cernit zugrăvit la Sucevița și, în același timp, și-a văzut și chipul ei, pictat între ctitorii în viață, în tabloul votiv, tot la Sucevița, imediat după Ieremia Vodă Movilă. A trăit peste 80 de ani la curțile fiilor săi și credem că mai mult pe lângă Simion Movilă. Ea a putut, alături de mama lui Pătrașcu, să-i murmure copilului cântece de leagăn, iar mai târziu să-i spună povești și istorisiri din vremea lui Ștefan cel Mare și Sfânt, a tatălui său Petru Rareș și a rudei lor Alexandru Lăpușeanu. Poate l-a dus și ea pe copilul Petru la racla moaștelor Sfântului Ioan cel Nou din Cetatea Sucevei, învățându-l să se închine, să spună scurte rugăciuni și să slăvească pe Dumnezeu. Probabil, după anii 1607—1608, când a intrat vifor năpraznic în familia Movileștilor, nu toți vrednici urmași ai lui Ieremia și Simion Movilă, ce au avut cu adevărat dragoste frățescă unul față de altul, și amândoi pentru părintele mitropolit Gheorghe Movilă, bătrâna cheaghină Maria s-a retras în Polonia, la

19. Ștefan S. Gorovei, *Petru Movilă. Contribuții*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», an. LVII (1981), 10—12, Iași, p. 704—705 ; Idem, *Movileștii*, în *Magazin istoric*, numărul citat, p. 66 și Matei Cazacu, *Pierre Mohyla (Petru Movilă) et la Roumanie : Essai historique et bibliographique*, în «The Kiev Mohyla Academy», rev. «Harvard Ukrainian Studies», VIII (1984), Massachusetts.

20. Episcopul Melchisedec, *Chronica Romanului*, București, 1881, I, p. 25 și T.G. Bulat, *Petru Movilă prinț de Moldova, apărător al Ortodoxismului...*, Iași, 1941, p. 4.

21. Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 105.

22. Nicolae Mateescu, *Petru Movilă Mitropolitul Kievului, 1596—1646*, București, 1896, p. 41.

nepoata ei, văduva bogată Reghina, prin căsătorie Wisznowieschi, unde, în 1614, a trecut în viața de dincolo²³.

Teodor Movilă, fiu din prima căsătorie a logofătului Ioan Movilă, în felul lui, unchi al mitropolitului Petru Movilă, a conviețuit în raporturi bune, frățești cu mitropolitul Gheorghe Movilă și cu voievozii Ieremia și Simion Movilă. În anul 1591, au plecat în pribegie, împreună cu fostul voievod al Moldovei Petru Șchiopul, «boierii Movilești Ieremia vornicul și frati-său Simion păharnicul și fratile lor Toader Spăta-riul...»²⁴. El a fost sfetnic domnesc, în dregătoria de postelnic, în vremea domniei lui Ieremia Movilă. Este ctitorul mănăstirii care-i poartă numele «Todireni», cu hramul «Înălțarea Domnului, Pantocratorul», din Burdujeni—Suceava, restaurată mai târziu de boierii din familia Costin, care se înrudiseră cu Movileștii. Într-un document din 1611, decembrie 19/1612, august 31, se arată că mănăstirea «Todireni» a fost zidită «din temelii», în timpul domniei lui Ieremia Movilă, «de fratele său Toader, care i-a dat tot avutul său și multe sate au fost dreptele lui ocine»²⁵.

Vlădica Gheorghe Movilă, unchiul, dar și părintele duhovnicesc al nepotului prea iubit Pătrașcu, din fragadă tinerețe s-a închinoviat în obștea Mănăstirii Probota, proaspătă necropolă domnească a voievo- dului Petru Rareș și a apropiaților săi.

La Probota, el și-a făcut inițierea în viața monahală și pregătirea teologică, posibilă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și, tot aici, după călugărare, a fost hirotonit, de chiriarhul locului, ierodiacon și apoi ieromonah. De la Probota se crede că a trecut egumen la Sucevița Veche²⁶.

La sfârșitul egumeniei de la Sucevița, în a doua jumătate a anului 1577, a fost hirotonit arhieru și înscăunat episcop eparhiot la Rădăuți. Arhipăstoria la Rădăuți a durat până în 1588, când a fost ales și înscăunat mitropolit al Moldovei. În august 1591, a plecat în pribegie, prin Polonia, la Tirol, împreună cu fostul voievod Petru Șchiopul, căruia i-a dat ultima împărtașanie, înainte de a trece la Domnul. Tot prin Polonia s-a înapoiat în Moldova, unde acum devine domnitor fratele său, Ieremia Movilă. Arhipăstorește pentru a doua oară ca mitropolit, din august-septembrie 1595, până în mai 1600, când se retrage pentru câteva luni în Polonia. Urmează a treia arhipăstorie mitropolitană la Suceava, din septembrie 1600, până în ianuarie-februarie 1605, când trece în viața de dincolo, rămășițele pământești fiindu-i așezate, în criptă specială, la Mănăstirea Sucevița.

În ultima arhipăstorie a mitropolitului Gheorghe Movilă, tânărul Petru a putut să se folosească din plin de slujbele sale liturgice, de sfaturile, povețele și înalta sa pildă de credință ortodoxă și trăire autentică creștină, de dragoste de țară și de oameni.

23. C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. I, ed. a II-a, București (f. a.), p. 202.

24. St. S. Gorovei, *Movileștii...*, p. 66.

25. Apud N. Stoicescu, *Repertoriul...*, p. 810 și 829.

26. Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, 1996, p. 291.

Mătușile tânărului Petru Movilă : *Ana-Scheauca* s-a căsătorit cu Melentie Balica hatmanul ; *Maria-Greaca*, cu Ioan Prăjescu și Mariana, cu un nobil polon de origine germană, Isaia Herburt²⁷. Melentie Balica și soția sa au avut o fiică, Elena-Elisafta, căsătorită cu Dumitru Barnovschi, mare postelnic. Aceștia sunt părinții lui Miron Barnovschi Vodă, care-și spunea și *Movilă*, aflat în bune raporturi cu mitropolitul Petru Movilă de la Kiev.

Frații Ieremia și Simion Movilă, unchiul și tatăl lui Petru Movilă, prin anul 1574, nu aveau nici o demnitate, când au vândut un sat²⁸. Se crede că erau atunci încă foarte tineri, sub 20 de ani, vârstă la care puteau deveni aprozi la curtea domnitorului sau a vreunui demnitar²⁹.

Acești doi frați Movilești, împreună cu vlădica Gheorghe Movilă, s-au manifestat ca opozanți ai lui Iancu Vodă Sasul (1579—1582). După cum spune cronicarul Grigore Ureche, «*Erimia vornicul... și frati-său Simion păharnicul, Balica hatmanul (cumnatul lor) s-au sfătuit pre taină ca să pribegescă... cu toții au trecut în țara leșească*». S-au întors din această pribegie în toamna anului 1582, după moartea lui Iancu Sasul, împreună cu noul voievod Petru Șchiopul, un domnitor îngăduitor și bun, vorba cronicarului : «*matcă fără ac*» pentru boieri. În vremea acestui voievod, cei doi frați Movilești au început să urce în dregătorii la Suceava sau la Iași.

Ieremia Movilă este vornic din noiembrie 1582, până la 6 ianuarie 1583, când ajunge mare vornic al Țării de Sus, apoi, din 16 martie 1591, mare vornic al Țării de Jos. La 15 august 1591, împreună cu frații săi, Simion păharnicul, Toader spătariul și vlădica Gheorghe Movilă, pleacă a doua oară în pribegie, de data aceasta însoțind pe fostul domnitor, Petru Șchiopul.

Simion Movilă era aprod, spre sfârșitul anului 1582, demnitate pe care o păstrează până la 1 august 1583. Îl întâlnim, apoi, pârcălab în Sfatul țării, la 22 mai 1586, și paharnic, la 20 ianuarie 1589.

Pe drept cuvânt, scria Nicolae Iorga : Ieremia și Simion Movilă «*aveau rosturi însemnate până să capete chiar coroana țării...*»³⁰.

Frații Movilești l-au însoțit pe Petru Șchiopul prin Polonia, până la Bolzano, în Tirol. Aici, alături de fostul domnitor, a rămas numai vlădica Gheorghe, iar ceilalți frați Movilești, cu alți boieri, s-au întors în Polonia, fiind găzduiți cu prietenie de ducele Simion de Sluck, la moșia Ustie, de pe Nistru, unde, cu speranțe mari, așteptau să se întoarcă în Moldova. Într-o scrisoare de mulțumire către duce, Ieremia Movilă sublinia, după decembrie 1591 : «*Deși în Țara Moldovei îmi aveam căsuța — gândindu-se la curtea boierească, la moșia de la Hu-dești, Dorohoi — am părăsit așa de mari bogății ce aveam...*»³¹.

27. A. M. Musicescu și M. Berza, *Mănăstirea Sucevița*, București, 1958, p. 8, nota 3.

28. *Documente privind Istoria României, Veacul XVI, A. Moldova*, vol. III, p. 31.

29. Matei Cazacu, *op. cit.*, p. 197.

30. *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ed. a II-a, vol. I, București, 1928, p. 192.

31. Apud St. Gorovei, *op. cit.*, p. 66.

Ieremia Movilă era socotit, în Polonia, «primul între moldoveni...», semn că i se netezea drumul spre tronul Moldovei. În anul 1593, el a fost primit în Dieta polonă, «ca nobil și cetățean al Coroanei...». Era cea mai mare cinste ce se putea acorda unui străin pribeag. Mijlocise pentru aceasta însuși marele cancelar, hatmanul Jan Zamoiski.

În 1594, principele Transilvaniei Sigismund Bathory a încheiat o alianță cu Împăratul Rudolf al II-lea, îndreptată împotriva turcilor. A fost atras în această alianță și Aron Tiranul, voievodul Moldovei, dar, având o atitudine șovăielnică, el a fost îndepărtat din scaun și înlocuit cu hatmanul Ștefan Răzvan, care prezenta mai multă garanție pentru aliați. În această situație, sultanul a hotărât transformarea Moldovei în pašalâc și a numit pașă pe sangeacul Ahmed al Tighinei. Acționând rapid, hatmanul Zamoiski a convins pe regele Sigismund al Poloniei să intervină la Poartă, pentru înscăunarea lui Ieremia Movilă, în Moldova. Polonii erau atunci aliații turcilor și sultanul a dat curs propunerii lor. S-a încheiat o convenție turco-polonă la Țuțora—Iași, Ieremia Movilă fiind recunoscut și de Poarta otomană. În toamna anului 1595, a avut loc înscăunarea lui Ieremia Movilă³². S-au întors acasă toți boierii pribegi în Polonia. Mitropolitul Gheorghe Movilă și-a reluat misiunea de arhipăstor al Moldovei, iar Simion Movilă a devenit sfetnic apropiat al voievodului în demnitatea de pârcălab al cetății Hotin — cheie pentru

32. Ieremia Movilă era căsătorit cu Elisabeta de Lozna, fiica unui boier moldovean de origine greacă, Gheorghios Kataratos, devenit pârcălab de Hotin în domnia ginerelei său. La data urcării pe tronul Moldovei, Ieremia Movilă avea patru copii: *Irina, Maria, Ecaterina și Constantin*. În pribegia din Polonia, el își luase cu sine soția și copiii. Irina, care la început s-a numit Chiajna, căsătorindu-se cu nobilul ortodox rutean Mihail Wisnowiczy, și-a schimbat numele în Reghina. Ulterior, Ieremia Movilă a mai avut încă patru copii: *Alexandru, Stana, Zamfira și Bogdan*, născut după 1606.

Petru Movilă, prin vreoșoarele sale primare, fiicele lui Ieremia Movilă, căsătorite cu nobili ucrainieni și ruteni, s-a înrudit cu cele mai însemnate familii din Polonia: Radziwil, Cotribut, Corețki, Przerebski, toți cneji, castelani, palatini etc. Aceste principese, domnițe moldovene, deși măritate cu bărbați calvini, și-au păstrat cu scumpătate credința strămoșească, apărând Ortodoxia, Biserica Răsăritului. Ele au îngrijit bisericile ortodoxe de pe domeniile lor, au reconstruit bisericile vechi sau dărâmate de neprieteni, au apărat clerul ortodox... (Episcopul Melchisedec al Romanului, *Biserica Ortodoxă în luptă cu Protestantismul, în special cu Calvinismul, în veacul al XVII-lea și cele două sinoade din Moldova contra calvinilor*, în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. XII, 1889—1890. Memoriile secțiunii Istorice, București, 1893, p. 42—43).

Constantin Movilă, deși foarte tânăr, sprijinit de mama sa Elisabeta și de unii sfetnici de încredere a domnit în Moldova între anii 1607—1611, iar fratele său, Alexandru Movilă, între anii 1615—1616. Petru Movilă a simțit pe viu urmările acestor domnii ale verilor săi. Din cauza ambițiilor Elisabetei și ale vărului Constantin, la sfârșitul anului 1607, Petru Movilă a părăsit Moldova, plecând în pribegie, fără să știe că nu se va mai întoarce niciodată, împreună cu mama sa, Marghita Melania și cu frații săi, Gavril, Ioan, Moise și poate una din surori (Prof. C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, 1, ed. a treia, București, 1940, p. 250—254; Iuliu Peksa, *Zolkiewski și expediția Doamnei Elisabeta Movilă în Moldova, în anul 1615*, în «*Revista Istorică*», an. XIV (1928), București, p. 46—53; M. A. Musicescu și M. Berza, *op. cit.*, p. 156—158 și St. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 66—68).

Moldova și Polonia — și hatman al țării. La 21 decembrie 1596, lui Simion Movilă i se va naște prea iubitul cocon *Petru*³³.

Simion Movilă se căsătorise cu Marghita Melania prin anul 1590. Mama duiosă a pruncului Petru era fiica unuia dintre vestiții boieri moldoveni din străvechiul neam *Hâra*³⁴.

II

Asemenea boierilor Movilești, și boierii *Hârăști* au fost sfetnici de încredere ai voievodului Petru Rareș³⁵, în secolul al XVI-lea.

Preotul profesor Nicolae M. Popescu spunea despre înțeleapta și răbdătoarea mamă a mitropolitului Petru Movilă: «S-a scris că văduva lui Simion Movilă purta numele unguresc de Marghita, că la măritiș i s-a impus numele ortodox de Melania și că venea din Ardeal, dintre nemеși, ca și Elisabeta, soția lui Ieremia. Dar, afară de nume nu-i altă dovadă pentru această afirmare. Sever Zotta, care cunoștea afirmația de mai sus, înclină a crede că Marghita era polonă nu ungară, pentru că se retrage la Lemberg (Lvov) și nu în Ungaria, și pentru că ambasadorul francez din Constantinopol raportează, la 22 iunie 1618, că Gavril Movilă, noul domnitor al Munteniei, este nepotul lui Zolkiewski, comandantul armatelor polone și deci înrudirea aceasta nu putea veni decât prin Marghita, mama lui Gavril. Despre legătura apropiată între Marghita și Zolkiewski, hatmanul polon, mai putem aduce o știre nouă, anume că văduva lui Simion a locuit 12 ani în Polonia, la Zolkiev, patria acestui hatman. Tot ce se poate spune sigur de Melania-Marghita este că are legături strânse cu Polonia și cu hatmanul Zolkiewski, că nu dă semne a fi fost catolică, iar ortodoxia ei este neîndoielnică...»³⁶.

Faptul că *Marghita-Melania Movilă*, născută *Hâra* aparținea cu trup și suflet neamului românesc și era de credință ortodoxă nu se poate pune în nici un fel în discuție. De aici rezultă și ortodoxia neîndoielnică a mi-

33. Pr. Nicolae M. Popescu, *op. cit.*, p. 14. Privitor la familia Movileștilor a se vedea și Ștefan S. Gorovei «*Nepoții Balicâi*». «*Seminția Movileștilor*», în «*Arhiva Genealogică*», Iași I (VI), (1994), 3—4, p. 123—132.

34. Numele *Marghita* al mamei mitropolitului Petru Movilă, rupt de cel de-al doilea ei nume, *Melania* (care nu este de călugărie, cum greșit s-a afirmat uneori), a făcut pe unii cercetători să considere, fără nici o bază documentară, că era de origine maghiară. Nicolae Iorga, de pildă, o credea unguroaică, iar C. Gane, ca și Sever Zotta, spune că era, probabil, fata contelui Zolkiewski din Polonia. În Tabela IV, de la sfârșitul cunoscutei lucrări a lui C. Gane, ea este numită *Marghita Zolkiewski*, la fel și în *Indicele* acestei lucrări. În realitate, Marghita Melania Movilă, născută *Hâra*, era română get-beget din Moldova.

Eroarea nu s-ar fi produs, dacă se avea în vedere și originea soției lui Basarab I, întemeietorul Țării Românești, numită tot *Marghita* care, deși venea din lumea maghiară, era de neam francez — Rajnăld (Vezi P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 313).

35. În anul 1541, martie 19, Petru Rareș Voievod numește pârçălab de Hotin pe *Nicoară Hâra*, în locul lui *Șeptilici Andreica*. *Hâra Hârăști*, *Horin*, *Harea* sunt prescurtări de la Haralambie (Vezi N. A. Constantinescu, *Dicționarul onomastic*, București, Editura Academiei, 1963, p. 74; Christian Ionescu, *Mica enciclopedie onomastică*, București, 1975, p. 158 și N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p. 310.

36. Pr. Nicolae M. Popescu, *op. cit.*, p. 12—13.

tropolitului Petru Movilă, dragostea lui jertfelnică față de poporul român, față de Biserica Ucraineană Ortodoxă și față de Ucraina, patria lui adoptivă.

În manuscrisul autobiografic descoperit la Kiev, Petru Movilă cu noblețe scrie că preacinstiții și de Dumnezeu iubitorii săi părinți sunt *Marghita și Simion Movilă*³⁷.

Pentru a cunoaște cel puțin în parte familia românească din Moldova a boierilor și sfetnicilor domnești Hâra, trebuie să pornim de la epoca lui Petru Rareș Voievod.

Mai înainte, în trecut, s-a menționat că voievodul Petru Rareș, a cărui fiică, Maria, se căsătorește cu Ioan Movilă, mare logofăt, a rânduit cu înțelepciune, în anul 1541, ca boierul român moldovean *Nicoară Hâra* să fie pârălab de Hotin³⁸.

În anul 1542, în cea de-a doua domnie a lui Petru Rareș (1541—1546), Nicoară Hâra (Hârrovici) terminase de zidit frumoasa și trainica biserică «*Sfântul Dumitru*» din *Zăhărești-Suceava*, care primea, până la obșteasca înviere, rămășițele pământești ale prea cinstitei sale mame Marena. Pe piatra tombală, fidelul său fecior a scris: «Acest mormânt a fost înfrumusețat de pan Nicoară Hârrovici, pârălab de Hotin, mamei sale, Marena, care s-a strămutat la lăcașurile de veci în anul 7050 (1542), luna septembrie 8»³⁹. Marena Hâra este străbunica după mamă a mitropolitului Petru Movilă.

Biserica «*Sfântul Dumitru*» din *Zăhărești*, care devine necropolă a familiei boierești Hâra, este o construcție din secolul al XVI-lea, de plan dreptunghiular, cu turlă pe naos. Ea prezintă o importanță deosebită pentru evoluția arhitecturii moldovenești, prin aplicarea soluției novatoare de înlocuire a calotei naosului, de plan mixt, prin turla de plan triconic⁴⁰. La intrarea, pe un panou deasupra ușii de factură gotică, sunt săpate două chei încrucișate — emblema dregătoriei de pârălab al cetății Hotinului, pe care o îndeplinea Nicoară Hâra, ctitorul principal⁴¹.

37. cf. Manuscrisului autograf descoperit în secolul trecut în catedrala «*Sfânta Sofia*» din Kiev și trimis în copie la București, de studentul român *Nicolae Lașcu* (arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 132).

38. Spre sfârșitul primei domnii a lui Petru Rareș, Nicoară Hâra era căminar, adică paznicul iatacului domnesc la Suceava. În august 1538, când sultanul Soliman a intrat cu oaste în Moldova ca să-l înscăuneze pe *Ștefan Lăcustă*, căminarul Nicoară Hâra l-a informat în taină pe Petru Rareș de necredința boierilor, nemulțumiți de firea lui autoritară, fapt concretizat în refuzul lor de a lupta împotriva turcilor, trădându-l pe Voievod. Când turcii au pătruns în Suceava, Petru Rareș și-a salvat cu greu viața, făcând un mare ocol pe la Hotin și de aici trecând pe la Mănăstirea Bistrița-Neamț, a ajuns la 28 septembrie 1538, în cetatea Ciceului, unde îl precedaseră soția și copiii (Vezi Prof. C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, 1, Ediția a III-a, București, 1940, p. 175—176 și N. Stoicescu, *Dicționarul marilor dregători...*, p. 310. Evenimentele din 1538 sunt relatate și în *Cronica lui Macarie*, scrisă în limba slavă).

39. Imaginea pietrei de mormânt a cneaghinei Marena Hâra a fost reprodușă de G. Balș în volumul *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928, p. 335, fig. 396.

40. Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 321.

41. G. Balș, *op. cit.*, p. 73 și 76.

Peste un deceniu, în biserica de la Zăhărești va fi înmormântat și pârcălabul Nicoară Hâra, scriindu-i-se pe piatra tombală următoarea inscripție : «Acesta este mormântul lui Hâra pârcălabul de Hotin, care s-a strămutat la veșnicile lăcașuri în anul 7053 (1544—1545)⁴².

După prof. Gh. Ghibănescu, într-un hrisov din secolul al XVIII-lea de la Gr. A. Ghica Vodă, ispisoacele vechi mărturisesc că la timpul cuvenit s-a «întărit stăpânirea Maricăi (Hâra) peste tot satul Zăhărești»⁴³. Se poate trage concluzia că de aici era neamul Hâra, reprezentat de *Ion Hâra* (Hârovici), slugă domnească, în 14 mai 1546 și pârcălab de Hotin între 28 martie 1552 — 12 mai 1555, ca și Nicoară Hâra⁴⁴.

Ion Hâra, care era probabil ctitor și la Zăhărești, a făcut multe danii necropolei domnești de la Probota, spre a fi pomenit împreună cu tot neamul, iar în anul 1555, când a trecut la cele veșnice, a fost înmormântat în această chinovie, în apropierea mormântului lui Petru Rareș.

Nicolae Stoicescu afirmă că *Gavril Logofăt*, menționat la 4 octombrie 1577, este *fiul unuia din cei doi Hâra, Nicoară sau Ion*, și-și pune întrebarea dacă erau sau nu frați, ambii foști pârcălabi de Hotin⁴⁵, iar Matei Cazacu scrie că acest Gavril Logofătul nu poate fi atribuit altor membri ai familiei Hâra⁴⁶. Cei înlăturați din discuție sunt : un *Boldur Hârovici* și altul, *Petre Hârea*⁴⁷.

De acord cu părerea istoricilor amintiți, adăugăm că logofătul Gavril Hâra este bine cunoscut în documentele moldovenesti din deceniile 8 și 9 ale secolului al XVI-lea. Fecior al unuia din cei doi boieri Hâra : Nicoară sau Ion, el a deprins în casă primele noțiuni de carte de la părinți și a putut învăța limba slavă la Probota sau la Putna, unde erau dascăli asemenea lui *Lucaci Ritorul* și *Scolasticul* de la 1581. În calitate de *logofăt* în toate cele trei domnii ale voievodului Petru Șchiopul, el trebuie să fi cunoscut limba multor documente de Cancelarie din acea vreme. Ocupându-se cu redactarea actelor, logofătul, șeful cancelariei domnești, era numit uneori și «cancelarius», «notarius», «*slovopisateli*»

42. N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, Fascicola I, București, 1905, p. 59 și *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. 6, București, 1904, p. 649.

Localitatea Zăhărești se află la o distanță de 8 km vest de Suceava și are în vecinătate comunele Stroiești, Stupca, Vorniceni și Libeni. Această așezare de pe Valea Șomuzului a fost urzită, ca și Hudeștii din Dorohoi, probabil înainte de înlemierea Moldovei. În decurs de aproape o jumătate de mileniu, pe la Zăhărești s-au perindat o mulțime de stăpânitori, din diferite familii. «Dintre toți însă numai cei din familia Hâra vor rămâne în amintirea Zăhăreștilor, cât timp va exista satul, prin crearea unei opere durabile: construirea solidei biserici sătești înainte de 1542» (Nicolae Grămadă, *Păstori sulatești din satul Zăhărești-Suceava, de la 1778 până la 1798*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», an. XXXIV (1958), 11—12, Iași, p. 910. La începutul deceniului trei al secolului nostru, în parohia Zăhărești-Suceava erau 302 familii, cu un număr de 1465 suflete (vezi *Șematismul Arhidiecezei Ortodoxe a Bucovinei pe anul 1921*, Cernăuți, p. 51).

43. «Revista Arhivelor», an. II (1925), 2, București, p. 276.

44. N. Stoicescu, *Dicționarul marilor dregători*, p. 310.

45. *Ibidem*.

46. Matei Cazacu, *op. cit.*, p. 200.

47. *Idem*, după N. Iorga, *Studii și documente*, vol. 7, p. 208; *Documente privind Istoria României, veacul XVI, A. Moldova*, vol. II, p. 14—20 și vol. III, p. 417.

și avea ca subalterni dieci, grămăticii, pisari, uricari, tălmăcitori în alte sau din alte limbi ⁴⁸.

Gavril Hâra, bunicul după mamă al lui Petru Movilă, fiind aproape două decenii sfetnic, în demnitatea de *logofăt* al voievodului Petru Șchiopul, care îl numea «drept și credincios, sluga noastră Gavril logofăt»; «credinciosul nostru pan...»; «credinciosul nostru Gavrilaș... și cneaghina lui, Marinca, fiica răposatului Stroici (Ion), mare vistier...» ⁴⁹, trebuie să fi avut casă la Iași, ca să fie mereu la îndemâna lui Vodă, care își avea aici reședința.

Cu vremea, logofătul Gavril Hâra a devenit bogat, prin stăpânirea mai multor moșii. Astfel, la 28 iunie 1576, în Iași, Petru Vodă Șchiopul întărește logofătului Gavril stăpânirea siliștelor *Bursumeni* și *Lătcani* de pe Jijia, căci «...au slujit nouă cu credință și cu dreptate și am dat și l-am miluit cu două sate pe Jijie... și cu loc de moară în Jijie... și să fie a lui drepte ocene și moșii de la noi, cu tot venitul; a dat în visteria noastră 200 de Zloți tătarăști...» ⁵⁰.

Apoi, într-un document global, datat 1584—1587, în a treia domnie a lui Petru Șchiopul, care sigur a avut la bază trei acte separate, se întărește logofătului Gavril stăpânirea asupra unor *viș*, cu *crame* și *teasc*, cu *pvniță de piatră*, cu grădină și cu livadă, la *Dealul Domnesc*, numit și *Dealul lui Vodă*, din târgul Hârlăului, la Cotnari, cumpărate cu o mie și o sută de zloți tătarăști — sumă considerabilă în acea vreme —, plătiți în mâinile lui Adam și fratelui său Ionică, copiii lui Cozma, nepoții Mihnesei. Ce coincidență! Cândva, vilele acestea, cu toate acareturile, fuseseră întărite marelui logofăt Ioan Movilă, acum, ele erau ale lui Gavril Hâra logofătul, iar mai târziu vor fi în stăpânirea rudei lor, Nestor Ureche, devenit, prin călugărie, monahul Nicodim.

Același document consemnează că «Văscan Orăș, aprod, strănepot lui Fădor Orăș cel bătrân, cu învoirea tuturor fraților lui, a vândut ocinile și dedinele sale drepte..., a treia parte din satul Orășeni, ținutul Cernăuților, credinciosului nostru pan Gavril logofăt, care stăpânea și jumătate de sat din *Răvăcăuți*, cu iaz și loc de moară, tot în ținutul Cer-

48. N. Stoicescu, *Statul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova* (sec. XIV—XVII), p. 171—173.

49. cf. *Documente privind Istoria României, veacul XVI, A. Moldova*, vol. III, p. 72, doc. 91; p. 236, doc. 291 și p. 339, doc. 414.

50. Idem, p. 86, doc. 104 și p. 72, doc. 91.

La 30 iunie 1577, Petre Șchiopul întărește lui Gavril, al treilea logofăt, stăpânirea peste o parte din satul *Holohoreni* sau *Volohoreni*, «cumpărată de la Morozanul, feciorul Maricăi... și le-au dat lor partea sa din Zăhorani, ținutul Dorohoiului, unde sunt casele lor» (Idem, p. 89, doc. 110), iar într-un act din 20 iulie, același an, domnitorul arată că au venit înaintea sa Pătrașco și sora lui Mănuța, feciorii lui Grozav, care au vândut a lor dreaptă ocină și moșie ce au avut strămoșul lor Băloș paharnicul în satul *Volohoreni* (Holohoreni), ce este pe același Racovet, «slugii noastre credincioase, lui Gavril logofătul, drept o sută patruzeci de zloți tătarăști». A mai vândut și Bica, fiul lui Mihnea, a opta parte din acel sat, drept 70 zloți, tot lui Gavril logofăt (Apud L. T. Boga, *Documente basarabene*, I, *Foi de zestre*, Chișinău, 1928, p. 32—33). Încă a opta parte din același sat a cumpărat Gavril Hârovici logofăt, la 4 octombrie 1577, cu 100 zloți tătarăști, de la Ion Șofranco comișel și sora sa Stanca (Idem, p. 34—35).

năuților, toate acestea cumpărate cu «o mie de zloți tătărăști, iar noi am întărit cele de mai sus»⁵¹.

La 5 martie 1587, din Iași, Petru Șchiopul Voievod întărește lui Gavril logofăt și soției sale Marinca, născută Stroici⁵², stăpânirea peste siliștea *Andreicăuți*, numită acum *Varticeanii*, în ținutul Hotinului și locul *Derenții*, cu *Salonețul*, lângă *Varticeanii*, «pe unde a hotărnicit credinciosul nostru *Bucium*, părcălab de Hotin»⁵³.

Cu mare satisfacție duhovnicească constatăm că *Marinca*, soția logofătului Gavril și bunica după mamă a lui Petru Movilă, rămasă văduvă, și-a îndreptat pașii spre călugărie, la mănăstirea de călugărițe *Pătrăuți*, de lângă Suceava, ctitoria Sfântului Ștefan cel Mare Voievod, unde a devenit *monahia Protasiia*. În anul 1600, când în acea chinovie *Marinca Protasiia* a trecut la cele veșnice, iubită sa fiică, cneaghina *Marghita Melania*, mama lui Petru Movilă, cu mare evlavie i-a așezat pe mormânt o placă de piatră durabilă, cu ornament simplu de jur împrejur, iar în câmpul din mijloc a scris: «Piatra de pe acest mormânt a făcut-o și a împodobit-o cneaghina *Marghita* mamei sale (*Marincăi*) *monahia Protasiia*, care a repausat în anul 7108 (1600), septembrie 12»⁵⁴.

Presupunem că până în 1607, când au plecat din Moldova în Muntenia și de aici, în 1608, prin Transilvania, pentru totdeauna, în Polonia, *Marghita Melania* și copilul *Petru*, din timp în timp, aprindeau la mormântul atât de scump pentru ei de la *Pătrăuți*, «câte un pai de lumânare».

Frații *Marincăi Hâra*, călugărită cu numele de *Protasiia*, sunt *Simion* și *Luca (Lupu) Stroici*.

Simion Stroici, mare vistier între 1596—1607, a trecut la cele veșnice înainte de anul 1623 și a fost înmormântat la *Progota*. N-a avut copii. La bătrânețe a fost îngrijit de nepoata sa, Safta, căsătorită cu *Lupu Prăjescu*⁵⁵.

Luca Stroici, mare logofăt timp de peste 25 de ani, a primit titlul de nobil al coroanei polone, împreună cu *Ieremia Movilă*. Semna cu litere latine: STROICZ. Lui i se datorează prima consemnare a rugăciunii *Tatăl Nostru* în limba română. El este ctitorul principal al Mănăstirii *Dragomirna*, unde a și fost înmormântat⁵⁶. *Petru Movilă* l-a avut toată viața ca model de smerenie creștină și i-a făcut un sumar portret în memoriile sale.

Logofătul *Gavril Hâra* și soția sa *Marinca*, născută *Stroici*, au avut

51. *Documente privind Istoria României, veacul XVI, A. Moldova*, vol. III, p. 236—237, doc. 291 și *Alex. I. Gonța, Indicele...*, p. 80.

52. Căsătoria lor este cu mult anterioară acestui an, pentru că, pe la 1590, au fată de măritat, pe *Marghita Melania*, mama lui *Petru Movilă*.

53. *Documente privind Istoria României, veacul XVI, A. Moldova*, vol. III, p. 339—340, doc. 414. Vezi și *Petronel Zahariuc, O genealogie de refăcut: Familia Hâra*, în «*Arhiva Genealogică*», Iași, I (VI), (1994), 3—4, p. 225—229.

54. N. Grămadă, *Biserica din Pătrăuți*, în «*Mitropolia Moldovei și Sucevei*», an XXXVI (1960), 3—4 Iași, p. 247 și I. Caproșu, *Biserica Pătrăuți*, în volumul *Documente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974, p. 51—52.

55. N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p. 327.

56. B. P. Hașdeu, *Luca Stroici, părintele filologiei latino-române (Studii critice asupra istoriei române)*, București, 1864, *passim*.

cinci copii : trei fete și doi băieți. Pe lângă Marghita Melania, mama lui Petru Movilă, aceștia sunt :

Tudosia sau *Tudosca*, căsătorită cu *Andrei Corcodel*, hatman între 1586—1589, în vremea lui Petru Șchiopul. De multe ori, el semna documentele în latinește : *Andreas Supremus Hatman, generalis cupiductor regni Moldaviae*. Prin mai 1593, când se afla la Constantinopol ca să redobândească domnia pentru Petru Șchiopul, a cunoscut pe Mihai Viteazul, care-l aduce în Țara Românească, unde devine mare logofăt între octombrie 1593—14 decembrie 1594. A decedat în luna mai 1597. Fiica lor, Magda (Magdalena) s-a căsătorit cu Vasile Ureche, fratele cronicarului Grigore Ureche, copiii lui Nestor Ureche. Văduva Tudosca, prin 1620, când era voievod în Muntenia nepotul ei Gavril Movilă, căuta să recapete moșia *Bucșanii de Jos*, din părțile Crevediei, de la postelnicul Balesa⁵⁷.

Antimia, căsătorită cu Simion Bilăi, mare stolnic între anii 1572—1574 și mare vornic al Țării de Sus, între 1575—1579, în timpul domniei lui Petru Șchiopul. Spre bătrânețe, Antimia, probabil văduvă prin decesul soțului Simion Bilăi, se află în grija fratelui său, Ștefan, mare logofăt⁵⁸. Urmând buna pildă a mamei sale, Marinca Protasiia, Antimia se călugărește și ea, luând în viața monahală numele de *Singlitichia*. În anul 1609, la 5 aprilie, Constantin Vodă Movilă întărește Singlitichiei, cneaghina lui Bilăi, fost vornic — se vede că decedase —, stăpânirea asupra siliștei Onțeni, din ținutul Hotinului, vândută lui Bilăi mai înainte de Iancu Sasul Voievod⁵⁹.

Monahismul Singlitichiei este o excepție făcută cu binecuvântarea chiriarhului locului sau al unui duhovnic îmbunătățit și îngăduitor, căci ea n-a stat într-o mănăstire, ci a continuat să locuiască în casele fratelui său Ștefan, unde avea o chilie personală, fiind ajutată și de nepotul ei, Dumitrașcu, fiul lui Ștefan, și el mare logofăt. La 20 martie 1627, din Iași, Miron Barnovski Voievod întărește, printr-un hrisov, stăpânirea lui Dumitrașcu, mare logofăt, peste satele Roznov-Neamț și Maxi-nești-Suceava, spunând : «...i-am dat și i-am întărit... dreapta lui ocină și danie, din privilegiul de întărire pe care l-a avut mătușa lui, cneaghina Singlitichia Bilăiasa, un sat anume Roznovul, pe râul Bistrița... care sat a fost dreaptă cumpărătură a cneaghinei Singlitichia, împreună cu boierul ei, Bilăe vornicul... Iar în zilele lui Ștefan Tomșa Vodă, un aprod a luat privilegiul pe care l-a avut ea pe acel sat, din mâinile călugărilor de la Mănăstirea Bisericiani». În continuare, hrisovul arată că

57. Hurmuzaki, vol. XV, *Acte și scrisori publicate de N. Iorga*, Partea I, București, 1911, p. 702, doc. 1295; *Documente privind Istoria României*, veacul XVI, A. Moldova, vol. III, p. 392—395, doc. 490; Idem, vol. IV, București, 1952, p. 162, doc. 217; Idem, veacul XVII, B. Țara Românească, vol. III, București, 1951, p. 455, doc. 412; George D. Florescu, *Andrei vistierul și Andrei Hatmanul-Logofătul de la sfârșitul sec. XVI. Rectificări și precizări la recenta broșură a d-lui I. Ionașcu despre acești boieri*, București, 1936, p. 3—9 și Șt. S. Gorovei, *Anastasiu Crimca. Noi contribuții*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», an. LV (1979), 1—2, Iași, p. 149—150.

58. *Documente privind Istoria României*, veacul XVII, A. Moldova, vol. V, București, 1952, p. 323—324.

59. Idem, veacul XVII, A. Moldova, vol. II, București, 1953, p. 200—201, doc. 265.

monahia Singlitichia Bilăiasa a venit înaintea lui Radu Vodă Mihnea, cu mulți boieri, care au mărturisit că al ei este Roznovul, dreaptă cumpăratură din vremea lui Petru Șchiopul, și Radu Voievod i-a întors acel sat. Dar Singlitichia Bilăiasa, ajungând bătrână și neputincioasă și copii «din trupul ei n-a avut, iar acum s-a găsit să o țină nepotul ei, boierul Dumitrașco, mare logofăt, și ea, văzând căutarea și mila ce are de la el, ea singură, de a ei bunăvoie, a dat nepotului ei satul Roznov și cu locul de moară pe Bistrița și el în continuare să o îngrijească cât va fi în viață și după moarte să o pomenească prin slujbe bisericești, cum se cuvine celor trecuți la cele veșnice»⁶⁰.

Lazăr, aprod, fără urmași, despre care se cunosc astăzi puține date⁶¹.

Ștefan, mare logofăt⁶² între anii 1594—1595 și în 1600. A avut fiu pe Dumitrașcu, care a fost și el mare logofăt. Cu el a început familia Ștefan Ceaurul, care a jucat un rol de seamă pe la mijlocul secolului al XVII-lea, când a dat Moldovei un domnitor, pe Gheorghe Ștefan⁶³.

*

Mitropolitul Petru Movilă a avut și un binecuvântat buchet de frați și surori, care și-au urmat fiecare, drumul propriu în viață, cu excepția celor decedați timpuriu.

Primul fiu, după cât cunoaștem astăzi, al preacinstiților părinți Simion și Marghita Melania Movilă, este cel cunoscut cu numele Pavel⁶⁴. Dacă numele Pavel al acestei prime odrasle a Movileștilor, ca și cel de Mihail, dat celui de-al doilea copil al lor, au vreo motivație

60. *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. XIX, București, 1969, p. 214, doc. 168.

61. Matei Cazacu, *op. cit.*, p. 201.

62. *Documente privind Istoria României, veacul XVII, A. Moldovan*, vol. II, p. 200.

63. N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p. 329—330 și Matei Cazacu, *op. cit.*, p. 201.

Pentru unele bucăți de moșie din satul Horbinești, ce s-a numit *Niağăuți*, de pe Racovăț, ținutul Hotin, Gavril Hâra logofăt s-a luptat cu nemeșii locali o viață întreagă: la 14 iunie 1587, i s-au întors 200 zloți pentru niște părți de ocină pe care le avea aici: la 1 august, același an, pârcaľabul Cucoară de la Hotin este rânduít de Vodă să hotărnicescă părțile de ocină ale lui Gavriľaș logofăt, la 21 mai 1590, Bărlădeanul pârcaľab este trimis la Horbinești, să dea hotarul în două părți și să puie stâlpi, hotărnicind moșie lui Gavril logofăt și a nemeșilor... sau să «prețaluiască» acea a patra parte a lor și să le întoarcă Gavriľaș banii, iar peste două zile, la 23 mai, se dă poruncă lui Căpotici și Hăsan vornic și Ionașcu vătaf de hăusari să facă pace cu nemeșii, care nu vor să primească partea ce li s-a dat prin judecată, ci vor mai mult de la Gavril logofăt. Porunca era să se împartă pe din două morile și chiar helesteul..., iar de nu respectă judecata ce li s-a făcut până acum de două ori, Gavril logofătul să le întoarcă ce li se cuvine și să-i scoată din sat... (*Documente privind Istoria României, veacul XVI, A. Moldova*, vol. III, p. 361—362, doc. 441 și 504; p. 364, doc. 446; p. 458, doc. 557 și p. 458—460, doc. 558).

În sfârșit, într-un document din 25 aprilie 1600, de la Ieremia Movilă Voievod, după ce menționează că logofătul Gavril, care a avut la Horbinești două părți de moșie, este «răposat», se poruncește să i se dea lui Simion Movilă, hatman de Suceava, partea cumpărată aici, câtă i se va alege, partea din helesteu și din moară pe Racovăț (Idem, vol. IV, p. 289, doc. 351). Vezi și Maria Magdalena Szekely, *Noi contribuții la genealogia familiei Stroici*, în «Arhiva Genealogica», Iași, II (VII), (1995) 1—2, p. 65—75.

64. Cf. Niculae M. Popescu, *op. cit.*, p. 13.

familiară sau a fost ceva cu totul întâmplător, nu cunoaștem. Poate ei s-au născut în zilele când Biserica sărbătorește sfinți cu aceste nume: Sfântul Apostol Pavel, la 29 iunie și Sfântul Arhanghel Mihail, în 8 noiembrie.

Pavel a decedat de timpuriu, la 24 mai 1607⁶⁵. La această dată, Petru avea 11 ani. Desigur, au copilărit împreună, iar la înmormântarea lui Pavel trebuie să fi participat și viitorul mitropolit al Kievului.

După moartea neașteptată a lui Simion Movilă Voievod, tânărul *Mihail* sau *Mihăiლა*, fiul cel mai mare în viață al domnitorului decedat, ales de boieri, a urcat la 14 septembrie 1607, pe tronul Moldovei. Dar foarte curând, la sfârșitul lui septembrie același an, Constantin, fiul decedatului voievod Ieremia Movilă, care pribegise în Polonia, a venit cu oaste și l-a îndepărtat din domnie pe Mihail Movilă, vărul său. În octombrie 1607, însă, boierii, care-l sprijineau pe Mihail, îl silesc pe Constantin Movilă să plece «cu fuga» din Iași. Mihail Movilă este din nou domn al Moldovei, sprijinit, cu știrea turcilor, și de Radu Șerban, voievodul Țării Românești, care îi trimite 4000 de oșteni în ajutor. În 16 noiembrie, el semnează un hrisov de danie Mănăstirii Galata din Iași. Constantin Movilă, ajutat de cumnații săi, comandanți de oști în Polonia și de un detașament de cazaci, vine din nou în Moldova, ca să-și recapete tronul. În lupta de la Ștefănești, pe Prut, mai jos de Iași, din 6 sau 9 decembrie 1607, sprijinitorii lui Mihail Movilă sunt biruiți. Urmează refugiul lui Mihail Movilă în Țara Românească, la Radu Șerban, însoțit de mama sa, Marghita Melania și de ceilalți frați. La Târgoviște, capitala Țării Românești, Mihail Movilă s-a logodit cu Anca (Ancuța), fiica lui Radu Vodă Șerban, dar, peste câteva zile, viitorul mire a decedat subit. Unii zic că a murit de tristețe și de «inimă rea», alții presupun că a fost «înveninat», ca și tatăl său, adică otrăvit⁶⁶. A fost înmormântat în biserica Mănăstirii Dealu, unde îndurerata lui mamă, Marghita Melania, l-a împodobit mormântul cu o lespede de piatră cu inscripție, care există și se poate vedea și astăzi⁶⁷.

În ordinea vârstei fraților lui Petru Movilă, cel de-al treilea este *Gavril*, căruia i s-a dat acest nume în memoria bunicului său după mamă, logofătul Gavril Hâra, tatăl Marghitei Melania.

Mai în vârstă ca Petru Movilă, Gavril, pe când avea 24—25 de ani și se afla pribeag în Polonia, a ajuns, în iulie 1618, cerut de boierii munteni, la domnia Țării Românești, în locul lui Alexandru Iiaș, mazi-lit de turci. Ca domnitor al Munteniei, între altele, el a făcut mai multe danii mănăstirilor din țară și de la Athos. Pentru ca fratelui său Petru Movilă să nu i se întâmple ceva rău în Polonia, din uneltirile turcești, Gavril plănuia să-l aducă lângă sine, în Muntenia. Când Gavril a avut

65. Cf. Ștefan S. Gorovei, *Petru Movilă, Contribuții*, p. 706.

66. Hurmuzaki-Slavici, IV, 2, p. 294 și Virgil Vasiliu, *Diplomatarium Italicum*, II (1930), p. 33.

67. A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. III, ed. a IV-a, publicată sub îngrijirea lui Al. Zub, București 1988, p. 396; C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. I. și Prof. C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, III, partea întâi, p. 14—15.

mare nevoie de bani pentru a plăti birul turcilor, a fost ajutat și de Petru Movilă, care s-a împrumutat la un negustor bulgar din Lvov.

Gavril Movilă a făcut o înțelegere cu Gabriel Bethlen, voievodul Transilvaniei, ca, în condiții de egalitate, să-și acorde sprijin și ajutor reciproc la Poartă. Tot atunci, ei au mai hotărât: lămurirea pricinilor de la hotare prin comisii mixte, oprirea boierilor fugari, libertatea negoțului și altele.

Dar turcii, în urma unor bogate daruri, au înlocuit pe Gavril Movilă cu Radul Mihnea în iulie 1620. Gavril Movilă a trecut în Transilvania, unde, la 9 iulie 1622, printr-o scrisoare, poftea pe bistrițeni să participe la căsătoria sa cu bogata văduvă Elisabeta Zolyony de Albes, fosta soție a lui Mihail Imreffy. El a decedat în Ardeal, la sfârșitul anului 1635. În testamentul dictat fratelui său Ioan și datat Cluj, 19 decembrie 1635, cerea învoire de la principele Transilvaniei ca rămășițele sale pământești să fie duse la Kiev, unde păstorea fratele său Petru sau în Moldova, «unde mi se odihnesc părinții»⁶⁸.

Fratele mai tânăr al lui Petru Movilă, Ioan, începând cu anul 1608, a prikegit și el în Polonia și apoi în Transilvania, unde semna frecvent în limba latină *Joannes Mohila haereditarius Princeps Moldaviarum*.

Ioan Movilă, care avea în Ardeal sate dăruite de Gabriel Bethlen, urmărea să devină domnitor în Moldova. Era căsătorit cu Theodora, fata lui Ene Postelnicul. Fiica lor Ileana se va căsători în anul 1655, cu cronicarul Miron Costin.

Se crede că în anul 1622, îndeplinind o dorință scumpă mamei sale, Ioan Movilă a adus la Mănăstirea Sucevița rămășițele pământești ale Marghitei Melania⁶⁹. În anul 1631, el a făcut o vizită frățească arhimandritului Petru Movilă, starețul Mănăstirii Pecerska din Kiev. Cu acest plăcut prilej, părintele arhimandrit a dăruit fratelui său, Ioan Movilă «o mulțime de lucruri de valoare»⁷⁰.

Cel mai mic dintre frații lui Petru Movilă, Moise, a urcat pe tronul Moldovei de două ori: 18 aprilie 1630, după 5 noiembrie 1631 și 5 iunie 1633 — înainte de 1 aprilie 1634. Până să ajungă domnitor, a pribegit și el prin Polonia și Transilvania, împreună cu mama și cu frații săi. Asemenea fratelui său Ioan, semna latinește: «Moise Mohila haereditarius Princeps Moldaviarum». A primit sfaturi înțelepte de domnie de la fratele său de la Kiev, arhimandritul Petru Movilă⁷¹.

Cronicarul Miron Costin ni-l înfățișează «om blând la hire, ca un miel, nice lacom, nice cu rău nimănu... numai de datornicii turci mare

68. Andrei Veress, *Documente*, IX (1937), p. 210—22 sq.; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 27 și Pr. Niculae M. Popescu, *op. cit.*, p. 14.

69. Ștefan Mețes, *Domni din principatele române pribegi în Transilvania în veacul XVII*, în *Gând românesc*, II, 1934, p. 44—56; Pr. Niculae M. Popescu, *op. cit.*, p. 14; St. S. Gorovei, *Petru Movilă, Contribuții* p. 708 și C. Gane, *op. cit.*, p. 205.

70. Neagoe Popea, *Memoriile lui Ioan Kemény*, București 1899, p. 22—23.

71. G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, p. 191—197; Prefața *Triodului* tipărit la Kiev în anul 1631, închinată *Preastrălucitului și în dreapta credință luminatului Io Moise Movilă, din mila atotputernicului Dumnezeu, domn, voievod adevărat și legiuit, prin destinul părintesc moștean al Țării Moldovlahiei, frate dintr-o mamă...*

strânsoare și silă era...». Dușmanii l-au prezentat la Stanbul ca prieten al polonilor și pe punctul de a trece la ei. A fost mazilit în noiembrie 1631. A plecat la Stanbul. Firea lui blândă și faptul că se înrudea, prin soția sa Ecaterina, cu Radu Mihnea, de trei ori fost voievod al Țării Românești, făcură ca alegerea boierilor să se oprească asupra sa, la 5 iunie 1633. A doua domnie în Moldova a fost și mai scurtă ca cea dintâi. A fost mazilit din nou. De data aceasta și-a schimbat direcția călătoriei. Și-a luat toată averea, 60 de poveri de bani și, împreună cu familia, a trecut în Polonia, unde a rămas mai mulți ani, între rude și prieteni. Cronicarul sublinia laconic în legătură cu plecarea lui în Polonia: «sătul de binele turcesc». A trecut la cele veșnice în pribegie, pe vremea lui Eustratie Dabija Vodă (1661—1665).

Petru Movilă a avut și două surori: *Ruxandra* și *Teodora*, despre care nu avem astăzi date la îndemână. C.C. Giurescu, în locul Teodorei, dă numele Teodosia⁷².

La 25 aprilie 1607, Simion Movilă Voievod dăruia Mănăstirii Secu, satul domnesc Vânători-Neamțu, cu mențiunea să fie pomeniți la rugăciuni, «împreună cu copiii Mihail și Gavril voievozi, Pătrașcu și Pavel voievozi, Ioan și Moise voievozi și fiica noastră *Ruxanda* și ceilalți fii ai noștri...»⁷³.

3

NUMELE PRIMIT LA BOTEZ : PETRU

Petru Rareș Voievod, personalitate proeminentă a secolului al XVI-lea, a domnit în Moldova între anii 1527—1538 și 1641—1546. Lui i se atribuie, îndeobște, două căsătorii: una, cu o *Marie* dintr-o familie încă necunoscută și alta, cu *Elena-Ecaterina Brancovici*. Există, însă, temeieri pentru a crede în existența și a unei a treia căsătorii, anterioare acestora, și din care au rezultat două fiice, *Maria* și *Ana*. Ele sunt trecute în Pomelnicul din altarul Mănăstirii Probota, fără nici o precizare și reapar între copiii lui Petru Rareș în Pomelnicul zugrăvit pe la 1542—1546, în biserica «Sfânta Parascheva» din Târgu Frumos, precum și în Pomelnicul Mănăstirii Bistrița-Neamțu, unde figurează între frații și surorile lui Ștefan Vodă Rareș, în ordinea: Constantin, Ruxanda, Bogdan, *Maria* și *Ana*. În tablourile votive din ctitoriile lui Petru Rareș, *Maria* și *Ana* sunt menționate, însă, totdeauna, separat, atât față de copiii pe care acesta i-a avut din căsătoria cu *Maria* (moartă în 1529 și înmormântată la Mănăstirea Putna), cât și față de cei rezultați din căsătoria (1530), cu *Elena Ecaterina Brancovici*.

72. Prof. C. C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 13, 48 și 51—52; Preot Niculae M. Popescu, *op. cit.*, p. 14—15, care o indică tot pe Teodosia, care a decedat de timpuriu, la 28 sept. 1596 și înmormântată la Sucevița. Vezi și tabela IV de la sfârșitul lucrării lui C. Gane, *Trecute vieți... și St. S. Gorovei, Petru Movilă, Contribuții...*, p. 706.

73. *Documente privind Istoria României, veacul XVII, A. Moldova*, vol. II, p. 100, doc. 119.

Ana s-a căsătorit, în anul 1531, cu Vlad Inecatul, domn al Țării Românești (1530—1532) și a decedat probabil între anii 1542—1546. Despre *Maria* s-a scris că «a fost căsătorită cu marele logofăt Ioan Movilă și datorită ei, Ieremia și Simion Movilă au putut avea pretenții la tronul Moldovei, în momentul când vechea dinastie a Mușatinilor va da evidente semne de decădere...»⁷⁴.

Căsătoria Mariei Rareș cu Ioan Movilă a putut avea loc în jurul anului 1550. Într-un document din 19 iulie 1631, prin care Moise Vodă Movilă dăruiește lui Eustratie, al treilea logofăt, satul *Fetești* și șapte fălci de vie, se arată că satul respectiv, aflat în ținutul Hârlăului, fusese «dirept domnescu, împreună către ocolul târgului Hârlăului până când s-au dat răposatei moașei noastre, giupănesei *Mariei*, giupăneasa răposatului Moghilei cel Bătrân, moșu-nostru, ce-au fost logofăt mare, iar giupănesei bătrâne i-au fost dare de la alți răposăți domni, ce-au fost înaintea părinților noștri»⁷⁵. Din cele șapte fălci de vie, «trei — aflate în *Dealul lui Vodă*⁷⁶, iarăși au fost a moașei noastre», iar celelalte patru fălci, Moise Movilă le avea moștenire de la bunicul său Gavril Hâra, tatăl Marghitei Melania și ele se aflau tot «pre lângă cele domnești»⁷⁷.

«Dealul lui Vodă» era la Cotnari și era loc domnesc. Așadar, *Maria Rareș-Movilă* primise zestre satul *Fetești* și vie din proprietățile domniei, între anii 1546—1551 sau 1552—1563, în timpul lui Petru Rareș, Iliăș Rareș sau Alexandru Lăpușneanu, când Ioan Movilă a fost mare vistier și apoi mare logofăt.

La 20 iunie 1589, într-un document dat de Petru Șchiopul Voievod, prin care se întărește schimbul făcut între stolnicul Nicolae și frații *Movilă*, primul dând satul *Volovățul* și primind satul *Stănilești*, este menționată și *Maria*, soția fostului mare logofăt Ioan Movilă⁷⁸, devenit, în cele din urmă, monahul Ioanichie.

În inscripția epitafului dăruit de Ieremia Movilă, în anul 1597, mănăstirii Sucevița, se spune: «...Io Ieremia Movilă Voievod, cu mila lui Dumnezeu domnul Țării Moldovei, și maica lui *Maria* și doamna Elisabeta au făcut acest Aer pentru mântuirea sufletului lor...»⁷⁹

Într-un pomelnic vechi al Mănăstirii Sucevița, ctitoria principală a *Movileștilor*, se întâlnește: «Arhiepiscopul Gheorghe (*Movilă*), Ioan marele logofăt, cneaghina lui *Maria* și copiii lor», iar în altul, «Ieremia *Movilă*, mama sa *Maria*...»⁸⁰.

74. Ștefan S. Gorovei, *Familia lui Petru Rareș*, în volumul antologic *Petru Rareș*, redactor coordonator Leon Simanschi, București, 1978, p. 266—267.

75. Arhivele Statului, București, *Achiziții noi*, CL/8.

76. *Dealul Voievodului sau Dealul Domnesc* (vezi Alex. I. Gonța, *Indicele...* p. 80—81).

77. St. S. Gorovei, *Pe marginea unei filiații incerte: Maria Movilă — fiica lui Petru Rareș*, în *Cercetări istorice* (serie nouă), XI, Iași, 1980, p. 328—329.

78. Hurmuzaki-Iorga, XI, p. LI și *Documente privind Istoria României, veacul XVI, A. Moldova*, vol. III, p. 430, doc. 519.

79. Apud G. Popescu-Vâlcea, *Un manuscris al voievodului Ieremia Movilă*, București, 1984, p. 51.

80. Prof. Victor Brădulescu, *Portretul logofătului Ioan Movilă (monahul Ioanichie) în tabloul votiv de la Sucevița*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», an. XLII (1966), 1—2, Iași, p. 48 și 50; Idem, *Pomelnicul cel Mare al Mănăstirii Sucevița*, în rev. cit., an. XLIV (1968), 3—4, p. 187 și 194.

În tabloul votiv din biserica Mănăstirii Sucevița, imediat după Ieremia Movilă și înaintea celorlalți membri ai familiei, este înfățișată prea buna sa mamă, cneaghina *Maria*, înaltă, maiestuoasă, cu chipul ascetic și *coroană princiară pe cap*, ca o adevărată *fiică de voievod român*, după cum și era, ținând în mâna stângă sfânta cruce ortodoxă cu trei brațe, iar dreapta așezată cu evlavie la piept, spre inimă⁸¹. Locul de frunte conferit *Mariei* Movilă în acest tablou și ținuta ei voievodală, arată respectul pentru tradițiile țării și ale domniei, dar și faptul «că *Ieremia Movilă Voievod a dorit prin aceasta să amintească peste vremuri, priivitorului, obârșia sa domnească din Rareș și deci din Mușatini*»⁸².

Pentru mesajul său atât de grăitor, această imagine din tabloul votiv al bisericii Mănăstirii Sucevița a fost reprodusă identic într-o miniatură și în *Tetraevanghelul* dăruit de Ieremia Movilă Voievod aceleiași chinovii⁸³.

*

La sfârșitul secolului al XVI-lea, Imperiul otoman, cel habsburgic și Regatul polon, fiecare urmărindu-și propriile interese, căutau să-și impună candidații lor pe tronul Moldovei și Munteniei, provocând chiar conflicte sângeroase pe pământul românesc. Astfel, împăratul habsburgic Rudolf II a încheiat cu principele Transilvaniei, Sigismund Báthory un tratat de alianță îndreptat împotriva turcilor, la care a aderat și Mihai Viteazul. În acest front antiotoman a fost atras și Aron Vodă al Moldovei dar, în climatul vremii, neprezentând suficiente garanții pentru aliați, a fost alungat de pe tron de Sigismund Bathory și înlocuit cu hatmanul Ștefan Răzvan. Faptul acesta l-a făcut pe sultan să hotărască transformarea Moldovei în pašalâc și a numit pașă pe sangeacul *Ahmed* de la Tighina, care a pornit să ocupe Iașii, cu ajutor tătărăsc, spre a nu rămâne la dispoziția habsurgilor.

În această conjunctură, hatmanul Zamoyski l-a convins pe regele Poloniei să intervină la Poarta otomană, cu care se afla în bune raporturi pentru înscăunarea lui Ieremia Movilă, binecunoscut boierilor moldoveni și deja nobil polon. Turcii, convinși că Ieremia Movilă este om de încredere, din moment ce era propus de poloni, pe atunci aliații lor, l-au recunoscut ca voievod al Moldovei.

În epocă, tradiția cerea ca voievodul să fie os *domnesc*. Înrudirea cu Petru Rareș îndreptătea pe Ieremia Movilă să ocupe tronul Moldovei⁸⁴. Chiar cancelarul regatului polon, Jan Zamoyski, afirma că Iere-

81. Prof. Victor Brădulescu, *Pictura Suceviței și datarea ei*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», an. XL (1964), 5—6, p. 211, 216 și 218 și M. A. Musicescu și M. Berza, *Măndstirea Sucevița*, p. 156.

82. Prof. Valeriu Maricari, *Moștenirea Movileștilor*, în «Teologie și Viață», an. I (1991), 9—12, Iași, p. 212.

83. Teodora Voinescu, *Contribuții la studiul manuscriselor ilustrate din mănăstirile Sucevița și Dragomirna*, în «Studii și cercetări de Istoria Artei», an. II (1955), 1—2, București, p. 91.

84. A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia traiană*, III, Ediția a IV-a. Text stabilit de M. Stoicescu și Maria Simionescu, București, 1988, p. 395, note și comentarii.

mia Movilă nu este «un vlăstar inchipuit al voievozilor», ci un descendent autentic sau, cum precizează și un raport diplomatic francez, «din sângele vechilor voievozi»⁸⁵. Legătura cu sângele Mușatinilor o făcea, desigur, Maria Movilă, născută Rareș, mama lui Ieremia Movilă.

După obținerea tronului, noul voievod s-a îngrijit de consolidarea domniei și chiar de întemeierea unei dinastii în Moldova. Astfel, printr-un document din 25 martie 1597, Ieremia Movilă a primit din partea regelui Sigismund al Poloniei domnia pe viață, care urma să fie moștenită din tată în fiu. Cu toată tendința de expansiune catolică slujită cu însuflețire de Polonia și în dezacord cu intențiile uniaților, Ieremia Movilă a prevăzut în acest document, între altele că «uzul religiunii grecești (ortodoxe) trebuie să fie liber și neatins (s.n.)»⁸⁶. Un privilegiu identic a obținut Ieremia Movilă și de la Poarta Otomană, încât Miron Costin putea să scrie cu îndreptățire despre «uricele ce avea de la împărăție... Ieremia Vodă, de domnie veșnică...»⁸⁷.

În această dinastie domnitoare a Moldovei, descendentă din vechii Mușatini, pe care Ieremia Movilă, într-o scrisoare din august 1598, îi numea «strămoșii noștri, domni moldoveni»⁸⁸, iar Constantin Movilă, la 3 aprilie 1610 și Alexandru Movilă, în 8 iulie 1616, spuneau fiecare despre Ștefan cel Mare și Sfânt că este «strămoșul domniei mele»⁸⁹, s-a născut la 21 decembrie 1596, cum s-a arătat, cel de-al patrulea vlăstar al soților Simion și Marghita Melania Movilă, viitor mitropolit al Kievului și nu întâmplător i s-a dat lui la botez numele *Petru*.

După cum se cunoaște, în cărțile de slujbă bisericească se prevede ca atunci, când se naște un prunc, fată sau băiat, să i se dea la botez, după obiceiul creștinesc, un nume care, cu vremea, să-i aducă aminte de virtuțile sfântului din ziua în care s-a născut⁹⁰.

În ziua de 21 decembrie, când s-a născut viitorul mitropolit al Kievului, Biserica prăznuiește pe Sfânta Muceniță *Iuliana* din Nicomidia și pe Sfântul Mucenic *Temistocle*. După Pravilă, acestui prunc trebuia să i se dea la botez numele Temistocle sau Iulian. Dar regulile tipiconale prevăd și excepții, în funcție de preferința părinților noului născut și mai ales a nașilor de la botez, evitându-se orice nume de păgâni sau cele cu totul străine tradiției noastre.

Cu acest prunc, născut în 21 decembrie 1596, s-a făcut excepție de la regulă și nu i s-a dat numele sfântului din ziua respectivă. Dar nu

85. St. S. Gorovei, *Movileștii*, p. 67—68.

86. Apud Matei S. Dobrescu, *Imprejurările care au provocat Sinodul de la Iași (1642)*, București, 1890, p. 45.

87. St. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 68.

88. P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 53 și 55.

89. *Documente privind Istoria României, veacul XVI, A. Moldova*, vol. II, p. 36—37 și 287.

90. Vezi *Liturgica Bisericii Ortodoxe*. Cursuri universitare ținute de prof. dr. Vasile Mitrofanovici, prelucrate, completate și editate de prof. dr. Teodor Tarnavski și din nou completate și editate de prof. dr. Nectarie (Niculae) Cotlarciuc, Arhiepiscop și Mitropolit al Bucovinei, Cernăuți, 1929, p. 739.

era primul caz în familia dreptmăriturilor creștini Simion și Marghita Movilă. Unui alt copil al lor, născut mai înainte, i s-a dat numele Gavril, la cererea mamei, cu siguranță, în memoria tatălui ei, vrednicul logofăt Gavril Hâra. Tot astfel, Chiajna-Reghina, fiica lui Ieremia Movilă, căsătorită în Polonia cu ducele Mihai Wisznowski, când i s-a născut primul fecior, la 26 mai 1603, i-a dat numele *Ieremia*, după bunicul copilului.

Așadar, în înțelegere cu frații săi, mitropolitul Gheorghe și Ieremia Vodă, Simion Movilă și-a botezat cel de-al patrulea vâstar cu numele *Petru*, în amintirea dreptcredinciosului voievod Petru Rareș, străbunicul copilului. La aceasta a contribuit, desigur, și bunica noului născut, Maria Movilă, fiica lui Petru Rareș, care era de față și cunoștea strădaniile alor săi de a se menține pe tronul voievodal al Moldovei⁹¹. Așteptările lor cu acest nou «Rareș» s-au împlinit când el a ajuns, mai mult decât voievod, mare și pilduitor arhipăstor și mitropolit la Kiev, în Ucraina, patria adoptivă, pe care a iubit-o, având din acest moment, ca patron superior și ocrotitor, pe Sfântul Apostol Petru, ucenicul Domnului Iisus Hristos. Toți suntem și trebuie să fim mereu ucenici buni ai Domnului nostru Iisus Hristos.

91. «Este sigur că numele lui Petru Movilă vine de la străbunicul după bună, *Petru Rareș Voievod*» (Matei Cazacu, *op. cit.*, p. 202).

Împotriva adevărului, la 21 decembrie 1645, smeritul Teodosie Vasilevici Baevski, din ordinul basilienilor, rostind la Kiev un *Panegiric* cu prilejul zilei de naștere a Mitropolitului Petru Movilă, zi în care, local, se sărbătorea, pe lângă Sfinții Iuliana și Temistocle, Sfântul Mitropolit Petru, fost mai înainte arhipăstor la Kiev și pe urmă la Moscova, spune că se cuvine a se aduce laudă mitropolitului Petru Movilă în «ziua onomastică a patronului său — Sfântul Mitropolit Petru, care este modelul său însuși».

Arhimandritul Ghenadie Enăceanu care studiase teologia la Kiev, între anii 1861—1865, într-o lucrare specială, închinată în 1882 mitropolitului Petru Movilă, citează din Panegiricul lui Baevski: «În care zi s-a născut, în care a murit patronul său Petru», p. 133, și comentează astfel această afirmație: «Panegiristul, aflându-se sub influența ideilor de la Kiev, crede că Petru Movilă a primit numele de Petru în respectul Sfântului Petru al Kievului...».

Are dreptate arhimandritul Ghenadie Enăceanu! Sfântul Mitropolit Petru, fost al Kievului și apoi al Moscovei, are cinstire locală, la 21 decembrie, alături de Sfinții Iuliana și Temistocle și nu este înscris în calendarul nostru și nu era nici în 1596, când s-a născut Petru Movilă. Am cercetat un *Minei pe decembrie*, anul 1606, manuscris de la Sucevița, scris de smeritul *Prohor*, pe care mi l-a trimis, în copie, maica stareță Adriana Cojocar, căreia îi mulțumesc pentru osteneală și pe calea aceasta, dar n-am găsit la 21 decembrie decât pe cei doi sfinți, Iuliana și Temistocle, ca și astăzi în Mineiele noastre (vezi și G. Popescu-Vâlcea, *Un manuscris al voievodului Ieremia Movilă*, București, 1984, p. 50).

Așadar, Sfântul Mitropolit Petru al Kievului și apoi al Moscovei nu este trecut în cărțile noastre de cult, nici în *Proloagele* mitropolitului Dosoftei de Iași. Târziu de tot, el a pătruns în *Viețile sfinților pe decembrie*, volum tradus în școala paisiană de la Mănăstirea Neamtu și tipărit în aceeași chinovie, în anul 1811, la inițiativa benefică a mitropolitului Veniamin Costachi. Retipărit la Mănăstirea Căldărușani, în 1835, volumul a fost reeditat de Episcopia Romanului și Hușilor, în anul 1993.

Se poate, deci, afirma cu certitudine că mitropolitul Petru Movilă a primit la botez numele străbunicului său, voievodul de pioasă amintire Petru Rareș și nu și-a schimbat acest nume nici când a fost tuns în monahism.

COPILĂRIA ȘI ÎNVĂȚĂTURA DE CARTE. STUDIILE

Petru Movilă s-a născut la Suceava, în 21 decembrie 1596, în preajma Crăciunului. Botezul s-a oficiat după sărbători, cu toată festivitatea cuvenită unui fiu de mare dregător, frate cu Vodă și cu mitropolitul locului. Naș de botez n-a putut să fie vlădica Gheorghe Movilă, căci nu-l lăsa pravila monahală și nici Ieremia Vodă, mereu ocupat cu treburile țării. A fost, desigur, cineva din partea mamei, poate chiar marele logofăt Luca Stroici.

Primii ani, copilul i-a petrecut la Suceava, alături de frații săi mai mari, împreună cu care a cutreierat luncile și pădurile din preajma cetății, bucurându-se de frumusețea locurilor și întrebând despre tot ce vedea și auzea, în dorința de a afla cât mai multe lucruri.

Liniștea vieții de la Suceava a fost întreruptă, însă, în anul 1600, în urma înaintării fulgerătoare a lui Mihai Viteazul în Moldova, când copilul Petru, care nu împlinise încă patru ani, a plecat în pîrbejie în Polonia, împreună cu mama și cu frații săi, unde au rămas până în aprilie 1601, ca ostateci în cetatea Camenița⁹². Când Simion Movilă a urcat în două rânduri pe tronul Țării Românești (25 noiembrie 1600—24 iunie 1601 și aug.-noiembrie 1601), familia nu l-a urmat la Târgoviște, ci s-a întors la Suceava, unde liniștea fusese restabilită încă din septembrie 1600, prin revenirea la domnie a lui Ieremia Movilă.

Înzestrat de Dumnezeu cu spirit pătrunzător și puternică înclinare către contemplație creștină, Petru Movilă a fost deprins «din copilărie să-și vadă rudele lucrând pentru prosperitatea Ortodoxiei»⁹³, care, pe atunci, stătea la temelie instrucției și educației în familiile nobile⁹⁴.

De mic, el a văzut la tatăl și unchiul său, Simion și Ieremia Movilă, tot felul de înfăptuiri pentru consolidarea Bisericii ortodoxe, față de care aveau un atașament puternic, din care au făcut normă după care și-au orientat și organizat viața. În documentul dat de Ieremia Movilă, la 12 mai 1606, Mănăstirii Secu, de pildă, se spune: «...din copilăria noastră, după o dorință de Dumnezeu iubitoare și o dispoziție a inimii, am ținut cu tot dinadinsul la întărirea, cinstirea și înfrumusețarea Sfintei Biserici»⁹⁵, iar altă dată, tot el afirmă că «întărind și înfrumusețând Biserica, cineva întărește și își înfrumusețează sufletul său și ferice de bărbatul care nu cruță avuția cea trecătoare pentru oamenii lui Dumnezeu și sfintele mănăstiri»⁹⁶.

92. Pr. Nicolae M. Popescu, *op. cit.*, p. 15.

93. Arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 136.

94. Nicolae Mateescu, *op. cit.*, p. 46.

95. Arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 140.

96. *Ibidem*.

Dar Petru Movilă a întâlnit și la oamenii din casa părinților săi o evlavie deosebită, care i-a lăsat în suflet o impresie adâncă, făcându-l să-și aducă mai târziu aminte cu bucurie de faptele lor religioase⁹⁷.

Toate acestea și altele asemenea lor au făcut din Petru Movilă un tânăr care a iubit cu înfocare Biserica părinților săi, iar la maturitate, când propaganda papală dădea lupte puternice contra Ortodoxiei, apărătorul și chiar «părintele Ortodoxiei moderne»⁹⁸.

Pentru a înțelege cum tânărul Petru Movilă a devenit bărbatul înfăptuirilor obștești, ierarhul care-și slujește Biserica până la sacrificiu, dacă este nevoie⁹⁹, trebuie să cunoaștem cadrul în care el s-a format și s-a instruit.

I. În epocă învățământul în general, avea un pronunțat conținut religios. În primele clase se memorau rugăciuni, mai ales *Tatăl nostru* și *Crezul*, adică Catehismul, iar în locul abecedarelor sau bucoavnelor, de mai târziu, se întrebuițau anumite cărți de cult, dintre care mai folosite erau *ceasloavele*, *psaltirea*, *cazania* și un text hagiografic¹⁰⁰.

a) Se crede astăzi că Petru Movilă și-a început învățătura de carte la Suceava, în casa părinților săi, cu un profesor trimis de Frăția ortodoxă din Lvov¹⁰¹, pentru că, așa cum Ieremia Movilă Voievod, în 1605, a cumpărat cărți, hârtie de scris și a tocmit copiiști de la Lvov, tot astfel și lui Simion Movilă i-a venit un dascăl și câțiva dleci pentru cancelarie, de la Lvov¹⁰².

Este posibil ca tânărul Petru Movilă să fi avut dascăli și dintre moldoveni, pe ritorul și scolasticul *Lucaci*, de pildă sau unul dintre ucenicii săi, pe cuviosul *Efrem* de la Moldovița, aflat în bune relații cu familia Movileștilor, care, până în 1605, când a devenit episcop la Huși, a fost câțiva ani îndrumătorul celor care copiau manuscrisele la Dragomirna¹⁰³ și chiar pe învățatul *Anastasia Crimca*, în 1599 iereu slujitor la biserica domnească din Suceava, căci slujitorii de la biserica domnească erau, de obicei, și profesorii copiilor lui Vodă sau ai sftenicilor lui.

b) Pentru învățământul în familie, ca și în școlile existente atunci, nu erau *manuale*, ci, cum s-a arătat, se foloseau manuscrise sau cărți tipărite, de regulă, cu conținut religios, după care copiii învățau să scrie și să citească și unde aflau istorisiri ziditoare de suflet. Dintre acestea, vom numi câteva, pe care Petru Movilă le-a putut avea la îndemână: *Catehismul românesc*, imprimat cu litere cirilice, la Brașov, în anul 1544, de *Filip Moldoveanu*; *Codicele voronețean*; *Psaltirea scheiană*:

97. *Ibidem*, p. 136—137.

98. *Ibidem*, p. 139.

99. Pr. Nicolae M. Popescu, *op. cit.*, p. 17.

100. *Istoria învățământului din România*, Compendiu, volum colectiv, București, 1971, p. 24—25.

101. St. S. Gorovei, *Petru Movilă, Contribuții...*, p. 705.

102. G. Bezviconi, *Contribuții la Istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962, p. 52.

103. Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 1980, p. 116 și I. Zugrav, *Trei manuscrise liturgice de la episcopul Efrem al Rădăușului*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», an. XXXIX (1963), 7—8, Iași, p. 458.

Povestirea pe scurt despre moldoveni sau Letopisețul de la Putna; Evanghelia cu învățătură, tipărită, în 1581, de diaconul Coresi și altele.

În acel timp, la noi, se învăța limba slavă veche¹⁰⁴, care era limbă de cult și de cancelarie și Petru Movilă putea folosi în manuscris lucrări asemănătoare celor care au precedat *Gramatica* lui Meletie Smotrițki, apărută în Polonia. Pentru exerciții de limbă slavă, el va fi avut la îndemână și un exemplar, în manuscris, din *Alexandria*, cunoscută la Mănăstirea Neamțu în 1562, sau din *Varlaam* și *Ioasaf*, păstrată tot la Neamțu încă din secolul XV.

La limba latină, Petru Movilă se putea servi de *Gramatica* lui Thomas Gemmarius, tipărită la Sibiu, în 1529 și de alte texte latine, ca lucrarea lui Cicero, *De republica ad Aticum*, pe care o avea în biblioteca sa Alexandru Lăpușnanu¹⁰⁵.

Pentru limba greacă, el se putea folosi de o Gramatică asemănătoare aceleia pe care învățase, la timpul său, Pătrașcu, fiul lui Petru Cercel, fostul voievod al Țării Românești și pe care notifica: *Gramatica smeritului Pătrașcu, fiul domnitorului a toată Mareavlahie Petru Cercel*¹⁰⁶. Unul dintre textele grecești pe care Petru Movilă le-a avut la dispoziție, trebuie să fi fost *Cronograful lui Dosoftei al Monembaziei*, în care autorul a povestit ce a văzut și a auzit în călătoria sa în Rusia, de unde sosea la Iași, în anul 1591, zugrăvind în culori vii istoria contemporană a Bisericii Țarigradului. Acest cronograf a fost mult citit în epocă, pentru că, conținea istorisiri ce corespundeau gustului popular¹⁰⁷.

În sfârșit, un viitor domnitor, cum era în perspectivă Petru Movilă, trebuia să cunoască Învățăturile lui *Neagoe Basarab*, care circulau deja în Moldova¹⁰⁸. Și în literatura rusă exista o lucrare similară, *Învățăturile cneazului Vladimir Monomahul către fiii săi*¹⁰⁹.

II. Învățătura de carte, începută de Petru Movilă la Suceava, în cadrul familiei, a fost întreruptă în a doua jumătate a anului 1607, când, după moartea lui Simion Movilă Voievod și înlăturarea lui Mihail de pe tronul Moldovei, de către vărul său Constantin, cneaghina Marghita Melania și copiii ei au plecat în pribegie în Țara Românească, unde, pe neașteptate, Mihail a decedat, iar de aici, prin Transilvania, au ajuns la începutul anului 1608, în Polonia și au găsit adăpost în Zolkva, domeniul hatmanului Stanislaw Zolkiewski. Tânărul Petru Movilă, orfan acum de tată, «...pe lângă îngrijirile de mamă din partea Marghitei Melania, s-a bucurat de tutela cancelarului Stanislaw Zolkiewski, care era unul din bărbații cei mai distinși, prin poziția sa în Regatul Poloniei, cel mai de caracter în conduita sa, soț și părinte exemplar»¹¹⁰. În cele religioase, el ne este prezentat de către istorici ca un adevărat

104. *Istoria Orașului Iași*, I, vol. colectiv cit., p. 261.

105. *Ibidem*, p. 259.

106. Cf. D. Russo, *Studii istorice greco-române*. Opere postume, tom. II, București, 1939, p. 527.

107. *Ibidem*, vol. I, p. 68—82 și 271.

108. Mihai Țăntar, *Au fost cunoscute «Învățăturile lui Neagoe Basarab...», la Curtea domnească din Suceava?*, în «Suceava», Anuarul Muzeului Județean, VI—VII, Suceava, 1979—1980, p. 287—291.

109. Pr. prof. Dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 495.

110. Arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 158—159.

creștin, cu simț de dreptate și de onestitate. Bunul hatman era și voievod de Kiev și staroste de Bar.

În Polonia, tânărul Petru Movilă și-a continuat studiile tot cu un profesor al Frăției Ortodoxe din Lvov.

Ca o mamă bună de frați *Macabei*, Marghita Melania a depus toate eforturile ca fiii săi să păstreze cu toată scumpătatea obiceiurile strămoșești și Ortodoxia, «porunca legii care s-a dat părinților noștri»¹¹¹. Astfel, la 7 august 1614, înțeleapta și binecredincioasa cneaghină, aflată în localitatea Dziedzilowa, scria *Frăției Ortodoxe* din Lvov, cerând asigurări asupra Ortodoxiei învățaturii profesorilor copiilor săi, între care și Petru Movilă, acum în vârstă de 18 ani¹¹². Avea dreptate să fie îngrijorată, pentru că, în acest timp, în Polonia, catolicii și uniații declanșaseră un prozelitism violent printre ortodocși, denaturând chiar și textele cărților ortodoxe de cult.

a) Într-un Pomelnic al mitropoliților Kievului se menționează că Petru Movilă a studiat la școala *Frăției Ortodoxe din Lvov*, unde se consolidase puternic credința ortodoxă¹¹³, căci biserica acestei Frății, cu hramul «Adormirea Maicii Domnului» se bucura de situația privilegiată de a fi stavropighie a Patriarhiei Ecumenice din Constantinopol¹¹⁴. Așa se explică faptul că, începând de la sfârșitul secolului al XV-lea, Lvovul ajunge principalul centru cultural din sud-vestul ținuturilor populate de ucrainieni și de ruși¹¹⁵. La această școală și-au făcut studiile mulți oameni de frunte ai Moldovei¹¹⁶.

b) Unii cercetători, ca M. Petrov¹¹⁷, afirmă că, în Polonia, Petru Movilă a urmat și *Academia Zamosciană*¹¹⁸.

În Prefața *Triodului*, tipărit în anul 1631, arhimandritul Petru Movilă, mărturisindu-și recunoștința față de Jan Zamoiski, închină cartea fiului acestuia, Toma Zamoiski, pe atunci cancelar al regatului polon și afirmă că *Academia Zamoiska*, otitorie a acestei familii, a adus mult folos și propășire chiar neamului nostru (adică ortodocșilor din Polonia), pentru că nu puțini oameni învățați și folositori Bisericii noastre au ieșit de acolo. Considerând că aleasa cultură a mitropolitului Petru Movilă s-a putut desăvârși la școala superioară de la Zamosc, unde se preda în limba latină, unii cercetători susțin că cele afirmate de el în prefața *Triodului* menționat sunt o confirmare a acestei ipoteze¹¹⁹.

111. *II Macabei* VII, 24 și 30.

112. *Documente privitoare la Istoria Românilor*, culese, adnotate și publicate de Ioan Bogdan..., vol. II, 1601—1610, urmare la colecția lui Eudoxiu Hurmuzachi, Suplimentul II, vol. II, București, 1895, p. 378—388.

113. V. Ascocenski, *Kievul cu cea mai veche școală și Academie*, Kiev, 1856, p. 108.

114. Nicolae Dabija, *Pe urmele lui Orleu*, Chișinău, 1990, p. 53.

115. G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 50.

116. Pavel Bălan, *Icoana sufletului nostru*, p. 40.

117. *Critica cărții* lui S. Golubev, în «Jurnal ministerslava prosviscenia», 1884, ianuarie, p. 153.

118. Pr. Nicolae M. Popescu, *op. cit.*, p. 18 și St. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 707.

119. P. P. Panaitescu, *Contribuții la Istoria culturii românești*, București, 1971, p. 285—287.

UCENICIA ÎN OASTEA POLONĂ. PARTICIPANT LA DOUĂ LUPTE ÎMPOTRIVA TURCILOR

I

După terminarea studiilor, Petru Movilă și-a luat în anul 1617, indigenatul polon și, potrivit tradiției care cerea tinerilor nobili să facă parte din cercul unui magnat, pentru a *învăța arta eroismului, meșteșugul armelor și bunele purtări cavaleriești*, a intrat în casa lui Zolkiewski, care-i oferise tutela încă de la venirea lui în Polonia. Zolkiewski era unul dintre bărbații distinși ai Regatului Poloniei, renumit atât prin eroismul și calitățile sale de bun comandant militar, cât și prin caracterul și conduita sa.

În postura de ucenic al nobilului Zolkiewski și al comandantului Chodtkievicz, Petru Movilă și-a însușit repede meșteșugul armelor, devenind ofițer de frunte în armata polonă. Când va părăsi «toată grija cea lumească» și se va retrage la Mănăstirea Pecerska, disciplina pe care o dobândise în armată o va aduce în oastea lui Hristos, între confrății din chinovie ¹²⁰.

Acum, fratele său mai mare Gavril Movilă, fiind numit domnitor al Țării Românești, a plecat la Târgoviște, împreună cu nevoitoarea sa mamă, cneaghina Marghita Melania și cu cei doi frați mai mici, Ioan și Moise ¹²¹. Gavril Voievod, având mare nevoie de bani ca să-și plătească datoriile către turci, a făcut apel la ajutorul fratelui său Petru Movilă, rămas în Polonia, care împrumută pentru el, de la negustorul bulgar Iani Theofil din Lvov, suma de 5200 ducați și pune zălog din odoarele domnești, un brâu aurit și o sabie cu mâner de aur ¹²².

II

La cumpăna deceniilor II—III ale secolului al XVII-lea, Poarta Otomană, hotărâtă să-și consolideze dominația în Țările Române, după ce i-a înlăturat pe Movilești de la domnie, pentru că erau filopoloni, ultimul fiind Gavril Movilă din Muntenia, mazilit în iulie 1620, și înlocuit cu Radu Mihnea, a numit pe tronul Moldovei pe Gașpar Grațiani, considerat om de încredere, dar s-a văzut trădată și de acesta, care a trecut pe față de partea Poloniei, în tabăra creștină.

a) Inițiativa laudabilă a lui Gașpar Grațiani de a relua lupta anti-otomană, sprijinită de poloni, a dus la confruntarea militară din 19 septembrie 1620, de la Țuțora-Iași ¹²³.

120. Pavel Bălan, *op. cit.*, p. 58—59.

121. St. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 707.

122. P. P. Panaitescu, *Petru Movilă și românii*, în «Biserica Ortodoxă Română», an. LX (1942), 9—10, București, p. 407.

123. *Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, p. 443—444 și *Istoria militară a poporului român*, vol. III, București, 1987, p. 251.

În acest război, oastea polonă a fost comandată de hatmanul Stanislav Zolkiewski, însoțit de ginerele său, hatmanul Koniespolski și de discipolul în mânuirea armelor, Petru Movilă, acum comandant subaltern¹²⁴. La conducerea detașamentelor polone, care însumau 40.000 de oșteni, se mai aflau, sub ordinele comandantului general, palatinul de Camenița, Samuel Karecki, Kalinovski și alți pani polonezi. Armata turcă, comandată de Iskender, pașă de Silistra și de hanul Gazi Chirai II, avea 10.000 de luptători turci și 30.000 tătari, în urma lor fiind încă mulți alții.

Trupele polone au sosit la Țuțora—Iași în seara zilei de 12 septembrie 1620 și au ocupat vechile șanțuri săpate în 1595, din porunca panului Zamoyski, cu prilejul întronizării lui Ieremia Movilă, pe care le-au curățat și amenajat pentru lupta cu turcii. La 18 septembrie, s-a ivit pe deal și oastea otomană și apoi tătarii. Lupta s-a dat la 19 septembrie. Tătarii au atacat dintr-o parte, turcii, din alta. Moldovenii, trădându-și domnul, au ieșit din șanțuri și, urcându-se pe deal, împreună cu tătarii, au început să tragă cu săgețile în polonezi. Înfrângerea s-a produs atunci când polonezii au hotărât să părăsească întăriturile și să dea lupta în câmp deschis.

Scriind regelui Poloniei de pe câmpul de luptă, în 24 septembrie 1620, hatmanul Zolkiewski spunea: «Am ieșit în câmp, la luptă deschisă, dar o mare parte dintre oamenii noștri, fugind din oștire, ne-au încurcat...Nu numesc deocamdată pe nimeni, căci singuri se vor da în vi-leag»¹²⁵. Era vorba de Kalinovski și Korecki, de moldoveni și de alți pani poloni.

Din această luptă, Petru Movilă și-a salvat greu viața, căci polonezii nu s-au retras, cum li se ordonase, «în tabără de care», după regulile războiului, ci s-au răzlețit, grăbindu-se spre Prut. Cei mai mulți, ocolind vadurile râului, s-au înecat ori au căzut în mâinile dușmanului. Alții, printre care și Petru Movilă, mai prudenți, s-au retras organizat și, luând-o pe la Moghilev, au ajuns în Polonia. În iureșul retragerii, hatmanul Zolkiewski s-a rătăcit de-ai săi. Urmărit de tătari, «la Nistru spre Camenița, i s-a retezat capul. Moartea lui a produs o țezordine grozavă și fuga nebună a tuturor»¹²⁶.

b) Peste un an, însă, în 1621, polonezii, aliați cu moldovenii, au ieșit biruitori asupra turcilor la sediul Hotinului, unde a participat și Petru Movilă, de data aceasta, alături de hatmanul octogenar Carol Chodkiewicz. Lupta s-a dat sub zidurile cetății asediate, în prezența sultanului Osman II și a principelui Vladislav, viitorul rege al Poloniei. Văzând că nu pot cuceri cetatea, puternic fortificată, turcii au cerut pace, cu care s-au învoit și polonezii, mai ales că în tabăra lor izbucnise o epidemie, de pe urma căreia le pieriseră mulți oșteni, între care și bătrânul comandant Chodkiewicz. Condițiile păcii au fost negociate de Radu Mihnea, voievodul Țării Românești, care, în tratatul încheiat la 9 octombrie

124. *Călători străini...*, Vol. cit., p. 447—448 și N. Mateescu, *op. cit.*, p. 49.

125. *Ibidem*, p. 449—452, 462 și 466.

126. *Ibidem*, p. 472 și 548.

1621, a prevăzut libertatea internă a Moldovei și interdicția înlocuirii domnilor țării cu pașale.

Este posibil ca la asediul Hotinului, Petru Movilă să fi fost rănit, de vreme ce, mai târziu, în «dietinele» de la Wisnia, din noiembrie 1624 și decembrie 1625, elogiindu-i-se meritele în luptele cu turcii, s-a spus: «Nu puțin a slujit Regatului, în dauna sănătății lui».

Luând apărarea Moldovei, pustită de fiecare dată în timpul luptelor cu turcii, de cazaci și de poloni, în goană după hrană, așa cum s-a întâmplat și la asediul Hotinului, Petru Movilă arăta nobilimii poloneze, care se plângea de lipsa de cooperare a moldovenilor, că aceștia le sunt aliați credincioși¹²⁷, dar rechizițiile de alimente și furaje în vreme de război nu se fac prin jaf și violență, ci prin înțelegere și bună învoială de ambele părți¹²⁸. Viitorul Mitropolit al Kievului se prezintă la Hotin, în 1621, ca cetățean al Poloniei, care își îndeplinește cu fidelitate îndatoririle față de patria adoptivă, dar lucrează și pentru interesele românești, ale țării și neamului de obârșie, așa cum, de altfel, a fost toată viața. Mai târziu, cu modestie și demnitate, el însuși va spune: «Am lucrat din dorința de a sluji patria împotriva sultanului Osman, imperatorul turcesc, principalul inamic al Poloniei și al întregii Creștinătăți»¹²⁹.

În campania de la Hotin, unul din camarazii lui Petru Movilă a luat ca pradă de război un *Tetraevanghel*, scris la Mănăstirea Neamțu, în anul 1493, din porunca lui Ștefan cel Mare și Sfânt, de ierodiaconul Teodor Mărișescu și dăruit de voievod bisericii din cetatea Hotinului, cu hramul «Adormirea Maicii Domnului». Petru Movilă a răscumpărat cu bani de aur acest sfânt odor și l-a purtat apoi cu sine toată viața, fericit că are de la străbuni o asemenea relicvă îndumnezeitoare. În anul 1637, el l-a dăruit Mănăstirii Pecerska, cu însemnarea de la fila 3, ca în această sfântă chinovie să fie înmormântate și rămășițele sale pământești, când Dumnezeu va rândui¹³⁰.

127. Pr. Nicolae M. Popescu, *op. cit.*, p. 19.

128. Petru Movilă era îndreptățit să adopte această atitudine, pentru că polonii învinuiau pe moldoveni de «trădare», atunci când aceștia, sătui de prădăciunile și silniciile la care fuseseră supuși, în timpul campaniilor antiotomane, se împotriveau la rechiziții. Unii cronicari, amintind de purtarea polonilor în Moldova: săvârșirea de jafuri, robiri de locuitori pașnici, siluiri și ucideri, spuneau: «Răbdarea moldovenilor fusese îndelungată. Încă din primii ani ai veacului, Ieremia Movilă declarase regelui Poloniei că excesele ostașilor poloni îndârjiseră pe moldoveni, care au trebuit să fie amenințați cu moartea, dacă ar ucide cumva pe vreunii dintre aceștia...» (*Ibidem*, p. 445 și 472).

129. Arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 178—179.

Cu vremea, Petru Movilă a intrunit cele două modele de realizare umană, specifice Evului Mediu european: *cavalcrismul* și *sacerdoțitul*. Cele mai înalte personalități ale vremii se pregăteau timp îndelungat pentru a sluji în armată sau pentru a se jertfi Bisericii. Literatura hagiografică medievală, baladele, epopeele, ne înfățișează din belșug aceste două modele tradiționale (Virgil Cândea, *Războiul dominant. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, 1979, p. 295).

130. P. P. Panaitescu, *Un autograf al lui Petru Movilă pe o Evanghelie a lui Ștefan cel Mare*, în «Revista istorică română», an. IX (1939), p. 82—87.

Astăzi, *Tetraevanghelul* se păstrează la Biblioteca de Stat din München, unde a fost descoperit de Nicolae Iorga și descris în *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 405—406.

PE CALEA CEA STRĂMTĂ. ORIZONTURI MOȘTENITE

I

Oșteanul Petru Movilă, care se distinsese în bătălia cea mare de la Hotin¹³¹, din 1621, a fost recomandat de regele Poloniei Sigismund al III-lea, la 15 octombrie 1622, marelui vizir al Porții Otomane¹³² pentru domnia Moldovei. Susținându-l pe «Petrus Mohyla, filius illustrissimi quodam Simeonis Mohyla Valachiae», care era «un tânăr cu sufletul ales și demn de virtuțile strămoșilor săi»¹³³, regele polon spera ca, prin el, să se întărească pacea încheiată anul trecut între poloni și otomani și să se pună rânduială în țara cea neîngrijită de domni fără legătură cu ea»¹³⁴.

Dar, la data aceasta, Petru Movilă nu mai dorea să fie voievod nici la Iași, nici la București. Viața lui luase alt drum.

Dintr-o dată, spre sfârșitul anului 1621, sau în prima parte a anului 1622, el a părăsit lumea militară, unde-și avea un loc bine stabilit și, dând urmare îndemnului liturgic: «...toată grija cea lumească să o lepădăm»¹³⁵, s-a așezat cu traiul liniștit la modestul domeniu de la Rubejovka, din apropierea Kievului. La 15 august 1622, pentru prima dată în viața lui, sorbea farmecul duhovnicesc de la hramul vestitei Lavre Pecerska-Kiev¹³⁶.

Istoricii noștri nu sunt unanimi în explicarea acestei «plecări din lume» a celui ce avea să devină monahul, arhimandritul și, din 1633, arhipăstorul și mitropolitul Petru Movilă. De pildă, Nicolae Cartoian crede că Petru Movilă a făcut gestul acesta fiind o fire înclinată spre studiu și meditație și apoi, pentru că, *spulberându-i-se speranțele de a ajunge voievod*, « a renunțat la purpura domnească și a îmbrăcat rasa de monah»¹³⁷. Tot așa susține și T. G. Bulat, când afirmă: «Simțul religios pe care-l moștenise de la bunicul său, marele logofăt Ioan Movilă,

131. Barbu Constantinescu, *Românul Petru Movilă ca reprezentant al Bisericii Ortodoxe*, în «Columna lui Traian», an. IV (1873), 3, București, p. 40.

132. Sultanul Osman II fusese înlăturat de pe tron și ucis de oștenii săi (N. Mateescu, *op. cit.*, p. 50).

133. Apud St. S. Gorovei, *Petru Movilă, Contribuții...*, p. 708—709.

134. Pr. Niculae M. Popescu, *op. cit.*, p. 19. La Iași era voievod, din septembrie 1621, pentru a doua oară, Ștefan Tomșa, aflat în raporturi rele cu polonii, care nu-l agreau pe acest dușman al Movileștilor. Polonia a făcut plângeri repetate la Poartă și Ștefan Tomșa a fost mazilit după 4 august 1623. La această dată, Petru Movilă, retras în liniștea și singurătatea unui modest domeniu din apropierea Kievului, nu se mai gândea, însă, la scaunul voievodal, chiar dacă el fusese al tatălui său. În aceste împrejurări, pe tronul Moldovei a fost adus Radu Mihnea, din Țara Românească.

135. Rugăciunea care se rostește încet, în altar, de slujitorii bisericești, în timp ce strana sau corul cântă imnul *Heruvic*.

136. Cf. N. Mateescu, *op. cit.*, p. 50; arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 162 și mitropolitul Irineu Mihălcescu, *op. cit.*, p. 481.

137. N. Cartoian, *Istoria Literaturii române vechi*, București, 1980, p. 163.

călugărit cu numele de Ioanichie, influența unchiului său, mitropolitul Gheorghe Movilă, precum și *pierderea speranței de a mai sui treptele scaunului domnesc*, i-au schimbat gândurile și sentimentele. Desigur, acestor factori și împrejurări li se datorește faptul că fiul de domn moldovean se simte din ce în ce mai atras către viața de liniștită cucernicie și viețuire în Domnul ! »¹³⁸.

Autorii au numai în parte dreptate, căci, dacă Petru Movilă ar fi vrut să fie domnitor, ajungea până în 1621—1622. El, care a trimis în Țara Românească bani fratelui său, spre a plăti tributul către turci, putea să împrumute și pentru sine și, cu ajutorul polon, să cumpere bunăvoința Porții, ca să fie înscăunat, așa cum fusese, în 1595, unchiul său, Ieremia Movilă. Hotărârea turcilor de a nu mai pune domni din neamul Movileștilor în scaunele românești, între timp se schimbase. Putea să mai aștepte și devenea voievod, cum a ajuns Miron Moghilă Barnovski, în 1626 și, din nou, în 1633, «dând și cuvenitele daruri», după spusele cronicarilor sau Moise Movilă, în 1633, plătind birurile către turci cu bani împrumutați de la patriarhul ecumenic Chiril Luca-ris. Dar Petru Movilă nu voia să fie domnitor în felul acesta. Până târziu se știe că «domnia Țării Moldovei se dă de turci la oamenii care fâgăduiesc mai mulți bani. Drept aceea, domnii nu dau măsurat tribut sau haraci, ca mai demult, ci se silesc a da toate veniturile țării pe seama cămării otomanicești, a se oști pentru turci asupra creștinilor și a lăsa pe tătari să umble după voia lor prin țară»¹³⁹.

Nu se poate accepta nici părerea că Petru Movilă, încă din vremea studiilor, a avut o educație destinată să-i deschidă o carieră eclesiastică, mai mult decât una politică¹⁴⁰. Aceasta ar însemna că Petru Movilă, «părăsind lumea, a dat curs unei ținte mai de mult hotărâte, ca la un moment dat, în spațiul românesc, atât puterea de stat, cât și cea bisericească să se afle în mâna unei singure familii, cum a fost în Serbia¹⁴¹, în secolul al XIII-lea și cum era chiar atunci în Rusia¹⁴². Movileștii nu ajunseseră, însă, până acolo, încât să aibă asemenea planuri grandioase. Mitropolitul Gheorghe Movilă, novice la Probota, apoi stareț la Sucevița Veche, episcop de Rădăuți și, în cele din urmă, mitropolit

138. Prof. T.G. Bulat, *Petru Movilă, print*, p. 4—5.

139. Dr. Gheorghe Sincai, *Chronica Românilor și a mai multor neamuri*, Ediția a II-a, tomul III, anii 1614—1739. București, 1886, p. 9.

140. Matei Cazacu, *op. cit.*, 205.

141. În Serbia, Ștefan II Nemanja, rege din 1217, a unificat statul și a înființat Arhiepiscopia sârbă independentă, punând în fruntea ei pe fratele său Sava, fost monah la Athos (*Istoria bisericească universală*, vol. II, București, 1993, p. 44).

142. În Rusia se înființează acum *dinastia Romanovilor*. După alegerea ca țar, în 1613, a lui Mihail Feodorovici Romanov, a fost desemnat patriarh tatăl său, Filaret Nichitici Romanov, care fusese căsătorit înainte de călugărie. Aceasta a contribuit la consolidarea noii dinastii, în care poporul vedea unite ambele puteri, civilă și bisericească. Patriarhul Filaret a cerut la Sinodul de la Moscova, din 1620, rebotezarea catolicilor, combaterea Purgatoriului și a doctrinei «Filioque», respingerea calendarului greco-roman și a altor practici semănate de iezuiți în Rusia (*Istoria bisericească universală*, vol. II, p. 285 și Prof. dr. Silviu Drașomir, *Contribuții privitoare la relațiile Bisericii Românești cu Rusia în veacul XVII*, în «Analele Academiei Române», Seria II, tomul XXXIV, Memoriile secțiunii istorice, București, 1912, p. 1083 și 1149).

al Moldovei, n-a urmărit un plan anume stabilit în această privință, împreună cu frații săi, Ieremia și Simion Movilă.

Alți autori au interpretat această «plecare din lume» ca un lucru cu totul normal : «după moartea lui Zolkievski și mai ales după expediția de la Hotin, alte gânduri îl stăpânesc ; e Petru Movilă, gânduri de călugărie»¹⁴³. Acum, «busola vieții lui sufletești se schimbă»¹⁴⁴, fiind «atras de viața monahală»¹⁴⁵. Mai explicit, preotul profesor Teodor Bodogae afirmă : «... ceea ce istoricii au numit Drumul Damascului pentru Pătrașcu-Vodă, sunt cele cinci pelerinaje îndelungate pe care le face de la moșia sa principală Rubejovka, în fiecare an, între 1622—1627, la Sfânta Maria Mare, în vestitul centru de evanghelizare și culturalizare al Rusiei și Ruteniei, care era Lavra Peșterilor din Kiev... Aici, s-a lăsat cucerit de evlavia și liniștea sufletească pe care le mai trăise odată, atât de fericit, în copilăria sa din preajma impresionantelor scene din pictura Suceviței și a emoționantelor întâmplări de la Sfântul Ioan de la Suceava»¹⁴⁶. În sfârșit, arhiepiscopul Filaret Scriban, care a studiat la Academia Moveleană de la Kiev, între anii 1839—1842 și a cunoscut la fața locului tradiția despre marele mitropolit Petru Movilă, spune categoric : «*Protimisind* (preferând, a da precădere) în urmă, mai mult slujirea lui Hristos decât a lumii, el s-a tras la Kiev, unde s-a și călugărit»¹⁴⁷.

Putem spune că, acum, fostul oștean, iubitor de sfințitoare isihie, luând aminte cu toată evlavia la cuvintele Mântuitorului Iisus Hristos : «Oricine a lăsat frați sau surori sau tată sau mamă sau femeie sau țărini sau case pentru numele Meu, însutit va primi și viață veșnică va moșteni»¹⁴⁸, a dat ascultare dumnezeieștii chemări rostite de pe Muntele Fericirilor : «Intrați pe poarta cea strâmtă, că largă este poarta și lată este calea care duce la pieire... și strâmtă este poarta și îngustă este calea care duce la viață și puțini sunt cei care o află»¹⁴⁹. Pe «calea cea strâmtă» se călătorește împreună cu *Iisus Hristos*, care este *Calea, Adevărul și Viața*. Părinții postapostolici îndeamnă : «Mergi pe calea cea dreaptă și netedă... fără piedici ; căci nu este nici aspră nici spi-noasă»¹⁵⁰.

Petru Movilă a pornit pe «Calea Domnului» (*Fapte XVIII, 25*) și a mers pe ea, până când și-a dat obștescul sfârșit. Din faptele sale, din credința și nădejdea sa se vede că a avut din plin *vocație* pentru trăirea monahală, pentru viața sacerdotală, după cum însuși mărturisește în testamentul său din 1646 : «... eu tot ce am avut, și chiar pe mine m-am

143. Pr. Nicolae M. Popescu, *op. cit.*, p. 20.

144. Mitropolitul Irineu Mihălcescu, *op. cit.*, p. 283.

145. Barbu Constantinescu, *op. cit.*, p. 40.

146. Pr. prof. Teodor Bodogae, *Un capitol din relațiile româno-ruse : Mitropolitul Petru Movilă*, în «*Revista Teologică*», an. XXXVI (1946), 9—10, Sibiu, p. 405

147. Arhiepiscopul Filaret Scriban, *Viața mitropolitului Petru Movilă, prefață la Mărturisirea Ortodoxă a Apostoliceștei și Catoliceștei Biserici a Răsăritului*, alcătuită de mitropolitul Petru Movilă, ediția a II-a, Mănăstirea Neamțu, 1864, p. I.

148. Matei XIX, 29.

149. Matei VII, 13—14.

150. *Păstorul lui Herma*, trad. de pr. Matei Păslaru, în vol. *Scrierile părinților apostolici*, II, Chișinău, 1928, p. 237—238.

sacrificat pentru lauda lui Dumnezeu și slujirea Lui»¹⁵¹. Această vocație pentru viața monahală se exterioriza printr-o anumită atracție spre cele sfinte, prin cinstirea sfântului Ioan cel Nou, respectarea obiceiurilor creștinești din anii copilăriei de la Suceava, evocarea frecventă a modului cum a ctitorit Mihai Viteazul, în chip minunat, Catedrala ortodoxă la Alba Iulia etc. Se simțea atras de persoanele bisericesti, de unii creștini cu viață îmbunătățită, pe care îi respecta cu evlavie, cum a fost monahul Atanasie de la Sucevița, marele logofăt Luca Stroici și alții.

II

La Rubejovka, în apropierea Kievului, între anii 1622—1627, Petru Movilă s-a străduit să ducă o viață creștină autentică. Se menționează că participa în fiecare an la hramul mănăstirii Pecerska, iar în restul vremii, purta adevărate dialoguri duhovnicești cu starețul Zaharia Kopâstrenski și cu mulți călugări cu viață îmbunătățită din această chinovie și se considera ucenic al înțeleptului și bunului mitropolit Iov Borețki al Kievului și a toată Ucraina.

Acum, a scris și un număr de pagini memorialistice, grăitoare pentru gândurile care-l măcinau în acești ani. Își amintea de gloria și de virtuțile strămoșilor¹⁵² și, din această perspectivă, putem găsi la Petru Movilă și anumite *orizonturi moștenite*. Vechii noștri boieri aveau o *Cronică* de familie nescrisă, transmisă prin tradiție și completată din generație în generație¹⁵³. Așa au avut și Moveștii, iar vlăstarul lor de lângă Kiev rememora acum virtuțile familiei, spre folosul său duhovnicesc. Cum se vede și din *Însemnările* sale memorialistice, consemnate pe filele albe ale «Catastifului de vistierie» din 1606, moștenit de la tatăl său Simion Vodă Movilă, care conține date și fapte istorice privitoare la oameni și locuri din spațiul românesc pe parcursul unei jumătăți de secol — dintre care se detașează ca importanță cele referitoare la domnii Mihai Viteazul, Ieremia Movilă și Miron Barnovschi, mitropoliții Gheorghe Movilă, Anastasie Crimca și Varlaam, boierii Dragomir vistier din Țara Românească și Luca Stroici marele logofăt al Moldovei, mănăstirile Sucevița și Dragomirna, biserica episcopală din Alba Iulia, catedrala mitropolitană din Suceava — Petru Movilă și-a înălțat modelele de urmat, împodobind cu ele, ca niște colonne, putem zice, viața sa retrasă, marcându-și astfel, cărarea mântuirii (I. Caproșu, *Structuri fiscale și administrative într-un Catastif moldovenesc de vistierie din 1606*, în «Analele Institutului de Istorie, A. D. Xenopol», XXX (1993), Iași, p. 255).

151. Cf. *Manuscrisul autograf*, folosit în copie de arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 180.

152. P. P. Panaitescu, *Contribuții la Istoria culturii românești*, p. 585.

153. O asemenea *Cronică*, păstrată prin tradiție, avea și jupâneasa Sima, soția stolnicului Stroe Buzescu și s-a folosit de ea când a pus să se scrie pe piatra de mormânt a soțului ei o parte din vitejiile, biruințele și chiar înfrângerile acestuia. Lespedea s-a așezat pe mormântul lui Stroe Buzescu din schitul Stănești-Vâlcea (C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea I, p. 2—3).

a) Una dintre aceste columnne a fost bunicul său, *marele logofăt Ioan Movilă*, care, spre sfârșitul vieții, călugărindu-se, s-a numit *Ioanichie*.

Portretul moral al lui Ioan Movilă a fost descris de Ioan Belsius, agentul habsburgic la Iași, într-un raport diplomatic din 6 iunie 1562, prin care propunea regelui german Maximilian al II-lea să facă unele daruri sfetnicilor mai importanți ai lui Despot Vodă Heraclidul (1561—1563). Chiar Despot Vodă, într-o convorbire anterioară, i-a sugerat lui Ioan Belsius să ofere asemenea daruri sfetnicilor săi, ele contribuind la obținerea bunăvoinței lor, zicând: «să fie îndulciți, căci ei se fălesc cu aceasta...». Erau propuși pentru daruri: mitropolitul Grigore II al Moldovei și Eftimie, episcopul Rădăuților, cu câte un orologiu, marele logofăt Ioan Movilă și hatmanul Barnovschi, cu câte o cupă, probabil de argint, apoi căpitanul Ioan Moțoc și vornicul Spancioc al Țării de Sus, cu câte o haină de catifea. Lui Ioan Movilă, diplomatul menționat îi face următoarea caracterizare: «La ei, *are mare trecere logofătul, om întotdeauna la fel cu sine însuși, grav, rar la vorbă, nepomenind de majestățile voastre și de alții decât întrebă*». Ca să ne dăm seama că agentul habsburgic a folosit cuvintele cu multă chibzuință, facem comparație cu alte două portrete din același raport. Despre Despot Vodă zice: «tot atât de subtil și încă mai alunecos, dacă pot spune astfel, ca un șarpe..., iar hatmanul Barnovschi este la fel, dar mai grijuliu și infulecător de daruri»¹⁵⁴.

b) În vremea domniei plină de fărâdelegi a lui Iancu Vodă Sasul (1579—1582), moșii lui Petru Movilă și rude ale lor, după cum spune Nicolae Iorga, «scăpară țara de rușinea cârmuirii printr-un sas de lege luterană, care Creștinătatea cea dreaptă n-o iubea»¹⁵⁵. Despre acest domnitor, cronicarul Grigore Ureche scria: «Multe lucruri spurcate și nedumnezeiești făcea Iancu Vodă în domnia sa, că de răutățile lui țara și boierii să oțăria, că legea creștinească nu o iubea, la avuție lacom și prădătoriu, țara cu dările o îngreua și era curvariu peste seamă... Acestea toate neputându-le suferii boierii, mai vârtos Movileștii, ... s-au sfătuit în taină ca să pribegească...»¹⁵⁶.

Protestând contra lui Iancu Vodă Sasul, Movileștii plecară în pribegie. Aceștia erau: mitropolitul Teofan II al Moldovei, rudă a Movileștilor, episcopul Gheorghe Movilă al Rădăuților și frații săi Ieremia vornicul și Simion paharnicul, tatăl lui Petru Movilă și Balica hatmanul, înrudit cu ei¹⁵⁷.

Gheorghe Movilă terminase de zidit mănăstirea cea nouă de la Sucevița și sub cuvânt că merge să o sfințească, însoțit de frații săi, trecură toți în Polonia¹⁵⁸. Alți boieri au plecat la turci și, dând jalbă la împărăție, i s-a luat lui Iancu Sasul domnia¹⁵⁹. Movileștii și ceilalți

154. Belsius către Maximilian, 1562, iunie 6, Iași, în *Călători străini despre...*, vol. II, București, 1970, p. 171—175 și 668.

155. N. Iorga, *Istoria Bisericii românești...*, p. 192—193.

156. Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ediție îngrijită de P. P. Pănaiteșcu, București, 1957, p. 213.

157. *Ibidem*, p. 213.

158. N. Iorga, *op. cit.*, p. 192.

159. Cf. Prof. C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, partea I, p. 237.

boieri pribegi s-au întors acasă. La 11 septembrie 1582, ei erau în tabăra de la Țuțora și-l întâmpinau pe Petru Șchiopul, numit domnitor al Moldovei pentru a treia oară. În vremea lui, Movileștii au urcat în cele mai înalte dregătorii ale țării.

În liniștea de la Rubejovca, Petru Movilă rememora faptele de noblețe și de jertfelnicie ale strămoșilor săi și, în inima sa, se simțea încălzit de admirație pentru acest trecut plin de demnitate și, totodată, era dornic să se ridice cu vremea la nivelul împlinirilor lor.

c) În anul 1591, Movileștii, iubitori și jertfelnici pentru țară și neam, au plecat într-o nouă pribegie, la sfârșitul căreia, în 1595, Ieremia a fost înscăunat domnitor al Moldovei. Gestul lor era îndreptat, de această dată, împotriva turcilor, opresori nemiloși ai poporului român și ai Sfintei noastre Biserici Ortodoxe.

Înainte de 19 august 1591, sultanul Murad III a mărit tributul pe care *Moldova* îl plătea Porții otomane, ceea ce însemna noi dări de la popor. Domnitorul Petru Șchiopul a întrunit sfatul boierilor și le-a făcut cunoscută această cerere, precum și bănuiala sa că ea va fi urmată de alta. Totodată, el a anunțat că, decât să pună biruri noi asupra țării, renunță la tron și pleacă în pribegie. Grigore Ureche istorisește astfel această pilduitoare hotărâre: «Petru Vodă nici într-un chip nu vru să se apuce de acea dare și să ia blestemul țării asupra sa. Ci își tocmi lucrul înainte și la scaun lăsă boieri... până va veni alt domn de la Împărăție».

Trecând prin Pocuția, Maramureș, nordul Ungariei, el a ajuns la Viena. *O parte dintre boieri, care nu se îndurau de dânsul au plecat împreună cu el în exil.* Între aceștia erau și Ieremia și Simion Movilă, frațele lor, mitropolitul Gheorghe, Toader spătarul, Stroici logofătul, Andrei hatmanul, rude de-ale lor, precum și ieromonahul Teodosie Barbovschi, apropiat Movileștilor, fiind dascălul copilului Ștefan, fiul lui Petru Șchiopul. Ei l-au însoțit pe fostul domnitor până la Bolzano, în Tirol, «deschizându-i cu sabia drumul spre azilul pe care și-l căuta în țările împăratului»¹⁶⁰. Acolo, împreună cu Petru Șchiopul, au rămas mitropolitul Gheorghe Movilă și ieromonahul Teodosie Barbovschi, iar ceilalți boieri s-au întors în Polonia, unde, în anul următor, li se va alătura și *Nestor Ureche*. Grupați în jurul vornicului Ieremia Movilă, ei și-au legat speranțele de Polonia, așteptând o victorie a puterilor creștine asupra turcilor, mai ales că, în Europa apuseană, luase naștere *Liga Sfântă*.

La începutul anului 1593, mitropolitul Gheorghe Movilă a primit, la Bolzano, o scrisoare de la patriarhul ecumenic Ieremia din Constantinopol, prin care-i cerea să-l determine pe Petru Șchiopul să-și reia domnia, pentru că și sultanul și boierii îi erau favorabili. Era însă prea târziu. La 1 iulie 1594, după ultima împărțășire, fostul voievod a trecut la cele veșnice. Pe piatra de mormânt i s-a scris în latinește următoarea inscripție, pe care o redăm în parte, în traducere românească: «... bărbat prea strălucit, în vremuri potrivnice, ca și în vremuri prospere, în război, ca și în vremi de pace». Cei doi clerici, mitropolitul

160. M. A. Musicescu și M. Berza, *op. cit.*, p. 11.

Gheorghe Movilă și ieromonahul Teodosie Barbovschi, care au stat până în ultima clipă alături de Petru Șchiopul, s-au îndreptat spre Polonia, unde erau ceilalți boieri moldoveni. În 1595, ei s-au întors biruitori la Iași, în frunte cu Ieremia Movilă, care a fost înscăunat domnitor¹⁶¹. Petru Movilă avea, deci, la ce medita în singurătatea de la Rubejovka.

d) Alt chip luminos, care a călăuzit într-o anumită măsură drumul lui Petru Movilă spre viața monahală, a fost mitropolitul Moldovei Teofan II, rudă cu Movileștii¹⁶², ani de zile nevoitor întru schimnicie la Muntele Athos.

Prima dată a fost mitropolit între anii 1564—1572. În februarie 1572, când era pe tron Ioan Armeanul, a pribegit prin Transilvania, de frică să nu i se întâmple și lui ceva asemănător cu pătımirea episcopului Gheorghe al Romanului, caterisit și ars de viu din porunca domnitorului, ca să-i poată lua averile. Și-a reluat scaunul arhieresc în ianuarie 1578, în vremea domniei lui Petru Șchiopul. După o nouă pribegie cu Movileștii în Polonia, în vremea lui Iancu Sasul, a revenit în scaun în vara anului 1582, pentru ca, în decembrie 1587, văzând nestatornicia vremurilor, să facă paretesis, devenind schimnic la Mănăstirea Dohiar din Athos¹⁶³.

Pentru viața sa aspră de simplu monah, «ca și pentru ajutoarele mijlocite și bine utilizate, Teofan și-a agonisit o prețuire imensă din partea obștei călugărești de la Dohiar»¹⁶⁴. S-a mutat la cele veșnice în anul 1598 și «a fost înmormântat în stânga nartexului bisericii mari»¹⁶⁵.

Elisabeta, soția lui Ieremia Movilă, prin monahii de acolo, a rânduit să i se așeze la mormânt o lespede mare de marmură, cu inscripție în limba greacă, din care reproducem în românește următorul pasaj: «O mormântule, pentru Dumnezeu, ce mort ai?... O străin, îl am pe Teofan cel drag tuturor, pe slăvitul arhieriu al Moldovlahiei...». I s-a pictat și portretul în frescă, cum se vede până astăzi¹⁶⁶. Nu este lipsit de semnificație nici faptul că marele logofăt Luca Stroici, ruda Movileștilor, a dăruit Mănăstirii Dohiar, unde era mormântul lui Teofan, un *Tetraevangel* în limba greacă¹⁶⁷, din secolele XII—XIII.

161. *Documente Hurmuzaki*, vol. XI, publicate de N. Iorga, București, 1900, p. 331—332; Hurmuzaki-Iorga, XIV, 1, București, 1915, p. 95; N. Iorga, *Istoria Românilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1921, p. 146; Ioan Dură, *op. cit.* p. 1971; Pr. prof. Mircea Păcurariu, *Contribuții la Istoria Mitropoliei Moldovei în secolul al XVI-lea*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», an. LI (1975), 3—4, Iași, p. 244—245 și Nicolae Cartoian, *op. cit.*, p. 265.

162. Ioan Dură, *op. cit.*, p. 193 și N. Iorga, *Istoria Bisericii românești...*, vol. I, p. 193.

163. Cf. Ierom. Ioanichie Bălan, *Mărturii românești la locurile slinte*, Roman, 1986, p. 439.

164. Pr. prof. dr. Al. I. Ciurea, *Șirul mitropoliților Bisericii Ortodoxe din Moldova. Elemente esențiale biografice și bibliografice*, în volumul antologic *Credință și cultură în Moldova*, II. *Credință ortodoxă și unitate bisericească*, Iași, 1995, p. 61.

165. Pr. prof. dr. Teodor Bodoșogae, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940, p. 227—230.

166. Pr. prof. Gh. I. Moisescu și Pr. prof. Alex. Filipașcu, *Istoria Bisericii Române*, vol. I, București, 1957, p. 341.

167. Virgil Căndea, *Mărturii românești peste hotare*, vol. I, București, 1991, p. 457.

Movileștii și, desigur, și Petru Movilă, prețuiau cu adâncă evlavie pe fostul mitropolit al Moldovei Teofan II, trecut la Domnul, schimnic în Athos.

e) *Columna unei biruințe ortodoxe*. Arhimandritul Ghenadie Enăceanu, unul din biografii lui Petru Movilă, prin anii 1882—1884, având în față textul unor însemnări¹⁶⁸ în limba slavă ale eroului nostru, mărturisește: «Și pentru ca să ne convingem de influența ce a avut asupra sufletului lui Petru Movilă circumstările istorice în care el și-a făcut copilăria și și-a format caracterul său religios, dăm aici un fapt petrecut pe timpul lui *Mihai Viteazul* la Alba Iulia, în copilăria lui Petru Movilă, pe care ni l-a conservat însuși Petru Movilă în notele sale autobiografice».

În continuare, se relatează că Mihai voievod, domnitorul Țării Ungrovlahiei, «alungând pe Bater Andreășii»¹⁶⁹ și luând sceptrul domniei Transilvaniei, a venit în orașul capitală Alba Iulia și a voit să construiască acolo biserică ortodoxă. Dar preoții și toți nobilii, fiind «de lege latină», nu i-au îngăduit, pentru că el era de «lege ortodoxă» și nu voia să aibă în orașul lor biserică de altă lege.

Voievodul le-a spus: «voi nu sunteți mărturisitori ai credinței celei drepte...», iar ei ziceau: «noi suntem drept credincioși și avem puterea cea adevărată a darului Sfântului Spirit, pe care suntem gata cu ajutorul lui Dumnezeu a o arăta totdeauna». Atunci, Mihai Viteazul le-a propus să meargă împreună în mijlocul orașului, iar acolo să se aducă apă curată și arhiereul său cu preoții lui să o sfințească înaintea tuturor; tot așa să facă și clericii catolici. Apoi, agheasma mare să fie dusă în biserica romano-catolică și să se «închidă» în vase deosebite și bine pecetluite. Catolicii să folosească pecetile lor și ortodocșii pecetile lor. Să se pecetluiască atât vasele cu agheasmă, cât și ușile bisericii. Și «a căroră va rămânea nestrictă, ca și cum ar fi luată acum din izvor, a acelora este dreaptă legea; iar a căroră se va strica, să fie și legea rea». Marele voievod a precizat: «dacă apa mea va rămânea nestrictă, după cum sper în Dumnezeu, fără cuvânt să-mi permiteți mie a zidi biserică, iar de nu, conform voinței voastre, nu voi zidi». Ei, catolicii, «toți au strigat cu un glas: «bine, bine, să fie așa».

Se povestește că, a doua zi, dimineată, a mers voievodul cu toți boierii în piață, după obicei, cu episcopul și preoții cu sfânta cruce, cu

168. *Insemnările* sau *Memoriile* sihastrului Petru Movilă de la domeniul Rubejovka de lângă Kiev și din primii ani de stăreție de la Pecerska, manuscris autograf descoperit în catedrala «Sfânta Sofia» din Kiev. Studentul român N. Lascu, de la Academia Movileană din Kiev, a trimis o copie după această valoroasă operă, la București, arhimandritului Ghenadie Enăceanu, chiar în vremea când acesta redacta cunoscuta sa lucrare consacrată Mitropolitului Petru Movilă. Peste câțiva ani, *Insemnările* au fost publicate în «*Arhiv iugozapadnoi Rosii*», I—VII, Kiev, 1887.

169. Este vorba de cardinalul *Andrei Báthory*, care a luat cârmuirea Transilvaniei de la vârul său *Sigismund Bathory*. Faptul s-ar fi întâmplat după ce principele cardinal, în urma luptei de la Șelimbăr, a «fugit» de la conducerea Transilvaniei și Mihai Viteazul a intrat triumfal în Alba Iulia, la 21 octombrie 1599, primind la porțile orașului cheile trimise de episcopul catolic Naprágy (Cf. Prof. C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, partea I, p. 274, 276 și 279).

lumânări și cu cădelnițe, cu cântări. Stând la un loc pregătit, au făcut *sfințirea cea mare a apei*, rugându-se toți ca să preamărească Dumnezeu credința ortodoxă. Latinii, la o parte, înaintea tuturor, au sfințit apa și au sărat-o după obiceiul lor. Pe urmă, au turnat agheasma în două vase, le-au pecetluit pe amândouă părțile și le-au dus în biserica romano-catolică. Apoi, închizând ușile bisericii, le-au pecetluit și au plecat într-ale lor.

În toate zilele, Mihai voievod, episcopul, preoții și toți drept-măritorii creștini se rugau și posteau. Asemenea făceau și catolicii.

După douăzeci și cinci de zile, având descoperire de la Dumnezeu, a venit episcopul la domnitor și i-a zis: «cheamă latinii și clericii lor, să mergem în biserică și, despecetluind, să deschidem ușile și să vedem darul lui Dumnezeu... nu ne vom rușina». S-a făcut după solicitarea episcopului. În biserică, episcopul ortodox, în genunchi și cu lacrimi în ochi, se ruga: «Dumnezeule, Unul în Treime Sfântă, Prea Mărite, după cum în vechime ai ascultat pe dreptul Tău Ilie, cu foc întru arătarea adevărului Tău și ai rușinat pe cei necredincioși¹⁷⁰, încă și acum, auzi-mă pe mine nevrednicul robul Tău... nu pentru vrednicia noastră, ceea ce nu avem, ci pentru preamărirea numelui Tău cel Sfânt și pentru întărirea adevărilor celor dintru Tine, a credinței noastre, arată darul cel nesticat al Sfântului Duh în apa aceasta, cu nesticăciunea ei, ca să vadă toți cei de față, că în Biserica Ta cea de Răsărit este credința cea adevărată...». Deci, sculându-se, a despecetluit vasul, în care era apa cea sfințită și văzând că a găsit apa mai curată și mai luminoasă decât înainte și mirositoare cu mirosul ei propriu, după cum se întâmplă cu apa dintr-un izvor curgător, a strigat: «Mărire Ție, Dumnezeului nostru, Mărire Ție...» și către mulțime a zis: «veniți să vedeți, cum atâtea zile a stat această apă și a rămas cu darul lui Dumnezeu nesticată și vă convingeți că a noastră credință ortodoxă este adevărată».

După ce s-au rugat și latinii după tipicul lor, au despecetluit vasul, însă apa avea un miros respingător și toată biserica s-a umplut «de putoare». S-au înspăimântat latinii și în mirarea lor au strigat: «adevărată este legea grecească (ortodoxă), pe care o ține domnitorul. Să-și zidească biserica legii sale în orașul nostru...». S-au împrăștiat latinii cu rușine. Unii dintre dâșii s-au întors la credința ortodoxă.

Domnitorul, episcopul, preoții, cu toți boierii și cu ostașii au preamărit pe Dumnezeu pentru minunea ce s-a făcut, spre întărirea credinței ortodoxe celei adevărate.

Cu jurământ «au permis toți locuitorii pământului Transilvaniei de a zidi catedrală ortodoxă». S-a zidit, nu în oraș, ca nu cumva cu schimbarea timpurilor să o strice, ci la marginea orașului, aproape de zidurile cetății, la un loc frumos. Alături s-a ctitorit și reședința ierarhului ortodox al Albei Iulia, *Ioan*, «bărbat modest, virtuos și sfânt, care, acolo, trăind cu sfințenie, s-a învrednicit de a primi darul facerii de minuni...».

170. Vezi III Regi XVIII, 23—39.

Petru Movilă încheie minunata povestire arătând că «aceasta s-a scris în *Cronica muntenească*¹⁷¹ și a auzit-o de la mulți martori oculari, demni de credință și mai ales de la vistiernicul, ce era atunci, iar acum, aflător mare logofăt al pământului Ungrovlahiei¹⁷² și de la *Dragomir, marele pitar*¹⁷³ al aceleași țări»¹⁷⁴.

Aceasta este istorisirea, columnă a unei biruințe ortodoxe, pagini de suflet ale lui Petru Movilă pline de tâlc, atunci și în posteritate. Pentru a le înțelege cât mai bine mesajul, este necesar să adăugăm câteva fapte și date istorice de la Alba Iulia, de la sfârșitul secolului al XVI-lea.

Tratativele pentru zidirea catedralei ortodoxe mitropolitane și a unei reședințe la Alba Iulia pentru arhipăstorul român al Transilvaniei au început încă din anul 1595.

Mihai Viteazul, căutând să întărească unitatea sufletească a românilor din Muntenia și Transilvania, a trimis, în 1595, o delegație de boieri în frunte cu *mitropolitul Eftimie de la Târgoviște* și cu *episcopii Teofil al Râmnicului și Luca al Buzăului*, ca să încheie la Bălgrad un tratat de alianță cu Sigismund Báthory. În acest tratat s-a prevăzut ca Biserica Ortodoxă din Ardeal să stea sub oblăduirea mitropolitului Ungrovlahiei, urmând ca preoții de peste munți să-și păstreze «vechile obiceiuri și libertăți»¹⁷⁵.

La 30 decembrie 1596, Mihai Viteazul a fost primit cu mare pompă la Alba Iulia de către principele Sigismund Báthory și a obținut de la acesta îngăduința să ctitorească, în capitală, «pe deal, lângă cetate», o catedrală mitropolitană, cu hramul «Sfânta Treime» și alături, o reședință pentru arhipăstor, vlădica Ioan, cu metania la Prislop. Pecetea mitropoliei avea să aibă chipurile Sfinților Arhangheli *Mihail* (numele ctitorului), *Gavriil* și *Rafail*¹⁷⁶.

Între 30 decembrie 1596 și începerea lucrărilor de zidire, în 1597, a avut loc «disputa liturgică» dintre ortodocși și catolici. Încă din vremea Sfinților Părinți ai Bisericii¹⁷⁷, exista obiceiul ca, atunci când ortodocșii săvârșeau slujba *Aghiasmei mari*, credincioșii să păstreze apa sfințită acasă în cursul unui an întreg și, cu evlavie, să bea din această apă dimineața, pe nemâncate. Aghiasma mare «se păstrează nesticată

171. Cronică scrisă de Teodosie logofătul, care făcea parte din Sfatul lui Mihai Viteazul (Cf. C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 774).

172. Hristea vistiernic, mare logofăt.

173. Dragomir din Cârtocești, frate cu doamna Stanca, soția lui Mihai Viteazul (Vezi N. Stoicescu, *Dicționarul cit.*, p. 53).

174. Din manuscrisul lui Petru Movilă, f. 17sq., apud arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 144—153.

175. Articolul privitor la Biserica glăsuia: «Seninătatea Sa va lăsa întreaga turmă bisericească și monahală în obiceiul și tradiția din vechime, cu ritul, ceremoniile și libertățile lor și chiar să-și poată strânge în mod liber veniturile lor îndătinate...» (Hurmuzaki, *Documente*, III, p. 212).

176. *Ibidem*, p. 212. Vezi această stemă în *Noul Testament* de la Bălgrad (retipărit după 340 de ani), Alba Iulia, 1988, p. 114.

177. Vezi de pildă: Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilia XXIV, Despre Botezul Domnului* (P. G. tom. XLIX, col. 365 și trad. rom. de Pr. D. Fecioru, în vol. *Cuvântări la praznice împărătești...*, București, 1942, p. 46).

vreme îndelungată, rămânând tot așa de proaspătă, de curată și de bună la gust, ca și atunci când a fost scoasă din izvor»¹⁷⁸.

La inițiativa marelui voievod Mihai Viteazul, ortodocșii au demonstrat această lucrare harică a Sfântului Duh în fața catolicilor din Alba Iulia, spre a putea zidi nestingheriți catedrală ortodoxă și reședința arhiepiscopală.

Ctitoria lui Mihai Viteazul de la Alba Iulia a luat ființă fără multă întârziere, căci, în anul 1597, a fost înmormântat aici vornicul Danciu din Brâncoveni-Oltenia, tatăl viitorului voievod Matei Basarab, trimis într-o solie în Ardeal, «unde și-a găsit sfârșitul». Grija înmormântării și a slujbelor de pomenire a vornicului Danciu a avut-o doamna Stanca, credincioasa soție a lui Mihai Viteazul, aflată în Transilvania¹⁷⁹.

Mihai Viteazul a dăruit acestui sfânt lăcaș câte 6000 dinari anual, danie continuată și de urmașii săi în scaunul de domnie al Țării Românești. Episcopul catolic Dimitrie Naprágy dădea mărturie că și craiul Ardealului, Sigismund Báthory, a înzestrat această ctitorie românească cu moșii¹⁸⁰.

Mărturiile despre această ctitorie voievodală ortodoxă la Alba Iulia avem, pe lângă povestirea scrisă cu scop apologetic, de Petru Movilă, în raportul episcopului catolic Dimitrie Naprágy, din ianuarie 1602, și la monahul grec Neofit, care a editat poemul lui Stavrinus despre vitejiile lui Mihai Viteazul¹⁸¹.

Se crede, după tradiția locală consemnată de Gheorghe Brancovici, în *Cronica* sa, că trupul lui Mihai Viteazul a fost înmormântat tainic în sfânta lui ctitorie de la Alba Iulia¹⁸².

Petru Movilă a trăit bucuria duhovnicească a revelației minunate de la Alba Iulia, a biruinței Ortodoxiei, pentru care începuse să se nevoiască în momentul când își scrie *Însemnările* personale. Asemenea biruințe și le dorea pentru sine, dar și pentru întărirea Ortodoxiei la Kiev și în toată Ucraina.

f) *Columnă a unei noi biruințe ortodoxe*. Dreptcredinciosul Petru Movilă, înainte de a deveni stareț al Lavrei Pecerska-Kiev, a simțit puternic nevoia de a consemna, în *Memoriile* sale, unele fapte minunate și acte de biruință ortodoxă în confruntările cu romano-catolicii, de care-și amintea personal, pe care le știa de la părinți sau din tradiția locală de la Suceava copilăriei sale.

178. *Tipicul cel mare*, Iași, 1816, p. 211, după Pr. prof. dr. Ene Braniște, *Liturgica specială*, București, 1980, p. 463; Vezi și Pr. Victor Aga, *Simbolica biblică și creștină...*, Timișoara, 1935, p. 8.

179. Victor Brătulescu, *Danciu Vornicul, tatăl lui Matei Basarab și sol al lui Mihai Viteazul în Ardeal*, în «Mitropolia Ardealului», an. XI (1966), 1—3, Sibiu, p. 170—173.

180. Ștefan Meș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, Arad, 1918, p. 132—133.

181. Mircea Păcurariu, *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVIII*, Sibiu, 1968, p. 140—141.

182. Silviu Dragomir, *Mormântul lui Mihai Viteazul și vechea catedrală de la Alba Iulia*, în «Analele Academiei Române», Mem. Sect. Ist. S. III, tom. XXI, București, 1939, p. 493 sq.

Una din aceste fapte minunate s-a petrecut în vremea domnitorului Ieremia Movilă, care avea, între nobilii poloni veniți în Moldova în slujba sa, pe unul cu demnitatea de paharnic, numit Uiazdovski, de credință romano-catolică.

Însoțind pe Ieremia Movilă într-un pelerinaj la biserica «Sfântul Gheorghe» din Suceava, la moaștele Sfântului Ioan cel Nou, probabil la 24 iunie, de Sânziene, el a văzut adunați acolo mulți dreptmăritori creștini, bărbați și femei, veniți din toate colțurile țării, spre a se închina și săruta cinstitele moaște făcătoare de minuni. Acolo, catolicul Uiazdovski a început să hulească, spunându-le celor de față că preoții și mireni ortodocși cinstesc «un mort», — adică pe Sfântul Ioan cel Nou, îl ung cu aromate de mir, îl «usucă» și, ca pe un sfânt, îl împodobesc cu lucruri scumpe, măgind poporul neștiutor și ducându-l la pierzanie, căci toți cei care sărută relicvele morților se vor munci în Iad.

Ajungând la culme cu blasfemiile sale, dintr-o dată, latinul a fost demonizat, «duhul necurat intrând într-însul». În fața credincioșilor și a voievodului Ieremia Movilă, el a început să țipe și să strige cu putere cuvinte neînțelese¹⁸³. Toți cei prezenți s-au înspăimântat. Cei care veniseră cu el, însoțind pe Vodă, l-au scos afară din biserică, dar și acolo diavolul îl muncea pe demonizat, trântindu-l la pământ, «spre mirarea întregului popor».

Prietenii celui demonizat au mers la mitropolitul Gheorghe Movilă, «om pios și sfânt» și, căzând la picioarele lui, i-au cerut să se roage lui Dumnezeu și Sfântului Ioan cel Nou, spre a-l scăpa de suferință. Mitropolitul le-a spus că acesta a hulit sfinții lui Dumnezeu și credința ortodoxă. Insistențele lor, care se temeau că acesta o să fie chinuit de duhul necurat atât de tare, până o să moară și intervenția lui Vodă l-au înduplecat pe vlădica Gheorghe care a făcut rugăciuni speciale pentru vindecarea lui la racla sfântului Ioan cel Nou, citindu-i moliftele Sfântului Vasile cel Mare.

Spre mărirea lui Dumnezeu, «a ieșit dintr-însul diavolul și a rămas sănătos, ca și mai înainte». Venindu-și în fire, el a recunoscut cu voce tare că a «păcătuit» față de sfântul martir Ioan cel Nou, iar acum se închină cinstitelor lui moaște ca să fie iertat și mărturisește că adevărată este credința ortodoxă. Toți cei de față au slăvit pe Dumnezeu.

Povestitorul acestei întâmplări, nevoitorul Petru Movilă, încheie, spunând că despre «această minune și până acum se istorisește de mulți oameni, martori oculari. Aceasta este scrisă și în cărțile Mitropoliei de Suceava. Iar eu am auzit-o povestită de la părinții mei, care au fost de față, de la acel Uiazdovschi, deși eram atunci foarte mic, mi-aduc aminte că l-am văzut. *Am scris aceasta, ca și hulitorii de acum ai credinței celei sfinte și ai sfinților lui Dumnezeu, văzând această minune întâmplată și temându-se de pedeapsa cea mare a lui Dumnezeu, să înceteze de a mai huli, știind că, deși Dumnezeu este îndelung răbdător și nu este grabnic în răsplătirea vinei, dar odată va fi*

183. Cazuri de oameni stăpâniți de duhuri necurate se cunosc mai multe în Noul Testament și în Viețile Sfinților.

pedepsit și cât este de cumplit a cădea în mâna Dumnezeuului celui viu...»¹⁸⁴ (s. n.).

Mărturisitorul Petru Movilă evocă această întâmplare care are fără să «exagerăm» un caracter apologetic pentru atmosfera confesională de la noi, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Existau atunci în Moldova romano-catolici maghiari și de alte etnii, dar nu români. Pentru aceștia veneau trimiși ai Vaticanului, ca misionari și căutau să facă prozeliti dintre ortodocși. Ei se introduceau la Curtea domnească și chemau la îmbrățișarea catolicismului. Voievozii, sfetnicii lor și dregătorii se purtau cu diplomație, încât la Roma se auzea răstălmăcit că în Moldova ar exista condiții pentru extinderea confesiunii catolice.

În această privință sunt edificatoare relatările unor cronicari din Apus, tipărite în zilele noastre, în opt volume, cu titlul : *Călători străini despre țările române*¹⁸⁵. Cât privește situația mult mai tragică pentru Ortodoxia chiveană, ucraineană în general, și pentru ortodocșii din Polonia, în perioada menționată, există o bibliografie și mai bogată.

În Moldova, misionarii Vaticanului, deși au lucrat intens pentru discreditarea credinței ortodoxe și răspândirea catolicismului, n-au avut nici un câștig. Providența divină a voit ca ei să găsească în sufletele românilor «o rezistență de granit și perpetuu..., iar Petru Movilă să dezrădăcineze catolicismul și din Biserica Kievului»¹⁸⁶.

*

În Moldova și Muntenia, de timpuriu s-au refugiat români din Transilvania, în urma persecuțiilor religioase și politice ale episcopilor și nobililor catolici. Deposedăți de pământ și lipsiți de drepturi pentru religia și naționalitatea lor, aceștia au adus cu sine ura față de catolicism, considerându-l dușmanul lor cel mai periculos și s-au legat strâns de Biserica Ortodoxă, în care au văzut mântuirea.

Înțelegând pericolul confesiunii catolice, care aducea după sine influența politică a statelor apusene, domnitorii români au evitat să mențină în țară episcopate catolice stabile și au îngăduit numai episcopi vizitatori. Ei au păstrat raporturi bune cu Biserica Romei și cu statele vecine catolice, dar au avut grijă de Ortodoxia supușilor lor. Acei domnitori care au înclinat către catolicism și-au pierdut domnia și, uneori, chiar viața. Antipatia românilor față de catolicism a fost puternică totdeauna, așa că expresiile *papă*, *papistaș*, *papism* erau sinonime cu dușmănia neîmpăcată contra națiunii și Bisericii Române Ortodoxe¹⁸⁷.

184. Apud arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 194—201.

185. *Volumul I*, îngrijit de Maria Holban, București, 1968; *Volumele II, III, IV și V*, îngrijite de M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernavodeanu, București, 1970, 1971, 1972 și 1973; *Volumul VI*, îngrijit de M.M. Alexandrescu—Dersca Bulgaru și Mustafa Ali Mehmet, București, 1976; *Volumele VII și VIII*, îngrijite de M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernavodeanu, București, 1980 și 1983.

186. Arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 201.

187. Episcopul Melchisedec, *Papismul și starea actuală a Bisericii Ortodoxe în regatul României*, București, 1883, p. 18—19.

În Moldova, de pildă, o puternică rezistență împotriva catolicismului s-a manifestat atât în perioada anterioară domniei Movileștilor, cât și în vremea lor. Planurile catolice n-au reușit nici după domnia Movileștilor, depășindu-se totdeauna cu bine momentele dificile.

Când Ștefan Răzvan a venit la domnie, în 24 aprilie 1595, cu oaste de la principele catolic al Transilvaniei Sigismund Báthory, el a fost însoțit și de un episcop romano-catolic, trimis să facă prozelitism. Dar, peste câteva luni, în august 1595, el a fost alungat. În acea vreme, arhipăstoria cu multă demnitate în Moldova mitropolitul Mardarie.

Ieremia Movilă, înscăunat la Iași, în septembrie 1595, în consens cu cancelarul polon Zamoiski, a îndepărtat pe episcopul catolic trimis de Báthory. Acesta s-a plâns papei Clement III, despre purtarea lui Zamoiski. Papa, la rândul său, a trimis o epistolă regelui Poloniei Sigismund III, spunându-i că «prin pretențiunea ce are Polonia asupra Principatelor Române, se distrug nu numai interesele Casei austriece, credincioasă slugă a Bisericii Catolice, dar și interesele întregii Creștinătăți». Lucrurile nu s-au schimbat însă în nici un fel în favoarea Romei.

Chiar dacă am admite că, din motive politice, Movileștii ar fi fost nevoiți să inițieze ceva în favoarea Vaticanului, în practică, nu puteau face nimic, datorită rezistenței poporului, care iubea și apăra Ortodoxia tradițională. Orice autoritate superioară a Papei era respinsă și nu era recunoscută altă mărturisire de credință decât cea a Sfinților Părinți și a Sinoadelor ecumenice ¹⁸⁸.

Mitropolitul Gheorghe Movilă a fost un bun ortodox și din nici una din faptele sale nu reiese vreo înclinare spre catolicism ¹⁸⁹.

Voievodul Ieremia Movilă, cu toată adăpostirea întâmplătoare a unor iezuiți ardeleni, «nu poate fi privit ca un aderent al catolicismului. Ctitorul Mănăstirii Sucevița, pe care a făcut-o din nou, mai mare și mai frumoasă, împodobită cu picturi bogate și alese și cu pridvor în stil cu totul nou, era un evlavios al legii vechi...» ¹⁹⁰.

Eruditul Dimitrie Cantemir, care cunoștea din tradiție că moldovenii n-au primit niciodată o învățătură creștină scolastică, spunea: «ei au crezut că simplitatea Evangheliei și învățătura Sfinților Părinți ai Bisericii de Răsărit sunt îndestulătoare pentru mântuirea sufletului... Nici o altă religie nu este mai urâtă de moldoveni ca religia papistașilor, deși țin de ea aproape toți supușii moldoveni de neam unguresc, care au și un episcop al lor la Bacău. Ei spun că celelalte erezii se cunosc de la sine, iar îndepărtarea lor de la Biserica cea adevărată se poate înțelege lesne; papistașii însă sunt lupi îmbrăcați în piele de oaie...; iar papistașii le zic celor ce țin de Biserica grecească, uneori, frați, alteori, schismatici și *achefalon*, pentru că nu cinstesc capul văzut al Bisericii, adică pe papa; alteori, îi numesc chiar eretici. De aceea, se întâmplă că poporul simplu abia poate să deosebească adevărul de înșelăciune, ca să

188. N. Mateescu, *op. cit.*, p. 34—35.

189. Pr. Prof. Mircăa Păcurariu, *Contribuții la Istoria Mitropoliei Moldovei în secolul al XVI-lea*, p. 245.

190. N. Iorga, *Istoria Bisericii românești*, ediția a II-a, vol. I, p. 209.

se poată păzi de otrava ei..., moldovenii s-au plecat totdeauna către Biserica Răsăritului... Apusul și nu Răsăritul s-a depărtat mai târziu de la credința creștinească cea adevărată»¹⁹¹.

Intensa propagandă a Bisericii romano-catolice, care bântuia în acel timp în Țările Române și în Rusia apuseană și de miazăzi, «a contribuit foarte mult la pietrificarea Ortodoxiei în sufletul lui Petru Movilă»¹⁹².

*

Spre sfârșitul perioadei de ședere la Rubejovca, Petru Movilă l-a avut ca oaspete, timp de zece zile, în iunie 1627, pe nehotărâțul și apoi renegatul arhiepiscop Meletie Smotrițki, cu care a discutat despre asemănările și deosebirile dintre învățătura Bisericii Ortodoxe și învățătura Bisericii Catolice. L-a cercetat și Petru Movilă pe Smotrițki, două zile, la una din moștile Mănăstirii Dermansca. Mai târziu, la începutul anului 1628, Arhiepiscopul, într-o epistolă către mitropolitul uniat Ruțkoi din Lvov, se va exprima favorabil cu privire la personalitatea lui Petru Movilă, acum mare arhimandrit al Lavrei Pecerska, zicând viclean că este «om neîntinat, temător de Dumnezeu — după cum și era — supus, înțelept».

Un sinod local ținut la Kiev, în septembrie 1627, imputernicise pe Meletie Smotrițki să pregătească spiritele ortodocșilor, chemați a se întruni din nou în sinod, la 13 august 1628, spre a discuta cele mai potrivite căi pentru o anumită împăcare cu uniții. Mitropolitul Iov al Kievului și arhimandritul Petru Movilă considerau că trebuie să se lucreze cu prudență, spre a se găsi un *modus vivendi*. Dar Smotrițki n-a respectat punctul de vedere al sinodului din 1627 și a întocmit un catehism plin de învățături catolice, insistând să fie tradus în limbile greacă, slavă și română. El a alcătuit și o «apologie», în care afirma că învățătura Bisericii Ortodoxe este străbătută de eresuri și numai Biserica romano-catolică a păstrat adevărata doctrină creștină și, prin urmare, nu există mântuire decât în unire cu Roma. Apoi, a trimis Apologia mitropolitului Iov, cu scopul de a fi tipărită și înmănată membrilor Sfântului Sinod, înainte de 13 august 1628. Neprimind nici un răspuns, a tipărit-o personal, la Lvov, în limba polonă. Sinodul, ținut la Pecerska, în frunte cu mitropolitul Iov, a hotărât ca Meletie Smotrițki, devenit periculos Bisericii Ortodoxe, să fie dat judecății canonice. Acesta avea ajutorul papei Urban VII, care dăduse ordin ca Apologia lui Smotrițki să fie tradusă în limba latină și păstrată în castelul «Sfântul Înger» din Roma. Smotrițki se bucura și de protecția regelui Sigismund III al Poloniei, un fanatic al credinței catolice.

Nu s-a realizat însă înțelegerea între ortodocși și uniți, proiectată a se încheia în 28 octombrie 1629.

Providența divină «a voit ca poziția Bisericilor ortodoxe din Ucraina și Polonia față de Uniație, precum și problema averilor lor să se regle-

191. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere de Petre Pandrea, București, 1956, p. 265—266.

192. Arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 140.

menteze prin Petru Movilă, după anul 1633, când a devenit arhiepiscop și mitropolit»¹⁹³.

În această atmosferă își înviora sufletul Petru Movilă, rememorând minunatele fapte ortodoxe de odinioară, de la Alba Iulia și de la Suceava. Avea aceste columne adânc grăitoare în fața ochilor săi sufletești...

g) *Columna smereniei*. În primul deceniu al secolului al XVII-lea, două noi mănăstiri apar pe harta eclesiastică a Moldovei: *Mănăstirea Dragomirna*, aproape de Suceava și *Mănăstirea Secu*, în părțile Neamțului.

Inscripția bisericii Mănăstirii Secu, cu hramul «Sfântului Înainte-mergător Ioan», glăsuiește: «...cu bună râvnă și cu adevărată a lui de la Dumnezeu dăruită agonisită, a făcut acest lăcaș dumnezeiesc..., smeritul și mult greșitul și nevrednicul rob al stăpânului Hristos, Nestor Ureche, mare vornic al Țării de Jos și cneaghina lui, Mitrofana, și copiii lor, Vasile și Grigore și alți copii ai lor».

La Mănăstirea Dragomirna, menționarea ctitorilor nu este așa de exactă ca la Secu. Biserița bolniței, astăzi a cimitirului, are cuvenita inscripție care îi arată pe cinstiții ctitori: «*chir Anastasie Crimcovici, fost episcop de Rădăuți și pan Lupul Stroici, mare logofăt și fratele său pan Simion, mare vistier*». Dar biserica mare, o capodoperă înălțată între anii 1602—1609, nu are nici o inscripție și nu se spune nicăieri cine a zidit-o. În plus, nici piatra de mormânt a mitropolitului Anastasie Crimca din biserică, n-are nici o inscripție. Un text din însemnările memorialistice ale lui Petru Movilă explică această taină, pe care, în seria medalioanelor prezentate aici, o intitulăm: *Columna smereniei*.

Mai întâi, câteva date lămuritoare. Unul din ctitorii bisericești bolniței, chiar Anastasie Crimca, era de loc din Suceava, născut pe la anul 1560, fiul negustorului Ioan Crimca și al soției sale cneaghina Cristina, înrudită cu boierii Stroici: marele vistier Ion Stroici, care în iunie 1562 a fost solul lui Despot Vodă la împăratul Ferdinand I; fiul său Luca (Lupul) Stroici, mare vornic, solul lui Petru Șchiopul în Polonia, «în cazul Podkowie»¹⁹⁴, primit nobil al Coroanei polone în 1593 și sol al lui Ieremia Movilă, în Polonia în 1599; Simion Stroici, mare vistier, fratele lui Luca.

Anastasie Crimca, din botez Ilie, este menționat documentar cu mica demnitate de «*diac*». Se crede că primele noțiuni de carte le-a primit de la «moșul» său, eruditul mare vornic Luca Stroici. La un moment dat, el se găsea în anturajul voievodului Petru Șchiopul, fie «*diac*», fie oștean. În timpul unei lupte cu un pretendent la domnie, ce avea în ajutor pe «cazaci, care învățaseră drumul spre Moldova», viața lui Petru Șchiopul a fost salvată de tânărul Ilie Crimca. Pentru «dreaptă slujire cu credință», el a primit ca dar domnesc, la 24 februarie 1587, Siliștea, un sat risipit cu moșia Dragomirești, din apropierea Sucevei. Având darul caligrafierii, Ilie diacul s-a desăvârșit cu vremea și în «arta miniaturii» și și-a îmbogățit cunoștințele cărturărești dobândite de la Luca

193. *Ibidem*, p. 187—191 și 193—194.

194. Cf. N. Stoicescu, *Dicționarul cit.*, p. 327.

Stroici. Simțindu-se atras spre viața monahală, el s-a închinoviat la Mănăstirea Putna, călugărindu-se cu numele Anastasie. Apoi, a devenit stareț la *Galata*, proaspăta ctitorie a lui Petru Șchiopul de la Iași. În anul 1599, era slujitor la biserica domnească din Suceava.

În timpul scurtei domnii a lui Mihai Viteazul în Moldova, episcopul de Rădăuți Teodosie Barbovschi, s-a retras în Polonia și a fost ales în locul său, în iunie 1600, episcop eparhiot, chir Anastasie Crimca. În septembrie, același an, revenind la domnie Ieremia Movilă, s-a reîntors în scaun la Rădăuți și Teodosie Barbovschi. Anastasie Crimca, dând urmare votului ascultării monahale s-a retras cu smerenie la moșia Dragomirești, unde, sub poala umbroasă a unei păduri seculare, într-o poiană din apropierea unui heleșteu — care și astăzi oglindește în luciul său Mănăstirea Dragomirna — a ctitorit, împreună cu cei mai sus amintiți, biserița unui schit, ce avea și bolniță. La 27 iulie 1602, după inscripție, biserița era deschisă slujbelor bisericesti. În același an, 1602, pe un tăpșan plin de lumina soarelui, va începe zidirea unei mari biserici, cu hramul «Pogorârea Duhului Sfânt», adevărată catedrală care stârnește și astăzi admirația tuturor, prin trăsăturile sale arhitectonice și pictura în frescă, aurită cu mână largă.

Această biserică se impune prin silueta ei de o semeță elansare, ca și prin bogăția decorației sculptate. Foarte alungită, cu abside laterale scobite în grosimea zidurilor naosului, biserica este prevăzută cu un amplu pridvor vestic poligonal. Fațadele sunt înconjurată cu un brâu format dintr-un triplu tor răsucit alternativ, iar turla este integral acoperită cu motive decorative, cioplite în piatră.

În interiorul bisericii, arcurile și nervurile de piatră sunt, de asemenea, bogat ornamentate cu profile în torsadă sau cu scuturi heraldice, iar naosul păstrează prețioase picturi murale datorate smeriților Gligorie, Ignat, Mătieș și Crăciun.

Ferestrele, larg deschise spre interior, sunt toate în acoladă și cu arhivoltele retrase în raport cu planul zidului. Pardoseala bisericii este așezată la nivele diferite. Șase trepte la sud, una la nord, duc din afară în pridvor, iar trei spre altar, deci urcare continuă până la altar.

Turla se înalță pe o triplă bază și este sculptată peste tot. Nici o piatră n-a rămas neîmpodobită.

Biserica mare de la Dragomirna depășește proporțiile obișnuite¹⁹⁵. Înălțimea interioară a cupolei Pantocratorului are 27 m. Lărgimea exterioară a bisericii este de 9,60 m., iar lungimea de 35,50 m. Înălțimea totală, inclusiv crucea turlei, este de 42 m.

N-are nici o inscripție. Nu se spune cine sunt ctitorii. Nici documentele epocii, până în 1609, nu fac excepție de la această regulă auto-impusă. Era o taină, un jurământ pe care, din fericire, Petru Movilă îl cunoștea, admirând modestia ctitorului principal, care este o columnă a smereniei.

195. Acad. G. Băls, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 26—33 și Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 131.

Petru Movilă martor ocular al zidirii sfinte de la Dragomirna și rudă cu ctitorul, își aduce aminte cu venerație de smerența marelui logofăt Luca Stroici, consemnând în memoriile sale: «Acest Stroici, nevoind să aibă de la oameni onoare trecătoare, căci oamenii, invidiindu-l pe dânsul, i-ar fi vătămat recompensei ostenelelor și virtuților lui, căuta să primească cinste de la Dumnezeu, Cel ce cunoaște tainele inimii oamenilor». Povestitorul arată mai departe că marele vornic Luca Stroici a dat toată averea sa lui Anastasie Crimca, să zidească biserica mare de la Mănăstirea Dragomirna, dar «cu jurământ» să nu spună nimănui că biserica se înalță cu daniile sale. Astfel s-a zidit «mănăstirea mai mare și mai frumoasă, decât celelalte mănăstiri, ce se află în Moldovlahia, înfrumusețată cu mult aur și argint și cu veșminte sfinte și scumpe și a înavuțit-o cu sate și vie. Dar, îndată ce Dumnezeu a văzut cele ce a făcut Stroici în ascuns, l-a dat la arătare, căci după moartea lui toți au știut despre aceasta, căci ei numesc mănăstirea nu a Crimcovicilor, ci a Stroicilor»¹⁹⁶. Comentariile sunt de prisos.

Ca un post-scriptum la cele consemnate despre ctitorul Mănăstirii Dragomirna, Petru Movilă descrie, în însemnările sale, și un fapt minunat petrecut la această mănăstire, care este un îndemn la oficierea slujbelor bisericesti potrivit Tipicului.

El povestește că eclesiarhul Mănăstirii Dragomirna, «sculându-se pentru Utrenie, dar nu după pravilă, ci aproape în plină zi», a întâlnit la biserică ceva cu totul neobișnuit. Mai întâi, a găsit ușa bisericii deschisă și nu încuiată, cum o lăsase, iar în biserică lumânări aprinse în sfeșnice. Spre surprinderea lui, în mijlocul bisericii, pe analog, era așezată o carte bisericască pentru slujbă. Deodată, l-a văzut pe Luca Stroici logofătul (înmormântat în biserică) citind din cartea de pe analog. Cuprinzându-l frica, în fața celor ce vedea, a dat să fugă. Dar Luca Stroici s-a întors către el și i-a spus cu un ton de supărare: «Până când mă veți forța la osteneală, leneșilor. De ce nu mă lăsați să mă odihnesc în mormânt?». I-a mai spus eclesiarhului că, de multe ori, este nevoit

196. Apud arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 169—171.

A existat, totuși, o excepție de la regula tăcerii stabilită atunci și anume: actul din 4 septembrie 1605, prin care marele logofăt Luca Stroici dăruiește Mănăstirii Dragomirna sate cu mori și vie la Cotnari (Dr. V. Gonța, *Mitropolitul Anastasie Crimca, fondatorul celui dintâi spital din Moldova*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», an. XXXVIII (1962), 1—2, Iași, p. 36.

După trecerea la cele veșnice, în 30 septembrie 1610 și înmormântarea rămășițelor sale pământești în biserica mare de la Dragomirna, Luca Stroici a fost înscris între «marii ctitori» în Pomelnicul Sfintei Mănăstiri Dragomirna. Parțial, fusese ctitor și la mănăstirea Agapia și Galata — Iași (cf. *Documente privind Istoria României A. Moldova, veac XIV—XVII. Indicele numelor de persoane*, întocmit de Alexandru I. Gonța, Ediție îngrijită și Cuvânt înainte de I. Caproșu, București, 1995, p. 395).

Într-un document din 26 martie 1612 se amintește că marele logofăt Luca Stroici a fost ctitorul bisericii mici și al bisericii mari din mănăstirea Dragomirna (*Documente privind Istoria României A. Moldova, veac XVII, vol. III, p. 72*). De asemenea, într-un act din 20 august 1616, se spune că Luca Stroici, împreună cu Anastasie Crimca, a zidit biserica mare a Mănăstirii Dragomirna (*Documente privind Istoria României, A. Moldova, veac. XVII, vol. IV, p. 25*). În anul 1641, august 22, urmașii lui Stroici logofătul afirmă că biserica mare a Mănăstirii Dragomirna este construită de Luca Stroici și Anastasie Crimca (*Uricariul, XXIII, p. 151*).

să facă el slujba bisericească, în locul monahilor care, din lenevie, nu se trezesc din somn la timpul stabilit de tipic pentru rugăciunea de laudă lui Dumnezeu. Apoi, l-a îndemnat să spună mitropolitului tot ceea ce a văzut și a auzit, precum și egumenului, părinților și fraților din mănăstire, ca să se scoale la timp pentru slujba în biserică.

Eclesiarhul, plin de spaimă, a alergat la mitropolit și i-a povestit ce i s-a întâmplat. Îngrijorat, mitropolitul a venit la biserică, dar n-a găsit pe nimeni, doar lumânările arzând și analogul în mijlocul sfântului locaș. Neputând să creadă cu ușurință cele spuse de eclesiarh, Vlădica l-a pus să jure în fața Sfintei Mese din altar, cu mâna pe *Tetraevanghel*, că n-a aprins el lumânările și n-a pus acolo analogul, cu mineiul deschis la sinaxar, că a găsit ușa bisericii descuiată și l-a văzut pe logofăt, în mijlocul bisericii, grăindu-i cele care l-au înspăimântat. După ce eclesiarhul a jurat, mitropolitul a adunat toată obștea mănăstirii în biserică, închinându-se cu toții și preamărind pe Dumnezeu, «cel ce arată căile mântuirii într-un mod minunat». Din acea zi, călugării și-au îndreptat viața, căutând fiecare să fie cu deosebită grijă, «întru mărirea Tatălui, a Fiului și a Sfântului Duh, Dumnezeului celui preamărit și închinat, Unul în Treime. Amin»¹⁹⁷.

h) *Columna «lepădării de lume...»*. Petru Movilă, înzestrat de Dumnezeu cu multe daruri duhovnicești, rememorează din trecut fapte luminoase și, prin scris, le aduce în prezent și le proiectează spre viitor, în folosul mântuirii sale.

Astfel, el își amintește că, pe la vârsta de 6—10 ani, a observat viața creștinească îmbunătățită a unui modest om de serviciu, numit Ștefan, din casa părinților săi, iar, când avea circa 14 ani, l-a cercetat pe acesta la Mănăstirea Sucevița, unde devenise monah, cu numele *Atanasie* și a ascultat de la el mărturisirea unor fapte minunate, pe care, la «vârsta omului deplin», în atmosfera de înaltă încărcătură duhovnicească a intrării sale în viața monahală, le-a mărturisit în scris, atât pentru el, cât și pentru alții

Puternic stăpânit de responsabilitatea intrării în monahism, de dorința de a deveni oștean al Domnului Iisus Hristos, sub umbrirea Duhului Sfânt, Petru Movilă povestește următoarele, într-o atmosferă hagiografică: «Era un tânăr oarecare, cu numele Ștefan, de neam rusin din Camenița Podoliei, ce servea la părinții mei, frumos ca o cadă, umil, curat, pios și care nu lăsa niciodată canonul bisericesc, ca un călugăr». Arată apoi cum, odată, după obiceiul lui, sculându-se la miezul nopții pentru rugăciune — cum va face și Petru Movilă din momentul tunderii în monahism, până la trecerea la cele veșnice —, spre a nu râde de el ceilalți oameni de serviciu din casă, care, atunci când îl vedeau că se roagă îl injurau —, a ieșit afară să-și facă pravila sub cerul liber. Rugându-se cu lacrimi — la fel va face și Petru Movilă —, o lumină mare l-a luminat și, înfricoșându-se, s-a uitat la Cer și a văzut o cruce mare din stele și a auzit un glas, ce-i zicea: «*Omule, ieși din lume și mergi la mănăstire și retrage-te acolo, în liniște!*» (s.n.). Ștefan, văzând și

197. Apud arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 171—174.

azind acestea, s-a înspăimântat, a căzut cu fața la pământ și a făgăduit că se va face călugăr, zicând: «După cum Tu voiești, Doamne Iisuse Hristoase Dumnezeuul meu, învață-mă și voi merge în adevărul Tău». Dimineața, binecredinciosul Ștefan, a solicitat insistent stăpânilor săi «ca să-l elibereze», dar ei nu se încumetau, căci era un tânăr bun și ascultător.

Numai că Ștefan nu voia sub nici un chip să renunțe la hotărârea sa de a se închinovia, astfel că, până la urmă, a fost lăsat să plece, iar el «s-a lepădat de lume, făcându-se călugăr distins și zicându-și Atanasie» (s.n.). În încheiere, Petru Movilă adaugă: «Iar aceasta mi s-a întâmplat mie însumi, ca să aud pe acest Atanasie povestind în Mănăstirea Sucevița, la anul 1610, luna septembrie, în 25 zile¹⁹⁸, când a fost întrebat pentru ce a fugit de la părinții mei și cum s-a făcut el monah. Și am scris ca să se știe, cum Dumnezeu iubește din tinereță pe cei ce se ocupă de curăție și de rugăciuni și pre cei ce-L ascultă și că El singur conversează cu dâșii și le arată calea mântuirii (s.n.) — mărturisire și automărturisire — în cinstea și mărirea divinității Sale cei neștrăbătute (de mintea noastră), căreia I se cuvine mărire în veci, Amin»¹⁹⁹.

i) *Columna unei tainice bucurii duhovnicești*. Viața, nevoițele și minunile Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava au luminat toate gândurile, credința, împlinirile și speranțele mitropolitului Petru Movilă. Așa se explică consemnarea unei minuni a Sfântului Ioan cel Nou, din anul de grație 1621, în memoriile sale.

În iarna 1628—1629, arhimandritul Varlaam Moțoc în drum spre Moscova, unde căuta sfinte icoane, recent pictate, pentru unele ctitorii din Moldova, a poposit la Kiev și a înmănat lui Petru Movilă, de la Miron Moghilă Barnovski Vodă, un *Octoih* manuscris, cu textul corect ortodox, de la Mănăstirea Neamțu. Cu acest prilej, cei doi au avut convorbiri duhovnicești îndelungate. Petru Movilă a reținut din relatările

198. Atunci, tânărul Petru Movilă cu adâncă evlavie s-a găsit în biserica mănăstirii părinților, moșilor și strămoșilor săi. A aprins candelă și lumânări la mormântul tatălui său; cu emoție firească a admirat piatra de mormânt cu mare pricepere ornamentată și acoperământul brodat în aur și argint cu chipul de sfânt al lui Simion Movilă, mort «înveninat». Apoi, s-a închinat și a sărutat sfintele veșminte bisericesti, lucrul mâinilor binecuvântate ale mamei sale Marghita Melania, cusute și înflorate din belșug cu aur și cu pietre scumpe. S-a oprit și în fața sfintelor odoare bisericesti donate Suceviței de mama sa. În atitudine de extaz, s-a hrănit duhovnicește în fața fiecărei icoane din fresca interioară și exterioară a Suceviței. N-a putut uita niciodată «scara desăvârșirii» pe care o avea la inimă și smeritul Varlaam Moțoc, viitor prieten și împreună ostenitor în via Domnului.

Toată viața l-a stăpânit sufleteste imaginea tatălui său, Simion Movilă, redată pe broderia de pe mormânt, «...înfățișat mort, cu coroana pe cap, mâinile pe piept, într-o atitudine de veșnică odihnă, maestuoasă, ieratică a unui împărat asemenea cu sfinții», opera binecredincioasei soții și mamă Marghita Melania (vezi Pr. Prof. I. Zugrav, *Mănăstirea Sucevița*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», an. XXX (1954), 9—10, Iași, p. 56—57).

De asemenea, n-a putut să uite niciodată imaginea statuară, din tabloul votiv, a buncii sale Maria Movilă, născută Rareș sau chipul cernit al bunicului Ioan (Ioanichie).

199. Apud arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 137—139.

arhimandritului Varlaam o minune a Sfântului Ioan cel Nou, pe care a consemnat-o în paginile sale memorialistice.

În anul 1621, «necuratul Împărat al agarienilor, Sultanul Osman II, a venit sub Hotin, ca să se bată cu Regatul Poloniei, dar, rușinat cu ajutorul lui Dumnezeu, n-a izbutit nimic contra creștinilor și s-a întors în paguba lui, căci abia întorcându-se, a fost ucis de către soldații săi». În continuare se relatează că oștenii «cazaci zaporojeni, care mergeau în contra necuraților, nu s-au dus numai la Hotin, unde era și oastea poloneză, ci s-au îndreptat spre orașul Suceava, ca să-l prade pe el — căci acolo toți nobilii și bogații se adunase fugind — și acum, apropiindu-se ei de râul ce se chiamă Suceava, s-a fost văzut din oraș că o mulțime de cazaci erau pe șesul râului» (s.n.).

De frica invaziei ce se apropia, cei din oraș, cu femeile și copiii și cu tot avutul, s-au strâns în Cetatea de sus. Mitropolitul Anastasie Crimca, cu preoții, au voit, după obicei, să ducă din biserica Mitropoliei în Cetatea de sus și moaștele Sfântului martir Ioan cel Nou, dar, când au venit să le ia, n-au putut să le ridice de la locul lor. Cu aceasta, sfântul a făcut cunoscută mântuirea orașului, că nu va cădea nici cu armele, nici cu lupta. La rugăciune și ajunare a alergat atunci toată mulțimea, care fugise în Cetate, implorând pe Dumnezeu și închinându-se la racla cu moaștele Sfântului Ioan, plăcutul lui Dumnezeu, pentru mântuire.

În acest moment al istorisirii, Petru Movilă consemnează minunea: «Iar când au venit cazacii la râu și voiau a intra și în oraș, o minune! Râul, pe care oamenii îl treceau în sus și în jos, deodată, așa de mult s-a umplut cu apă, că niciodată mai înainte n-a fost așa de inundat. Iar ei, văzând aceasta, s-au înspăimântat și au început să se retragă; iar apa se înmulțea foarte și se revărsa cumplit. Deci văzând ei această minune și neputând mai mult aștepta, s-au înapoiat și așa orașul s-a mântuit cu rugăciunile Sfântului Ioan Martirul cel Nou» (s.n.).

Sfârșind de povestit această minune, Petru Movilă mai consemnează că mitropolitul, cu episcopii și cu tot clerul au stabilit ca, în fiecare an, acea zi în care i-a mântuit pe dânșii Dumnezeu de așa nenorocire, să fie sărbătorită cu multă cinstire în toată Moldova.

În acea zi, spune Petru Movilă, se face la Mitropolie litie și se înconjoară biserica cu moaștele Sfântului Ioan, «mulțumind lui Dumnezeu, Cel ce cu cinste i-a mântuit pe dânșii de așa nenorocire cu rugăciunile sfântului Mare Martir Ioan cel Nou»²⁰⁰.

Istorisind în memoriile sale această minune, auzită de la Varlaam Moțoc și amintindu-și ulterior mereu de ea, Petru Movilă simțea de fiecare dată profundă și tainică bucurie duhovnicească. În calea vieții sale plină de credință și nevoințe monahale, ea era o columnă de mare însemnătate și semnificație.

200. Apud *Ibidem*, p. 181—184; Vezi despre această minune, Pr. Simeon Fl. Marian, *Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava. Schiță istorică*, București, 1895, p. 65—67 și Episcopul Pimen Suceveanul, *Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava*, în volumul *Sfinți români, apărători ai legii strămoșești*, București, 1987, p. 296.

Petru Movilă avea motive personale să se bucure duhovnicește de minunea de la Suceava, din anul 1621. Pentru a înțelege cel puțin în parte această bucurie dătătoare de încredere, să ne amintim textul Sfintei Scripturi: «Nu vă temeți, îndrăzniți... Cele ce sunt cu neputință la oameni, sunt cu putință la Dumnezeu»²⁰¹. Prin aceasta facem legătura cu eforturile depuse de Petru Movilă, oștean în oastea polonă, la asediul Hotinului din 1621, ca mercenarii cazaci sau poloni să nu treacă în Moldova și să o pustiască, cum se întâmpla totdeauna atunci, în vreme de război.

După mărturiile participanților la campania de la Hotin din 1621, «Pătrașcu, fiul lui Simion, fostul domn al Țării Românești, al Moldo-
vlahiei... păstra nădejdea nestrămutată... că Moldova nu va fi pus-
tlită»²⁰² de cazaci sau de poloni. Dar intervenția lui la conducerea ar-
matelor polone n-a fost ascultată și cazacii au pornit spre Suceava după
pradă. Substratul bucuriei lui Petru Movilă, chiar după șapte ani, constă
în faptul că *ceea ce n-a fost cu putință la oameni a fost cu putință la
Dumnezeu*, prin rugăciunile Sfântului Ioan cel Nou, ocrotitorul Mol-
dovei.

*

Insemnările lui Petru Movilă despre minunea de la Suceava din 1621 se încheie cu un post-scriptum referitor la onestitatea îndoielnică a unor anumiți slujitori bisericești.

Tot de la Varlaam Moțoc a aflat Petru Movilă și a consemnat în memoriile sale că în anul 1620, miercuri, după «Pogorârea Sfântului Duh», când se prăznuiește la Suceava «Sfântul Ioan cel Nou», pelerinii, veniți din toate părțile țării, au adus daruri la racla Sfântului, cum fac și azi, iar unii, chiar bani.

Era atunci acolo un ecleziarh care, învățat de diavol, a luat pentru sine o parte din acești bani, ascunzându-i în buzunare. La un moment dat a intrat duhul necurat în el «și l-a trântit la pământ, înaintea raclei», chinuindu-l. Cei de față l-au înștiințat pe mitropolit. Venind la fața locului, vlădica a poruncit să fie căutat în buzunare și i-au găsit mulți bani. Milostivindu-se de cel căzut în păcat și acum demonizat, ierarhul i-a citit «rugăciunile de blestem și îndată a ieșit duhul necurat din el. Revenindu-și, ecleziarhul a căzut la picioarele arhierelui, mărturisind greșala și cerând iertare. A fost muștrat și, pentru un timp, caterisit, apoi s-a învrednicit de iertare. La sfârșitul acestei relatări, Petru Movilă notează: «Vedeți, fraților, ce rea este iubirea de argint și cât de greu este păcatul de a fura cele sfinte...» și adaugă că nimeni să nu cuteze a-și împotriva ceea ce este de dat lui Dumnezeu sau sfinților Lui, «căci tot ce este luat fără binecuvântare este furt de cele sfinte și este afurisit de sfinții părinți cel ce fură cele sfinte. Amin»²⁰³.

201. Luca XVIII, 27.

202. *Frânturi de jurnal de tabără în campania polonilor din 1621* (august-septembrie), în *Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, p. 491.

203. Arhim. Ghenădie Enăceanu, *op. cit.*, p. 345—348.

TUNDEREA ÎN MONAHISM ÎN TOAMNA ANULUI 1627. STAREȚ AL LAVREI PECERSKA DIN KIEV

În toamna anului de grație 1627, Petru Movilă, ajuns la vârsta de 30 de ani, după o perioadă de sihăstrie autoimpusă la domeniul *Rubejovca*, unde ridicase și o bisericuță cu hramul «Sfântul Ioan cel Nou», a făcut pasul hotărâtor și a intrat în viața monahală, la Mănăstirea Pecerska din Kiev, depunând jurământ de păzirea sfaturilor evanghelice, ascultare necondiționată, asumarea sărăciei de bună voie și păstrarea fecioriei sau a castității.

Fiind încă la Rubejovca, el frecventa Lavra Pecerska, devenind ucenic al marelui mitropolit *Iov Borețki* al Kievului, care îi era adevărat povătuitor în cele duhovnicești. Era discipol întru noviciatul monahal și al starețului Pecerskăi, Zaharia Copăstenski, trecut la cele veșnice la 21 martie 1627. Participarea sa regulată, timp de cinci ani, la hramurile de la Pecerska, frecvențele convorbiri cu părinții duhovnicești din mănăstire, l-au integrat cu adevărat în obștea *acestui vestit așezământ monahal din Kiev*. Mergând la hramul Pecerskăi în 1627, piosul Petru Movilă nu s-a mai întors la Rubejovca, ci a rămas să viețuiască definitiv în mănăstire. La 6 septembrie 1627, a fost ales egumen al Lavrei Pecerska. Regele Sigismund al Poloniei a confirmat această alegere la 29 noiembrie 1627. A primit și confirmarea bisericească de la Constantinopol, Pecerska fiind stavropighie a Patriarhiei Ecumenice. În luna decembrie 1627, *s-a călugărit, păstrându-și numele de Petru*. A fost hirotonit ierodiacon și ieromonah, apoi, pentru că fusese ales stareț al mănăstirii, a fost hirotesit *arhimandrit*. Din partea Patriarhiei din Constantinopol a primit titlul de *exarh*.

S-a produs, astfel, spre folosul monahismului chievean, al Bisericii Ortodoxe din Ucraina «marea schimbare în cariera lui Petru Movilă, din nobil în monah, din apărător cu arma al Creștinismului, în luptător spiritual al Ortodoxiei»²⁰⁴.

*

După călugăria nevoitorului Petru Movilă, zorile sfințeniei încep să se contureze, făcându-se vizibile duhovnicește, el înaintând cu ajutorul Domnului spre ținta mântuirii.

Spre folosul Ortodoxiei, care are nevoie de sfinți în orice epocă, *nevoitorul Petru Movilă, «din primii ani de călugărie la Pecerska și până în ultimul moment al vieții sale, a purtat tainic pe sub hainele obișnuite, cămașa pocăinței, țesută din păr foarte aspru*. Acest veșmânt al nevoițelor ascetice avea presărat pe dinăuntru niște nasturi, care lăsau pe trup uneori umflături...». Dacă cineva ar fi cercetat mai îndeaproape această cămașă, ar fi putut spune că este făcută aproape în întregime din nasturi.

204. *Ibidem*, p. 184.

Monahul Iosif Calimon, rostind necrologul la catafalcul sfântului mitropolit Petru Movilă, în ziua de 9 martie 1647, zice că sunt scumpi acești nasturi «și Cerul însuși îi are la mare preț, când se oferă în schimbul lor. Cine nu recunoaște că și nasturii sunt scumpi, când însuși Domnul așa de scump îi plătește... *Nu erau goi acești nasturi, aveau pietre...* Această cămașă era socotită drept platoșă».

În miez de noapte, Petru Movilă se ruga, *făcând metanii și pe fața lui erau râuri de lacrimi*. Lacrimile pocăinței, care se strecurau și pe cămașă, «treceau drept perle». Avea veșmântul acesta și petlițe. Petru Movilă mai purta pe trup și «*un brău de fier cu dinți ascuțiți*». Și panegiristul zice mai departe : «nu mai număr primii ani de călugărie consacrați diferitelor obediențe. Adesea celebra Sfânta Liturghie și în prima săptămână din Postul Mare, în Săptămâna Patimilor, «*timp de trei zile ajuna total, nu mânca nimic...*»²⁰⁵.

Subliniem și faptul că poetul Ioan Alexandru, referindu-se la aceste nevoințe ale mitropolitului Petru Movilă, a mărturisit cu venerație în plină teroare comunistă : «Am citit și recitat cu o mare bucurie în suflet această capodoperă de suflet românesc datorată unui străin de neamul nostru, monahul Iosif Calimon, asupra unei conștiințe creștine românești, Petru Movilă, mitropolitul Kievului. Această *Plângere* minunată, strămoașă a *Cântării României* de mai târziu... este cel mai convingător text asupra sufletului vieții interioare a marelui nostru compatriot, piatră de hotar în istoriografia noastră asupra acestui uriaș smerit ierarh din viața noastră... Imaginea ce, sunt sigur, va deveni clasică, însă, asupra lui Petru Movilă, de acum înainte, este cea referitoare la *nevoințele călugărului ajuns mitropolit*, ce ne trimit cu gândul la cingătoarea de cuie a contemporanului său, fizicianul Pascal... Imaginea este extraordinară, pentru că pătrunde în viața intimă a mitropolitului, îmbrăcat falnic în veșmânt de purpură imperială pe dinafară, la vedere, iar la nevedere, în taină, corpul său îmbrăcat în sac aspru ca *Sfântul Ioan Botezătorul*, era chinuit, era topit de votul sărăciei, al nevoințelor pustnicești. Mitropolitul a rămas același călugăr moldovean care continuă să meargă pe urmele nevoințelor lui *Daniil Sihastru*, știindu-se pe cruce zi de zi.

Trebuie să vedem în acest fragment de unde vine admirația celor ce trăiau la Kiev în preajma smeritului păstor ce s-a făcut domniilor sale. Marele cărturar umblă îmbrăcat în taină în straiul profeților și asceților, al marilor ctitori ai Ortodoxiei de-a lungul celor două milenii de creștinătate.

Atmosfera de sfințenie și evlavie ce era viața Kievului în anii arhipăstoriei mitropolitului nostru, transpare din acest *poem-plângere*, la întreținerea și extinderea căreia evlavia sa a contribuit prin jertfa de sine.

Sfințenia monahală, atât de cinstită de *Gogol* și *Dostoievski* mai târziu, a trecut și a rodit și în straiul de purpură, în corpul slujitor al

205. *Panegiricul necrolog*, trad. cit., p. 22—23.

lui Petru Movilă, acest înaintemergător al lui *Paisie cel Mare de la Neamțu*»²⁰⁶.

Cuviosul Petru Movilă a avut chemare de smerit călugăr, de arhimandrit-stareț și de mare ierarh, sfânt mult luminător. Din faptele sale creștinești în general, din cele ascetice monahale, din credința sa puternică ortodoxă și din speranța neîndoielnică, ne dăm seama că el a avut vocație binecuvântată pentru viața monahală, pe care a cultivat-o cu răbdare și folos. Ca și în viața marilor sfinți ierarhi, această vocație a lui s-a exteriorizat printr-o anumită atracție spre cele sfinte.

*

În anii de stăreție la Lavra Pecerska, arhimandritul Petru Movilă a îmbinat permanent și armonios calitățile evanghelice *ale Mariei și ale Martei*.

Mai întâi, s-a îngrijit de viața liturgică a chinoviei, căutând ca sfințele slujbe bisericești să se facă după tradiția ortodoxă. A avut în vedere, de asemenea, și viața după pravilă a monahilor.

Ca o cinstire a sfinților locali, unii incluși în *Patericul Pecerskăi*, s-a preocupat de buna întreținere a raclelor care adăposteau moaștele unor cuvioși din Lavră. Mitropolitul *Dosoftei* al Moldovei va scrie peste câteva decenii: «Iubite cititorule, să știi că puține zile sunt peste an să nu fie sfinți într-însele de la țara rusească. În divuri, în chipuri minunați sfinți făcători de minuni, sântu-le și sfințele moștii întregi. Trupurile lor întregi, cu toată carnea și pelița, cum ar fi de vreo lună adormiți... Dar mirosul lor! Cela de cela mai într-alt chip mirosul lor, cumu-i busuiocul, minta, trandafirul, lăcrimioarele, toporașele. Și care de care se întrec cu mirosul... Pre la toate m-am închinat și le-am sărutat. Părintele *Movilă*, fratele lui *Moise Vodă*, le-au făcut tuturor serie, precum mi-a arătat părintele *Varlaam Iasenschii* arhimandritul...»²⁰⁷.

Cuviosul stareț Petru Movilă a rânduit cu multă grijă tipografia Lavrei și a tipărit cărți liturgice și de zidire sufletească pentru folosul duhovnicesc al monahilor, preoților și credincioșilor.

Între cărțile tipărite sunt traduceri din operele Sfinților Părinți și mai cu seamă din scrierile *Sfinților Vasile cel Mare, Grigorie de Nisa, Ioan Hrisostom, Grigorie Teologul, Ioan Damaschin*²⁰⁸. Din limba greacă a tradus în slavo-rusă și a tipărit la Kiev, în anul 1628, *Capitolele instructive ale diaconului Agapet către binecredinciosul împărat Justinian și Așezămintele ascetice ale avvei Dorotei*²⁰⁹; în 1629, un *Nomo-*

206. Ioan Alexandru, *Inceput de imn pentru mitropolitul Petru Movilă*, în «Mitropolia Ardealului», an. XXXIII (1988), I, Sibiu, p. 32.

207. Al. Andriescu, *Studiu introductiv la volumul Dosoftei, Opere*, I, Veruri. Ediție critică de N.A. Ursu, București, 1978, p. LXXVII—LXXVIII.

208. N. Mateescu, *op. cit.*, p. 70.

209. *Ibidem*, p. 71 și Pr. Teodor Bodogae, *Din istoria Bisericii Ortodoxe de acum 300 de ani*, p. 96. În românește, capitolele diaconului Agapet au fost traduse în secolul XVIII (Vezi Gabriel Stempel, *Catalogul manuscriselor românești*, Biblioteca Academiei Române, 1601—3100, vol. II, București, 1983, p. 60; și vol. III, București, 1987, iar *Cuvintele avvei Dorotei* au fost tipărite în românește de Episcopul Filaret la Râmnic, în 1784.

canon, cu o prefață personală și, la Pecerska, *Psaltirea*²¹⁰, iar în 1632, la Kiev, *Omiliile Sfântului Macarie Egipteanul*²¹¹.

Între cărțile liturgice s-a numărat tradiționalul *slujebnic* ortodox, *Liturghionul* sau *Liturghiconul*, cum i s-a zis atunci, tipărit în anul 1629, lucrare prețuită de întreaga Ortodoxie²¹². Această ediție a *Liturghierului* este un text cercetat cu multă atenție și corectat de arhimandritul Petru Movilă, starețul Lavrei Pecerska și cuprinde un act sinodal semnat de mitropolitul Iov al Kievului și de trei episcopi sufragani prin care se atestă corecturile făcute. Mai trebuie subliniat și faptul că *Liturghierul*, care, pe lângă cele trei texte clasice ale Sfintei Liturghii, a Sfântului Ioan Gură de Aur, a Sfântului Vasile cel Mare și a cinstitelor daruri mai înainte sfințite, cuprinde și ierurgii «de noapte și de zi»²¹³, are și o precuvântare către cititori, alcătuită de Tarasie Zemea, egumenul Mănăstirii Brațca, ce explică amănunțit tipicul și conținutul dogmatic din minunata carte. Importanța ediției este necontestabilă²¹⁴.

Altă carte necesară slujbelor bisericești, *Octoiul* a fost cu mare atenție pregătită de arhimandritul Petru Movilă înainte de a o da la tipar. A consultat un manuscris de la Mănăstirea Neamțu, din Moldova, trimis la cererea sa, de voievodul Miron Moghilă Barnovschi, prin arhimandritul Varlaam Moțoc, apoi un text slavon, tipărit la Moscova, 1594 și altul la Mănăstirea Dermanca, în 1604 și o ediție în limba greacă, primită de la Patriarhul Constantinopolului *Chiril Lucaris*²¹⁵.

S-au mai tipărit, prin osteneala starețului Petru Movilă, la Pecerska, *Triodul*, în 1627 și 1631 și *Triodul înflorat*, în 1631.

După 1 iunie 1632, Petru Movilă a tipărit la Kiev și o predică proprie intitulată *Crest Hrista Spasitelia*, despre care amintește în corespondența ce purta cu hatmanul Lituaniei *Christof Radziwill*, căruia îi laudă credința ortodoxă și-l îndeamnă s-o păstreze cu strășnicie²¹⁶.

Învățațul S.T. Golubev a avut posibilitatea să consulte, la sfârșitul secolului al XIX-lea, unele manuscrise autografe ale lui Petru Movilă, astăzi considerate definitiv dispărute. El a lăsat mărturie «despre lucrul migălos al mitropolitului Petru Movilă, care nu ezita să revină de multe ori cu adaosuri și multe corecturi pe pagina pregătită pentru tipar»²¹⁷.

210. *Psaltirea* a fost retipărită la Moghilev în 1637 și la Pecerska în 1640 și 1644.

211. În românește, *Omiliile Sfântului Macarie Egipteanul*, au fost traduse de Pr. Prof. Constantin Cornițescu și tipărite într-un volum filocalic cu amănunțite comentarii de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, București 1992.

212. Cf. G.V. Alferova, în «*Vizantijski Vremenik*», tom. 43, 1982, p. 185—187, apud Pr. Dr. Paul Mihail, *Considerații asupra scrierilor și activității mitropolitului Petru Movilă...*, p. 73.

213. Mitropolitul Irineu Mihălcescu, *Petru Movilă și Sinodul de la Iași*, p. 498.

214. Cf. Arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 211. Acest *Liturghier* s-a retipărit la Lvov, în 1636 și la Pecerska, în 1638 și 1639.

215. Cf. *Ibidem*, p. 202.

216. *Documente privitoare la Istoria Românilor*, urmare la colecția lui Eudoxiu de Hurmuzaki, Suplimentul II, vol. II, București, 1896, p. 587—588; 596—598 și 599—600.

217. Pr. Paul Mihail, *op. cit.*, p. 73.

În 1629, Petru Movilă a început să lucreze la alcătuirea unui catehism ortodox, pe care să-l contrapună catehismului catolic, tipărit de reneatul arhiepiscop Meletie Smotrițki, dar munca sa a fost întreruptă de apariția la Geneva, în același an, a *Mărturisirii de credință* calvină, atribuită Patriarhului Ecumenic Chiril Lucaris ²¹⁸.

*

Starețul Petru Movilă a respins cu toată bărbăția propunerile făcute de Meletie Smotrițki, în numele mitropolitului uniatic de la Lvov, *Ruțki*, de a trece la uniație, oferindu-i-se chiar titlul de patriarh la Kiev, dar supus, se înțelege, papei de la Roma ²¹⁹. El a condamnat catehismul catolic tipărit de Smotrițki și sprijinit de mitropolitul *Iov al Kievului*, a cerut ca acesta să fie supus judecării canonice.

În ianuarie 1628, mitropolitul Iov al Kievului l-a recomandat pe arhimandritul Petru Movilă țarului Moscovei *Mihail Teodorovici*, solicitând danii pentru Lavra Pecerska. Starețul Petru Movilă «se bucura nu numai de iubirea mitropolitului Iov, ci era considerat drept cel dintâi cleric al Bisericii Kievului și a toată Ucraina; avea deosebită cinste și în fața țarului Mihail Teodorovici, precum și a Patriarhului Moscovei și a toată Rusia, *Filaret Nichitici*. Primea pentru Lavra Pecerska numeroase daruri de la Moscova și purta corespondență cu înaltele fețe imperiale și patriarhale ²²⁰.

*

La începutul anului 1631, mitropolitul Iov l-a trimis pe arhimandritul Petru Movilă ca reprezentant al clerului din Kiev, să participe la sfințirea catedralei «Adormirea Maicii Domnului» din Lvov, ctitorie moldovenească, atunci terminată de Miron Moghilă Barnovschi. Dar, înainte de 2 martie 1631, a trebuit să se întoarcă la Kiev, căci părintele său duhovnicesc, dascălul înțelept și blând, mitropolitul Iov a trecut la cele veșnice și l-a lăsat, prin testament, alături de episcopul Isachie de Luțk, executor al ultimelor lui gânduri și bune dorințe.

Potrivit testamentului, starețul Petru Movilă, căruia îi reveneau cărțile grecești și cele latinești din biblioteca mitropolitului Iov, avea îndatorirea de a se îngriji de construirea clopotniței Mănăstirii Mihailovska din Kiev, unde acesta fusese înmormântat, de întemeierea de școli pentru luminarea copiilor creștini în Mănăstirea Frăției Ortodoxe din Kiev și în alte părți și, mai ales de apărarea intereselor și nevoilor Bisericii kievene ²²¹.

Este important să subliniem în acest context că *vestitul colegiu* înființat de Petru Movilă în noiembrie 1631, are la bază o dorință testamentară a mitropolitului Iov Borețki, căreia el i-a dat curs, întemeind astfel un puternic centru de cultură ortodoxă care va oferi clerului kievian posibilitatea de a se instrui și ține piept cu competență ofensivei catolice și, mai ales, uniate. Prin acest colegiu, devenit cu vremea *Aca-*

218. N. Mateescu, *op. cit.*, p. 71 și 100

219. *Ibidem*, p. 82.

220. Arhim. Ghenădie Enăceanu, *op. cit.*, p. 186 și 203.

221. *Ibidem*, p. 202.

demia teologică, care i-a purtat numele, care s-a deschis la Pecerska și s-a strămutat la Mănăstirea Bratska din Kiev, Petru Movilă este fondatorul primei instituții de învățământ superior din Europa de Est, predecesoarea Universității din Kiev.

Colegiul a funcționat după un program întocmit de Petru Movilă, în care el a introdus și discipline și metode de studiu preluate din programele unor școli apusene, potrivite însă cu învățătura ortodoxă. Acest sistem nou a fost aprobat de *Frăția ortodoxă Kieviană* și de Patriarhia Ecumenică, precum și de regele Vladislav al IV-lea al Poloniei. Lecțiile se predau, de preferință, în limba latină, iar materiile de învățământ erau gramatica, sintaxa, retorica, poetica, filosofia, mai târziu și teologia, legată până atunci de filosofie, apoi analogia, dialectica, aritmetica, muzica, geometria și altele ²²².

*

În 1629, arhimandritul Petre Movilă primea la Pecerska, cu frățească dragoste, oaspeți din Țara Românească. Era o delegație condusă de *arhimandritul Benedict* de la Mănăstirea cu hramul «Nașterea Domnului» din București, însoțit de arhimandritul Veniamin, de călugărul chelar *Nicodim* și de un tâlmaci sârb, numit *Ivașcu Mihului*. Având o scrisoare de recomandare de la mitropolitul Grigorie al Ungrovlahiei, delegația mergea la Moscova după ajutoare pentru restaurarea acelei mănăstiri bucureștene și întemeierea unei școli pe lângă chinovia lor. Ei au primit și de la Kiev scrisori de recomandare pentru Moscova, de la starețul Petru Movilă și mitropolitul Iov în care-l numeau pe *Benedict* «*prea cinstit și prea învățat dascăl*» ²²³.

*

Moise, fratele mai mic al lui Petru Movilă, ajunge domnitor la Iași, în anul 1631. Starețul de la Pecerska se gândește să-i facă un dar cu acest prilej și îi închină cartea bisericească *Triodul ales*, care se tipărise chiar atunci la Kiev, cum aflăm din *prefața cărții* dedicată fratelui său.

În această prefață, redusă ca întindere, ce poate fi asemuită cu sfaturile lui *Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, se spune: «Petru Movilă, din mila lui Dumnezeu, mare arhimandrit al sfintei, marei și făcătoarei de minuni Lavra Pecerska, din Kiev, fiu de domn al țării Moldovenești, preastrălucitului și luminatului în dreaptă credință, Io Moise Movilă, din mila atotputernicului Dumnezeu, domn, voievod din spița neamului părintesc, moștenitor al țărilor Moldo-Vlahiei, frate tru-

²²² *Ibidem*, p. 206; Pr. N. M. Popescu, *op. cit.*, p. 22; St. S. Gorovei, *Petru Movilă. Contribuții*, p. 712 și Antonie Plămădeală, Mitropolitul Ardealului, *Mitropolitul Petru Movilă la 340 de ani de la moartea sa, 1647—1987*, în «Mitropolia Ardealului», an. XXXII (1987), 6, Sibiu, p. 51.

²²³ Prof. dr. Silviu Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile Bisericii românești cu Rusia*, p. 6 și 8; Prof. Damian P. Bogdan, *Între români și ruși*, în «Analele româno-sovietice», 2, noiembrie-decembrie, 1946, p. 266; G. Bezviceni, *op. cit.*, p. 68 și Prof. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, București, 1966, p. 8—9 și 70.

pesc, pace, sănătate, fericire și în acest scaun domnesc, domnie întru mulți ani îți dorește și se roagă pentru aceasta».

În continuare, fratele mai mare afirmă: «Deoarece dreapta atotputernicului Dumnezeu..., te-a așezat în scaunul părintesc... recunoscând destoinicia ta sufletească pentru această dreaptă cărmuire... De aceea, dacă ai încercat binefacerea lui Dumnezeu, ești dator nu numai să ai grijă de tine, ci să aduci și fericirea celor supuși ție, să te îngrijești nu numai de cele politicești și să stăpânești în așa chip, încât să fii icoană și pildă a stăpânirii».

Apoi, referindu-se la îndatoririle ce le are Moise Movilă ca domn, starețul de la Pecerska îl îndeamnă pe fratele său mai mic: «Pentru libertatea patriei și a supușilor tăi să te lupți bărbătește». Să te silești ca adevărata credință să se slăvească și să se întărească... Să fii ctitor de biserică și să cinstești pe clerici» și încheie arătând că i-a dedicat această carte ca să ajute la mărirea dreptei credințe²²⁴.

*

Folosind bunurile materiale pentru ajutarea săracilor și sprijinirea bisericilor și mănăstirilor, arhimandritul Petru Movilă n-a ezitat să-și apere anumite drepturi, ca de pildă, în 1631, când a căutat să dobândească averea rămasă de la unchiul său după mamă, Luca și Vasile Stroici. De asemenea, la Lvov, a avut proces cu un armean pentru niște saci cu bani și câteva săbii aurite.

În anul când se străduia să dobândească bunurile rămase de la boierii Stroiești, a fost vizitat de fratele său mai mic, Ioan, căruia i-a dăruit «o mulțime de lucruri de valoare»²²⁵.

Uniații afirmau despre el că le este ostil, «dar nu fanatic»²²⁶. Vladislav al VII-lea, după alegerea ca rege al Poloniei, cum făgăduise, «acordă acele *Pacta conventa*, care constituie o victorie a starețului Petru Movilă... ce dobândește toate bisericile din Kiev și șase episcopii»²²⁷.

În semn de cinstire, chipul său este redat într-o icoană a Sfântului Ioan Gură de Aur, în *Arhieraticonul* manuscris al catedralei «Sfânta Sofia» din Kiev. Pe versoul foii de titlu, această carte de cult are icoana Sfântului Ioan Gură de Aur, în octo, îmbrăcat în odăjdii arhieriești, dar figura, așa cum a demonstrat P. Popov (*Nevidonui prijittevnii portret Petra Moghily*, în «Narodna tvorčivstva etnografia», 1969, 6, p. 42—43) este a arhimandritului Petru Movilă, pictată de *Lavrentijski Iacovici*.

Așezarea chipului lui Petru Movilă, atunci cu trăsături mature²²⁸, sub înfățișarea Sfântului Ioan Gură de Aur, reprezintă un omagiu pe

224. P. P. Panaitescu, *Petru Movilă și românii*, Extras din «Biserica Ortodoxă Română», an. LX (1942), 9—10, București, 1942, p. 7—9. Textul acestei Prefete, în original și în traducere românească, a fost publicat de G. Mihăilă, în *Contribuții la Istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, p. 191—197.

225. St. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 709—710.

226. I. Martinaș, *op. cit.*, p. 17.

227. *Ibidem*, p. 18—19.

228. Regretatul părinte octogenar Dr. Paul Mihail a publicat la noi această icoană-portret, după ilustrația din «Vizantijski Vremennik», tom. 4, 1982, foto 5, în «Mitropolia Ardealului», an. XXXII (1987), 6, Sibiu, între paginile 64—65.

care pictorul, cu blagoslovenia mitropolitului, l-a adus evlaviosului stareț al Lavrei Pecerska pentru multele sale vrednicii pe care le realizase până la acea dată, între care, reluarea de la uniți a catedralei «Sfânta Sofia» și restaurarea ei cu cheltuială proprie și căreia îi era destinat *Arhieraticonul*. De menționat că acest sfânt locaș, clădit în secolul al XI-lea, ajunsese acum fără acoperiș și cu zidurile puternic degradate. Este prima din seria de biserici și mănăstiri pe care le restaurează acest mare și sfânt ctitor.

8

**ARHIEPISCOP ȘI MITROPOLIT AL KIEVULUI,
AL GALIȚIEI ȘI A TOATĂ UCRAINA,
EXARH AL SFÂNTULUI TRON AL CONSTANTINOPOLULUI.
ARHIMANDRIT ÎN CONTINUARE AL PECERSKĂI**

a) În anul 1633, prea cuviosul Petru Movilă, care, de șase ani se nevoia întru Domnul și conducea ca arhimandrit-stareț vestita Mănăstire Pecerska din Kiev, a fost ales arhiepiscop și mitropolit al Kievului, Galiției și a toată Ucraina, eveniment providențial, prin însemnătatea și urmările lui benefice arhipăstorești.

Alegerea a fost recunoscută canonic de Patriarhul ecumenic Chiril Lucaris la începutul lui aprilie 1633. *Regele Poloniei, Vladislav*, a întărit alegerea la 12 mai, același an.

Hirotonia întru arhieru a arhimandritului Petru Movilă a fost săvârșită la 28 aprilie 1633, de *Ieremia Tissarovski*, exarh al Patriarhiei ecumenice din Constantinopol, cel mai vechi ierarh la acea dată în Ucraina, împreună cu doi episcopi sufragani. A fost instalat arhipăstor canonic în Kiev, la 5 iulie 1633, în catedrala «Sfânta Sofia»²²⁹.

De acum înainte, lucrarea mitropolitului Petru Movilă pentru sporul Bisericii încredințată lui spre arhipăstorie nu cunoaște odihna, iar piedicile întâlnite în cale sunt înlăturate cu hotărâre și multă înțelepciune, ou deosebit tact arhipăstoresc. El a urmărit, între altele, luminarea poporului ucrainean prin școli și tipografii, apărarea credinței celei drepte, prin întemeierea de frații ortodoxe de preoți și laici, opera samaritană, prin înființarea de spitale dătătoare și ocrotitoare ale sănătății, atât de necesară omului.

b) Savantul istoric român P. P. Panaitescu a subliniat încă din anul 1926 că mitropolitul *Petru Movilă considera tipografiile, colegiile, nu numai așezăminte pentru instruire, ci și centre de propagare a credinței, de misiune ortodoxă*²³⁰.

229. Arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 241—242 și Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, p. 35—36.

230. P. P. Panaitescu, *L'Influence de l'Oeuvre de Pierre Moghila, archevêque de Kiev, dans les Principautés Roumaines*, Paris, 1926, p. 8—9.

În această largă și binevenită viziune, el a trimis în Țările Române, tiparnițe și meșteri tipografi, precum și dascăli cu înaltă pregătire pentru colegii.

Putem afirma că lumina cărții, atât de necesară nouă în prima jumătate a secolului al XVII-lea, ne-a venit de la marele mitropolit Petru Movilă al Kievului și a toată Ucraina. În anul 1633, de pildă, a sosit, nu întâmplător, la curtea lui Matei Basarab de la Târgoviște, ieromonahul *Meletie Macedoneanul*, pentru a-l încunoștiința despre posibilitatea reînființării tiparului în Muntenia. Istoricii români au afirmat deja că «avem cu siguranță de-a face cu un emisar al mitropolitului Kievian, care își începuse lucrarea pentru lărgirea sferei de influență»²³¹, benefică, ortodoxă, misionară.

Matei Basarab, în *Prefața Molifelnicului*, prima carte tipărită la Mănăstirea «Adormirea Maicii Domnului» din Câmpulung-Muscel, în 1635, mărturisește: «Nu puțin m-am mâhnit, văzând că nu este nicăieri o astfel de hrană și adăpare sufletească... deci vădit din pricina imputinării sfintelor cărți..., ni s-a arătat nouă un bărbat străin, cuviosul ieromonah, anume Meletie Macedoneanul, venit din țările rusești, care ne-a grăit: *văzând lucrul tipograficesc și luând știre întocmai despre valoare*, am venit a *vă vesti dacă vă va fi plăcut...* Atunci, îndată după ce s-a sfătuit cu un oarecare prieten al lui, cu ieromonahul *Nectarie* numit *Palegoneanul* și cu el dimpreună, feciorul nostru credincios *Ștefan...* l-am trimis după tiparniță în Rusia Mică având cu dânsul *Scrisoare deosebită de la însăși persoana noastră și una de obște pentru lucruri către cel de acum mitropolit al Kievului*, Petru Movilă și către județ și ceilalți conducători ai acelei cetăți de frunte, *având cuprins prea rugător...* Pe lângă acestea și daruri ne-am învrednicit a trimite celui de mai sus numit mare bărbat prin a cărui mijlocire și așezare ne-am învrednicit... Tiparnița, zic, întregă, desăvârșită, cu litere de cinci feluri, de asemenea și tipografi iscusiți dimpreună cu ea anume *Timotei Alexandrovici Verbițki* (fost director al tipografiei din Pecerska, începând cu anul 1620) și cu alții cărora și loc hotărât pentru aceasta le-am arătat, orașul Câmpulung și le-am poruncit acolo a viețui și a se hrăni, a se îmbrăca și a se folosi de darea orașului și în alte cheltuieli de meșteșug a o întrebuința. Am poruncit ca prin voie și sfat obștesc, mai întâi să scoată la lumină această carte ce se numește *Trebnic* sau *Molifelnic*, fiind cea mai de trebuință».

O dată cu vestitul tipograf Verbițki, a venit la Câmpulung și a lucrat *Ioan Glebovici*, «adunător și așezător de cuvinte, cu ceilalți». Ispravnic al cărții a fost, din rânduială voievodală, marele vornic *Ivașco Băleanu*.

Această activitate tipografică, al cărei început s-a făcut cu sprijinul frățesc al neuitatului mitropolit Petru Movilă, va continua cu roade bogate la Mănăstirea Govora, la Mănăstirea Dealul, la Târgoviște și la Alba Iulia, în Transilvania.

În *Prefața* amintită, Matei Basarab amintește și de marele plan tipografic misionar panortodox al mitropolitului Petru Movilă, preci-

231. Dan Horia Mazilu, *Udriște Năsturel*. București, 1974, p. 37.

zând că unele din cărțile bisericești în limba slavă pe care le va tipări sunt destinate fraților ortodocși din Balcani și din sud-estul european... «fie moldovlahi, ruși, sârbi, bulgari... din toate neamurile». Cercetările istorice au dovedit că numeroase cărți tipărite în Țara Românească în vremea lui Matei Basarab, se păstrează astăzi în bibliotecile din *Belgrad, Novisad, Sarajevo*, la mănăstirile sârbești din *Beocin, Bodiani* ²³².

O dată cu teascurile tipografice, mitropolitul Petru Movilă a trimis în Țara Românească și, peste câțiva ani, și în Moldova, cărți după care tipografii s-au călăuzit deseori în arta tiparului ²³³.

Urmare legăturilor strânse cu Rusia kieviană, unde domina personalitatea providențială a mitropolitului Petru Movilă, care iradia idei umaniste, și-a făcut început, în vremea lui Matei Basarab, și învățământului superior. Așa au intrat în circuitul spiritual românesc valorile culturii occidentale și respectul pentru limba latină. În această perioadă îl întâlnim la Târgoviște pe *dascălul Grigorie*, absolvent al Colegiului movilean din Kiev, care predă la «Schola graeca et latina» ²³⁴, așezată lângă Mitropolie.

Așadar, activitatea culturală și de misiune ortodoxă a mitropolitului Petru Movilă se desfășura și dincolo de granițele Ucrainei, până în sudul Dunării.

c) În eparhia sa, pentru întărirea disciplinei clerului, Mitropolitul Petru Movilă a instituit vicari, unul pentru Ucraina și altul pentru Bielorusia — Lituania, și mai mulți protopopi. În fiecare an convoca «soborul», alcătuit din protopopi și preoți parohi, pentru a lua hotărâri cu privire la bunul mers al problemelor bisericești. El a organizat și un «consistoriu», din monahi învățați și preoți cu experiență pastorală, pentru a judeca, atunci când era cazul, abaterile unor clerici ²³⁵.

Pentru folosul călugărilor, preoților și dreptmăritorilor creștini, vlădica Petru Movilă a tipărit, în anul 1635, *Patericul sau descrierea vieții sfinților cuvioși din Kiev... întru proslăvirea Bisericii ortodoxe și întru pilda și îndrumarea tuturor fiilor ei*. Este de luat aminte că în acest Pateric se întâlnesc și un număr de sfinți cuvioși pe care însuși Petru Movilă i-a avut model de viață îmbunătățită și de nevoiță ascetică.

Unul dintre aceștia este fericitul *Teodosie*, începătorul vieții de la Lavra Pecerska, care, fiind încă în lume, «trăia întocmai ca un mare

232. Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi până în 1918*. București, 1968, p. 65; N. Stoicescu, *Matei Basarab*, București, 1988, p. 90 și Stela Toma, *Apararea Ortodoxiei în Cazania lui Varlaam, 1643—1993*, în «Ortodoxia», an. XLVI (1994), 2—3, București, p. 141—150.

233. Dintre acestea, numim câteva: *Nomocanonul*, tipărit la Kiev în 1629, cu o prefață de arhimandritul Petru Movilă, întrebuințată cu folos de mitropolitul Teofil al Țării Românești la redactarea prefetei *Pravilei de la Govora*, din 1640, apoi *Lexiconul* lui Pamvo Berânda, 1627, *Apostolul*, 1630, *Acatistierul*, 1636, *Cazania lui Calist*, 1637, *Irmcloghionul*, 1630, *Liturghierul*, 1637 și 1639, *Penticostarul*, 1640, *Psaltirea și Ceaslovul*, 1643 (cf. G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 77).

234. Victor Papacostea, *O școală de limbă și cultură... în «Romanoslavica»*, V, 1962, București, p. 187—188 și Sultana Craia, *Manuscrise miniaturate și ornate din epoca lui Matei Basarab*, București, 1984, p. 7—9.

235. Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, vol. II, p. 35—36.

nevoitor din mânăstire». Aflat la slujba unui mare bogătaş, la petreceri, când servea la mese, el îmbrăca un costum frumos, cum cerea protocolul, dar, pe dedesupt, în mod tainic, «purta un lanț de fier, fixat pe corp, care-i producea uneori răni, dar nu spunea nimănui despre acestea». La vârsta de 23 de ani, el a venit la Kiev, în peșterile de pe malul Niprului, la sfântul eremit *Antonie* și a devenit începător al vieții de obște și stareț al Lavrei Pecerska. Cu asprimea «nevoințelor» îi întrecea pe toți cei din chinovie. Haina lui tainică era o cămașă aspră de pocăință, îmbrăcată direct pe trup. La rugăciune, «făcea metanii până la pământ și totdeauna plângea»²³⁶.

Un alt părinte îmbunătățit, asemenea cuviosului Teodosie, încă din vremea când era mirean în casa părintească, purta tainic, pe corp, «o centură din lanț de fier». După ce a intrat în viața de obște la Pecerska, era mereu «smerit cu inima, sărac după înfățișare, și cu asprimea nevoințelor duhovnicești îi întrecea pe mulți. Haina lui tainică era o cămașă aspră de pocăință, îmbrăcată direct pe trup». La rugăciune totdeauna plângea, «iși pleca genunchii și făcea metanii până la pământ, în miez de noapte»²³⁷.

A mai fost la Pecerska un monah numit *Isachie*, din botez *Cerni*, om foarte bogat care, la un moment dat, după sfatul evanghelic al Domnului nostru Iisus Hristos, și-a vândut toată averea, a împărțit banii săracilor și s-a călugărit. Ducând o viață plină de nevoie duhovnicești, purta și el tainic «o aspră cămașă de pocăință»²³⁸.

Un caz asemănător este cel al fostului cneaz *Svetosa* din Cernigov, călugărit la Pecerska cu numele de *Nicolae*, care, «părăsind domnia, toată cinstirea și slava lumii, a venit în chinovia de pe malul Niprului, s-a făcut monah și a purtat toată viața cămașa de pocăință»²³⁹.

Referindu-se la viața duhovnicească a confrăților săi, mitropolitul Petru Movilă scria în prefața *Triodului* tipărită la Kiev, în anul 1640: «Fiind creat omul din trup și suflet, necesită altă hrană pentru trup și alta pentru suflet; există deci pâinea cea pentru trup și altă pâine pentru suflet, asemenea manei cerești, sfânta rugăciune». Ca hrană sufletească pentru clerul și credincioșii eparhiei sale, mitropolitul Petru Movilă a tipărit mai multe cărți, între care, *Evangheliarul* în 1636, *Apostolul* în 1638, *Antologhionul*, 1636, *Molitfelnicul* bogat, în 1646.

În biblioteca mitropolitului Petru Movilă se găseau scrieri din opera lui Tertullian, din Sfinții Părinți: Atanasie al Alexandriei, Vasile cel Mare, Grigorie Teologul, Ioan Gură de Aur, ale Fericitului Augustin, corpusul pseudoareopagitice, din Sfinții: Ioan Damaschin, Maxim Mărturisitorul, lucrări ale unor autori antici, istorici bizantini, scrieri din literatura polonă, italiană, manuscrise vechi de muzică bisericească. O parte din aceste cărți, mai ales cele din limba latină, au fost cumpărate de eruditul Petru Movilă de la Varșovia și Cracovia, după cum rezultă din însemnările sale autografe făcute pe filele albe, cu numerele

236. Vezi *Patericul Lavrei Pecerska*, cu o prefață de arhim. Paulin Leca, trad. de Pr. Gh. Roșca, București, Editura Anastasia, 1995, p. 3—14.

237. *Ibidem*, p. 29—43.

238. *Ibidem*, p. 85.

239. *Ibidem*, p. 113—121.

19—21, ale «Catastifului de visterie» din 1606, moștenit de la tatăl său Simion Movilă, voievodul Moldovei²⁴⁰.

d) Cu sentimente frățești, din responsabilitatea ierarhică în care se găsea, la 27 octombrie 1638, mitropolitul Petru Movilă a adresat o epistolă cu conținut special noului Patriarh ecumenic, *Chiril Veria*.

Felicitându-l pentru numirea în scaunul ecumenic, Petru Movilă pune în lumină răspunderea ce o are noul patriarh în fața lui Dumnezeu de buna cărmuire a districtului său apostolic și a tuturor bisericilor din limitele lui, a mănăstirilor și a bisericilor stavropighii, «a tuturor lucrurilor privitoare la mântuirea sufletului». Apoi, «fiindcă de la acest scaun a sosit în părțile noastre septentrionale prea trista veste despre moartea înalt prea sfințitului tău antecesor, a celui vrednic Patriarh Chiril (Lucaris), bărbat atât de vrednic pe care, fără îndoială, îl vedem împodobit cu nevestejita cunună a martirilor, pecetluită în mod strălucit prin sângele său propriu», mitropolitul Petru Movilă își exprimă durerea suflească pentru cele petrecute la Constantinopol, care se adaugă «la prea multe și prea înverșunatele noastre mâhniri» de la Kiev.

După ce urează patriarhului Chiril Veria «să stea mulți ani în fruntea Bisericii lui Hristos și a credincioșilor ei», arată că Biserica rusă, care de la creștinarea chievienilor este supusă Constantinopolului, așteaptă acum scrisoare patriarhală plină de dragoste părintească și îndemn la promovarea cultului divin și înlăturarea «oricărui prilej de scandal și a orice piatră a smintelii».

În sfârșit ajungând la scopul Epistolei, mitropolitul Petru Movilă spune: «Mai este încă ceva, ce aș dori să obțin de la sfinția ta, anume într-o cauză a casei noastre a Movileștilor, a cărei înclinare și încredere s-a îndreptat mai înainte către sfinția ta atât din partea noastră, cât și din partea fratelui nostru, a domnitorului Moise Movilă, palatinul țării Moldovlahiei, împotriva căruia, din partea predecesorului de pioasă memorie a sfinției tale, s-a rostit afurisenia. Cu stăruință, iarăși și iarăși mă rog, să se milostivească sfinția ta a o dezlega aceasta»²⁴¹.

Se crede că Moise Movilă, ca domnitor al Moldovei, a fost nevoit să împrumute bani de la patriarhul Chiril Lucaris, spre a plăti la timp birurile către turci. Neavând posibilitatea să-și plătească datoria, a fost afurisit. Nu avem informații sigure, dar există opinia că noul patriarh Chiril de Veria a ridicat afurisenia ce plana asupra lui Moise Movilă.

e) În prefața *Antologhionul* tipărit în anul 1636, mitropolitul Petru Movilă se adresa fraților săi ortodocși, inclusiv românilor de acasă: «...eu v-am ajutat, vă ajut și până la sfârșitul vieții mele nu voi înceta a vă ajuta cu cărți, cu profesori...».

240. Cf. Gheorghe Bobână, *Ideii și tendințe umaniste în activitatea și opera lui Petru Movilă*, în volumul *Un veac de aur în Moldova (1643—1743)*, Chișinău-București, 1996, p. 32; Marcu Beza, *Documente românești în Arhive străine*, în «Magazin istoric», an. II (1968), 10, București, p. 66 și I. Caproșu, *Structuri fiscale și administrative într-un Catastif moldovenesc de visterie din 1606*, în «Anuarul Institutului de istorie — A.D.Xenopol», XXX (1993), Iași, p. 255.

241. Scrisoare tradusă din limba latină de prof. I. Lupșa, și publicată în «Revista Teologică», an. XVIII (1928), nr. 8—9, Sibiu, p. 245—249.

Pe lângă mănăstirea «Sfinții Trei Ierarhi» din Iași, sfințită de mitropolitul Varlaam al Moldovei, la 6 mai 1639, a luat ființă, cu ajutorul mitropolitului Petru Movilă, care trimite aici specialiști de la Kiev, ca și în Țara Românească, la cererea lui Matei Basarab — o vestită tipografie și un așezământ de cultură superioară, numit Colegiul Vasilian.

Misionarul romano-catolic Bartolomeu Basseti, care voia să tipărească în tipografia proaspăt înființată la «Trei Ierarhi» din Iași, un catehism catolic, a aflat că aici, la 15 februarie 1641, începuse culegerea lucrării mitropolitului Varlaam, intitulată semnificativ *Carte românească de învățătură*. Că în anul 1641, aici se lucra la culegerea Cazaniei lui Varlaam, ne dă mărturie și un exemplar din această carte, semnalat în 1903, de preotul Gabriil Hangă din Gherla, cercetătorilor *Ioan Bianu* și *Nerva Hodoș*. Se dovedește, astfel, că această carte românească a început a se tipări în anul 1641 și a fost gata în 1643.

În *Prefața Cazaniei*, mitropolitul Varlaam face cunoscut tuturor: «... și dacă am scris, arătat-am Măriei Sale pravoslavnicului domnitor Io Vasile voievod... Măria Sa, ca un domn creștin și blagocestiv și iubitor de Biserică, grijind ca un stăpân bun de folosul oilor lui Hristos, nu numai pentru cele trupești, ci și pentru cele sufletești, de unde singur Dumnezeu cu mâna Sa cea puternică au arătat Măriei Sale spre acest lucru îndreptătoriu, Prea Sfințitului Părinte Petru Movila, fecior de domn de Moldova, arhiepiscop și mitropolit al Kievului și a toată Rusia, carele pe pofta Măriei Sale au trimis tiparul cu toate meșteșugurile câte trebuiesc... și așa cu darul lui Dumnezeu, după început am văzut sfârșitul». Cazanica este ilustrată de înzestratul gravor, ieromonahul Ilia din Kiev.

Legăturile strânse ale Țărilor Române cu mitropolitul Petru Movilă de la Kiev, au rodit frumoase împliniri culturale și mai ales tipărirea de cărți în limba poporului²⁴².

Dintre cărțile în limba română tipărite în prima jumătate a secolului al XVII-lea, ca urmare a acestor legături, menționăm: *Pravila Mică de la Govora*, 1640, *Evangelia cu învățătură* de la Alba Iulia, 1640 / 1641; *Carte românească de învățătură*, Iași, 1643; *Paraclisul Născătoarei de Dumnezeu*, Iași, 1645; *Carte ce se cheamă răspunsul împotriva Catehismului calvinesc*, Mănăstirea Dealu, 1645; *Carte românească de învățătură de la Pravilele împărătești*, Iași, 1646; *Îndreptarea legii sau Pravila mare*, Târgoviște, 1652; *Pogribania preoților*, Târgoviște, 1650; *Mistirio*, Târgoviște, 1651 și *Târnosanie*, Târgoviște, 1652.

Mitropolitul Varlaam al Moldovei și domnitorul Vasile Lupu, văzând lipsa unui așezământ superior de învățământ, au solicitat sprijinul mitropolitului Petru Movilă de la Kiev, care l-a acordat fără multă zăbavă. În anul 1638, când se ridicau de zor cele necesare la Mănăstirea «Trei Ierarhi», mitropolitul Varlaam făcea cunoscut călugărului pelerin rus *Vasile Gağara*, că această chinovie va avea și un colegiu cu un număr de circa 300—400 de cursanți. Într-adevăr, în anul 1641, când misi-

²⁴² P. P. Panaitescu, *O carte necunoscută a lui Petru Movilă, dedicată lui Matei Basarab*, în «Omagiul lui P. Constantinescu-Iași, cu prilejul împlinirii a 70 de ani», București, 1965, p. 295.

onarul Petru Bogdan Baksci trecea prin capitala Moldovei, colegiul era deja înființat.

Au fost trimiși de la Kiev dascăli învățați, în frunte cu *Sofronie Pociapski*, fostul rector al Colegiului movilean. În timp ce în biserica mănăstirii se slujea în limba slavonă, la Colegiu se predă în limba latină și în limba greacă.

Într-un document de epocă se spune că voievodul Vasile Lupu, «văzând marea lipsă de dascăli buni învățători în țara noastră . . ., au așezat prin a chema dascăli buni și râvnitori la învățatură de la Kiev . . . de la prea sfințitul Mitropolit Moghilă, arhiepiscopul Kievului, ca să fie spre luminarea minții copiilor pământului nostru»²⁴³.

La Colegiul de la «Trei Ierarhi» din Iași se predau: retorica, dreptul, poetica, filosofia. Între profesorii veniți de la Kiev mai erau Ignățiu Kevlevici, arhimandritul Benedict și Gavriil Vlasios, iar dintre moldoveni, probabil, Eustație Logofătul.

Voievodul Vasile Lupu s-a îngrijit și de biblioteca Colegiului, dăruind opt volume în limba greacă, cu scrierile Sfântului Ioan Gură de Aur, tipărite în 1616 la Eton, în Anglia. Spătarul Nicolae Milesoiu a dat și el bibliotecii manuscrise ale mitropolitului grec Matei al Mirelor, ce cuprindeau *Slujba Cuvioasei Sfintei Parascheva*, a Sfântului Grigore Decapolitul și mai multe canoane bisericești²⁴⁴.

Colegiul Vasilian din Iași a primit drept patron pe «Sfinții Trei Ierarhi», același hram pe care-l avea și colegiul movilean din Mănăstirea Brațka de la Kiev. El avea menirea de a forma oameni bine pregătiți pentru instituțiile statului și pentru treburile Bisericii. Se crede că au urmat cursurile acestui colegiu viitorul mitropolit *Dosoftei al Moldovei*, egumenul *Antonie al Bistriței*, *Nicolae Milescu* și alții.

La 7 aprilie 1640, mitropolitul Petru Movilă, scriind țarului de la Moscova că «domnitorul Vasile al Moldovei cunoaște deja răsplata dumnezeiască pe care o aduce fundarea școalelor cu dascăli binecredincioși»²⁴⁵, căuta să-l convingă că este bine să înființeze și el, acolo, o școală superioară, lucru care s-a și făcut mai pe urmă.

f) «Avant la lettre», în raport cu Sfântul mitropolit *Antim Ivireanul* care mărturisea că arhipăstoriții săi atârnă de grumazul său spre a fi mântuiți și sfințitul mitropolit Petru Movilă era pătruns de convingerea că Dumnezeu îi va cere răspuns pentru fiecare suflet din turma arhipăstoriei sale. De aici, hotărârea lui de a depune orice efort pentru a susține pietatea tuturor dreptmăriturilor creștini și a clericilor din eparhia sa²⁴⁶. El este deplin încredințat că «în actele oamenilor nu este nimic mai prețios ca religia, adică credința ortodoxă. De aceea, este necesar să o păzească cu toată stăruința»²⁴⁷.

243. Cf. T. Codrescu, *Utriculariul*, VII, 1886, p. 6—8; vezi și Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei, *Contribuții la istoria Trei Ierarhilor*, în «Anuarul Institutului de istorie — A.D. Xenopol», XXX (1993), Iași, p. 435—438.

244. *Vezi Istoria orașului Iași*, vol. I, redactori: C. Ciohodaru și Gh. Platon, Iași, 1980, p. 262—265.

245. P.P. Panaitescu, *Petru Movilă și românii*, București, 1942, p. 4 (Extras din «Biserica Ortodoxă Română», an. LX (1942), 9—10).

246. Arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 260.

247. *Ibidem*, p. 218.

Tot timpul arhipăstoririi sale, mărturisirea dreptei credinţe a fost însoţită cu fapte de apărare a Ortodoxiei, greu încercată atunci la Kiev şi în toată Ucraina, de prozelitismul romano-catolic, uniat şi protestant.

Mitropolitul Petru Movilă a avut un crez, de la care nu s-a abătut niciodată şi care-l recomandă pentru canonizare : «În sfânta credinţă în care eu m-am născut, m-am educat şi cu nevrednicie, dar cu voia şi darul lui Dumnezeu, port treapta de mitropolit, în această credinţă, terminând viaţa mea, doresc să prestau şi înaintea Marelui Domnului meu»²⁴⁸.

Aceasta este stânca ortodoxă de care s-au sfărâmat speranţele necreştineşti ale papei Clement al VIII-lea, când zicea : «O, rutenii mei, eu nădăjduiesc ca prin voi să aduc întregul Orient la Biserica Romei»²⁴⁹. Oare nu urmăreau aceleaşi scopuri şi cei care au tipărit şi răspândit, începând cu anul 1629, *Mărturisirea de credinţă* atribuită patriarhului ecumenic Chiril Lucaris ?

Mitropolitul Petru Movilă avea cel puţin două calităţi, datorate temperamentului său românesc şi care îl vor duce pe culmile sfinţeniei, înclinarea către spiritual şi chemarea spre ascetism.

Catolicii, uniaţii, protestanţii începuseră să pună în circulaţie pentru ortodocşi cărţi tipărite în limba slavă, dar străine cu totul de duhul Ortodoxiei, motivând că toţi clericii ortodocşi n-au multă ştiinţă de carte şi nu pot bine să distingă tainele credinţei. Desigur, se generalizau cazuri izolate. Faţă de acest prozelitism violent a luat atitudine mitropolitul Petru Movilă, prin opera de redresare a Bisericii Răsăritului, iniţiată de el, care a primit, la timpul cuvenit «pecetea pan-ortodoxă»²⁵⁰.

De subliniat că, de Dumnezeu iubitorul mitropolit Petru Movilă, clericii săi şi dreptmăritorii creştini erau îndemnaţi să-şi părăsească Ortodoxia. N-au abandonat-o. Au iubit-o şi au apărat-o cu mare dârzenie. Ei se aseamănă sfinţilor martiri din primele veacuri creştine, constrânşi să primească păgânismul sau o anumită erezie în locul dreptei credinţe în Domnul Iisus Hristos. Marea lor virtute este că nu s-au lepădat de Ortodoxie. În frunte cu mitropolitul Petru Movilă, ei au ştiut să ocolească capcanele care le înveninau viaţa în secolul al XVII-lea. Poporul ucrainean a fost şi este pilduitor şi în acest domeniu.

Calvinii retipăreau mereu catehismul lui Jean Calvin ; uniaţii, după 1595/1596, dădeau neîncetat la iveală mărturisiri de credinţă în duh romano-catolic şi le răspândeau cu zel printre ortodocşi²⁵¹.

S-a arătat mai înainte că mitropolitul Petru Movilă, prin 1630, când era arhimandrit-stareţ la Pecerska, începuse să alcătuiască un *catehism ortodox*, pe care să-l contrapună catehismului cu conţinut catolic tipărit de renegatul Meletie Smotriţki ; dar apariţia la Geneva

248. Apud arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 164.

249. Prof. Dr. Pandele Olteanu, *Izvoare originale şi modele bizantino-slave în operele mitropolitului Varlaam*, în «Biserica Ortodoxă Română», an. LXXXVIII (1970), 1—2, Bucureşti, p. 119.

250. Pr. Teodor Bodogae, *Un capitol din relaţiile româno-ruse : Mitropolitul Petru Movilă*, în «Revista Teologică», an. XXXVI (1946), 9—10, Sibiu, p. 80, 82, 104—105 şi 114.

251. *Ibidem*, p. 153.

în 1629 și răspândirea și la Kiev a *Mărturisirii* atribuite patriarhului ecumenic Chiril Lucaris²⁵² i-a stopat inițiativa. Trebuia o nouă orientare, mult mai largă, un nou plan. Lucrarea, care a avut și o perioadă de «fermentare», apare mai târziu și este opera principală a mitropolitului Petru Movilă, care-i va aduce «faimă în toată creștinătatea».

Mărturisirea lui Petru Movilă se bazează pe Sfânta Scriptură, pe canoane și pe scrierile patristice²⁵³. Ea a fost scrisă cu scopul de a expune învățătura ortodoxă de credință și, în același timp, morala creștină. Lucrarea, redactată în limba latină, cu întrebări și răspunsuri, are trei părți: Despre credință, explică *Crezul*; Despre nădejde, tâlmăcește rugăciunea «*Tatăl nostru*» și *Fericirile* și Despre iubire, lămurirea *Decalogului*.

Prima versiune a lucrării se intitula *Expositio fidei ecclesiae Russiae Minoris* și a fost discutată în sobor de Sinodul de la Kiev, din 1640.

Pentru a avea autoritate deplină a fost cercetată și panortodox, la Iași, între 15 septembrie — 27 octombrie 1642. De la Constantinopol au participat exarhii patriarhali, *mitropolitul Porfirie*, fost al Niceii și protosinghelul *Meletie Sirigul*, mare teolog; de la Kiev, *Isaia Trofimovici Koslovski* și *Ignatie Oxenovici*, egumeni și Iosif Kononovici, rectorul Colegiului din Kiev, iar de la noi, *mitropolitul Varlaam* și *episcopii Evloghie, Anastasie și Gheorghie*.

Modalitatea de lucru a constat în cercetarea și aprobarea fiecărei întrebări, cu răspunsul ei, după textul grecesc, tradus din latină de Meletie Sirigul. La *întrebarea 66*, din partea întâi, Sinodul de la Iași a formulat răspunsul că, în viața de dincolo de mormânt un rol important îl are rugăciunea celor vii din Biserica luptătoare și nu există un loc special, între Rai și Iad, numit Purgatoriu, iar la *întrebarea 107*, tot din partea întâi, s-a răspuns că prefacerea Sfintelor Daruri în cadrul dumnezeieștii Liturghii are loc atunci când se face invocarea Sfântului Duh, adică în timpul Epiclezei.

După ce a primit aprobarea Sinodului de la Iași, *Mărturisirea Ortodoxă*, în versiunea greacă, a fost trimisă, spre cele de cuviință la Patriarhia din Constantinopol.

În decembrie 1642, ieșea de sub teascurile tipografiei de la «Trei Ierarhi» din Iași o foaie volantă în limba greacă, având în registrul superior o scrisoare a patriarhului ecumenic Partenie I, din mai 1642, ce condamnă capitolele eterodoxe din catehismul lucarian, iar în registrul inferior, o scrisoare de mulțumire adresată voievodului țării gazdă, *Vasile Lupu*, semnată de sinodali.

Sinodul de la Constantinopol a aprobat *Mărturisirea* lui Petru Movilă la 11 mai 1643. Astfel, ea a devenit oficial *Mărturisirea de cre-*

252. Într-o corespondență a patriarhului Chiril Lucaris cu personalități din Rusia, descoperită în anul 1905, înaltul chiriarh își reafirmă ortodoxia și combate pe autorii pretinsei Mărturisiri. Prin jertfa «vieții sale, patriarhul Chiril Lucaris a iăcut să naufragieze definitiv planurile de ademenire ale Romei, precum și cele ale calvinilor. Ortodoxia lui Chiril Lucaris a biruit» (Pr. Prof. Milan Šesan, capitolul *Chiril Lucaris*, în *Istoria Bisericească universală*, vol. II, București, 1993, p. 304—308).

253. Pr. Nicolae M. Popescu, *op. cit.*, p. 24.

dință a Bisericii Răsăritului, fiind socotită o capodoperă de claritate și temeinicie, prin care sunt răsturnate, deopotrivă, rătăcirile protestante și catolice²⁵⁴.

Opera mitropolitului Petru Movilă care a reprezentat în trecut un valoros îndreptar de credință pentru creștinătatea răsăriteană, dar și pentru unii eterodocși care doreau să cunoască, în formularea ei cea mai autorizată, învățătura Bisericii Ortodoxe, își păstrează și astăzi actualitatea. Ea este o operă de cateheză și de pedagogie creștină care împărtășește în chipul cel mai potrivit adevărurile de credință pe care le mărturisește și care rămân neștirbite cele ale străvechii tradiții ortodoxe²⁵⁵. Este, putem spune, viziunea unui sfânt asupra *Mărturisirii de credință ortodoxă*.

g) În februarie 1645, mitropolitul Petru Movilă a săvârșit, în biserica mănăstirii «Trei Ierarhi» din Iași, taina cununiei fiicei lui Vasile Lupu, *Maria*, cu principele *Janusz Radziwil* din Lituania.

Într-o scrisoare din 29 martie 1644, Vasile Lupu aducea la cunoștință mitropolitului Petru Movilă că este de acord cu propunerea făcută în numele lui Radziwil de a-și căsători fiica cu acest nobil lituanian.

Un diplomat german, Eberhardt Werner Happel, pe baza manuscrisului latin al unui martor ocular, nota, în consens cu cele istorisite de ardeleanul Ioan Kemeny, prezent la fața locului că, începând cu 21 ianuarie 1645, din Polonia se îndreptară spre Iași sute de oameni, însoțitori ai principelui, între care 60 nobili de curte, fiecare având cel puțin 10 slujitori pe lângă sine, 200 călăreți de la cazaci, 200 oameni ai dragonilor, 400 mușchetari și husari, 500 de ostași.

Acest alai cu adevărat impunător a ajuns pe pământul Moldovei la 29 ianuarie 1645 și a fost întâmpinat la intrarea în Iași de voievodul Vasile Lupu cu boierii săi și 12.000 de oșteni moldoveni.

Slujba cununiei s-a oficiat la 5 februarie în biserica de la «Trei Ierarhi», de către un impunător sobor de arhieriei și preoți, din care au făcut parte mitropolitul Petru Movilă al Kievului, «socotit ca un băștinaș al țării», cum notează în jurnalul său un diplomat străin participant la această ceremonie, și mitropolitul Varlaam al Moldovei, cu episcopii săi sufragani, de la Rădăuți, Roman și de la Huși.

Au fost de față soli ai regelui Poloniei, electorul de Brandenburg, ducelui de Kurlanda, principelui Transilvaniei, reprezentanți ai patriarhului din Constantinopol, nuntași din Lituania și, desigur, mult popor din toate părțile Moldovei.

254. Pr. prof. Milaș Șesan, *cap. cit.*, p. 314.

255. Alexandru Elian, *Cuvânt înainte la Petru Movilă, Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe — 1642*, trad. de Alex. Elian, București, 1981, p. 16. Menționăm că, în anul 1996, cu prilejul comemorării mitropolitului Petru Movilă de către UNESCO, la 400 de ani de la naștere și 350 de ani de la trecerea la cele veșnice și în cinstea canonizării sale la Kiev, în decembrie 1996, *Mărturisirea de credință* a fost retipărită în mai multe ediții: la Iași, în Editura Junimea, cu text grecesc și traducere românească, după ediția din 1942; la Moscova, de Biserica Pravoslavnică din Ucraina, după textul grecesc tipărit în 1836 și în Editura Vosresenia, Kiev-Paris, după originalul din 1645. Mai adăugăm că Arhives Nationales de la Roumanie, Commission Nationales de la Roumanie pour l'UNESCO a dat la lumină volumul antologic *Pierre Movila et son temps, Bucarest, 1996, 126 p.*

Trei zile a durat prezentarea darurilor, iar ospățul de nuntă, pregătit cu mare strălucire, a ținut 12 zile ²⁵⁶.

Cuvântul duhovnicesc, de părintească povătuire la slujba cununiei din biserică a fost rostit de mitropolitul Petru Movilă, care s-a adresat, pe rând, către mireasă în limba română și către mire, în limba polonă ²⁵⁷.

Cu firească emoție, adresându-se «*Preacinstiților miri*» și tuturor celor prezenți în biserică, el vorbește despre *starea căsătoriei*, care este în «folosul unuia și al celuilalt», căci prin nașterea, creșterea și buna educare a copiilor, ea «răspândește lauda lui Dumnezeu, umple bisericile și Cerul». Căsătoria are și greutate, datorate gustării plăcerilor trupesti, «în chip nesățios» de la care soții sunt îndemnați să se abțină, mai ales în timpul sărbătorilor, a posturilor și rugăciunilor, până când, după spusele Sfântului Apostol Pavel, le este îngăduit să fie iarăși împreună, ca să nu-i ispitească satana ²⁵⁸.

Citând temeiul biblic al căsătoriei: «*Și a făcut Dumnezeu pe om după chipul Său... a făcut bărbat și femeie. Și i-a binecuvântat zicând: Fiți rodnici și vă înmulțiți și umpleți pământul*» ²⁵⁹, înaltul ierarh arată în continuare că cei care intră cu evlavie în căsătorie, au asupra lor harul Sfântului Duh, întărit de Domnul și Mântuitorul nostru Iisus Hristos «la nunta de la Cana Galileii». De aceea, va lăsa omul pe «tatăl său și re mama sa și se va lipi de femeia sa și vor fi amândoi un trup» ²⁶⁰. Așadar, «*ceea ce a unit Dumnezeu, omul să nu desfacă*». Căsătoria este o taină, spune mai departe mitropolitul Petru Movilă, deoarece este simbolul văzut al unui lucru sfânt nevăzut, ce «aduce harul celor ce pășesc cu demnitate pragul ei» și prin urmare, după îndemnul Sfântului Apostol Pavel, nunta trebuie să fie «*cinstită și patul neîntinat*» ²⁶¹.

În acest cadru de idei, marele ierarh subliniază că «Taina căsătoriei dă harul de a păstra o dragoste duhovnicească unul față de altul, dragoste pe care Dumnezeu din cer prin Duhul Sfânt o inspiră și fără de care oamenii n-o pot avea» (s. n.). De aceea, se cuvine ca soțul să aibă o dragoste spirituală înaltă față de soție, mai presus de cea naturală dintre bărbat și femeie. Datorită acestui dar divin dat prin sfânta căsătorie decurge un mare ajutor pentru mântuire, căci, dacă inimile vor fi astfel unele față de altele și dacă oamenii vor nutri asemenea gânduri sfinte, «nu va mai fi neînțelegere, ci pace, mare dragoste și bunăvoință, mai presus de fire, a unuia față de celălalt, iar acolo va fi plăcută conviețuirea...».

Pornind de la învățătura Scripturii: «*Nu este bine să fie omul singur...*» ²⁶², mitropolitul Petru Movilă îi îndeamnă pe tinerii căsătoriți

256. Vezi *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, București, 1973, p. 635—648.

257. Această cuvântare a fost publicată în vremea noastră de acad. G. Mihăilă (Vezi *Contribuții la istoria culturii*, p. 199—228).

258. I. Cor. VII, 5.

259. Fac. I, 27—28.

260. Efes. V, 31.

261. Evr. XIII, 4.

262. Fac. II, 18.

să fie unul altuia «sfătuitor și ajutor în îndeplinirea virtuților, în dragostea de Dumnezeu față de aproapele, în îndeplinirea tuturor datoriilor și poruncilor divine și în purtarea poverilor căsătoriei». Apoi, punând în lumină faptul că Taina căsătoriei le cere soților să aibă copii, înaltul ierarh, după ce îl dă pildă pe tânărul Tobie care, pășind pragul căsniciei, se ruga lui Dumnezeu : «Doamne, tu știi că nu pentru avere o iau pe sora mea de soție, ci numai pentru dragostea pentru urmași, în care să fie binecuvântat numele tău în vecii vecilor»²⁶³, le spune celor atunci căsătoriți la Iași : «Deci pentru dragostea de copii pe care nu pentru plăcerea sau pentru înmulțirea familiei, ci ca prin ei numele lui Dumnezeu atotputernic în Sfânta Treime să fie laudat, vă luați voi, Precinstiți Miri», și îi sfătuieste, când vor avea copii : «să nu vă străduiți a-i crește numai în plăcerile lumesti, în înțelepciunile și obiceiurile veacului acestuia, ci, în Sfântul botez născându-i, să-i educați și obișnuiți în sfânta credință ortodoxă, cu virtuțile, cucernicia și respectarea poruncilor lui Dumnezeu... pentru ca, prin ei, să se răspândească adevărata laudă a lui Dumnezeu, să se umple Biserica și Cerul cu ei și voi să puteți primi în cer o răsplată demnă de strădania și munca voastră».

În continuare, mitropolitul Petru Movilă îi îndeamnă pe tinerii căsătoriți să păstreze întocmai legămintele pe care și le fac reciproc, de pildă dragostea de ambele părți, adică «bărbatul să-i dea femeii iubirea datorată, asemenea și femeia bărbatului». Apoi, după ce arată, potrivit cuvântului Sfântului Apostol Pavel, că în căsătorie, femeia este supusă bărbatului, care este capul familiei²⁶⁴, precizează că soția este ascultătoare, dar nu orbește, ci conștient. Dacă soțul îndeamnă soția să se îndepărteze de credința ortodoxă, atunci ea nu trebuie să asculte. Soțul să ceară soției numai lucruri care sunt în concordanță cu voința lui Dumnezeu. Soția trebuie să-l îndemne pe bărbatul său la smerenie, la moderație și blândețe, la rugăciune și la post, căci «bărbatul necredincios se sfințește prin femeia credincioasă»²⁶⁵ ; și invers.

În încheiere, vlădica Petru Movilă spune : «Precinstiți miri, rog pe Dumnezeu, care v-a îndemnat spre această stare, să binevoiască a binecuvânta, după rugăciunile noastre, pe care le vom revărsa pentru voi aici, în fața sa, cu dreapta sa dumnezeiască unirea voastră, pentru ca, împlinind toate virtuțile și poruncile lui și fiind cucernici până la adânci bătrânețe, să câștigați din plin harul cel sfânt... spre podoaba casei Prealuminăției Voastre Prințe. Amin !».

Cuvântul acesta duhovnicesc a fost pentru contemporani, ca și pentru cei de astăzi, ca o revelație, desprinsă dintr-un adevărat tratat de teologie dogmatică, morală și ascetică, ceea ce arată din plin iluminarea unui sfânt în acest domeniu tănuț, care este viața de familie. Harul sfinților este harul lui Dumnezeu.

h) La 16 decembrie 1646, s-a terminat de tipărit marea operă a mitropolitului Petru Movilă, intitulată : *Euhologiu, adică Molitfelnicul, Trebnicul sau Necesariul*, având 1529 pagini în folio, cu 126 Sfinte

263. Ideea se găsește la Tobit VIII, 7.

264. Efes. V, 22—23.

265. I Cor. VII, 14.

Taine, ierurgii, slujbe, despre care Ioanichie Galiatovschi spunea că a fost aprobată de Sinodul de la Kiev și de patriarhul Constantinopolului.

În *Prefața* cărții, înaltul arhipăstor mărturisește că, învrednicindu-se din mila lui Dumnezeu de treapta arhieriei, a constatat că în Biserica Ortodoxă din Rusia kieviană era mare nevoie de un Molitfelnic bogat. Euhologiile rusești existente nu corespundeau nevoilor vremii, având unele greșeli și lipsuri, precum și adaosuri inutile făcute în diferite împrejurări. Din cauza acestei lipse, neprietenii ortodocșilor numeau clerul pravoslavnic «neînvățat în oficierea Sfintelor Taine și ierurgii», învinuindu-l chiar de erezie. De aceea, spune mai departe mitropolitul Petru Movilă: «eu, ocupându-mă după puterile mele, pentru care m-a întărit Hristos, am întreprins lucrarea să ridic această acuză grea a vrăjmașilor făcută clericilor ortodocși...». Desigur, prin îndurarea lui Dumnezeu, el nu s-a ostenit în zadar, căci această lucrare liturgică a fost de mult folos nu numai în cultul Bisericii, ci și în înfruntarea dușmanilor Ortodoxiei.

Molitfelnicul mitropolitului Petru Movilă a fost întrebuițat în toată Biserica rusă²⁶⁶ și este cercetat și astăzi de cei care doresc să cunoască ritualul Ortodoxiei.

Folosind drept izvoare Euhologiile grecești și cele vechi slavone, autorul a grupat slujbele bisericești în trei mari părți.

Prima parte cuprinde Sfintele Taine și unele slujbe colaterale, ca primirea evreilor în creștinism, a păgânilor sau a ereticilor, rugăciuni pentru cei bolnavi, la ieșirea sufletului etc.

În partea a doua se găsesc servicii la: sfințiri de biserici, case, sfinte vase, veșminte etc.

Partea a treia grupează servicii la diferite împrejurări, ca: Cincizecime, Anul Nou, în vreme de război, de secetă, foamete, epidemii etc.

Fiecare slujbă, pe lângă explicațiile liturgice și dogmatice, are și îndrumări tipiconale. Molitfelnicul este frumos ilustrat de ieromonahul Ilia.

Prezentând lucrarea preotului căruia îi era adresată, mitropolitul Petru Movilă spune: «Tu ai acum o carte foarte trebuitoare pentru tine, adunată cu îngrijire sfântă și cu osteneala smereniei mele. Vei găsi în această carte oficierea cu toată atenția a celor șapte Taine bisericești, adunate din Euhologiile grecești și din manuscrisele molitfelnicelor vechi slavone. Ai știință destulă despre Sfintele Taine bisericești. Se arată în ce stă puterea și folosul fiecărei taine, cu ce pregătire trebuie să ne apropiem de Sfintele Taine, cu ce pietate să le săvârșim în folosul enoriașilor».

266. Această carte importantă în epocă a circulat și în Țările Române. Părintele Paul Mihail, de pildă, a studiat două manuscrise românești copiate după *Molitfelnicul* movilean la mânăstirea Runcu din Ardeal, la începutul sec. XVIII (vezi Pr. Paul Mihail, *Molitfelnicele de la mânăstirea Runcu din Ardeal, comparate cu alte manuscrise din epocă*, în «Mitropolia Ardealului», an. XXIX (1984), 9—10, Sibiu, p. 663—677). Menționăm că și arhimandritul Vartolomeu Măzăreanu a tradus în limba română mai multe slujbe din *Molitfelnicul bogat* al Sf. Mitropolit Petru Movilă (vezi Gabriel Strempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. II, București, 1983, p. 423).

Autorul a intercalat în cuprinsul Molitfelnicului și câteva slujbe ce erau în uzul Bisericii ucrainiene de mai multă vreme și care se găseau și în cărțile liturgice romano-catolice.

Mitropolitul Petru Movilă a dat la lumină o lucrare independentă, deoarece a comparat întreg materialul tipărit până la el, a lăsat deoparte tot ceea ce i s-a părut neadecvat pentru scopurile urmărite, a schimbat tot ceea ce nu se mai potrivise vremii sale, a scurtat sau a dezvoltat indicațiile tipiconale și a corectat tacit toate greșelile. Prin aceasta, cartea a reprezentat, în secolul al XVII-lea o armă a Ortodoxiei împotriva atacurilor uniate și protestante, fiind retipărită de mai multe ori.

Cine compară textul Molitfelnicelor din sec. XVI cu cel al Molitfelnicului movelean, constată că primele erau prea laconice, pe când arhiepiscopul kievian a introdus în textele cultice o expunere mai amănunțită a desfășurării serviciului divin.²⁶⁷

Totodată, vlădica Petru Movilă a scris el însuși unele slujbe într-o frumoasă limbă liturgică slavo-bisericească, însoțindu-le cu explicații și învățături proprii, dintre care menționăm: Canonul ce se citește de preoți înainte de împărtășirea cu Trupul și Sângele Domnului; Canonul la ieșirea sufletului, remarcabil prin puterea exprimării și pioșenia imaginației; Canonul pentru creația lumii, cel pentru plângerea strămoșilor izgoniți din Rai; Rugăciunea pentru mântuirea creștinilor ortodocși de suferințele ce vin de la apostatați și altele.

Se cunoaște că mitropolitul Petru Movilă mai avea în lucru încă două cărți, dar n-a mai apucat să le ducă la bun sfârșit: o nouă ediție a *Bibliei*, pentru care ieromonahul Ilia pregătise deja 400 de gravuri și traducerea din limba greacă a colecției *Viețile Sfinților*, după opera hagiografică a Sfântului Simeon Metafrastul²⁶⁸.

Marele ierarh s-a preocupat și de desfășurarea cu solemnitate a slujbelor bisericești, statornicind ca în fiecare săptămână să se facă Acatistul icoanei Maicii Domnului din Lavra Pecerska, iar în sfântul și marele post, premergător Sfintelor Paști, slujbele bisericești cunoscute sub numele de *Pasii*, în cinstea suferințelor de pe Cruce a Domnului nostru Iisus Hristos. Pasiile s-au răspândit apoi în toată Ucraina și în Biserica Rusă, iar mai târziu au pătruns și în Basarabia.

Simțindu-și apropierea obștescului sfârșit, printr-o descoperire de sus, marele și piosul mitropolit Petru Movilă și-a alcătuit din vreme tradiționalul și binevenitul *Testament*, prin care, rânduieste ca «toată averea moștenită de la părinți și tot ce a rămas aici din veniturile și serviciile mele și cu moșiile să fie întrebuințate, parte pentru restaurarea bisericilor lui Dumnezeu, iar altă parte pentru înființarea de școli în Kiev».

267. Arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 307—312; N. Mateescu, *op. cit.*, p. 143—144 și Pr. Dr. Paul Mihail, *Considerații...*, p. 72—73. Cu prilejul can nizerii Sf. Mitropolit Petru Movilă, *Trebnicul* a fost retipărit la Kiev, în 1996, în două ediții: una în două volume, sub purtarea de grijă a P. F. Vladimir, Întâistătătorul Bisericii Ortodoxe Ucrainiene; cealaltă, într-un singur volum, de Institutul Ucrainean de Arheografie.

268. Arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 312 și Gh. Bobănă, *op. cit.*, p. 22.

Astfel, el dăruiește Colegiului și părinților din *Frăția de Kiev* a «Arătării Domnului» (catedrala mănăstirii în care funcționa această școală), pe lângă sumele de bani ce le avea de luat de la Adam din Brusilava, Kisel, castelanul Kievului și de la primarul din Nasov, în total cincizeci și cinci de mii de galbeni, încă douăzeci mii de galbeni și alți șase mii de galbeni polonezi, în total douăzeci și șase de mii de galbeni, precum și «mitra mea cea de argint poleită, înfrumusețată cu pietre scumpe; toată biblioteca mea pe care am adunat-o în cursul întregii mele vieți; crucea mea cea de argint; sacosul cel de glazetă albă, împodobit cu mărgăritare și a patra parte din toată argintăria mea, iar pentru sufletul meu, în fiecare miercuri, să facă slujbă de pomenire și în fiecare an, ziua morții mele să o însoțească cu rugăciune».

Mănăstirii Pecerska îi cedează «celelalte sacose, cea de-a doua mitră cu mărgăritare și pietre scumpe, *candela*, pentru care eu am dat șaptezeci și doi grivini de argint și din argintăria de masă, două părți, din care, o parte pentru mănăstirea pe care am restaurat-o *Spaschi*». A patra parte din această argintărie o lasă fratelui său Moise Movilă, fost domnitor la Iași.

Catedralei «Sfânta Sofia» din Kiev îi dăruiește cea de a treia mitră, cu catifea lagi-verde, iar bisericii de la Colegiu *sfintele moaște sigilate* într-un chivot și *lemnul cel sfânt* din Crucea Domnului, poleită și lucrată la Moscova. Pentru terminarea bisericii numită «A zecea», dăruiește o mie de galbeni, iar Mănăstirii Vădubița cinci sute de galbeni.

Mai dăruiește ex-voievodului Moise Movilă moșia *Moghilova* și lasă unele sume de bani preotului «de casă», arhidiaconului Rodion și tuturor servitorilor. Alte sume de bani le împarte unor chinovii din eparhie: Schiturile Grecov, Mejigară, Trigară, Mgor și Gustâni; câtorva mănăstiri de maici, la unele institute de binefacere și la «Sfântul Teodosie» din satul Pecerska.

Încheie, zicând: «... *astfel trec din această lume și termen acest Testament al meu, predând păcătosul meu suflet Domnului și făcătorului meu*»²⁶⁹.

9

TRECEREA DIN ACEASTĂ LUME

Candela vieții pământești a mitropolitului Petru Movilă se micșora încet, încet. Se sfârșea untdelemnul. În parte, contribuiseră la aceasta și pribegiile sale din tinerețe, care au lăsat urme evidente²⁷⁰, privegherile îndelungate după intrarea în viața monahală, precum și fră-

269. Apud arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 318—343. Despre Testamentul mitropolitului Petru Movilă în literatura rusă, vezi P. P. Panaitescu, *Petru Movilă și românii*, în «Biserica Ortodoxă Română», an. LX (1942), 9—10, București, p. 411, nota 2.

270. Pr. Niculae M. Popescu, *op. cit.*, p. 28.

mântărilor neîncetate și ostenelele de tot felul, depuse ca arhipăstor, pentru păstrarea și promovarea Ortodoxiei.

Sufletul și-l încredințează atotmilostivirii dumnezeiești. Terminase de scris *Testamentul*, pe care-l semnează «cu mâna proprie», de față fiind ucenici apropiați, colaboratori, preotul de casă. Rânduise și bani pentru modesta lui înmormântare.

În Testament, ca în fața judecății celei din urmă, mitropolitul Petru Movilă și-a expus cu claritate crezul vieții sale: *slava Ortodoxiei*, prin grija pentru Colegiu, pentru mănăstiri și biserici, pentru frații, tipografii, așezăminte de caritate, școli pentru copii. Totodată, el a dat colaboratorilor ultima povață, de a apăra cu strășnicie tot ce dobândise cu prețul unor eforturi îndelungate.

Testamentul a mai fost contrasemnat de zece persoane, între care și judele Hmelnițki, în numele tatălui său, «hatman al oștilor Înălțimii Sale Regale a Zaporojiei».

Ca executori testamentari a împuternicit pe Inochentie Ghizel, rectorul Colegiului chieavian, ucenicul său apropiat, împreună cu «părintele Varlaam Ditkovski, locțiitorul de egumen al Pecerskăi din acel moment, «iar corpul meu păcătos să fie înmormântat în biserica catedrală de la Pecerska «Adormirea Maicii Domnului», între stâlpii din stânga, în dreptul stranei, la subsol». Așa s-a și făcut.

În noaptea de 21 spre 22 decembrie 1646, în chilia de la reședința mitropolitană din Pecerska, care avea deasupra ușii *Stema Movileștilor*, și semăna, prin modestia ei, cu chilia celui mai umil călugăr din chinovie, Petru Movilă trăia ultimele clipe ale vieții sale pământești. Înăuntru pâlăpiau lumânările câtorva policandre, care aruncau o lumină palidă pe fețele sfinților din icoanele de pe pereți. La căpătâiul arhipăstorului stăteau câțiva ucenici, tăcuți, cu lacrimi în ochi și cu fragmente de rugăciuni pe buze, iar afară, în curte, îngenunchiați în zăpadă, se rugau călugării și frații din chinovie, discipolii de la Colegiu, preoți și credincioși.

Pe patul de suferință, vlădica Petru Movilă vedea, cu ochii minții, frânturi din *viața sa plină de eroism pentru Ortodoxie*. Gândul însă îl obosea. Amorțea și iar se trezea. Mai comunica cu cei din jur doar cu câte o vorbă silabisită, printr-un gest abia schițat cu mâna, cu buzele. Chipuri de îngeri pluteau în chilie, văzuți cu bucurie numai de bineplăcutul lui Dumnezeu Petru, ce pleca acum în veșnicie.

Trecuse de miezul nopții. În fața icoanelor, un cleric citea din *Tetraevanghel*, în mirosul bine plăcut de tămâie.

La orele 4, în dimineața zilei de 22 decembrie 1646, stil vechi, pe care-l ține și astăzi Biserica Ortodoxă a Ucrainei, clopotele Lavrei Pecerska au sunat prelung a jale. Starețul de la *Fredosii Oranski*, care era de față, bănuind deznodământul, a ieșit în curte și a anunțat preoților și credincioșilor care se adunaseră în număr mare, tristul eveniment al plecării marelui arhipăstor Petru Movilă pe calea cea fără de întoarcere.

Au început litaniiile prevăzute de Pravilă la încetarea din viață a monahilor. S-a adus un sicriu obișnuit. Ieromonahul *Ilia* a gravat pe

două plăcuțe de argint emblema mitropolitului și un scurt Epitaf²⁷¹ și le-a fixat pe sicriu, cu câte opt cuie de aramă. Apoi, într-o atmosferă de durere generală, în sunet de toacă și de clopote, cu prapuri și znamii, sicriul cu rămășițele pământești ale marelui și regretatului mitropolit a fost purtat pe umeri și așezat cu evlavie în catedrala mitropolitană «Sfânta Sofia» din Kiev.

Slujbele s-au oficiat la catafalc după tipic până la 9 martie 1647, când, potrivit dorinței lăsate prin testament de vlădica Petru Movilă, «iar corpul meu păcătos să fie înmormântat în biserica «Adormirii Maicii Domnului» de la Pecerska, între stâlpii din stânga, în dreptul stranei, la subsol», sicriul a fost luat iarăși pe umeri de ucenici și dus în procesiune la locul indicat, sub atenta purtare de grijă a noului mitropolit al Kievului *Sylvester Kosow* și a arhimandritului *Joseph Tryzna*, noul stareț al Lavrei. Înainte de coborârea în mormânt a sicriului cu cinstitele moaște ale Sfântului Mitropolit Petru Movilă, monahul *Iosif Galimon* a rostit *panegiricul* menționat.

Un fragment din *Letopisețul* de la Mezighirsk (1608—1700) glăsuiește: «... s-a stins din viață mitropolitul Kievului, Galiției și al întregii Rusii, Petru Movilă... Și a fost înmormântarea lui în ziua celor 40 de mucenici, 9 martie, în a doua săptămână a postului Mare, într-o marți, când i-a fost dus trupul de la «Sfânta Sofia» la mănăstirea Pecerska, pentru slujba lui Dumnezeu, cu un mare sobor de popor creștin și făcându-i-se ceremonia rânduită, i-au depus trupul în biserica mare *Uspenia*, a Maicii Domnului, în criptă»²⁷².

271. Textul Epitafului: «În acest mormânt a fost așezat trupul marelui și slăvitului bărbat Petru Movilă, fiul preaputernicului voievod al Moldovei *Simion Movilă*, născut în anul de la Nașterea lui Hristos... (neclar). Acesta și-a petrecut anii tinereții în slujba militară a Luminății sale regele Poloniei și al întregii *Pospolite Jighimont* al treilea, punându-se pe sine și pe oștenii săi cu curaj la Hotin împotriva turcului. Apoi în anul (1627), la rugămintea și prin vrerea fraților întru Hristos ai marii și făcătoarei de minuni *lavra Mănăstirii Pecerska* din Kiev, a devenit Arhimandrit al acesteia.

În anul (1633), la rugămintea obștii duhovnicești, a cnejilor Șleahței Polone *Pravoslavnice* și a întregului popor rus, a devenit Arhiepiscop, Mitropolit *Pravoslavnic* al Kievului, Galiției și întregii Rusii și Exarh al Sfântului Tron Apostolic al Constantinopolului. Pe acest scaun stând, a suferit cumplite necazuri din partea vrăjmașilor Bisericii *Pravoslavnice* pe care i-a înfrânt cu slavă; a înfrumusețat și renovat pe dinăuntru și pe dinafară bisericile Rusiei și îndeosebi Biserica din Capitală «Sfânta Sofia» din Kiev; a ridicat școli la Kiev pe lângă biserica Frățimii a «Sfintei Epifanii», cu învățători pravoslavnicici care cinsteau pravilele Sfântului Marelui Vasile.

Pe acest arhieru, Judecătorule al celor vii și morți, veșnic odihnește-l împreună și în fața arhierilor celor bineplăcuți Ție. Iar tu, ctitor al acestei plăci, să te rogi ca arhieruul ce aici odihnește să se bucure de milostenia Domnului, ca Păstor atât de necesar Bisericii lui Sfinte, să-i dăruiască din darurile Lui. A decedat în anul 1647, 1 ianuarie (pe stil nou), la 3 ceasuri din noapte». (Apud Prof. dr. *Oles Bilodid* și arh. *Victor Harlamov*, *op. cit.*, p. 67—68).

272. Apud prof. dr. *Oles Bilodid* și arh. *Victor Harlamov*, *Descoperirea de sub lundația...*, p. 59—61.

Mormântul a fost simplu, după dorința marelui decedat. Deasupra nu i s-a ridicat nici un monument, nici măcar o piatră funerară, cu inscripție.

A fost mult regretat de cler și credincioși, care cunoșteau imensele sacrificii făcute de acest mare bărbat pentru slujirea Ortodoxiei²⁷³.

10

VENERAȚIA CONTEMPORANILOR ȘI A POSTERITĂȚII

I

La 9 martie, 1647, în ziua Sfinților patruzeci de mucenici din cetatea Sevastiei, monahul Iosif Calimon a rostit panegiricul-necrolog în fața sicriului Sfântului Mitropolit Petru Movilă, înainte de a fi coborât în mormânt. Erau de față noul mitropolit al Kievului, stareți, clerici, monahi și mulți dreptmăritori creștini. Panegiristul a spus lucruri știute de mulți din cei de față, altfel cuvântul lui n-ar fi fost credibil. Necrologul, alcătuit după obiceiul locului și epocii, avea pasaje în proză și versuri, cu imagini simbolice și stil metaforic, iar, din loc în loc, folosea citate în limba latină. Era tipul de literatură emblematică, purtând amprenta barocului polonez, manifestat din plin tocmai în astfel de scrieri.

Omagiind chipul nobil de sfânt al lui *Petru Movilă*, panegiristul îi preamărește personalitatea²⁷⁴, mărturisind că evlaviosul mitropolit, trecut la Domnul :

— «nu pregetă să meargă în sicriu ca să-și deschidă porțile cerului» ;

— «iese din această lume la ora trei din noapte, sorii casnici și lumnile drept lămpi îi slujesc» ;

— «Domnul nu i-a oprit plata, cum sosește îi dă acestuia Cerul. El se grăbește iute să primească dania cea bună» ;

— «A părăsit păstorul oile sale, le-a pregătit deja pentru întâmpinarea Domnului»²⁷⁵.

— «Ne-ai fost părinte, adesea te-ai bucurat de fiii tăi — *Ecce ego et Pueri mei Quos dedit mihi Dominus...*» ;

— «Ai fost binefăcătorul nostru, noi nu numărăm binefacerile tale, e greu să le numeri, tu nu vrei să auzi numerele» ;

— «Ai fost binefăcător... după lacrimile bogate fiecare poate ghici binefacerile tale» ;

273. N. Mateescu, *op. cit.*, p. 145.

274. Prof. dr. I. Chițimia, *Considerații istoriografice referitoare la Panegiricul movilean*, în «Mitropolia Ardealului», an. XXXIII (1988), 1, Sibiu, p. 30—31.

275. Panegiric *Jale reînnoită...*, la catafalcul mitropolitului Petru Movilă, p. 11—14.

— «Pe pământul acesta mari binefaceri ai arătat, ai mai mult acum în cer, mai mult poți să dai. Cere pentru noi făgăduiala divină... *Et dabo vobis Pastores iuxta Cor meum, et pascent vos scientia et doctrina*»²⁷⁶.

Urmează revelația de care am amintit, că Petru Movilă, din primii ani de viață monahală s-a consacrat diferitelor practici ascetice: făcea zilnic metanii, mai ales la miezul nopții; se ruga cu lacrimi în ochi; postea toată săptămâna din Postul Mare și în Săptămâna Patimilor; purta permanent o cămașă care-i producea suferință și se încingea pentru nevoiță cu un lanț²⁷⁷.

Menționăm aici că și contemporanul lui Petru Movilă, fizicianul *Blaise Pascal* (1623—1662), la mănăstirea Port-Royal din Franța, atras cu precădere de probleme morale, purta «o centură de fier bătută în cuie, cu vârfurile întoarse înăuntru, apăsând-o în trupul său plăpând, ori de câte ori vreun îndemn natural sau vreo pornire de vanitate ar fi putut să-l tulbure, abătându-l de la puritatea moralei creștine»²⁷⁸.

Asceza este lupta spirituală pentru recăștigarea vieții anterioară căderii în păcat a primilor oameni, când spiritul domnea peste trup și fire. Prin asceză, creștinul păzește pârgha Sfântului Duh, pe care a primit-o la Sfântul Botez²⁷⁹. De aceea, Sfinții părinți cheamă la priveghere, la rugăciune, ziua și la miezul nopții, cu îngenunchieri și lacrimi pentru păcatele făcute²⁸⁰. Sfântul Isaac Sirul, de pildă, îndeamnă la metanii, căci ne dau darul lacrimilor, în care stă plinătatea rugăciunii²⁸¹, iar Sfântul Petru Damaschin arată că din credință se naște plânsul, adică omorârea patimilor prin suspine și lacrimi amare de pocăință și de întristare în Domnul. Acesta este începutul luminării sufletului²⁸².

Încă în vremea Vechiului Testament, psalmistul David făgăduia lui Dumnezeu: «Spăla-voi în fiecare noapte patul meu, cu lacrimile mele așternutul meu îl voi uda»²⁸³.

Vlădica Petru Movilă știa cât de mult prețuiește Sfântul Vasile cel Mare, în *Regulele Monahale*, rugăciunea de la miezul nopții, bazându-se pe psalmi: «În miezul nopții m-am sculat să Te laud pentru judecățile dreptății Tale» (*Ps.* 118, 62) și avea cunoștință de strădania Sfântului Apostol Pavel și a ucenicului său Sila de a cânta psalmi, laudând pe Dumnezeu (*Fapte*, 16, 25)²⁸⁴.

276. *Ibidem*, p. 23.

277. *Ibidem*, p. 22—23.

278. Ernest Steere, *Studiu introductiv*, la volumul Blaise Pascal, *Cugetări provinciale*. Opere științifice, București, 1987, p. L și Titus Raveica, *Abisul lui Blaise Pascal* (3) în «România Mare», din 19 aprilie 1996, p. 4.

279. Pr. prof. dr. Ion Bria, *Dicționar de Teologie Ortodoxă*, București, 1981, p. 45.

280. Sfântul Isaac Sirul, *Cuvinte despre științele nevoițe...*, în *Filocalia*, vol. X, trad. de pr. prof. D. Stăniloae, București, 1981, p. 156.

281. *Ibidem*, p. 186.

282. *Învățăturile duhovnicești ale Sfântului Petru Damaschin. Cartea a doua despre omorârea patimilor*, în *Filocalia*, vol. V, trad. de pr. prof. D. Stăniloae, București, 1976, p. 216.

283. Psalmul XXXVII, 6—9.

284. Colibă Mihai, *Regulele monahale ale Sfântului Vasile cel Mare în istoria vieții religioase monahale și a culturii creștine*, în «Studii Teologice», an. XVII (1965), 3—4, București, p. 246.

Povățuitorii patristici duhovnicești recomandă monahilor multă înfrânare, privegheri, exerciții corporale, lecturi ziditoare de suflet, spre a veșteji poftele deșarte. Asceza pentru dobândirea virtuților morale este deci strict necesară. Ea îndeamnă la obișnuirea trupului cu o disciplină dură, atât în ce privește hrana, cât și îmbrăcămintea. Faptele trupului trebuie să fie supuse spiritului. Fără astfel de renunțări nu pot fi stăpânite poftele și nu se poate menține dominația spiritului²⁸⁵.

După trecerea la cele veșnice, nevoitorului mitropolit Petru Movilă, contemporanii și posteritatea i-au așezat pe cinstitul creștet *cununa sfințeniei*.

Când punem în lumină *venerația* de care s-a învrednicit arhipăstorul kievian, avem în vedere, în primul rând, panegiricul-necrolog *Jale reinnoită*, rostit de monahul Iosif Calimon, la 9 martie 1647, care «dă dimensiunea prețuirii de care s-a bucurat personalitatea și opera mitropolitului Petru Movilă din partea contemporanilor și proiectează noi lumini în înțelegerea lor viitoare»²⁸⁶.

Într-un memoriu alcătuit către sinodul uniatic din Kiev, se *recunoștea adevărul* că smeritul Petru Movilă este «suflet bun, liturghisește de două ori pe săptămână, este cumpătat, păstrează castitatea, își îndeplinește funcțiile conștiincios, îi place disciplina religioasă...»²⁸⁷.

Protestantul Ioan Kemeny, principele Transilvaniei, în paginile autobiografice, când vorbește de nunta de la Iași, din 1645, a fiicei lui Vasile Lupu, unde a fost de față și l-a văzut pe mitropolitul Petru Movilă săvârșind Taina Cununii, notează că înaltul ierarh «*este cinstit și blând, bun cărturar...*»²⁸⁸.

Cronicarul polonez Ioachim Ierlici, la puțin timp după 9 martie 1647, relatează că fostul arhipăstor Petru Movilă «a trăit pe lume cu frica de Dumnezeu, bine și treaz, s-a ostenit în acte de pietate, ocupându-se totodată de întregirea Bisericii lui Dumnezeu și păzindu-și turma sa»²⁸⁹.

Un colaborator al marelui mitropolit kievian, Lazăr Baranovici, scria într-o publicație din anul 1675: «În timpul acestui arhipăstor s-a ivit la noi aurora cea frumoasă. El a fost părintele nostru și arhipăstorul iubitor... Noi plângem, iar tu te mângâi lângă Domnul. Îngrijește-te de noi, arhipăstorule. Fă ca, semănând lacrimi, să secerăm bucurie; dar fără de rugăciunile tale, aceasta nu o putem ajunge»²⁹⁰.

285. Mitropolitul dr. Nicolae Mladin, prof. diac. dr. Orest Bucevschi, prof. dr. Constantin Pavel și prof. diac. dr. Ioan Zăgărean, *Teologia Morală Ortodoxă*, vol. I, București, 1979, p. 301—302 și pr. prof. dr. D. Stăniloae, *Teologia Morală Ortodoxă* vol. III, București, 1981, p. 124—125.

286. Prof. dr. acad. Ștefan Ștefănescu, *Cuvânt introductiv la Panegiricul din 1647*, în «Mitropolia Ardealului», an. XXXIII. (1988), 1, Sibiu, p. 7.

287. I. Martinaș, *Mitropolitul Petru Movilă și Catholicismul...*, p. 28—29.

288. Capitolul *Memorii* din *Călători străini...*, vol. V, p. 136.

289. Apud arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 311.

290. *Ibidem*, p. 315.

Patriarhul Dositei al Ierusalimului, în Prefața unei cărți scrisă de Meletie Sirigul, când amintește de Sinodul de la Iași din 1642, vorbește și de «mitropolitul Rusiei Petru Movilă, cel iubitor de Hristos și în adevăr prea sfântit»²⁹¹. La rândul său, patriarhul ecumenic Nectarie al Constantinopolului, într-o epistolă din anul 1662, prin care recomandă tuturor *Mărturisirea* movileană, precizează: «Petru Movilă, care nu de mult s-a mutat din aceste de aici și cu sanctitate a trecut la Dumnezeu..., ca un bun păstor și viteaz apărător al credinței, a adaos mai vârtos îngrijirea sa cea iubitoare de Dumnezeu, ca să conducă și să reorganizeze Biserica rusească după aceeași dreptate a dogmelor, pe care o avusese ea din început; novismele ivite acolo le taie din rădăcină și țarina sa cea duhovnicească o făcu roditoare de spice bune»²⁹².

În cultura românească, începând cu anul 1691, prin pana logofătului Radu Greceanu se afirmă că *Pravoslavnică Mărturisire* movileană este canon și îndreptar pentru adevăratul creștin; mitropolitul Kievului Petru Movilă «mult a o face au ostenit și au privegheat...; cei ce urăsc dreptatea și vor să rățăcească și pe alții multe zăzani și eresuri au semănat. Care vrând acel mare și bun și sfânt Părinte să smulgă și să dezrădăci-neze cea pacoste și răutate pentru acei adevărați creștini, această carte mult asudând o au făcut»²⁹³.

Patriarhul Moscovei și a toată Rusia, *Adrian*, în anul 1696, declară *Mărturisirea Ortodoxă* movileană «drept inspirată de Dumnezeu», iar teologul grec *Mesdoras* îi conferă un caracter de infailibilitate»²⁹⁴.

Renumitul mitropolit Macarie al Moscovei, în bogatele sale volume de *Istorie a Bisericii ruse*, are o venerație specială pentru sfântul arhi-păstor Petru Movilă, «unul dintre cei mai zeloși și mai aprigi luptători pentru Ortodoxie... care, fără îndoială, a întrecut pe ierarhii contemporani lui, nu numai ai Bisericii din Rusia chieviană, dar și pe cei din Rusia Mare, și din tot Orientul... Întregii Biserici ruse i-a făcut un mare serviciu prin înființarea Colegiului său, cea dintâi pepinieră și modelul celorlalte institute ale Rusiei pentru cultura clerului. Iar Biserica Ortodoxă în genere a servit-o prin aceea că s-a ocupat de compunerea «*Mărturisirii Ortodoxe*», admisă și confirmată de toți chiriarhii ei și care și până astăzi a rămas singura carte simbolică a ei»²⁹⁵.

În anul 1844, arhimandritul Filaret Scriban, traducând în limba română *Mărturisirea Ortodoxă*, subliniază că «un compatriot al nostru, înnemuritul mitropolit Petru Movilă, alcătuitorul acestei cărți, care s-a aprobat la Sinodul ținut la Iași în 1642, va străbate și va încălzi până și inimile cele mai reci». În continuare, ca unul care a studiat la Kiev timp de câțiva ani, el mărturisește: «Faptele cele mari și folositoare ale

291. Episcopul Melchisedec, *Biserica Ortodoxă...*, p. 26.

292. *Ibidem*, p. 27.

293. Logofătul Radu Greceanu, *Predoslovie la Pravoslavnică Mărturisire* a mitropolitului Petru Movilă întoarsă în limba română, tipărită la Episcopia Buzăului, 1691. Am folosit retipărirea comemorativă din 1942, București, p. 186—187.

294. Cf. Pr. dr. Milan Šesan, *În amintirea Soborului de la Iași din 1642*, în «Candela», an. LIII—LIV (1942—1943), Cernăuți, p. 160—161.

295. Apud arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 35 și 313.

lui Petru Movilă nu numai că nu au fost uitate de către urmași, dar și răsplătite după vrednicie». În fiecare an, la 22 decembrie, în Kiev, clericul împreună cu tot corposul Academiei, cu discipolii, oficiază Sfânta Liturghie în Biserica Academiei și pe urmă merg cu ceremonial pe jos, la Pecerska, unde se slujește Panahidă, rostindu-se și cuvânt de laudă de către unii dintre profesori asupra temei biblice : «Pomenirea dreptului cu laudă...»²⁹⁶.

În literatura românească din zilele noastre se înregistrează o venerație crescândă față de Sfântul Mitropolit Petru Movilă, prin mărturisiri ca acestea : «Pentru marea lui faptă de a fi intervenit cu atâta succes într-un moment când Ortodoxia era așa de amenințată de propaganda catolică și calvină, mitropolitul Petru Movilă capătă însemnătate deosebită și aureolă chiar pentru întreaga Biserică Ortodoxă»²⁹⁷. El este venerat de malorușii din Ucraina chieviaună, iar la mormântul lui de la Pecerska fac pelerinaje rușii de pretutindeni. Când merg români în Rusia, când vin ruși în România, frecvent se amintește «de mitropolitul venerat» Petru Movilă²⁹⁸. *Mărturisirea Ortodoxă* este opera unui ierarh «cu minte multă și limpede, unită cu o credință vie și lucrătoare. Ea îndeamnă pe tot creștinul spre credință dreaptă și spre fapte bune pentru mântuirea sufletului său în ceruri și pentru viețuirea creștinească pe pământ»²⁹⁹.

Marele teolog și profesor universitar, patirarhul Iustin Moiescu scria : «În veacul al XVII-lea, în toiul celor mai aprige lupte dintre catolici și protestanți..., popoarele ortodoxe, în cea mai mare parte sângerău sub jugul păgânătății otomane... Omul providențial, care caută să pună stăvilă primejdiei, este marele român Petru Movilă, arhiepiscop și mitropolit al Kievului, Galiției și a toată Rusia. Ridicându-se peste granițele înguste ale popoarelor, ochii lui Petru Movilă rostesc larg, peste o lume mai întinsă : lumea ortodoxă. Înzestrat cu minte limpede, bărbat cu multă știință de carte și cu înflăcărată râvnă creștinească, el se nevoiește să dea Bisericii sale un îndreptar de credință și de viață»³⁰⁰.

296. *Viața mitropolitului Petru Movilă*, la începutul trad. *Mărturisirii Ortodoxe*, ed. a II-a, Mănăstirea Neamțu, 1864, p. 6 și 15.

297. Pr. Ilie Gheorghiiță, *Cinstirea mitropolitului Petru Movilă în Biserica rusească*, în «Mitropolia Moldovei», an. XVIII (1942) 12, Iași, p. 547.

298. *Ibidem*, p. 548.

299. Ioan Lupaș, *Mitropolitul Petru Movilă și relațiunile lui cu românii...*, în «Studii istorice», vol. IV, Sibiu, 1943, p. 88—89.

300. Prof. dr. Iustin Moiescu, *În legătură cu Mărturisirea Ortodoxă a mitropolitului Petru Movilă*, în «Biserica Ortodoxă Română», an. LXVI (1948), 5—6, București, p. 357—358.

După anul 1980, cu tot ateismul sovietic, doi laici de la Kiev, Oles Bilodid și Victor Harlamov, în Raportul cit. (p. 62) au scris cu admirație față de mitropolitul Petru Movilă, spunând că : «a fost un titan în sensul larg al acestui cuvânt. Cu toată înalta lui slujire bisericască, el nu s-a închis între zidurile mănăstirii, ci a conceput Biserica ca unul din elementele luptei politice și ideologice. Pe de o parte, ca reprezentant al păturii conducătoare, prin activitatea sa, a oferit un cadru larg pentru dezvoltarea mișcării de eliberare națională din Ucraina, iar, pe de altă parte, a folosit toate mijloacele legale și legăturile sale cu Regatul Poloniei pentru îmbunătățirea soartei poporului ucrainean».

Cu toată cenzura comunistă de la noi, în anul 1952 profesorul de limbă rusă Ion Negrescu, de la Institutul Teologic de grad universitar din București, arată că marele mitropolit Petru Movilă a fost «deplâns în mod sincer de credincioasa pleiadă a colaboratorilor săi, de profesorii și elevii iubitului său Colegiu, de clerul și credincioșii întinsei lui mitropolii. El n-a prețuit onorurile înaltei sale situații, ci greutățile slujirii sale; nu s-a dezlipit niciodată de realitate; a pornit totuși de la imaginea ideală a sfintei slujiri și din această înălțime vulturească a privit arhipăstorirea încredințată lui. Aflând multe nepotriviri, a luat măsuri radicale pentru îndreptarea lor. Nu s-a temut de nici o greutate; nu și-a cruțat puterile și a rămas exemplu de viață rodnică și plină de abnegație în slujba Bisericii Pravoslavnice»³⁰¹.

Peste câțiva ani, scriitorul Ioan Alexandru se spovedește deschis: «...plâng râurile și fluviile unui neam — la 22 decembrie în fiecare an —, ale unei Patrii, șiroaie se zbuciumă între maluri, brăzdând și fericind pământul, când cel ce pleacă nu moare, ci pătrunde în Ceruri la Părintele Ceresc, de unde mijlocește prin rugăciuni și viață cerească pentru noi»³⁰².

Chiar în anul acesta, de două ori jubiliar pentru Petru Movilă, un academician de la București glăsuiește:

«Petru Movilă a fost providențial în primul rând pentru Biserica Ucrainei pe care a apărat-o (într-o perioadă de violente atacuri din afară), a întărit-o pe plan instituțional (în cadrul regatului polon), pe plan dogmatic și liturgic (prin cărți fundamentale), i-a format slujitori, a organizat-o (printr-o administrație și o disciplină severă), a înzestrat-o cu ctitorii noi, danii și ample lucrări de restaurare a vechilor lăcașuri. A fost răspântie a culturii țării sale de adopțiune; în a cărei nenaștere, în sens european și național, a jucat un rol determinant»³⁰³.

Sfântul Ierarh Petru Movilă a fost «unul dintre ctitorii vieții spirituale din Răsăritul și Sud-Estul european»³⁰⁴, care a umplut o epocă întreagă cu personalitatea-i covârșitoare, supremul său scop fiind restaurarea feței plină de lumină a Bisericii arhipăstorite de el.

«MINUNAT ESTE DUMNEZEU ÎNTRU SFINȚII LUI»

301. Conf. I. Negrescu, *Mitropolitul Petru Movilă, înfățișat de noua literatură teologică rusă. Lupta lui împotriva influenței iezuito-uniatice în Ucraina și Bielorusia*, în «Ortodoxia», an. IV (1952), 1, București, p. 160.

302. Ioan Alexandru, *Început de imn...*, p. 32.

303. Virgil Cândea, *Note despre Petru Movilă și dimensiunea spirituală a unui veac de aur*, în volumul antologic *Un veac de aur în Moldova (1643—1743)*, p. 14.

304. Pr. Teodor Bodogae, *Un capitol din relațiile româno-ruse...*, în «Revisia Teologică», an XXXVI (1946), 9—10, Sibiu, p. 403, 405 și 410.

ADDENDA

CANONIZAREA MITROPOLITULUI PETRU MOVILĂ

Kiev, decembrie, 1996

I

PRELIMINARI

Împlinindu-se, la sfârșitul anului 1996, 400 de ani de la nașterea și 350 de ani de la trecerea la cele veșnice a marelui mitropolit Petru Movilă al Kievului, Galiției și a toată Ucraina, din vreme, UNESCO, a inițiat cu acest prilej organizarea unor întruniri științifice internaționale și naționale, simpozioane și festivități deosebite la Kiev și în alte părți.

La rândul său, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ucrainene, în ședința din 27 iulie 1995, înscriindu-se în această atmosferă luminoasă de cinstire a personalității ilustrului mitropolit Petru Movilă, a hotărât ca el să fie sărbătorit în chip cu totul deosebit, la Kiev, în decembrie 1996, prin *canonizarea* și trecerea în rândul sfinților Bisericii Ortodoxe.

Făcând acest lucru cunoscut *Urbi et Orbi*, Prea Fericitul Vladimir, Întâistătătorul Bisericii Ortodoxe Ucrainene, în *Pastorală de Crăciun — 1995*, spunea :

«...În anul 1996, se împlinesc 400 de ani de la nașterea mitropolitului Kievului Petru Movilă... Acest eminent fruntaș al Bisericii și-a adus o contribuție de neprețuit la întărirea Sfintei Ortodoxii în Ucraina, la dezvoltarea spiritualității, culturii și învățământului național.

Luând în considerare toate meritele sale întru slava Sfintei Biserici, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ucrainene a hotărât să pregătească materialele necesare pentru canonizarea lui.

Noi, chemăm pe toți fiii Bisericii să ia parte la sărbătorirea acestui jubileu».

În continuare, potrivit celor comunicate Patriarhiei Române de Ministrul de Externe al României, cu adresa nr. D(02) 199 din 23 februarie 1996, Prea Fericitul Vladimir a informat pe ambasadorul României în Ucraina despre hotărârea privind canonizarea mitropolitului Petru Movilă și a opinat că ar fi oportună prezența la ceremonia de canonizare și a unei delegații a Bisericii Ortodoxe Române. Totodată, Prea Fericitul Vladimir a mai făcut cunoscut că la Mănăstirea Pecerska Lavra din Kiev se va dezveli o placă comemorativă, lucru care s-a și realizat până

la sfârșitul anului (Fig. 1), și se vor oficia periodic slujbe religioase și în limba română.

În ziua de 5 martie 1996, un sobor de clerici, în frunte cu I.P.S. Mitropolit Nicodim al Harcovului, a oficiat deja o slujbă în limba română la biserica «Nașterea Maicii Domnului», din Pecerska Lavra din Kiev.

Fig. 1 – Placă de marmură neagră la mormântul Sfântului Mitropolit Petru Movilă – din 1996 – cu următoarea inscripție: "Petru Movilă Mitropolitul Kievului decedat la 31 decembrie 1646, la vârsta de 50 de ani. Din partea popoarelor ucrainean și român".

Menționăm că I.P.S. Mitropolit Nicodim este de loc din Davideni- Storojineț și a împlinit de curând 75 de ani. Cu acest prilej i s-a imprimat o imagine artistică foarte reușită (Fig. 2).

Fig. 2 – Înalt Prea Sfințitul Mitropolit Nicodim al Harcovului, născut la Davideni-Storojineț, președintele Comisiei Sinodale a Bisericii Ortodoxe Ucrainene pentru canonizarea sfinților locali (Imagine din 1996, când a împlinit vârsta de 75 de ani).

La ședința Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ucrainene din 7 martie 1996, au fost prezentate și discutate mai multe referate cu privire la canonizarea mitropolitului Petru Movilă, precum și un proiect de slujbă și un bogat sinaxar, alcătuite de I.P.S. Mitropolit Nicodim

de Harcov, rânduit acum Președinte al Comisiei sinodale de la Kiev pentru canonizarea sfinților locali. Subliniem faptul că, la 9 martie 1996, I.P.S. Mitropolit Nicodim a trimis Prea Fericitului Patriarh Teoctist al Bisericii Ortodoxe Române, cu dedicație specială, textul slujbei la întocmirea căruia a ostenit și din care redăm în traducere românească rugăciunea de la sfârșit către Sf. Mitropolit Petru Movilă (Anexa I).

În cadrul Manifestărilor dedicate sărbătoririi mitropolitului Petru Movilă, Institutul de filosofie al Academiei Naționale de științe a Ucrainei și Universitatea Națională «Academia Kievo-Movileană» au organizat la Kiev, în zilele de 15—16 martie 1996, conferința științifică internațională: *Petru Movilă și contemporaneitatea*, cu participarea unor cercetători din Franța, Italia, S.U.A., Canada, Polonia și bineînțeles, din Ucraina. Luând în discuție bogata activitate bisericească-ortodoxă și spiritual-culturală a mitropolitului Petru Movilă, participanții au pus în lumină statura sa de mare teolog și cărturar, ce radia idei umaniste, chipul de înalt ierarh pravoslavnic, ucrainean prin adopțiune și român de origine. În acest context, istoricul Constantin Rezachievici de la București și cercetătorii basarabeni au evidențiat legăturile culturale ale mitropolitului Petru Movilă cu Arealul românesc, dragostea cu care el și-a slujit frații de acasă, aducându-și o contribuție însemnată la propășirea vieții spirituale în Țările Române.

La această reuniune științifică internațională, protoiereul Nicolae Zabuga, rectorul școlilor teologice din Kiev, a făcut cunoscut participanților că adunarea materialelor pentru canonizarea mitropolitului Petru Movilă se află în faza finală și s-a pregătit pentru tipar o nouă ediție a *Trebnicului*, operă de căpătâi a marelui ierarh.

Luând act cu mulțumire de stadiul avansat al pregătirilor de la Kiev pentru canonizarea mitropolitului Petru Movilă, potrivit comunicării făcute de Ministerul de Externe al României prin adresele nr. D(02) 399 din 23 februarie 1996, la care ne-am referit mai sus și nr. D(02) 501 din 14 martie 1996, Prea Fericitul Patriarh Teoctist a dispus la 18 martie 1996, ca problema să fie luată în studiu de Comisia sinodală pentru canonizări a Bisericii Ortodoxe Române, «pentru o eventuală contribuție din partea Patriarhiei noastre».

Drept urmare, Sectorul Relații Externe Bisericești, prin adresa nr. 1386/1996, din încredințarea Prea Fericitului Patriarh Teoctist, a solicitat I.P.S. Mitropolit Nestor al Olteniei, în calitate de Președinte al Comisiei sinodale pentru canonizarea sfinților, «să analizeze posibilitatea, aspectele și efectele canonizării mitropolitului Petru Movilă».

La 30 aprilie 1996, I.P.S. Mitropolit Nestor al Olteniei a înaintat Prea Fericitului Patriarh Teoctist răspunsul cuvenit, afirmând despre mitropolitul Petru Movilă, «a cărui personalitate eu o studiez de mai

multă vreme, că sunt temeuri foarte serioase ca el să fie trecut în rândul sfinților Bisericii Ortodoxe». Totodată, I.P.S. Mitropolit Nestor a opinat că este potrivit a se răspunde solicitării primite din partea Bisericii Ortodoxe Ucrainene ca o delegație a Bisericii Ortodoxe Române să participe la Kiev la festivitățile de canonizare a mitropolitului Petru Movilă. Având în vedere propunerile I.P.S. Mitropolit Nestor, Președintele Comisiei Sinodale pentru canonizarea sfinților, Prea Fericitul Patriarh Teoctist a dispus ca problema viitoarei canonizări a mitropolitului Petru Movilă să fie înscrisă pe ordinea de zi la următoarea ședință a Sfântului Sinod, pentru examinare și hotărâre.

Între timp, la 25 martie 1996, la Vulcana-Băi, jud. Dâmbovița, în cadrul sesiunii științifice organizată de Centrul Internațional Ecumenic pentru Dialog Spiritual cu tema : *Dialogul Spiritual — Religia veacului XXI*, I.P.S. Mitropolit Nestor al Olteniei a prezentat comunicarea intitulată : *Petru Movilă — Mitropolitul Kievului și românii de acasă*, care are drept încheiere : «...și aceste pietre scumpe, prezentate mai sus, se vor așeza, credem cu evlavie cuvenită, în aureola de sfânt a mitropolitului Petru Movilă, din partea fraților de acasă, când va fi trecut în rândul sfinților la sfârșitul acestui an la Kiev». Menționăm că această comunicare, dezvoltată pe larg și cu trimiteri bibliografice, s-a tipărit în suplimentul periodicului *Armonia*, An IV, nr. 2 (16) 1996, p. 2—5.

De asemenea, la inițiativa Asociației Studenților Creștini Ortodocși din România, filiala Craiova, duminică, 28 aprilie 1996, în Aula Universității craiovene, I.P.S. Mitropolit Nestor al Olteniei a susținut conferința : *Mitropolitul Petru Movilă — unul din marii dascăli și ierarhi ai sud-estului european*.

Pentru a oferi mediilor culturale românești date și fapte în sprijinul canonizării mitropolitului Petru Movilă, la sesiunea de lucru lărgită a Comisiei române de istorie ecleziastică comparată, care s-a ținut joi, 6 iunie 1996, în sala sinodală de la Mănăstirea Antim din București, I.P.S. Mitropolit Nestor al Olteniei a prezentat comunicarea : *Din viața și nevoințele de Dumnezeu iubitorul Arhiepiscop și mitropolit al Kievului, Petru Movilă (1596—1646)*, tipărită apoi într-o formă prescurtată în periodicul *Curierul Național*, din 20 iulie 1996, p. 8—9.

La ședința Sfântului Sinod din 3—5 iulie 1996, temeiul privind canonizarea mitropolitului Petru Movilă a fost repartizat pentru studiere și propuneri Comisiei canonice, juridice și pentru disciplină, din care fac parte și unii membri ai Comisiei sinodale pentru canonizarea sfinților. În referatul prezentat plenului Sfântului Sinod, Comisia canonică a propus a se lua act cu bucurie duhovnicească de canonizarea mitropolitului Petru Movilă, preconizată a avea loc la Kiev, în decembrie 1996, încredințându-i-se I.P.S. Mitropolit Nestor al Olteniei, care studiază de câțiva ani opera și personalitatea acestui mare ierarh, osteneala de a

redacta un studiu amplu și bine documentat privind temeiurile de canonizare a lui. Totodată, Comisia canonică a propus ca acest studiu să fie prezentat spre avizare Comisiei sinodale pentru canonizarea sfinților, după care să fie înaintat spre avizare Prea Fericitului Patriarh Teoctist, trimițându-se un exemplar și I.P.S. Mitropolit Nicodim al Harcovului, Președintele Comisiei de canonizarea sfinților locali de la Kiev. Propunerile Comisiei canonice, juridice și pentru disciplină au fost aprobate în unanimitate de plenul Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române.

Dând urmare hotărârii sinodale, I.P.S. Mitropolit Nestor al Olteniei a întocmit studiul solicitat, apoi, în calitate de Președinte al Comisiei pentru canonizarea sfinților, cu acordul Prea Fericitului Patriarh Teoctist, comunicat prin adresa Cancelariei Sfântului Sinod, nr. 5708/5 sept. 1996, a convocat membrii Comisiei, în ședință de lucru lărgită, în ziua de 16 septembrie 1996, la reședința mitropolitană de la Craiova, cărora le-a prezentat referatul-studiu, amplu și bogat documentat, privind personalitatea mitropolitului Petru Movilă al Kievului și temeiurile canonizării lui. Discuțiile asupra referatului prezentat, aprobat de toți membrii comisiei, «care au adresat în final mulțumiri I.P.S. Mitropolit Nestor al Olteniei pentru strădaniile depuse în punerea în valoare a meritelor de strălucit ierarh, mare cărturar și bun român ale mitropolitului Petru Movilă, precum și a vieții duhovnicești și faptelor sale creștinești, care-l îndreptățesc la canonizare», au fost consemnate într-un Proces-verbal. Acest Proces-verbal și referatul-studiu au fost înaintate, prin Cancelaria Sf. Sinod, Prea Fericitului Patriarh Teoctist spre aprobare și cele de urmare. Totodată, potrivit hotărârii sinodale din 3—5 iulie 1996, un exemplar al referatului-studiu a fost trimis la Kiev, I.P.S. Mitropolit Nicodim al Harcovului.

În continuare, din dispoziția Prea Fericitului Patriarh Teoctist, referatul-studiu despre Petru Movilă, întocmit de I.P.S. Nestor al Olteniei, a fost prezentat plenului Sfântului Sinod, în ședința din 24—26 octombrie 1996, care a luat act cu mulțumiri de osteneala I.P.S. Sale de a pune în valoare personalitatea acestui mare ierarh al Bisericii Ortodoxe. Prea Fericitul Patriarh Teoctist a decis ca studiul I.P.S. Mitropolit Nestor să fie publicat într-una din revistele centrale ale Patriarhiei Române.

Răspunzând interesului manifestat în cercurile culturale românești pentru canonizarea lui Petru Movilă, I.P.S. Mitropolit Nestor al Olteniei, într-un interviu dat postului de radio *România Cultural*, publicat în buletinul nr. 27, din 5 noiembrie 1996, al Agenției Ortodoxe de presă *Praxis*, p. 7—9, a explicat viața plină de sfințenie, dreapta credință și venerația de sfânt de care s-a bucurat din partea contemporanilor și a

posterității acest ilustru vlăstar de voievod moldovean, român prin naștere și ucrainean prin adopție, ajuns mitropolit al Kievului și vajnic apărător al Ortodoxiei.

De asemenea, la sesiunea științifică omagială consacrată împlinirii a 400 de ani de la nașterea mitropolitului cărturar Petru Movilă, organizată de Academia Română în ziua de marți, 19 noiembrie 1996, I.P.S. Mitropolit Nestor al Olteniei, membru de onoare al Academiei Române, a prezentat comunicarea intitulată: *Precizări în legătură cu anul nașterii mitropolitului Petru Movilă și originea numelui său primit la botez*. Despre lucrările acestei sesiuni științifice omagiale a Academiei Române și comunicarea susținută de I.P.S. Mitropolit Nestor al Olteniei s-a relatat în buletinul *Viața Cultelor*. an. V, nr. 195/22 noiembrie 1996, p. 1—2.

II

PELERINAJ LA MORMÂNTUL SF. MITROPOLIT PETRU MOVILĂ DE LA PECERSKA LAVRA-KIEV

(decembrie 1996)

Luând hotărârea de a comemora la Kiev, în a doua jumătate a lunii decembrie 1996, 400 de ani de la naștere și 350 de ani de la trecerea în rândurile celor drepti «a marelui fiu al Bisericilor noastre, mitropolitul Kievului Petru Movilă», Prea Fericitul Vladimir, Întâistătorul Bisericii Ortodoxe Ucrainene, a adresat la 18 septembrie 1996, Prea Fericitului Patriarh Teoctist, Întâistătorul Bisericii Ortodoxe Române, invitația de a participa la această festivitate, urmând ca data exactă când va avea loc comemorarea să fie comunicată ulterior.

Prin rezoluția din 30 septembrie 1996, Prea Fericitul Patriarh Teoctist a îndrumat invitația la Sfântul Sinod care, în ședința sa din 23—24 octombrie 1996, a hotărât să se comunice Prea Fericitului Vladimir că Biserica Ortodoxă Română va fi reprezentată la manifestările omagiale de la Kiev de I.P.S. Mitropolit Nestor al Olteniei, însoțit de un cleric, ce va fi desemnat la timpul convenit. La momentul potrivit, a fost nominalizat să însoțească pe I.P.S. Mitropolit Nestor al Olteniei, Pr. Sava Marin, de la biserica «Sf. Ioan» (Piață) din București, cunoscător al limbii ruse.

Ulterior, Prea Fericitul Vladimir a făcut precizări în legătură cu festivitatea de comemorare a mitropolitului Petru Movilă, informând Patriarhia Română că aceasta se va desfășura la Mănăstirea Pecerska Lavra-Kiev, în zilele de 14—15 decembrie 1996. Totodată, Prea Fericitul Vladimir și-a exprimat bucuria ca reprezentatul Bisericii Ortodoxe Române să mai rămână la Kiev, încă 2—3 zile, după încheierea festivităților, ca oaspete al Bisericii Ortodoxe Ucrainene.

Cu delegația nr. 7212/1996, primită de la Patriarhia Română, I.P.S. Mitropolit Nestor al Olteniei și Pr. Sava Marin au plecat cu avionul spre Kiev, unde au sosit sâmbătă, 14 decembrie 1996, și au fost întâmpinați de I.P.S. Arhiepiscop Onufrie al Cernăuților și de secretarul Cancelariei Întâistătorului Bisericii Ortodoxe Ucrainene. În aceeași zi, delegații noștri, smeriți pelerini, s-au închinat la mormântul Sf. Mitropolit Petru Movilă (Fig. 3), iar seara au participat la slujba privegherii oficiată de un sobor de ierarhi, preoți și diaconi, în frunte cu Prea Fericitul Vladimir, în biserica «Trapeza» de la Pecerska Lavra-Kiev.

Potrivit rânduielilor tradiționale ale Bisericii Ortodoxe, canonizarea Sf. Mitropolit Petru Movilă s-a săvârșit de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ucrainene, în ședința sa din 6 decembrie 1996, sub președinția

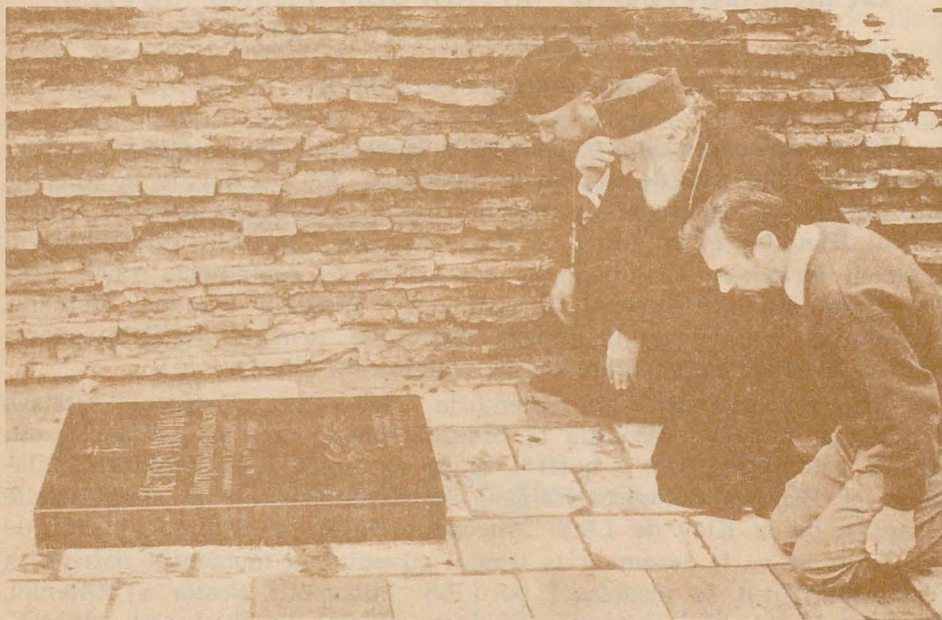

Fig. 3 – Pelerini români la mormântul Sfântului Mitropolit P e t r u M o v i l ă, în ajunul proclamării solemne a canonizării sale 1 – decembrie 1996 – Kiev.

Prea Fericitului Vladimir. În cadrul acestei ședințe, cum se consemnează în procesul verbal nr. 43/1996, I.P.S. Mitropolit Nicodim al Harcovului, Președintele comisiei sinodale pentru canonizarea sfinților locali, a prezentat un referat în care s-a arătat că «studiindu-se în decurs de doi ani materialele referitoare la viața și activitatea mitropolitului Petru Movilă, concluziile teologilor și ale istoricilor prezentate în publicațiile bisericești interne și externe», s-a ajuns la concluzia că el a fost «cu adevărat un mare nevoitor al Bisericii Ortodoxe, apărător al credinței dreptmăritoare și luminător al poporului, filosof și catehizator, propovăduitor și trăitor al evlaviei» și, avându-se în vedere «activitatea pastorală, duhovnicească și umanitară, precum și viața sa ascetică și nevoin-

țele sale pentru întărirea credinței ortodoxe și a cinstirii creștine», se propune să fie trecut în rândul sfinților locali ai Bisericii Ortodoxe Ucrainene.

Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ucrainene, în ședința menționată, analizând temeiurile de canonizare ale referatului, precum și alte materiale prezentate de comisia sinodală pentru canonizarea sfinților locali și ținând seama de «activitatea pastorală luminătoare și de credință a mitropolitului Petru Movilă, ca și de viața sa evlavioasă și ascetică, a hotărât :

1. Mitropolitul Kievului și al Galiției, Petru Movilă (1596—1646), să fie trecut în rândul sfinților locali ai Bisericii Ortodoxe Ucrainene ;
2. Să se fixeze chipul său în iconografia bisericească ;
3. Să se stabilească troparul și condacul slujbei sale ;
4. Să se pomenească Sf. Petru Movilă în fiecare an, în ziua de 31 decembrie».

Hotărârea sinodală de canonizare a Sf. Mitropolit Petru Movilă a fost semnată de Prea Fericitul Vladimir, Mitropolitul Kievului și a toată Ucraina, Întâistătătorul Bisericii Ortodoxe Ucrainene și de membrii Sfântului Sinod I.P.S. Mitropolit Nicodim al Harcovului și Bogoduhovscului, I.P.S. Mitropolit Agafanghel al Odesei și Ismailului, I.P.S. Arhiepiscop Onufrie al Cernăuțiului și Bucovinei, I.P.S. Arhiepiscop Ioanafan al Sumskului și Artanscului, P.S. Antonie al Hmelnitcului și Septovscului, P.S. Episcop Visarion al Ovcuciscului și Orostenscului și P.S. Episcop Avgustin al Lvovului și Drogoluciscului.

Proclamarea *solemnă* a canonizării Sf. Mitropolit Petru Movilă a avut loc duminică, 15 decembrie 1996, în cadrul slujbei Sf. Liturghii săvârșită în biserica «Trapeza» de la Pecerska Lavra de toți ierarhii Bisericii Ortodoxe Ucrainene, împreună cu care au oficiat în sobor și I.P.S. Mitropolit Nestor al Olteniei, delegatul Bisericii Ortodoxe Române, I.P.S. Mitropolit Vladimir de la Chișinău și P.S. Episcop Ieremia Vrațlavski, reprezentantul Bisericii Ortodoxe din Polonia.

La timpul convenit s-a citit *Tomosul* de canonizare și Sinaxarul Sf. Mitropolit Petru Movilă, iar Prea Fericitul Vladimir a rostit o cuvântare de omagiere a personalității sale, prezentând și o icoană a sfântului pictată pe lemn și alta de format mic, imprimată pe carton, prin grija Bisericii Ortodoxe Ucrainene. În continuare, I.P.S. Mitropolit Nestor al Olteniei a prezentat *Mesajul Prea Fericitului Patriarh Teoctist*, cu prilejul canonizării Sf. Mitropolit Petru Movilă. Apoi a vorbit despre viața, activitatea și nevoințele marelui mitropolit kievean (Anexa II), oferind Prea Fericitului Vladimir icoana înrămată a Sf. Mitropolit Petru Movilă. lucrată la Craiova de pictorul Dan Neamu, *dăruind* și revista *Magazin istoric*, nr. 12/1996, cu articole despre cel canonizat. Au mai rostit cuvântări I.P.S. Mitropolit Vladimir de la Chișinău și P.S. Episcop Ieremia Vrațlavski.

La recepția care a avut loc după slujbă, în trapeza Mănăstirii Pecerska, amintirea Sf. Mitropolit Petru Movilă a fost cinstită, prin scurte cuvântări, de reprezentanții vieții culturale și ai autorităților de stat locale. În acest cadru, I.P.S. Mitropolit al Olteniei, între altele, a pus în lumină bunele raporturi în trecut și azi, dintre poporul român și cel ucrainean.

*

A doua zi, luni, 16 decembrie 1996, la paraclisul Facultății de Teologie de la Pecerska Lavra s-a oficiat o slujbă în limba română

Fig. 4 – Mai mulți foști mari arhimandriți, stareți ai Lavrei Pecerska-Kiev. Imagine după frescă din catedrala "Adormirea Maicii Domnului" din această chinovie, frescă ce astăzi nu mai există începând cu perioada celui de-al II-lea război mondial, când aici au fost devastatoare bombardamente.

pentru Sf. Mitropolit Petru Movilă, la sfârșitul căreia I.P.S. Mitropolit Nestor al Olteniei a pus în lumină însemnătatea vieții, operei și rolului marelui ierarh kievean în relațiile româno-ucrainene.

În continuare, I.P.S. Mitropolit Nestor al Olteniei a cercetat la bibliotecile și muzeele publice din Kiev aspecte privind iconografia Sf. Mitropolit Petru Movilă, a colaboratorilor și a epocii sale. De pildă, între altele, a descoperit o imagine necunoscută până azi publicului românesc, reprodușă după o frescă din catedrala «Adormirea» de la Pecerska, care astăzi nu mai există, unde sunt redați «Luminătorii Lavrei», primul fiind nominalizat Petru Movilă, apoi arhimandriții Zaharia Kopâstenski și Iosif, predecesorul și respectiv, urmașul lui Petru Movilă la stăreția Pecerskăi (Fig. 4).

Marti, 17 decembrie 1996, la Pecerska Lavra a avut loc un simpozion consacrat Sf. Mitropolit Petru Movilă, în cadrul căruia I.P.S. Mitropolit Nestor al Olteniei a prezentat comunicarea : «Două izvoare privitoare la viața și nevoințele Sf. Mitropolit Petru Movilă : foaja volantă în limba greacă tipărită la Iași, după Sinodul din 1642 și Necrologul rostit de monahul Iosif Calimon, în 9 martie 1647, la catafalcul mitropolitului Petru Movilă».

Joi, 19 decembrie 1996, delegația Bisericii Ortodoxe Române a fost în pelerinaj la Rubejovka, lângă Kiev, unde mitropolitul Petru Movilă

Fig. 5 – În pelerinaj și la Rubejovca, joi 19 decembrie 1996.

a avut un modest domeniu, începând cu anul 1622 (Fig. 5, 6, 7), iar vineri, 20 decembrie 1996, după ce I.P.S. Mitropolit Nestor a adunat o parte din rezultatele cercetărilor sale privind iconografia movileană, obținând contra cost de la Biblioteca Academiei de Științe a Ucrainei «V. I. Vernadsky», 34 imagini copii-foto, în 136 poziții, potrivit documentului acestei biblioteci nr. 34/1081 din 19 dec. 1996, delegația Bisericii noastre s-a întors acasă.

Fig. 6 - Biserica contemporană din Rubejovca.

«Propunem Prea Fericitului Părinte Patriarh Teoctist, ca Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, la viitoarea sa ședință de lucru :

— Să ia act cu frățească întru Hristos dragoste de canonizarea Sf. Mitropolit Petru Movilă al Kievului, Galiției și a toată Ucraina, săvârșită în decembrie 1996, de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ucrainene ;

Fig. 7 - Icoană din biserica cu hramul "Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava", ctitorită de evlaviosul Petru Movilă la Rubejovca, între anii 1622-1627 (astăzi existentă în biserica parohială din localitate, în apropiere de Kiev, circa 40 de km).

— Prăznuirea Sf. Mitropolit Petru Movilă, stabilită la Kiev a se face, în fiecare an, la 31 decembrie, să fie introdusă și în calendarul Bisericii Ortodoxe Române în aceeași zi, 31 decembrie ;

— Icoana Sf. Mitropolit Petru Movilă să fie pictată în toate bisericile care se zidesc din nou la noi în țară și în cele unde se restaurează pictura și nu sunt monumente istorice ;

— Unele biserici care se zidesc din nou să poată lua drept hram pe Sf. Mitropolit Petru Movilă ;

— Eparhiile mai strâns legate de viața și activitatea Sf. Mitropolit Petru Movilă, cum sunt Arhiepiscopiile Iașilor, Sucevei și Târgoviștei, să intervină la autoritățile locale ca unele străzi din orașele Iași, Suceava, Târgoviște, să primească numele Sf. Mitropolit Petru Movilă ;

— Cu timpul, fie să se traducă în românește slujba Sf. Mitropolit Petru Movilă întocmită la Kiev cu prilejul canonizării sale, fie să se alcătuiască o slujbă în limba română și să se introducă în cărțile noastre de cult.

— Să se trimită Prea Fericitului Vladimir, Întâistătătorul Bisericii Ortodoxe Ucrainene, o scrisoare de mulțumire pentru canonizarea Sf. Mitropolit Petru Movilă, originar de pe plaiurile românești».

RUGĂCIUNE CĂTRE SFÂNTUL MITROPOLIT PETRU MOVILĂ *

O mare și prea slăvite, plăcut lui Dumnezeu, Sfinte Petre, părintele nostru.

La tine, precum fiil către tatăl iubitor de Dumnezeu, cu credință și dragoste căzând, ne rugăm cu sârguință : arată-ne nouă, smeriților și păcătoșilor, Sfânta Ta mijlocire, în zilele de involburare vijelie din Sfânta Sobornicească și Apostolească Biserică Ortodoxă și milostivește pe prea Bunul nostru Domn să ne întărească cu Dreapta Sa cea Sfântă în unirea credinței și apărarea neclintită până la sfârșitul vieții noastre a Sfintei Ortodoxii în ascultare deplină față de Sfânta Biserică a acesteia.

Pe cei ce mult pățimesc aperi neâncetat de necredință, de eresuri și de dezbinare, iar pe cei ce sunt amenințați acum de puterile iadului să-l slobozești, iar pe acestea să le nimecești.

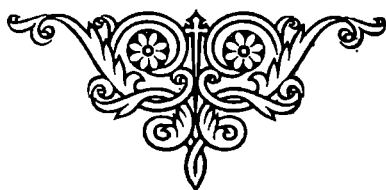
Încă te mai rugăm, Sfinte plăcut lui Dumnezeu, pentru conducătorii noștri, ca, în frica lui Dumnezeu, să împartă judecata și dreptatea în țara noastră, iar popoul nostru să-l izbăvească de năvălirile cele păgubitoare.

Păstorilor noștri să le dăruiască Dumnezeu râvna înflăcărată spre a-l conduce la mântuire pe cei încredințați lor, bărbățile în alungarea deznădejdii și întristării din sufletele acestora și cu biruință să-și poarte crucea cea păstorească. Mai ales, revarsă părinteasca ta purtare de grijă asupra inimilor tinere, pentru a le întări în credința străbună și

* Din «Slujba celui între sfinți părintele nostru Petru Movilă Mitropolitul Kievului», alcătuită în anul 1996, de I. P. S. Mitropolit Nicodim de Harkov (Ucraina).

dragostea către Domnul, pentru a asculta de părintele său, în toate și fă ca binecuvântarea divină să se coboare, mai departe, peste neamul nostru.

Iar pe noi, pe toți, cei ce stăm înaintea ta, să ne miluiești și să ne ierți pentru greșeala părinților și fraților noștri plecați dintre noi și întărește în întreaga lume dragostea dintre noi și fă să înceteze vărsarea de sânge frățesc nevinovat ca, mântuindu-ne, să cântăm și să mărim Sfânt numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, în vecii vecilor. **Amin !**

**PREA FERICIREA VOASTRĂ,
 DOMNULE DOMN VLADIMIR,
 ÎNTĂISTĂTĂTOR AL BISERICII ORTODOXE UCRAINENE,
 ÎNALT PEA SFINȚIȚI ȘI PEA SFINȚIȚI ÎMPREUNĂ
 SLUJITORILOR ÎN VIA DOMNULUI,
 PEA CINSTIȚI CLERICI ȘI IUBIȚI DREPTMĂRITORI,
 FII AI BISERICII ORTODOXE UCRAINENE ***

Cu deosebită bucurie sufletească și cu adâncă dragoste frățească în Hristos Domnul, aduc îmbrățișarea frățească a Întăistătătorului Bisericii Ortodoxe Române, a Sfântului nostru Sinod, a clericilor, teologilor și a tuturor enoriașilor Bisericii noastre. Ne împărtășim astăzi de gratitudinea dumnezeiască care se revarsă din belșug asupra noastră a tuturor, când se canonizează, când este trecut în rândul sfinților bine plăcuți lui Dumnezeu, strălucitul ierarh Petru Movilă, arhiepiscop și mitropolit al Kievului, al Galiției și a toată Ucraina, înțeleptul nostru părinte arhipăstor din prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Încă de la sărbătorile Crăciunului — 1995, când Prea Fericitul Vladimir al Kievului și a toată Ucraina a făcut cunoscut *Urbi et Orbi* prin Pastorală canonică tradițională că în anul de grație — 1996 vor avea loc festivitățile ce acum se desfășoară și că «bunul Dumnezeu nu părăsește niciodată Sfânta Sa Biserică, ci trimite semne evidente ale bunăvoinței sale...», evocarea făcându-se direct la sfințitul și sfințitorul mitropolit Petru Movilă, care după aceeași Pastorală «și-a adus o contribuție de neprețuit la întărirea Sfintei Ortodoxii în Ucraina, la dezvoltarea spiritualității, culturii și învățământului național».

Aducem și noi mărturii despre vredniciile acestui fiu de voievod român, născut și crescut în Suceava Moldovei, care și-a ajutat toată viața, bisericește și cultural, pământul de baștină; plus că «în vreme» a devenit iubitor ardent al Patriei adoptive, și al Bisericii Ortodoxe Ucrainene.

* Cuvântul reprezentantului Prea Fericitului Patriarh Teoctist, Nestor, Mitropolitul Olteniei — Kiev, duminică 15 decembrie 1996.

Evlaviosul nostru înaintaş, mitropolitul Petru Movilă, în credinţa şi faptele sale era mereu întemeiat pe învăţătura Sfântului Vasile cel Mare, care cu evlavie ne arată că Dumnezeu este laudat «ca Unul Care a făcut minuni prin Sfinţii Săi, care bine I-au făcut Lui din fiecare neam». În acelaşi timp, urmăm îndemnul Sfântului Pavel Apostolul neamurilor: *«Aduceţi-vă aminte de mai marii voştrii, care v-au grăit vouă cuvântul lui Dumnezeu, priviţi cu luare aminte cum şi-au încheiat viaţa şi le urmaţi credinţa»* (Evr. 13, 7).

Îmbunătăţitul cu viaţă sfântă, mitropolitul Petru Movilă al Kievului, încă din tinereţe, acasă în Moldova, apoi în Polonia şi statornic în Ucraina, s-a bucurat în viaţă de cele binecuvântate de Domnul, dar a trăit şi în greutăţile valurilor zbuciumate ale lumii. În inima lui, însă, s-au scris pe totdeauna cele bune şi frumoase şi s-au şters cele rele. A învăţat mai întâi în cadrul evlavioasei familii voievodale, la şcoli superioare în Polonia şi pe urmă şi-a făcut singur citaniile necesare, meditaţiile sfinte la Rubejovca, lângă Kiev, la Pecerska şi cârmuind cu zel deosebit Biserica Ortodoxă din Rusia chieveană.

În anul 1627, protimisind mai mult slujirea lui Hristos decât a lumii, s-a călugărit la Pecerska-Kiev. Din acest moment, aşa cum mărturiseşte în Testamentul propriu din 1646: «cu tot ce am avut, şi chiar pe mine m-a sacrificat pentru lauda lui Dumnezeu şi slujirea lui». După cum scrie şi în Mărturisirea sa de credinţă, era mereu conştient şi veghetor că omul are fire stătătoare şi faptele bune se cuprind în împlinirea poruncilor dumnezeieşti şi prin lucrarea minţii şi voiei sale, din dragoste faţă de aproapele. Din credinţa şi din faptele sale se vede că sfântul mitropolit Petru Movilă a avut deosebită vocaţie pentru viaţa monahală, pentru viaţa sacerdotată, deşi se pregătise cu mult cavalerism şi în domeniul militar. Având în vedere momentul tunderii în monahism a sfântului Petru Movilă, preotul academician român Niculae M. Popescu scrie: «Bucurăte mănăstire, că iată vine la tine tânăr fiu de voievod, să se închine şi să-ţi închine sufletul, minţea şi trupul său, spre mai marea ta cinstire, a ortodocşilor luminares!».

Corespunzând setei şi aspiraţiei lui religioase din Moldova, de la Lvov, smeritul mitropolit Petru Movilă găsi alleanţă şi întărire în puritatea ortodoxă a poporului de rând din părţile Kievului, la poporul cel numeros ucrainian, care-şi păstra

credița pravoslavnică, cu toate necazurile îndurate și prin acest nestrămutat atașament față de Ortodoxie se deștepta în el și mai mult simțirea națională.

Arhipăstorul Petru Movilă, clericii săi, dreptmăritorii creștini, erau tentați, constrânși să-și părăsească Ortodoxia. N-au abandonat-o. Au iubit-o și au apărat-o cu mare dârzenie. Ei se aseamănă sfinților martiri din primele veacuri creștine cărora li se cerea, li se impunea să-și părăsească dreapta credință și să primească păgânismul sau o anumită erezie. Marea lor virtute este că nu s-au lepădat de Ortodoxie. Poporul ucrainean a fost și este pilduitor și în acest domeniu. În frunte cu arhipăstorul lor înțeleptul plin de har Petru Movilă, au depășit toate barierele care păreau de neînlăturat din mersul lor înainte, normal întru cele ale Ortodoxiei.

Dacă se închideau atunci biserici ortodoxe în Ucraina, dacă se vindeau locașuri ortodoxe altor etnii, enoriașii ucraineni ortodocși fiind nevoiți, cu mari jertfe bănești să le închirieze ; dacă averile ortodoxe erau luate pe nedrept cu forța puterii de stat ; dacă botezurile ortodoxe se oficiau pe ascuns ; dacă osemintele ortodocșilor erau dezgropate din cimitirele devenite neortodoxe ; dacă Ortodoxia era batjocorită și fiii ei lipsiți de cele mai elementare drepturi, toate acestea în chip surprinzător pentru neprieteni — întăreau poporul umilit, poporul de jos, în credința lui ortodoxă, căutând mereu în zare să se ivească un sprijinitor, un mângâietor. Acesta a venit în persoana providențială — după cum s-a recunoscut de istorie — sfântul mitropolit Petru Movilă. El a dovedit și a mărturisit prin faptele sale și în special prin scrisul testamentar : «În sfânta credință, în care eu m-am născut, m-am educat și cu nevrednicie, dar cu voia și darul lui Dumnezeu, port treapta de mitropolit, în această credință terminând viața mea, doresc să prestau și înaintea Marelui Domnului meu...»

Prea sfântul mitropolit Petru Movilă s-a plecat, s-a contopit cu nevoile, durerile, aspirațiile păstoriților săi, solicitând «cu glas înalt» respectarea drepturilor și ale ortodocșilor din Ucraina, din Polonia. A devenit port-drapelul celor mulți și cu voia lui Dumnezeu a biruit obstacolele ce-i stăteau în cale ca niște porți ale iadului în acel context ucrainean din epocă.

L-a întărit în aceste năzuințe și biruințe și gândul la frații de acasă care de atâtea ori se găseau și ei în aceleași situații în Moldovlahia, Țara Românească și peste un număr de decenii în crucificata Transilvanie de la 1700...

În prima jumătate a veacului al XVII-lea, aici la Kiev, în Ucraina, sfântul mitropolit Petru Movilă, cu moștenirea lui sufletească de la moși și strămoși, cu pregătirea lui cărturărească, cu experiența din viața militară a Poloniei și pe deasupra cu limba de foc a harului de Sus, s-a aprins de râvnă sufletească și bisericească pentru Biserica celor umiliți, a pravoslavnicilor ucraineni și ales de Sus fiind, s-a simțit chemat pentru apărarea ei.

Această trimitere de Sus i-a dat puterea atât de necesară să mute munții zăgăzuitoari Ortodoxiei, să despice stânca din care să izburnească izvorul cel răcoritor al apei celei vii, să găsească cheia deschizătoare de suflete, să rabde împotriviri și nedreptăți, să astupe gurile leilor potrivnici.

Harul de Sus i-a înflăcărat sufletul spre fapte bune, fapte pline de sfințenie. S-a arătat a fi iconom înțelept și împreună lucrător cu Dumnezeu.

Mitropolitul Petru Movilă, în fața lui Dumnezeu mereu repeta împreună cu Zaharia, tatăl Sfântului Ioan Botezătorul: *«Să-I slujim în sfințenie și în dreptate, înaintea feței Sale, în toate zilele vieții noastre»* (Luca 1, 75). Iar noi trebuie să rostim versetul proorocului David, de la începutul Psalmului 150: *«Lăudați pe Domnul întru sfinții Lui; lăudați-L pe El întru tăria puterii Lui»*.

Opera capitală a sfântului mitropolit Petru Movilă este *Mărturisirea Ortodoxă*. Și în această scriere smeritul Petru Movilă a pus în lucrare două însușiri deosebite pe care le moștenise de acasă: frumoasele înclinații spre spiritual și înclinarea spre ascetism. Scopul acestei cărți era să fie înțelept expusă credința ortodoxă și în același timp morală ortodoxă. Această capodoperă ca o puternică stâncă ortodoxă a făcut față, a sfărâmat și spulberat multe speranțe neortodoxe.

Mărturisirea sfântului Petru Movilă este o carte normativă a Bisericii Răsăritului, de precizare a atitudinii proprii

față de caracterul militant în epocă al Catolicismului, Unia-tismului și Protestantismului. Osteneala movileană a primit la timpul cuvenit «pecetea panortodoxă». Cartea care-i va aduce sfințitului autor «faima în toată Creștinătatea» a fost inițial redactată în limba latină: *Expositio fidei ecclesiae Russiae Minoris*. Prima dată a fost cercetată sobornicește în Sinodul local de la Kiev din anul 1640. Apoi s-a cercetat pan-ortodox în Sinodul de la Iași, între 15 septembrie — 27 octombrie 1642 și s-a aprobat de Sinodul patriarhal din Constantinopol la 11 mai 1643. A devenit oficial *Mărturisirea de credință a Bisericii Răsăritului*.

Din punct de vedere ascetic, zorile sfințeniei încep să se contureze odată cu tunderea în monahism a tânărului Petru Movilă. Panegiristul de la catafalcul mitropolitului nostru, monahu! Iosif Calimon, mărturisea: «Din primii ani de călugărie la Pecerska și până în ultimul moment al vieții sale, a purtat tainic pe sub hainele obișnuite, cămașa pocăinței, țesută din păr foarte aspru... Această cămașă era socotită drept platoșă». Pentru o bună nevoință, după pilda unor sihaștri și filosofi chiar — vezi Pascal — acest arhipăstor mai purta pe corp și «un brâu de fier cu dinți ascuțiți, interior». La miezul nopții rugându-se avea șiroaie de lacrimi pe obraz, pe haină deveneau ca niște mărgăritare... Celebra sfânta Liturghie în Postul Mare ajunând toată ziua. Înainte de-a și da obștescul sfârșit a împărțit tot ce avea sfintelor așezăminte și săracilor prin *Testament* special. Toată viața a îmbinat armonios calitățile evanghelice ale Mariei și ale Martei.

Același monah panegirist Iosif Calimon mărturisea mai departe în 9 martie 1647: evlaviosul mitropolit Petru Movilă în momentul când trece la Domnul

— «nu pregetă să intre în sicriu ca să-și deschidă apoi porțile cerului»;

— «iese din această lume la trei ore din noapte și sorii casnici și lunile drept lămpi îi slujesc»;

— «Domnul nu i-a oprit plata, cum sosește îi dă acestuia Cerul. El se grăbește iute să primească dania cea bună»;

— «A părăsit păstorul oile sale, le-a pregătit deja pentru întâmpinarea Domnului»;

— «Ne-ai fost părinte, adesea te-ai bucurat de fiii tăi: *Ecce ego Pueri mei quos dedit mihi Dominus...*»;

— «Ai fost binefăcătorul nostru, noi nu numărăm binefacerile tale, e greu să le numeri, tu nu vrei să auzi numerele» ;

— «Ai fost binefăcător... după lacrimile bogate fiecare poate ghici binefacerile tale» ;

— «Pe pământul acesta mari binefaceri ai arătat, ai mai mult acum în cer, mai mult poți să dai. Cere pentru noi făgăduiala divină... *Et dabo vobis Pastores iuxta Cor meum, et pascent vos scientia et doctrina*».

Specialiștii teologi au spus cu vremea că acest panegiric-necrolog «*Jale reînnoită...*», «dă dimensiunea prețuirii de care s-a bucurat personalitatea și opera sfântului mitropolit Petru Movilă din partea contemporanilor și proiectează noi lumini în înțelegerea...» vieții și operei sale.

Cronicarul polonez Ioachim Ierlici, la puțin timp după 9 martie 1647, scria că fostul arhipăstor Petru Movilă, «a trăit pe lume cu frică de Dumnezeu, bine și treaz ; s-a ostenit în acte de pietate, ocupându-se totodată de întregirea Bisericii lui Dumnezeu și păzindu-și turma sa».

Un colaborator al sfântului mitropolit chivean, Lazăr Baranovici, scria într-o publicație din anul 1675 : «În timpul acestui arhipăstor s-a ivit la noi aurora cea frumoasă. El a fost părintele nostru și arhipăstorul iubitor... Noi plângem, iar tu te mângâi lângă Domnul ; îngrijește-te de noi, arhipăstorule. Fă ca, semănând lacrimi, să secerăm bucurie ; dar fără rugăciunile tale, aceasta nu o putem ajunge».

Patriarhul Dositei al Ierusalimului vorbind de Sinodul de la Iași din 1642 îl numește pe arhipăstorul Petre Movilă «cel iubitor de Hristos și în adevăr prea sfințit». De asemenea patriarhul Nectarie al Constantinopolului, în anul 1662, recomandând *Mărturisirea* movileană întregii Ortodoxii, precizează : «Petru Movilă care nu demult s-a mutat din ceste de aici și cu sanctitate a trecut la Domnul..., ca un bun arhipăstor și viteaz apărător al credinței, a adaos mai vârtos îngrijirea sa cea iubitoare de Dumnezeu, ca să conducă și să reorganizeze Biserica rusească (din Ucraina) după aceeași dreptate a dogmelor, pe care o avusese ea din început, novismele ivite acolo le taie din rădăcină și țarina sa cea duhovnicească o făcu roditoare de spice bune».

Mitropolitul Macarie al Moscovei în cunoscuta sa *Istorie a Bisericii Ruse* dovedește o venerație deosebită față de sfântul mitropolit Petru Movilă, arătând că este «unul dintre cei mai zeloși și mai aprigi luptători pentru Ortodoxie»; «stâlp al Ortodoxiei», «Întregii Biserici ruse i-a făcut un mare serviciu prin înființarea Colegiului său, cea dintâi pepinieră și modelul celorlalte institute ale Rusiei pentru cultura clerului. Iar Biserica Ortodoxă în genere a slujit-o prin aceea, că s-a ocupat de compunerea *Mărturisirii Ortodoxe*, admisă și confirmată de toți ierarhii ei și care și până astăzi a rămas carte simbolică a ei».

În teologia românească permanent este cinstit după cuviință, venerat sfântul mitropolit Petru Movilă. De pildă în anul de grație 1691 când se traduce și se tipărește în limba română opera capitală movileană, prin pana competentă a logofătului Radu Greceanu, se adeverește că *Pravoslavnica Mărturisire* de la Kiev este canon și îndreptar pentru adevăratul creștin; că sfințitul autor «mult a o face a ostenit și au privegheat...; cei ce urăsc dreptatea și vor să rătăcească și pe alții, multe zâzanii și eresuri au semănat. Care vrând acel mare și bun și sfânt părinte să zmulgă și să dezrădăcineze acea pacoste și răutate pentru acei adevărați creștini, această carte mult asudând o au făcut».

Arhiepiscopul român Filaret Scriban, magistrul în teologie de la Kiev istorisește cum «faptele cele mari și folositoare ale mitropolitului Petru Movilă, nu numai că nu au fost uitate de către urmași, dar și răsplătite după vrednicie sunt». Descrie procesiunea din fiecare an de la 22 decembrie, când la Kiev, clirosul împreună cu tot corposul Academiei, cu toți discipolii oficiază Sfânta Liturghie și pe urmă merg cu ceremonial, pe jos, la Pacerska unde se slujește Panahidă, rostindu-se și cuvânt de laudă de către unul dintre profesori asupra temei biblice: «*Pomenirea dreptului cu laudă...*».

În secolul nostru mai mulți teologi mărturisesc că Petru Movilă: «pentru marea lui faptă, de a fi intervenit cu atâta succes într-un moment când Ortodoxia era așa de amenințată..., mitropolitul Petru Movilă capătă însemnătate deosebită și aureolă chiar pentru întreaga Biserică Ortodoxă». Se pune în lumină faptul că *Mărturisirea Ortodoxă* movileană

este opera unui mare ierarh, ierarh «cu minte multă și limpede, unită cu o credință vie și lucrătoare, care îndeamnă pe tot creștinul spre credință dreaptă și spre fapte bune pentru mântuirea sufletului său în ceruri și pentru viețuirea creștinească pe pământ».

Profesorul teolog în 1948 și pe urmă mitropolit și între anii 1977—1986, patriarh al României, Iustin Moiescu scria : «În veacul al XVII-lea, în toiul celor mai aprige lupte dintre catolici și protestanți..., popoarele ortodoxe, în cea mai mare parte sângerau sub jugul păgânității otomane... Omul providențial, care caută să pună stăvilă primejdiei, este marele Petru Movilă, arhiepiscop și mitropolit al Kievului, Galiției și a toată Rusia. Ridicându-se peste granițele înguste ale popoarelor, ochii lui rotesc, larg peste o lume mai întinsă : lumea ortodoxă. Bărbat cu multă știință de carte și cu înflăcărată râvnă creștinească, el se nevoiește să dea Bisericii sale un îndreptar de credință și de viață».

În același timp prof. Ioan Negrescu de la Institutul Teologic din București, mărturisea că sfântul mitropolit Petru Movilă n-a prețuit onorurile înaltei sale situații, ci greutatea slujirii sale ; nu s-a dezlipit niciodată de realitate, a pornit totuși de la imaginea ideală a sfintei slujiri, și din această înălțime vulturească, a privit arhipăstoria încredințată lui. Aflând multe nepotriviri, a luat măsuri radicale pentru îndreptarea lor. Nu s-a temut de nici o greutate, nu și-a cruțat puterile și viața sa, «a rămas ca un exemplu de viață rodnică și plină de abnegație în slujba Bisericii Pravoslavnice».

Chiar în acest an de două ori jubiliar — Petru Movilă, profesorul nostru academician Virgil Căndea glăsuiește : «Petru Movilă a fost providențial în primul rând pentru Biserica Ucrainei pe care a apărat-o (într-o perioadă de violente atacuri din afară), a întărit-o pe plan instituțional (în cadrul regatului polon), pe plan dogmatic și liturgic (prin cărți fundamentale), i-a format slujitori, a organizat-o (printr-o administrație și o disciplină severe), a înzestrat-o cu ctitorii noi, danii și ample lucrări de restaurare a vechilor lăcașuri. A fost o răspântie a culturii țării sale de adopțiune, în a cărei renaștere, în sens european și național, a jucat un rol determinant».

Prea onorată asistență,

În final, să fiți de acord, ca în venerația noastră pioasă, smerită, să folosim unele expresii liturgice, formulate cu cinstea cuvenită în slujba Sfântului mitropolit Petru Movilă, care deja i s-a consacrat la Kiev, zicând :

— «...călugărilor chip de învățătură, de Dumnezeu ales cărmaci al Bisericii te-ai arătat a fi, preafericite Petre» ;

— «Treimea de o ființă și fără de început... alesu-te-a cărmaci turmei lui Hristos ca să fii» ;

— «Pentru aceasta, când tu adormit-ai, Lumina cea Neapusă lăcaș ți s-a făcut. Cu Aceasta, prin iubirea de frate, ca-lea noastră în fața Domnului să o luminezi» ;

— «Bucură-te, tu, conducător luminat, preafericite Petre, al Rusiei chievene, apărător de Dumnezeu ales, căci în strașnice zile și pline de urgie pe tine norodul ei te-a voit să fii de cruce purtătorul întru apărarea sorții Bisericii Pravoslavnice» ;

— «...tu nădejdea toată în Domnul punându-ți, cu de porumb gingășie și cu înțelepciunea șarpelui, Biserica Ortodoxă biruitor întăritu-o-ai ; și în Ea numelui tău înălța-i-se-va slavă îniveci» ;

— «Cu lumina binefacerilor și cu învățăturile tale dărite, neamurile slave toate îndrumatu-s-au și, înmulțind cu osârdie faptele tale, pomenirea ta o cinstesc cu laudă plină» ;

— «Nu prin lunecoasă minte, ci prin inimă curată și prin a poftelor trupești înfrânare harul înțelepciunii dobânditu-l-ai și putere în contra meșteșugirii diavolești să te ridici, tot așa cum oarecând marele arhistrateg ; cadă secerat Satana și părtașii lui sub picioarele celor care te cheamă să le ajuți» sau :

— «...corabia Bisericii Pravoslavnice, înfurtunată de valurile mării celei de viață, de la înec și robie sufletească ai salvat-o... Pleacă-ți acum auzul la ale turmei tale nevoie, ca să nu cadă pradă învățăturilor de credință rea ereticească și învrăjbirilor înverșunate ale necuraților și-o apără în ruga ta către Domnul» ori :

— «Când Domnul văzu curăția inimii tale, pe care-o aveai din copilăria ta, și aceasta din pământul tău moștenind-o, ți-a îndreptat pașii tăi către orașul de cetate Kiev, întru Dumnezeu înțeleptule Petre, ca să luminezi și să întărești în credință poporul nostru cel pravoslavnic întru slava măreției Dumnezeiești a Lui. Roagă-L, așadar, neîncetat pre Dânsul pentru noi toți, ai tăi copii credincioși».

Nu este de mirare că sfântul Petru Movilă, trecut la cele veșnice în 1646, s-a constatat că lupta cea dreaptă a purtat, credința nezdruncinată a păzit și în chip minunat îndreptătită cunună de Sus i s-a dat, de unde venise harul care l-a umbrit în fapte și speranță.

Astfel, de aici, de pe pământ, și în cadrul sfintei Biserici dreptmăritoare a Răsăritului, neprecupețită laudă i se cuvine, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin !

«Prin sfinții care sunt pe pământ Lui minunată a făcut Domnul toată voia întru ei» (Ps. 15, 3).

«Minunat este Dumnezeu întru sfinții Lui, Dumnezeul lui Israel» (Ps. 67, 36).

MITROPOLITUL OLTENIEI
ROMÂNIA

Reprezentant
al Prea Fericitului Patriarh TEOCTIST,
al Bisericii Ortodoxe Române

Kiev, duminică 15 decembrie, 1996

REZUMAT

Majoritatea lucrărilor apărute până acum, fie ele articole, studii sau monografii, au abordat doar unele aspecte ale vieții și activității mitropolitului Petru Movilă al Kievului, Galiției și a toată Ucraina, fără să-și propună însă o tratare multilaterală a personalității acestui mare fiu al neamului românesc. Publicarea unor asemenea lucrări este fără îndoială utilă, căci lărgeste cercetarea, dar sunt necesare și monografiile cuprinzătoare, fără a pretinde că epuizează problema, să înmănuncheze și să sintetizeze rezultatele investigațiilor acumulate la un moment dat.

Acestei cerințe caută să-i răspundă monografia de față, întemeiată pe o vastă și bogată informație documentară, rod al unor cercetări minuțioase și stăruitoare pe care autorul le-a întreprins cu interes și pasiune, pe parcursul mai multor ani, unele concretizate deja în două cărți și în câteva studii și articole apărute în reviste și publicații de cultură, precum și în comunicări la sesiuni științifice. Monografia este prima lucrare științifică care-l analizează cu predilecție pe Petru Movilă ca om duhovnicesc și strălucit ierarh al Bisericii Ortodoxe de Răsărit, redimensionând astfel personalitatea marelui mitropolit.

Lucrarea cuprinde zece capitole, dintre care primele cinci capitole analizează critic, pe baza unei documentații riguroase, diferite aspecte ale vieții de mirean a lui Petru Movilă, între care locul și anul nașterii, familia, numele primit la botez, copilăria și învățătura de carte, ucenicia în oastea polonă, iar ultimele cinci capitole aduc noi contribuții la cunoașterea vocației sale pentru monahism, intrarea în călugărie, activitatea bogată depusă ca arhimandrit și stareț al Lavrei Pecersca și apoi ca arhiepiscop și mitropolit al Kievului, trecerea din

această lume și cinstirea lui ca sfânt de către contemporani și posteritate.

În legătură cu locul de naștere al lui Petru Movilă, în primul capitol al lucrării se afirmă că acesta nu putea să fie altul decât Suceava, vechea capitală a Moldovei, întrucât acolo se aflau casele boierești ale tatălui său Simion Movilă, mare dregător domnesc, dar și curtea voievodului Ieremia Movilă și reședința mitropolitului Gheorghe Movilă, cei doi frați ai lui Simion Movilă.

În continuare, demersul științific abordează problema anului de naștere a lui Petru Movilă și îl fixează la 1596, corelând pentru prima dată trei surse sigure de informație și anume: *Letopisețul* cronicarului polonez Ioachim Ierlici, care spune că el a fost arhipăstor al Kievului între anii 1633—1646 și a trecut la cele veșnice când avea vârsta de 50 de ani; *Panegiricul-necrolog* rostit de monahul Iosif Kalimon la catafalcul mitropolitului Petru Movilă și tipărit apoi sub titlul *Jale reînnotă*, în care se afirmă că el a ajuns în mormânt «în vârstă mijlocie» și inscripția de pe piatra de mormânt a lui Mihail Movilă, fratele mai mare al lui Petru, de la mănăstirea Dealu, de lângă Târgoviște, de unde aflăm că acesta a trăit 16 ani și jumătate și a murit la 27 ianuarie 1608. Mihail se născuse, deci, în vara anului 1591, fiind primul dintre frați, iar Petru era al treilea. Interpretându-se corect aceste izvoare documentare, în lucrare se afirmă că, de la 22 decembrie 1646, data morții mitropolitului kievean, ducându-ne înapoi cu 50 de ani, ajungem la 21 decembrie 1596, când s-a născut la Suceava, Petru Movilă.

Pe acest temei, se face apoi dovada netemeinicii celor afirmate relativ recent cu privire la anul nașterii mitropolitului Petru Movilă de doi cercetători ucraineni, Oles Bilodid și Victor Harlamov, în articolul *Descoperirea de sub fundația catedralei Uspenai din Kiev*, tradus și publicat în românește în 1987. În urma săpăturilor arheologice efectuate în 1982 pe locul fostei catedrale Uspenia a Lavrei Pecersca, dărâmată

până la temelie în timpul celui de-al doilea război mondial, aceștia au descoperit o plăcuță de argint deteriorată, gravată cu un scurt epitaf, care fusese fixată pe sicriul mitropolitului Petru Movilă, și neputând citi inscripția, fiind ilizibilă, au presupus că anul său de naștere ar fi 1574 și nu 1596. Deci, după opinia lor, când a murit, Petru Movilă nu avea 50 de ani, ci 72 de ani. Desigur, este o afirmație hazardată, infirmată de izvoarele documentare deja menționate, pe care cei doi cercetători nu s-au străduit să le cunoască și să le folosească.

Capitolul următor al lucrării, întemeiat pe bogate documente istorice, tratează pe larg și aduce noi precizări în legătură cu familia lui Petru Movilă.

Se arată, astfel, că bunicul său după tată, *Ioan Movilă*, era fiul boierului *Iațco Hudici*, cu moșie în satul Hudești, din dreapta Prutului, și membru în Sfatul domnesc al lui Ștefan cel Mare. Pribegind în Polonia, în 1563, Ioan Movilă l-a susținut de acolo pe Alexandru Lăpușeanu la tronul Moldovei și a devenit mare logofăt în a doua domnie a acestuia. Rămas văduv, prin decesul primei soții, Ioan Movilă s-a căsătorit a doua oară cu cneaghina *Maria*, fiica voievodului Petru Rareș. Din această căsătorie s-au născut trei feciori și o fată: *Gheorghe*, *Ieremia*, *Simion*, tatăl lui Petru Movilă, și *Ana-Scheauca*, măritată cu hatmanul Meletie Balica, a căror fiică, Elena-Elisafta și soțul ei, marele postelnic Dimitrie Barnovschi, au fost părinții lui Miron Barnovschi Vodă, care își mai zicea și Movilă. Spre sfârștul vieții, cu învoirea soției sale, marele logofăt Ioan Movilă s-a călugărit la mănăstirea Probota, luând numele *Ioanichie*.

Despre cneaghina *Maria*, născută Rareș, bunica după tată a lui Petru Movilă, se precizează că a trăit peste 80 de ani și, după intrarea în călugărie a lui Ioan Movilă, și-a petrecut zilele în casa fiilor ei, Ieremia și Simion Movilă, iar în ultimii ani ai vieții, când a intrat vrajba în familia Movileștilor, s-a retras în Polonia, la nepoata ei văduvă Reghina, căsătorită Wisznovieschi, unde a și murit în 1614.

Într-o lumină nouă este prezentat și *Gavril Hâra*, bunicul dinspre mamă a lui Petru Movilă, de baștină din Zăhărești-Suceava, logofăt al lui Petru Schiopul, în toate cele trei domnii ale acestuia, demonstrându-se că era înrudit, prin soția sa *Marinca*, cu vestiții boieri Simion și Luca Stroici. Devenind văduvă, *Marinca* s-a călugărit la mănăstirea Pătrăuți, cu numele *Protasiia*.

În continuare, se arată că logofătul *Gavril Hâra* și soția sa *Marinca* au avut cinci copii, trei fete : *Marghita Melania*, mama lui Petru Movilă, *Tudosia* sau *Tudosca* și *Antimia*, călugărită la bătrânețe cu numele *Singlitichia*, după pilda mamei sale, și doi băieți : *Lazăr* fără urmași, despre care se cunosc puține date și *Ștefan*, al cărui fiu Dumitrașcu, mare logofăt, a întemeiat familia care a dat Moldovei pe domnitorul Gheorghe Ștefan.

La rândul lor, Simion Movilă și soția sa *Marghita Melania*, născută *Hâra*, au dat naștere la opt copii, șase băieți și două fete : *Mihail*, *Gavril*, *Petru*, *Pavel*, *Ioan*, *Moise* și *Teodora* sau *Teodosia* și *Ruxandra*. *Teodora* a murit la 28 septembrie 1596 și a fost îngropată la mănăstirea Sucevița, *Pavel*, despre care se face mențiune într-un hrisov dat chiar de Simion Movilă, la 18 iulie 1606, mănăstirii Bistrița, ca al patrulea dintre fiii săi, a răposat la 24 mai 1607, iar *Ruxandra* a rămas până azi puțin cunoscută.

La capătul acestei riguroase prezentări științifice, din care rezultă limpede descendența viitorului mitropolit al Kievului din două vechi familii de boieri moldoveni, cunoscute documentar încă din veacul al XV-lea, *Movileștii* și *Hârăștii*, sunt respinse afirmațiile celor care au susținut că mama lui Petru Movilă provenea din Ardeal sau din Polonia și ar fi purtat numele străin de *Marghita*, iar la măritiș i s-a impus cel de *Melania*, demonstrându-se categoric că ea era de neam român și de credință ortodoxă neîndoielnică.

Despre unchii și verii mitropolitului de mai târziu al Kievului, în lucrare se arată că, la nașterea lui Petru, domn al

Moldovei era unchiul său *Ieremia Movilă*, care ocupase tronul în 1595, cu ajutor polon, înlăturându-l pe Ștefan Răzvan, aliatul lui Mihai Viteazul. El Eera căsătorit cu *Elisabeta*, fata boierului Gheorghe Izlozeanu, rudă a mitropolitului Teofan al Moldovei și avea șapte copii, trei băieți : Constantin, Alexandru, Bogdan și patru fete : Maria, Ecaterina, Stana și Zamfira, măritate toate cu nobili poloni. Cu sprijinul Poloniei, Ieremia obținuse de la Poarta otomană un *hatihumaium*, prin care familia sa era declarată ereditară la tronul Moldovei. Celălalt unchi al lui Petru, *Gheorghe Movilă*, închinoviat din tinerețe în obștea mănăstirii Probota, a fost episcop de Rădăuți, de la 1577 până la 1588 și mitropolit al Moldovei, între 1588—1591 și 1595—1605, și s-a bucurat de mare autoritate în țară și la curte.

Se menționează, totodată, că tatăl lui Petru, *Simion Movilă*, după ce a parcurs, pe rând, dregătoriile de aprod, paharnic, hatman și pârcălab, a ocupat tronul Țării Românești, cu ajutorul fratelui său Ieremia și cu sprijinul Poloniei, unde a domnit scurt timp după înfrângerea lui Mihai Viteazul, între 20 octombrie 1600—3 iulie 1601, și după moartea acestuia, din august 1601 până în august 1602, când a fost alungat de Radu Șerban.

De asemenea, se arată că la moartea lui Ieremia Movilă, în 1606, potrivit privilegiului obținut de la Poartă, ar fi trebuit să urmeze pe tronul Moldovei feciorii săi. Aceștia erau însă nevârstnici. Constantin, fiul cel mare al lui Ieremia, avea, după mărturia unor contemporani, opt sau nouă ani. În aceste condiții, tronul Moldovei a fost ocupat de Simion Movilă, dar și aici domnia i-a fost scurtă, căci s-a stins din viață la 14 septembrie 1607, după unii, otrăvit de cumnata sa Elisabeta, văduva lui Ieremia, care se temea ca nu cumva copiii ei să rămână în afara domniei. A fost îngropat în biserica mănăstirii Sucevița, ctitoria Movileștilor, lângă fratele său Ieremia.

În capitolul privind numele primit la botez de viitorul mitropolit al Kievului, se precizează că el a fost numit Petru în amintirea voievodului Petru Rareș, străbunicul său. În felul acesta este respinsă afirmația din unele panegirice ucrainene mai vechi că Petru Movilă poartă numele Sfântului Mitropolit Petru, fost arhiepiscop la Kiev și apoi la Moscova, prăznuit în calendar la 21 decembrie, alături de Sfinții Iuliana și Temistocle. Acesta este însă un sfânt local și nu este înscris în calendarul nostru și nu era nici la 1596, încât, în lucrare, se afirmă pe bună dreptate că Petru Movilă a primit la botez numele străbunicului său, voievodul de pioasă amintire Petru Rareș. El și-a păstrat acest nume tot restul vieții și nu l-a schimbat nici atunci când a fost tuns în monahism.

Cu privire la anii copilăriei lui Petru Movilă, în lucrare se precizează că, pe timpul înaintării fulgerătoare a lui Mihai Vitează în Moldova, el a trebuit să fugă cu întreaga familie în Polonia, unde au locuit ca ostateci la Camenița, până în aprilie 1601, când s-au întors acasă. Timp de șase ani, până la moartea tatălui său, a avut o existență liniștită, ale cărei amintiri nu le va uita tot restul vieții.

În legătură cu primii ani de școală, se argumentează cu date sigure că Petru Movilă și frații săi și-au început învățătura în casa părintească, cu profesori trimiși de *Frăția Ortodoxă din Liov*. Atât Frăția din Liov, cât și școala și mănăstirea de acolo, se spune în lucrare, își datorau existența sprijinului primit de la Movilești, care au venit în ajutorul lor cu mari sume de bani, spre a putea continua Ortodoxia. Ieremia Movilă, care se bucura de mare trecere printre nobilii poloni, cu unii aflându-se în legături de rudenie, a stăruit pe lângă regele Poloniei Sigismund III (1588—1632) să oprească persecuțiile contra Frăției din Liov, obținând pentru ea mai multe privilegii. Adânc recunoscătoare față de binefecătorii ei Movilești, Frăția a trimis profesori în Moldova, pentru instruirea fiilor lui Simion Movilă.

După moartea neașteptată a lui Simion Movilă, se spune mai departe, Petru asistă cu mâhnire la luptele sângeroase pentru tron între frații și verii săi. În urma lui Ieremia rămăseseră trei feciori, toți minori, iar Simion lăsase cinci, de asemenea minori. Cele două văduve, Elisabeta și Melania Marghita, femeii aprige și ambițioase, voiau să asigure tronul fiecăre copiilor ei. Se formară două tabere, unii dintre boieri ținând cu feciorii lui Ieremia, alții cu cei ai lui Simion. Elisabeta conta și pe sprijinul Poloniei, deoarece își măritase fetele cu nobili poloni.

Lucrarea urmărește și analizează, în continuare, copilăria și adolescența lui Petru Movilă în vârtejul evenimentelor în care au fost implicați frații săi, aducând noi precizări în legătură cu această perioadă mai puțin cunoscută a vieții marelui mitropolit.

Se arată, astfel, că *Mihail Movilă*, fratele cel mare al lui Petru, sprijinit cu știrea turcilor de Radu Șerban, voievodul Țării Românești, care îi trimite și oșteni în ajutor, a urcat pe tronul Moldovei imediat după moartea tatălui său, la 14 septembrie 1607, dar n-a domnit decât trei luni neîncheiate, căci a fost biruit în lupta de la Ștefănești, pe Prut, din 6 sau 9 decembrie 1607, de vărul său Constantin, feciorul lui Ieremia, ce fugise din Iași și s-a întors acum cu oaste de la cumnații săi poloni și cu un detașament de cazaci.

Sfârșitul scurtei domnii a fratelui său îl silește pe Petru să părăsească iarăși Moldova și să se refugieze, împreună cu familia, în Muntenia. Crăciunul anului 1607 îl petrece alături de frații și mama sa la Târgoviște, la curtea lui Radu Șerban (1602—1610), cu a cărui fiică, Anca, se logodise cu Mihail. Moartea neașteptată a lui Mihail, la 27 ianuarie 1608, răpus de melancolie, zic unii, otrăvit, afirmă alții, pe când nu împlinise încă 17 ani, îl umple de adâncă întristare. Este prezent la înmormântarea lui în biserica mănăstirii Dealu și privește cum îndurerata sa mamă îi împodobeste mormântul cu o lespede de piatră cu inscripție, care se poate vedea și azi.

După moartea lui Mihail, familia nu mai rămâne în Muntenia, ci, trecând prin Ardeal, se retrage în Polonia, la Zolkiev, pe moșia lui Stanislas Zolkievici, mare hatman și cancelar al coroanei polone.

În Polonia, Petru Movilă, ca și frații săi, și-a continuat studiile la vestita școală a Frăției din Liov, unde a învățat, pe lângă limba slavă, în care își va redacta mai târziu manuscrisele, și limbile latină și greacă, pe care va ajunge să le vorbească la fel de ușor ca și polona, ruteana și româna. Pe lângă studiul limbilor, el a mai învățat, la Liov, gramatica, poetica, retorica, teologia și omiletica.

Unii biografi admit, se precizează în lucrare, că Petru Movilă și-a desăvârșit studiile la universități vest-europene, deși până acum nu există nici o confirmare documentară. În orice caz, dacă studiile în Occident nu pot fi dovedite cu certitudine, am putea presupune că totuși le-a putut face.

Despre *Gavril Movilă* se spune că, în iulie 1618, fiind numit domn în Muntenia, la cererea boieirlor, în locul lui Alexandru Iliăș, mazilit de turci, a plecat la Târgoviște, însoțit de mama și de fratele său Ioan, în timp ce Petru și fratele mai mic Moise au rămas la Liov, pentru a-și completa instrucția, potrivit cerințelor noblimii poloneze.

Gavril Movilă n-a rezistat, însă, pe tron decât doi ani, până în iulie 1620, când a fost înlocuit de turci cu Radu Mihnea. El părăbește în Ardeal, împreună cu mama și cu fratele Ioan, unde se și căsătorește, la 9 iulie 1622, cu Elisabeta Zolyomy de Albes, văduva lui Mihail Imreffy.

În 1622, Melania Marghita se stinge din viață și lasă prin testament să fie îngropată în Moldova, dar la mănăstirea Sucevița, unde se odihnește soțul ei, nu i s-a găsit mormântul.

La 19 decembrie 1635, Gavril Movilă își dictează și el testamentul fratelui său Ioan, care cere dezlegare de la principele ardelean să-i ducă trupul în Moldova.

Celălalt frate, *Ioan Movilă*, care se stabilise în Ardeal, unde avea sate dăruite de principele Gabriel Bethlen, țintea să ajungă și el domn în Moldova, dar a murit la 1644, fără a-și putea împlini această dorință. Căsătorit cu Teodora, fata lui Ene Postelnicul, el a avut un singur copil, pe Ileana, care se va mărita în 1655 cu cronicarul Miron Costin.

În schimb, *Moise Movilă*, cel mai tânăr dintre frații lui Petru, fiind înrudit, prin soția sa Ecaterina, cu Radu Mihnea, de trei ori voievod al Țării Românești a fost ales de boieri, în două rânduri, pe tronul Moldovei : între aprilie 1630 — noiembrie 1631 și iunie 1633 — aprilie 1634, dar, pârât la Poartă ca om al polonilor, a fost de fiecare dată înlăturat de turci. După a doua mazilire, a renunțat definitiv la domnie, și-a luat familia și averea și s-a stabilit în Polonia, între rude și prieteni, unde și-a dat și obștescul sfârșit.

În capitolul consacrat uceniciei lui Petru Movilă în oastea polonă, redactat pe o temeinică informație documentară, în bună parte inedită, se arată că, pe lângă învățătura primită în școală, el a trebuit să-și însușească, după tradițiile vremii, și meșteșugul armelor. Astfel, după ce primește cetățenia polonă în 1617, fiind orfan de tată, i se dă, cum cereau legile polone, un protector, în persoana marelui hatman Stanislas Zolkiewski, în preajma căruia se afla de mai mulți ani. Acesta era unul dintre bărbații distinși ai regatului Poloniei, renumit atât prin eroismul său de bun comandant, cât și prin caracterul și conduita sa. Prin grija hatmanului, Petru Movilă învață mânuirea armelor, dar și bunele purtări cavaleriești. După moartea eroică a lui Zolkiewski în lupta cu turcii de la Țuțora, lângă Iași, din septembrie 1620, pierdută de poloni, Petru Movilă trece sub îndrumarea hatmanului Hotkievici, noul comandant al oștilor polone, vestit în tinerețe pentru curajul său în războaie, acum, în vârstă de 80 de ani, alături de care participă la expediția antiotomană de la Hotin, din 1621, când polonii ies învingători.

Cititorul mai află că, în anul următor, după încheierea păcii între polni și turci, regele Sigismund III îl recomandă stăruitor marelui vizir pe Petru Movilă, să fie numit domn în Moldova. Dar, Petru Movilă are acum alte gânduri, spun documentele, căci, în lupta de la Hotin, în urma căreia sultanul Osman a fost detronat și omorât de ierniceri pentru înfrângerea suferită, vede cum cazacii zaporojeni ai lui Petru Sagaidacnij, din ordinul lui Hotkievici, comandantul expediției, în loc să se întoarcă acasă, pătrund în Moldova, pe care o devastează, ca să răzbune contra moldovenilor, pentru că ținuseră la Țuțura partea turcilor. Mai târziu, el va povesti pe larg cum Suceava a fost mântuită în 1622 de năvala cazacilor prin puterea Sfântului Ion cel Nou.

Analizând numeroase date din care rezultă hotărârea lui Petru Movilă de a păși pe calea vieții monahale, capitolul următor arată că, indignat în adâncul sufletului de cele văzute în timpul expediției de la Hotin, el părăsește armata polonă și chiar în anul 1622 vizitează, în calitate de închinător, vestita mănăstire Pecersca, de pe malurile Niprului, de lângă Kiev, cunoscută și moldovenilor pentru viața îmbunătățită a călugărilor ei. Totodată, el se mută de pe moșia pe care o avea în voievodatul Bielsco, din apropiere de Zelkiev, mai spre Kiev, pe domeniul *Rubejovca*, din Podolia, pe care-l cumpără în 1622. Acum, scrie și un număr de pagini memorialistice, grăitoare pentru gândurile care-l frământau. Își amintește de virtuțile strămoșilor și de oamenii pe care i-a cunoscut de-a lungul anilor în spațiul românesc, în care vede pilde de urmat, spre folosul său duhovnicesc, dornic fiind să se ridice cu vremea la nivelul împlinirilor lor.

Vizitând și în anii următori Kievul și Lavra Pecersca, cu deosebire în perioada sărbătoririi hramului «Adormirea Maicii Domnului», cum se evidențiază în lucrare, Petru Movilă rămâne de fiecare dată câteva zile în mănăstire, în mijlocul călugărilor, și discută despre starea Bisericii Ortodoxe din Polonia cu mitropolitul Iov Borețki al Kievului și cu arhimandritul Zaharia Kopistenski, egumenul Lavrei, câștigându-le respectul și dragostea prin educația și cultura sa înaltă.

Drept urmare, se spune mai departe în lucrare, mitropolitul Iov Borețki, care-i devenise îndrumător spiritual, cum-pănind bine talentul și pregătirea lui Petru, om pe cât de instruit, pe atât de credincios, însoțite de mare influență de care el se bucura între nobilii poloni și la curtea regală, caută să-i sporească înclinarea spre viața monahală.

Oprindu-se cu grijă asupra acestui moment hotărâtor al vieții lui Petru Movilă și analizându-l îndeaproape, lucrarea afirmă că, din faptele sale, din credința și nădejdea sa, rezultă că el a avut *vocație* pentru trăirea monahală, cum însuși mărturisește în testamentul din 1646: «... Eu, tot ce am avut și chiar pe mine m-am sacrificat pentru lauda și slujirea lui Dumnezeu». Vocația lui pentru monahism, precizează autorul, se manifesta prin cinstirea sfinților, păzirea cu strictețe a obiceiurilor creștinești, evocarea unor fapte minunate legate de întemeierea unor mănăstiri și biserici, atracția către persoanele bisericesti și respectul pentru creștinii cu viață îmbunătățită, cum au fost: monahul Atanasie de la mănăstirea Sucevița, fost slujitor în casa părinților săi; marele logofăt Ioan Movilă, bunicul său după tată, devenit spre bătrânețe călugărul Ioanichie; mitropolitul Teofan II al Moldovei, rudă cu Moveștii, care s-a retras din scaun și și-a sfârșit zilele ca nevoitor întru schimnicie la mănăstirea Dohiar de la Muntele Athos; marele logofăt Luca Stroici, cu averea căruia mitropolitul Anastasie Crimca a zidit mănăstirea Dragomirna și alții.

Capitolul se încheie cu concluzia potrivit căreia cercetarea Lavrei Pecersca și legăturile cu egumenul și cu mitropolitul Iov îl determină pe Petru să părăsească viața laică și să intre în călugărie. Astfel, în 1627, mergând ca de obicei la hramul Pecerscăi, Petru Movilă nu s-a mai întors la Rubejovca, ci a rămas definitiv în mănăstire.

În capitolul dedicat tunderii lui în monahism, se arată că, devenind vacant scaunul de egumen al Lavrei Pecersca, prin trecerea la cele veșnice, în 21 martie 1627, a arhimandritului

Zaharia Kopistenski, la îndemnul mitropolitului Iov, Petru Movilă și-a pus candidatura pentru ocuparea acestui scaun.

La alegerile care au avut loc în 6 septembrie 1627, în orașul Jitomir, se spune mai departe în lucrare, Consiliul Spiritual al Lavrei, găsind că Petru Movilă, om instruit și bun cunoscător al nevoilor Bisericii, este cel mai indicat să conducă obștea mănăstirii, îl desemnează egumen.

A urmat confirmarea alegerii de către regele Sigismund III al Poloniei, la 29 noiembrie 1627 și recunoașterea ei, la începutul lunii următoare, de către patriarhul Chiril Lukaris al Constantinopolului. Recunoașterea Patriarhiei Ecumenice era necesară, se precizează în lucrare, pentru că Lavra Pecersca era stavropighie patriarhală și se administra direct de Patriarhie, care avea astfel dreptul de a-și da binecuvântarea la alegerea egumenului. În luna decembrie 1627, el s-a *călugărit*, păstrându-și numele Petru și a fost hirotonit *ierodiacon* și *ieromonah*, apoi, pentru că fusese ales stareț al mănăstirii, a fost hirotesit *arhimandrit*, primind de la Patriarhia din Constantinopol și titlul de *exarh*.

Un loc aparte ocupă în acest capitol al lucrării prezentarea vieții de după călugărire a nevoitorului Petru Movilă, asupra căreia autorul insistă cu evlavie și respect, arătând pentru prima dată, cu argumente științifice, că încă de pe acum încep să se vadă duhovnicește zorile sfințeniei sale, ale înaintării lui cu ajutorul lui Dumnezeu pe calea mântuirii. Cititorului i se aduce astfel la cunoștință că până la sfârșitul vieții Petru Movilă a purtat tainic, sub hainele obișnuite, cămașa pocăinței, țesută din păr aspru, cu nasturi de metal și «un brâu de fier cu dinți ascuțiți», cum spune monahul Iosif Kalimon, panegiristul său, care lăsa pe trup răni și umflături. În miez de noapte, când se ruga, făcea metanii cu acest veșmânt al nevoințelor ascetice, iar ochii i se umpleau de lacrimile pocăinței.

În continuare, se subliniază că alegerea lui Petru Movilă ca arhimandrit-egumen al Lavrei Pecersca a avut loc într-un

moment când Ortodoxia în Polonia se găsea la grea strâmtoare. Regatul polon, din care făcea parte și Ucraina sau Rusia Mică, cu Kievul, era o țară catolică, unde Biserica Ortodoxă îngăduită cât de cât până atunci, ajunge în veacurile XVI și XVII ținta prigoanei catolicismului, care își revenise după zguduitura protestantă ce tulburase adânc și Polonia. Sub domnia regelui Sigismund II (1548—1572), Polonia și mai ales Lituania, care se unise cu regatul polon în 1569, prin hotărârea Dietei de la Dublin, fuseseră scena unei puternice ofensive a calvinismului. În 1564, catolicii chemară în ajutor pe călugării iezuiți, care, atât în Polonia, cât și în Lituania, au reușit să pună stavilă uraganului protestant. La aceasta a contribuit și faptul că noul rege Sigismund III era un zelos catolic. După potolirea crizei, propaganda catolică se îndreaptă împotriva ortodocșilor slavo-orientali, a căror Biserică slăbise și decăzuse pe timpul ofensivei protestante, căutând să-i atragă la unire cu Scaunul papal.

Aceasta era situația Bisericii Ortodoxe din Polonia când Petru Movilă, arhimandrit și stareț al Lavrei Pecersca, a început lupta cu uniții, se precizează în lucrare, alcătuind și punând în aplicare un adevărat program de întărire a credinței dreptmăritoare, pe care l-a urmat cu hotărâre neabătută tot restul vieții sale.

Referindu-se la obiectivele acestui program, lucrarea le pune în lumină pe cele mai puțin cunoscute în istoriografia noastră, dar și foarte importante, sprijininându-se pe o temeinică bază de cercetare. Se arată, mai întâi, că Petru Movilă s-a concentrat în această perioadă asupra clerului ortodox, care era redus numeric, lipsit de posibilități materiale, apăsător din punct de vedere moral și cu un grad scăzut de cultură. În slujba ridicării lui prin instrucție și educație a pus Petru Movilă nu numai toată priceperea și stăruința sa, ci și întreaga avere moștenită de la părinți. Totodată, el s-a folosit cu dibăcie și simț diplomatic de influența pe care o avea la curtea regală, prin legăturile de rudenie și relațiile de prie-

tenie cu cei mai puternici nobili poloni, precum și de numele bun al Lavrei Pecersca, de starea ei de stavropighie patriarhală, care o scotea de sub influența autorității locale și o pune sub ocrotirea Patriarhiei Ecumenice. De altfel, înțelegând rostul acestei stavropighii, Petru Movilă și-a păstrat toată viața titlul de arhimandrit al Lavrei Pecersca, chiar și atunci când a ajuns mitropolit.

În continuare, cititorul este informat că de numele lui Petru Movilă este legată reforma sistemului de învățământ superior și mediu din Ucraina și din Rusia, care, fără a copia pur și simplu școala vest-europeană, putea concura cu ea. În 1631, de pildă, el întemeiază un colegiu ortodox, care va funcționa la început în Lavra Pecersca și se va muta apoi la mănăstirea Bratsca. Această școală, cunoscută sub numele de Colegiul Kievo—Movilean, este prima instituție de învățământ superior din Europa de est și stă la temelia vestitei Academii spirituale din Kiev, care va izvorî lumină peste întreaga Ortodoxie.

Se relatează, apoi, cu detalii semnificative, că Petru Movilă a alcătuit pentru școala sa o programă nouă, în care a introdus și elemente, potrivite cu învățătura ortodoxă, preluate din programele școlilor apusene. Programa școlii, aprobată de Frăția kieviană și de Patriarhia Ecumenică, a fost confirmată în 1632 de regele polon. Școala era supusă mitropolitului din Kiev, care avea dreptul de a numi rectorul și profesorii. Studiile care se predau, de preferință în limba latină, erau: gramatica, retorica, dialectica, aritmetica, muzica, geometria, astronomia și teologia.

Această instituție de cultură și de educație ortodoxă avea local propriu și bibliotecă, iar Petru Movilă îi lasă prin testament avere și epitropie. Curând, ea va ajunge să formeze un contingent de păstori buni, capabili a împiedica propaganda uniților.

Un alt aspect al osteneților sale, se arată în lucrare, a fost organizarea și dezvoltarea activității editoriale. Petru

Movilă strânge în jurul său un mănunchi de monahi instruiți cu ajutorul cărora începe să corecteze scrierile întrebuintate în Biserică până atunci și în care se strecuraseră unele rătăcirii uniaste.

Totodată, el dă o mare amploare și un conținut umanist activității tipografiei Lavrei Pecersca din Kiev, fiind unul dintre primii care impulsionează tipărirea de cărți în limba rusă, vorbită în Ucraina aceluși timp, ridicând substanțial prestigiul și autoritatea edițiilor slavone. El a introdus în tipografia Lavrei caracterele latine și polone, creindu-i astfel condiții pentru o activitate la scară europeană.

De asemenea, el instituie serviciul predicii, nu numai în Lavră, dar și în celelalte mănăstiri și biserici din Kiev. Predică el însuși de pe amvon și își publică predicile, ca să fie citite și de cei care n-au fost prezenți.

Scriitor și publicist, Petru Movilă ne-a lăsat aproape 20 de lucrări cu caracter bisericesc-teologic, polemic, educativ, filosofic și moralizator.

Propunându-și să tipărească în rusește scrierile Sfinților Părinți, el începe cu traducerea din grecește a *Omiliilor Sfântului Ioan Hrisostom la Faptele Apostolilor* și cu *Învățăturile lui Dorothei*, pe care le dă clerului, spre a-i fi călăuză în lucrarea pastorală.

Tipărește, de asemenea, cărți liturgice și ascetice. În 1629, tipărește în Lavra din Kiev *Slujebnicul* sau *Liturghierul*, pe care-l cercetase el însuși și a cărui importanță, față de edițiile publicate până atunci, consta în acuratețea limbii și explicarea Euharistiei, oferind preoților posibilitatea de a-și da bine seama de valoarea acestei sfinte taine.

În același an, publică tot sub îngrijirea sa, *Psaltirea* și retipărește *Nomocanonul*, care se mai publicase în anii 1620 și 1624, adăugând la această ediție o prefață, în care dă sfaturi preoților de cum trebuie să procedeze în aplicarea epiti-miilor aceluia care se mărturisesc.

El corectează pentru tipar și *Octoihul*, folosindu-se de un text grecesc primit de la patriarhul Chiril Lukaris și de altul slav, aflat la mănăstirea Neamț, pe care îl trimite Miron Barnovschi. Cartea apare la Liov, în 15 decembrie 1630.

S-au mai tipărit, prin osteneala lui Petru Movilă, la Pecersca, *Triodul*, în 1627 și 1631 și *Triodul înflorat*, în 1631, iar la Kiev, în 1632, *Omiliile Sfântului Macarie Egipteanul*.

Astfel, Petru Movilă, om instruit, nobil de neam și cu dragoste de Dumnezeu, se precizează în lucrare, ajunge să fie unul din cei dintâi clerici ai Bisericii Ortodoxe din Rusia Mică. În 1631, când mitropolitul Iov Borețki trece la cele veșnice, lăsându-l executor testamentar, el devine și tutuorele mănăstirii Mihailovska din Kiev, care era reședință mitropolitană și, în baza actului testamentar, numește egumen la această mănăstire pe Filotei Kizarevici, locțiitorul său de la Pecersca.

În concluzie la acest capitol se afirmă că strădaniile neobosite depuse în lupta cu uniții, la care se adaugă iscusința arătată în recunoașterea de către statul polon a unor drepturi răpite ortodocșilor, precum și activitatea intensă de ridicare a clerului prin instrucție și educație și de luminare a poporului cu ajutorul școlii și culturii, i-au adus lui Petru Movilă un larg și binemeritat prestigiu în Biserica Ruteană.

Ca o încununare a meritelor și înfăptuirilor sale, dar și drept chezășie a unor noi biruințe în lupta cu uniții, potrivit următorului capitol al lucrării, adunarea clerului și credincioșilor îl alege pe Petru Movilă în demnitatea de arhiepiscop și mitropolit al Kievului, Galiției și a toată Ucraina.

Patriarhul ecumenic Chiril Lukaris recunoaște alegerea la începutul lunii aprilie 1633, iar regele polon Vladislav IV (1632—1648) o întărește la 12 mai, același an, în orașul Cracovia, unde se afla pentru încoronare.

Este hirotonit arhiereu la Liov, în biserica cea mare a Movileștilor, cu hramul «Adormirea Maicii Domnului», la 28 aprilie 1633, de către episcopul Ieremia Tissarovschi, exarh al Patriarhiei Ecumenice din Constantinopol, împreună cu alți doi episcopi sufragani.

A fost instalat canonic la 5 iulie 1633, în catedrala «Sfânta Sofia» din Kiev. Două discursuri panegirice, ținute, unul, din partea studenților Colegiului din mănăstirea Bratska și altul, în numele monahilor Lavrei Pecersca, lăudând binefacerile aduse de Petru Movilă pentru Biserica Ruteană, au dat expresie în modul cel mai elocvent entuziasmului cu care l-a întâmpinat poporul la urcarea sa pe scaunul mitropolitan.

Urmărind sistematic documentele, lucrarea demonstrează că, de acum înainte, munca lui Petru Movilă pentru înlăturarea piedicilor de tot felul care se iveau în calea întăririi Bisericii Ortodoxe și a luminării poporului prin școală și cultură nu mai cunoaște odihnă. El caută să asigure, mai întâi, realizarea în practică a drepturilor recunoscute ortodocșilor, rămase înscrise numai pe hârtie, apoi, se îngrijește de organizarea și pregătirea clerului, spre a-l face capabil să înfrunte atacurile tot mai amenințătoare ale uniaților, care căutau să recâștige pozițiile ce le pierduseră.

Îndată ce biserica «Sfânta Sofia» din Kiev a fost luată din mâinile uniaților și înapoiată ortodocșilor, cea dintâi grijă a lui Petru Movilă a fost să o refacă din nou, căci o preluase în stare de ruină. Toate cheltuielile le-a suportat singur, dându-și cei din urmă bani ai săi. De asemenea, el a reparat mănăstirile Lavra Pecersca și Vădubinski, precum și bisericile Spas din Berestova și Deseatinaia.

Spre a întări disciplina clerului, mitropolitul Petru Movilă a instituit vicari, unul pentru Ucraina și altul pentru Bielorusia—Lituania, și mai mulți protopopi, pe care-i convoca în sobor, în fiecare an, luând împreună cu ei hotărâri cu privire la bunul mers al treburilor bisericești. El a organizat și un «consistoriu», din monahi învățați și preoți cu experiență pastorală, pentru a judeca, atunci când era cazul, abaterile unor clerici.

În lupta cu uniții, pentru apărarea dreptei credințe, Petru Movilă s-a folosit și de activitatea *frățiilor*, adică asociațiilor de preoți și mireni, al căror număr îl înmulțește. Chiar în

1633 el dă gramate mitropolitane prin care pune frățiile Cutenskaia și Buivici, numită a Borkalabului, sub autoritatea sa. În același an, fundează o nouă frăție în orașul Pinsk, cu un spital și o școală, în care se învăța, pe lângă celelalte științe, limbile latină, greacă, rusă și polonă. La 24 mai 1634, readuce sub autoritatea Mitropoliei din Kiev, Frăția Belska din Vladimir, iar la 4 noiembrie, același an, Frăția din Moghilev, care, din cauza persecuției uniștilor, nu putuse să-și deschidă până atunci nici școală și nici spital. În 1636, Petru Movilă pune sub ascultarea sa și Frăția Crementea, precum și mănăstirea de maici Florinovska.

În dorința de a asigura o pregătire corespunzătoare clerului, Petru Movilă luptă ca școala întemeiată de el la mănăstirea Bratska să progreseze pe toate căile. Deși regele Vladislav IV, cu ocazia încoronării sale, dăduse un privilegiu ce îngăduia ortodocșilor să aibă școlile lor de cultură clericală, uniții, care aveau influență în sânul guvernului, au căutat să mărginească acest drept, reducând învățământul în aceste școli la nivelul unui învățământ secundar, iar nu academic, cum dorea Petru Movilă. Văzând că toate încercările sale de a ridica Colegiul Kievo-Movilean la rangul de Academie teologică rămân zadarnice, datorită opoziției uniștilor, care nu vedeau cu ochi buni crearea unui institut de învățământ superior al ortodocșilor, Petru Movilă, cu priceperea și stăruința ce-l caracterizau, a făcut ca școala să devină în fapt o adevărată Academie, în care se predau științele cele mai înalte, lipsindu-i numai recunoașterea formală din partea statului. Pentru întreținerea elevilor, Petru Movilă dăruiește școlii, pe lângă două moșii ale Lavrei Pecersca, și moșia sa proprie, din regiunea Kievului, pe care o cumpărase cu patru mii de galbeni polonezi. El a mai construit și o capelă în curtea școlii, unde să se deprindă elevii în cele bisericești.

Tot lui Petru Movilă i se datorește și înființarea, în 1639, a școlii din Vineț, numită mai târziu Goiska, după numele localității unde era așezată. Sub îndrumarea lui Petru Movilă

și cu veniturile a două moșii donate de o nobilă castelană din Smolensk, anume Raisa Solomorețka, această școală ajunge repede să aibă frumoase rezultate, apreciate și de uniți.

Lipsa aproape totală a cărților de cult, precum și faptul că, în absența unui control riguros, unele cărți apăreau cu erori, l-a determinat pe Petru Movilă să inițieze o vastă acțiune de tipărire a cărților necesare clerului Bisericii din Rusia Mică, luând chiar el parte la cercetarea și traducerea lor. În acest scop, el a înmulțit tipografiile, al căror număr ajunge la zece, din care numai la Kiev erau trei.

Dintre cărțile bisericești ieșite din tipografiile sale și la editarea cărora a participat direct și Petru Movilă, în lucrare sunt menționate: *Evanghelia Învățătoare* sau *Cazania* patriarhului ecumenic Calist, tradusă din nou din grecește și din slavonă în limba rusă, la 25 august 1637; *Lithos*, carte de polemică ortodoxă, în limba polonă, contra *Perspectivei* catolice a lui Casian Sacovici, întocmită, după unii, de Petru Movilă, sub pseudonimul Eusebie Pimen și tipărită în Lavra Pecersca, la 1644; *Euhologiu*, adică *Molitfelnic* sau *Trebnicul (Necesariul)*, având 1529 pagini, cu 126 Sfinte Taine, Ierurgii și alte slujbe, tipărit la 16 decembrie 1646 și prețuit, mai ales, pentru tipicul și învățăturile lui.

Cartea care îi aduce faima în toată creștinătatea este, însă, *Mărturisirea de credință*, se precizează în lucrare, întocmită de Petru Movilă pe temeiul Sfintei Scripturi, al canoanelor și scrierilor Sfinților Părinți, cu scopul de a da ortodocșilor ruteni o călăuză de învățătură și de morală creștină, o carte de doctrină, care să-i ferească de catehismele altor confesiuni.

Explicând pe larg și cu bogate trimiteri bibliografice împrejurările care l-au determinat pe Petru Movilă să tipărească această carte, lucrarea arată că apariția, în 1629, la Geneva, în limba latină, și în 1633, în limba greacă, a unui catehism

calvinizat, atribuit de propaganda protestantă lui Chiril Lukaris, pentru a acredita ideea că însuși patriarhul ecumenic a trecut de partea lor, a provocat derută în sânul Bisericii Ortodoxe. Atacurile catolicilor, care-l acuzau pe Chiril Lukaris, ce se opusese încercărilor de unire cu Roma, că a părăsit dreapta credință și s-a alăturat protestanților, au agitat și mai mult spiritele la Constantinopol, determinând scoaterea lui din scaun. Pârât la sultan ca periculos pentru liniștea Imperiului otoman, el este trimis în exil, unde își sfârșește viața în chip tragic. Succesorul său pe tronul patriarhal, Chiril Contari, fost episcop de Tesalia, convoacă în 1638 un sinod la Constantinopol, care condamnă catehismul calvinizat și pe Chiril Lukaris, autorul lui.

Condamnarea lui Chiril Lukaris drept calvinist a provocat nemulțumire în rândul multor ortodocși, ce înțelegeau că el căzuse victimă manoperei protestante, ducând în anul următor la înlăturarea lui Chiril Contari, care sfârșește și el în mod tragic. Scaunul patriarhal este ocupat în 1639 de Partenie I, numit și cel Bătrân, fostul mitropolit al Adrianopolului, care se silește să liniștească spiritele.

Petru Movilă, care cunoștea nevinovăția lui Chiril Lukaris, văzând că Sinodul de la Constantinopol, din 1638, a condamnat catehismul calvinizat, dar n-a formulat, în replică, o confesiune care să servească drept normă Bisericii Ortodoxe, a luat inițiativa de a pune la îndemâna ortodocșilor ruteni un îndreptar clar de credință, care să-i apere de atacurile tot mai vehemente ale uniților. El a scris, astfel, o lucrare de inestimabilă valoare teologică, care a devenit o carte simbolică pentru întreaga Biserică Ortodoxă, ea fiind una din cele câteva Mărturisiri care au precizat învățătura ortodoxă în comparație cu celelalte mari confesiuni creștine.

Mărturisirea de credință a lui Petru Movilă este o expunere pe scurt a dogmelor Bisericii Ortodoxe, un îndreptar catehetic cu 261 de întrebări și răspunsuri. Luând ca normă

cele trei mari virtuți teologice — credința, speranța, dragostea — ele împart cartea în trei părți: Partea I, alcătuită din 126 întrebări și răspunsuri, a II-a, din 63 și a III-a, din 72.

Cartea a fost scrisă inițial în limba ruteană și a fost intitulată *Catehism*. Sub acest nume ea a fost discutată de Sinodul de la Kiev, convocat de Petru Movilă, în biserica «Sfânta Sofia», la 8 septembrie 1640. Cercetând cuprinsul cărții, sinodalii, care au ținut în total zece ședințe, până la 18 septembrie 1640, nu au fost cu toți de acord în două puncte de credință și anume: locul sufletului după moarte și în ce moment și la ce cuvinte pronunțate de clericul liturghisitor se preface pâinea și vinul în trupul și sângele Domnului Iisus Hristos. Pentru precizarea acestor două puncte de învățătură, precum și pentru aprobarea întregii cărți, Sinodul kievean a hotărât să se adreseze Patriarhiei din Constantinopol.

În timp ce Petru Movilă făcea preparative pentru a trimite la Patriarhia Ecumenică pe reprezentanții săi, cu *Catehismul*, patriarhul Partenie I convoacă un nou sinod la Constantinopol, în 1641, care condamnă încă o dată cele 18 capitole calvinizate ale Confesiunii de la Geneva, anatimizând pe autorul lor și pe cei ce vor crede în ele, fără a se mai pomeni însă numele lui Chiril Lukaris. Primind Enciclica Patriarhală, conținând hotărârile celor două sinoade ținute la Constantinopol, în 1638 și 1641, de condamnare a Confesiunii calvinești pseudolukariene, ca să o semneze în numele Bisericii din Rusia Mică, Petru Movilă părăsește ideea de a mai trimite Catehismul său la Patriarhia Ecumenică, gândindu-se la neajunsurile ce s-ar putea ivi.

De aceea, se adresează lui Vasile Lupu, voievodul Moldovei, cunoscut în tot Orientul ca sprijinitor și apărător al Ortodoxiei, rugându-l să intervină el la Patriarhia din Constantinopol, ca să trimită o delegație de teologi la Iași, care, împreună cu teologii ruteni, să clarifice problemele dogmatice discutate la Sinodul de la Kiev, din septembrie 1640.

Consultându-se cu Varlaam, mitropolitul Moldovei, cu episcopii și cu boierii țării și având acordul Patriarhiei Ecumenice, Vasile Lupu convoacă un sinod la Iași, care să discute și să aprobe Confesiunea ortodoxă a lui Petru Movilă. Toate cheltuielile prilejuite de ținerea acestui sinod, Vasile Lupu le-a luat asupra sa.

La Sinodul de la Iași, desfășurat între 15 septembrie — 27 octombrie 1642, timp în care s-au ținut 20 de ședințe, Petru Movilă a trimis o delegație alcătuită din Isaia Trofimovici Kozlovski, profesor de filosofie și egumen al mănăstirii Sfântul Nicolae din Kiev, Iosif Kononovici Gorbațki, rectorul Colegiului Kievo-Movilean și egumen al mănăstirii Bogoiavlinska (Teofania) din Kiev, mai târziu episcop de Mstislav și Ignatie Oxenovici Starușici, predicatorul catedralei Sfânta Sofia din Kiev. Ei au adus cu sine cartea manuscrisă, în limba latină, a mitropolitului Petru Movilă, intitulată *Expositio fidei* și s-au arătat cumpăniți la minte și hotărâți în discuțiile ivite cu prilejul cercetării ei.

Patriarhia Ecumenică a fost reprezentată de Porfirie, fostul mitropolit al Niceii și de învățatul ieromonah Meletie Sirigul, cel mai însemnat teolog grec al timpului.

Din partea Moldovei au participat: mitropolitul Varlaam, episcopii Evloghie al Romanului, Anastasie al Rădăuților și Gheorghe al Hușilor, precum și ieromonahul Sofronie, rectorul Colegiului Vasilian și egumen al mănăstirii Trei Ierarhi din Iași.

La ședința de deschidere, la care a participat și voievodul Vasile Lupu, împreună cu Sfatul Țării, s-au discutat și soluționat problemele prezentate de cele două delegații. Reprezentanții Patriarhiei Ecumenice, care veniseră cu Gramata Patriarhală de anatemizare a Confesiunii calvine atribuită lui Chiril Lukaris, au cerut sinodului să condamne încă o dată lucrarea și pe autorul ei. Delegații kievieni s-au opus, pe mo-

Fig. 1. Suceava medievală. Gravură din sec. XVII (Cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei Române – București).

Fig. 2. Petru Rareș Voievod (1527–38 și 1541–46) cu fiul său Ilie, (frescă în biserica mănăstirii Moldovița).

Fig. 3. Biserica mănăstirii Probota (Necropolă domnească).

Fig. 4. Mănăstirea Probota. Vedere generală (după Gh. Balș, *Bisericile moldovenești...*, București, 1928, p. 189).

Fig. 5. Biserica parohială din Zăhărești-Suceava, ctitoria și necropola boierilor Hâra, străbunii după mamă ai Sfântului Mitropolit Petru Movilă.

Fig. 6. Cneaghina *MARIA MOVILĂ*, născută *RAREȘ* – bunica după tată a Sfântului Mitropolit Petru Movilă.

Fig. 7. Monahul IOANICHIE, fostul mare logofăt IOAN MOVILĂ al Moldovei, bunicul după tată al Sfântului Mitropolit Petru Movilă.

Fig. 8. Mitropolitul Teofan II al Moldovei (1564–1572; 1578–1581 și 1582–1587). După anul 1587 s-a schivnicit la mănăstirea Dohiar din Athos. Lespedea de marmoră de la mormântul său a fost așezată la inițiativa Movileștilor.

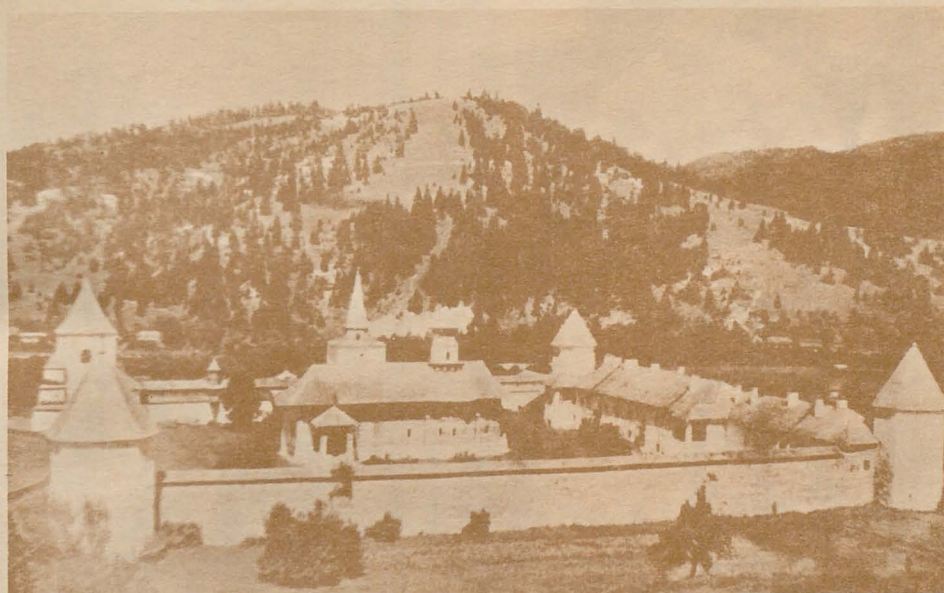

Fig. 9. *Mănăstirea Sucevița*, principala ctitorie a Movileștilor.

Fig. 10. *Tabloul votiv principal din biserica mănăstirii Sucevița.*

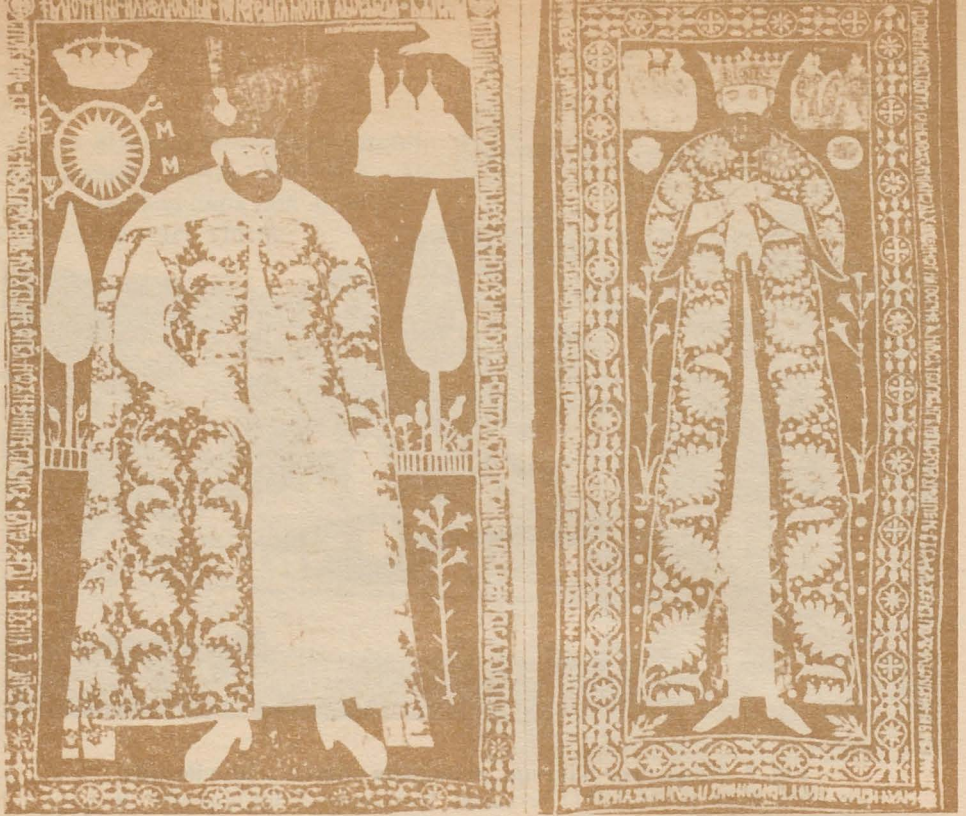

Fig. 11. Voievozii Ieremia și Simion Movilă, după acoperemintele de mormânt de la mănăstirea Sucevița (publicate de Jucovschi A., în *Petro Moghilă i pitsinie egnocni Terkov*, Paris, 1969, p. 51).

Fig. 12. Mitropolitul GHEORGHE MOVILĂ (tablou votiv în biserica mănăstirii Sucevița).

Fig. 13. *Petru Schiopu Voievod*, domnitor al Moldovei (1578–79 și 1582–91), frescă în biserica mănăstirii Galata-Iași.

Fig. 14. *Teodor Movilă și Miron Costin* – înrudit cu Movileștii prin căsătorie – ctitorii bisericii mănăstirii Todireni, din Burdujeni – Suceava (după Pr. S. Fl. Marian, *Portretul lui Miron Costin*).

Fig. 15. Marele nostru voievod Mihai Viteazul (1593–1601). Gravură de Sadeler.

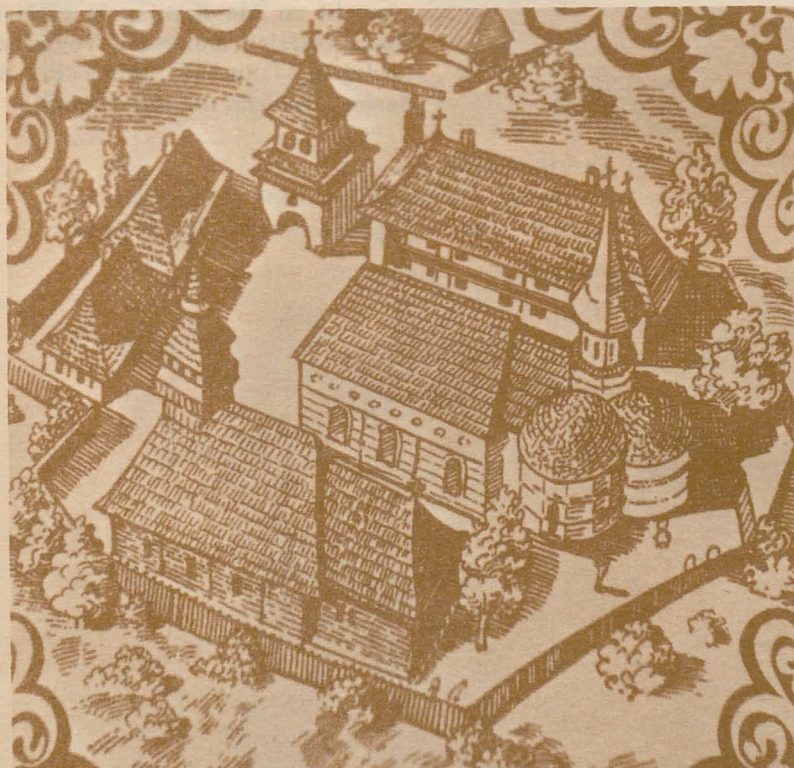

Fig. 16. Catedrala "Sfânta Treime" și reședința mitropolitană din Alba Iulia (reconstituire), ctitorită de marele voievod Mihai Viteazul înainte de anul 1597 (forzaț pe copertă, II, *Noul Testament*, tipărit la 1648 de către Simion Ștefan, mitropolitul Transilvaniei, reeditat după 340 de ani..., Alba Iulia, 1988).

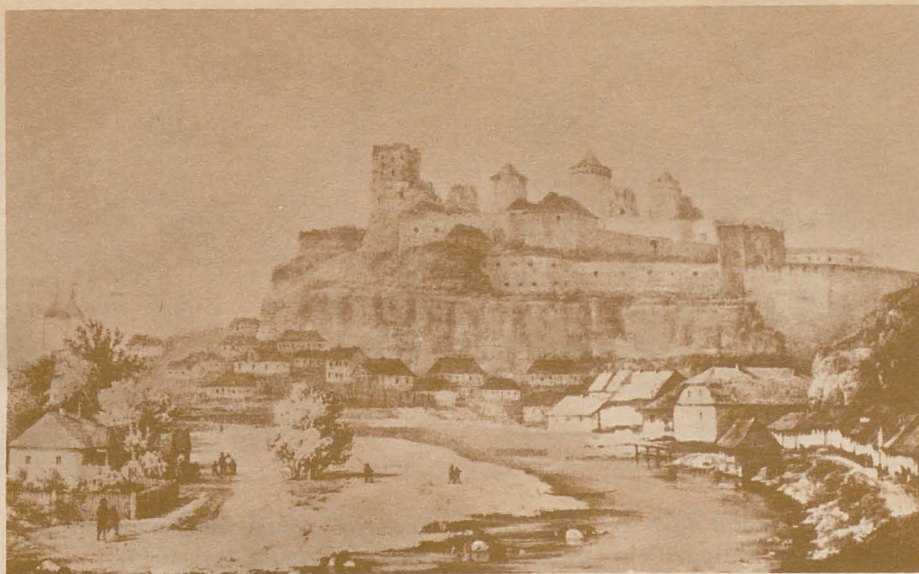

Fig. 17. Cetatea Camenița (după "Albumul Vidakov Gubernâe...", desene de Napoleon Orda, Varșovia, 1875, fig. 52). Aici au fost Movileștii refugiați în 1600–1601 cu știrea și aprobarea regelui Poloniei.

Fig. 18. Mănăstirea de călugărițe din Pătrăuți-Suceava, în care s-a călugărit, cu numele de Protassia și unde a fost înmormântată, în anul 1600, bunica după mamă a Sfântului Mitropolit Petru Movilă.

СТІІ МЧЕНКЪ ХРСТО

ІОА НОВЫ ІЖЕ ВСОІАВБ-

Fig. 19. Sfântul Ioan cel Nou "de la Suceava" (după xilografura ierom. Ilie de la Kiev și tipărită în *Cazania mitropolitului Varlaam*, Iași, 1643).

Fig. 20. *Pelerini la Suceava, în partea de nord a bisericii catedrale "Sfântul Gheorghe" din Suceava* (după Dr. I. Nistor, *Istoria Bisericii din Bucovina...*, București, 1916, fig. 16, pag. 22).

Fig. 21. *Racla cu cinstitele moaște ale Sfântului Ioan cel Nou "de la Suceava" (după Teodora Voinescu, Cea mai veche operă de argintărie din Moldova, în "Studii și cercetări de Istoria Artei", tom. XI, 2, București, fig. 1, pag. 266).*

Fig. 22. *Mitropolitul Anastasie Crimca (autoportret în Liturghierul transcris în anul 1616).*

Fig. 23. *Mănăstirea
Dragomirna – Suceava*
(După Ion Miclea și Radu
Florescu, București,
1976).

Fig. 24. *Un aspect al Târgoviștei medievale* (Stampă la Cabinetul iconografic
al Bibliotecii Academiei Române – București).

Fig. 25. *Biserica domnească din Târgoviște* (după Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, XXIII, 63–66, 1931, fig. 164).

Fig. 26. *Biserica mănăstirii Dealu-Târgoviște*. În acest sfânt lăcaș, tânărul Petru Movilă, în ianuarie 1608, a participat la pogribania fratelui său, Mihăiiaș Movilă, ex-voievod al Moldovei.

Fig. 27. *Radu Șerban Voievod, domnitor al Țării Românești (înainte de 3 august 1602-decembrie 1610), detaliu din tabloul votiv din biserica mare a sfintei mănăstiri Hurezi.*

Fig. 28. *Voievod de Kiev, staroste de Bar și de Camenița-Polsc, Hatmanul Poloniei Stanislaw Zolkiewski, mare ocrotitor și tutore al tânărului Petru Movilă, începând din anul 1608, apoi în armată, din 1617 înainte. În 1608 a găzduit pe cneaghina Margareta Melania împreună cu fiii la Didyliu (Dziedzilow). A condus armatele polone și moldovene în lupta ce s-a dat cu turcii și tătarii, la Tuțora-Iași în 1620. În iureșul militar de la sfârșitul luptelor, s-a desprins involuntar de mulțimea oștenilor săi; a fost urmărit de un grup de tătari călări, care l-au învâluit și în cele din urmă, fulgerător, i-au retezat gâtul. A fost mare descurajare în armata creștină (după "Zrodzinněj zagrody" de K. Wl. Wejciecki. WARSZAWA, 1881, p. 117).*

Fig. 29. *Cancelarul și hatmanul Poloniei Jan Zamoiski* (gravură de Dj. Franța, s. XVII, după *Istoria Polșii*, tom. I, Moscova, 1956, p. 242).

Fig. 30. *Lvov (Lemberg)*. Veche vedere generală (după o stampă de la Cabinetul special iconografic al Bibliotecii Academiei Române–București).

Fig. 31. *Biserica și clopotnița Frăției din Lvov, vedere din partea de vest* (după "Jubileinoe izdanie neago ertovania Lvavskogo stavropighieskogo Brastva", tom. I, Lvov, 1886, tăblița VIII).

Fig. 32. *Crăcovia medievală, fostă capitală a Poloniei*. Din această cetate a culturii, Sfântul Mitropolit Petru Movilă achiziționa cărți și manuscrise în limba latină, pe care, la Kiev, le trecea nominal în *Condica* voievodală, moștenită de la tatăl său, transformată în *Jurnal*. Manuscrisul se află astăzi la Biblioteca Națională a Ucrainei din Kiev (după o imagine ce se păstrează astăzi la Cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei Române – București).

Fig. 33. *Varșovia medievală* (gravură din sec. XVI, după *Istoria Polșii*, tom. I, Moscova, 1956, p. 224).

Fig. 34. *Capitala Moldovei, Iași*. Gravură veche (Cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei Române – București).

Fig. 35. *Lupta dintre poloni și moldoveni cu turcii și tătarii, de la Țuțora–Iași, din 1620* (după Boros Tamás, *Varsarhelytol a Fényes Portáig*).

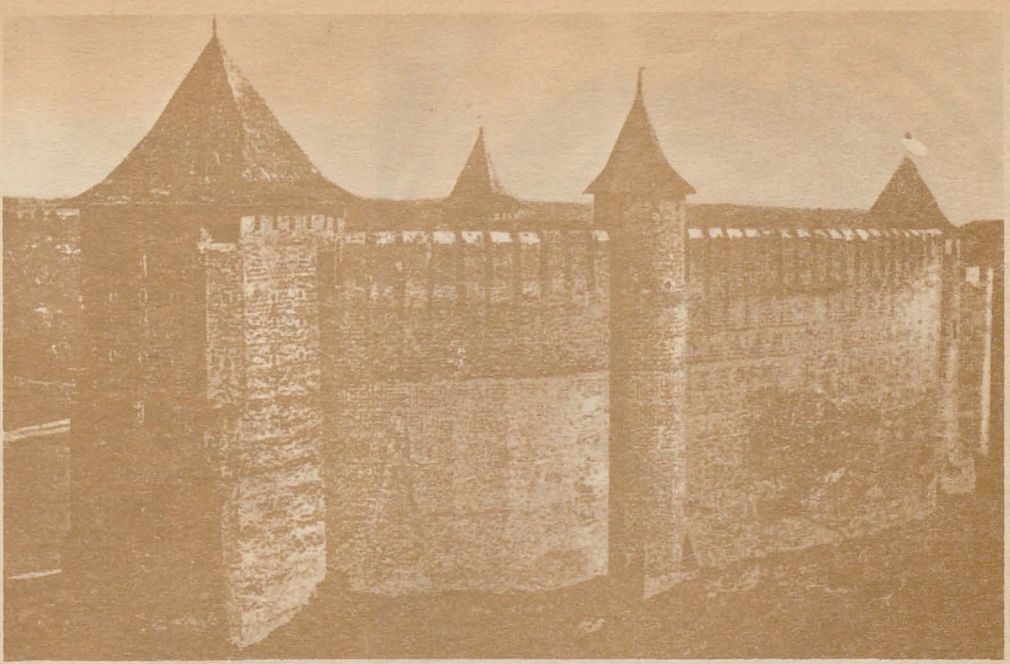

Fig. 36. *Vestita Cetate a Hotinului* (vederę generală).

Fig. 37. *Hatmanul polonez Jan Karol Chodkiewicz*, tutorele oșteanului Petru Movilă în 1620–1621, care la vârsta de 80 de ani a decedat la sfârșitul luptelor de la Hotin, din cauza unei molime (după "Zrodzinnej zagrody" de K. Wl. Wojcicki, Warszawa, 1881, p. 123).

Fig. 38. Sultanul Osman al II-lea (1618-1622), biruit în lupta de la Hotin, din 1621, de poloni și moldoveni. Ucis pe urmă de ieniceri (gravură de Lucas Kilian - 1622, Cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei Române - București).

Fig. 39. Sfântul patriarh al Ierusalimului, Teofan, în anul 1620, în drum spre Moscova pravoslavnică, având și binecuvântarea Patriarhiei Ecumenice pentru ortodocșii de sub stăpânirea de atunci a Poloniei, care aveau un singur episcop, pe Ieremia Tisarovski, la Lvov, a pășit la alegerea și hirotonia a încă trei ierarhi ortodocși. Acum succesiunea apostolică era canonică și la Kiev, Galiția și în toată Ucraina. Aceștia, în frunte cu Ieremia Tisarovski, au hirotonit arhieru, în 1633, pe arhim. stareț al Pecerscăi Petru Movilă. (Chipul patriarhului Teofan este după *Ilustrovana Istoria Ucraini*, de Mihail Grușevschii, Kuv - Lâviv, 1912, pag. 268).

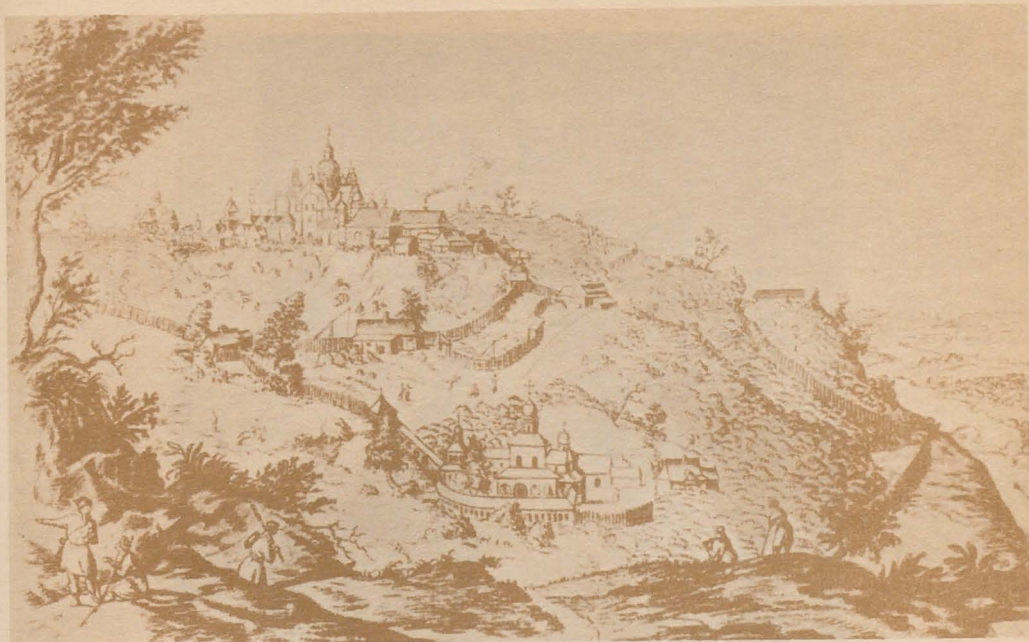

Fig. 40. *Lavra Pecersca din Kiev*, desen de A. Vesterfeld din anul 1651 (tipărită în *Istoria Kieva*, tom. I, Kiev, 1936, p. 131).

Fig. 41. *Arhimandritul Zaharia Copăstenschi*, starețul *Lavrei Pecersca* până în anul 1627, povățuitor duhovnicesc al tânărului Petru Movilă, doritor a îmbrățișa viața monahală (după *Tipografia Kievo-Pecerscoi Lavri*, Kiev, 1916, p. 146–147).

Fig. 42. Fața Sfântului mitropolit Petru Movilă, pe când era stareț al Pecerseăi Lavra din Kiev, într-o miniatură din *Arhieraticonul* manuscris din anul 1632, executată în chip de omagiu, în icoana care îl reprezintă pe Sfântul Ioan Gură de Aur. Manuscrisul se păstrează astăzi în fondul "Catedrala Sfânta Sofia", la Biblioteca Națională a Ucrainei "I.V. Vernadsci" – Kiev, unde am avut fericitul prilej să-l cercetez, în decembrie 1996.

Fig. 43. Icoana "Înțelepciunea lui Dumnezeu care siesi și-a zidit casă", xilogravată în lemn de tei, la solicitarea arhim. Petru Movilă, stareț al Lavrei Pecersca, între anii 1627–1633. Sus, în dreapta, se vede încă o ligatură a inițialelor Petru Movilă și jos, în stânga, în slavă, inițiala L (Lavrei), iar în dreapta, jos, o parte din P (Pecerscăi). Cu vremea, xilogravura a ajuns la mănăstirea Sucevița. În anul 1906, cu prilejul mării expoziții de la București, închinată regelui Carol I, s-a trimis și o stampă după această xilogravură, care a intrat apoi în fondurile Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei Române. Xilogravura de la Sucevița a ajuns la mănăstirea "Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava". Între anii 1962–1966, am indentificat-o și am înregistrat-o ca obiect de patrimoniu.

Fig. 44. Arhimandritul Petru Movilă. (Gravură alegorică în panegericul "Evharisterion", Kiev, 1632).

Fig. 45. Regele Poloniei Sigismund al III-lea Vasa (1537–1632). Gravură de Giacomo Lauro – 1609 (Cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei Române).

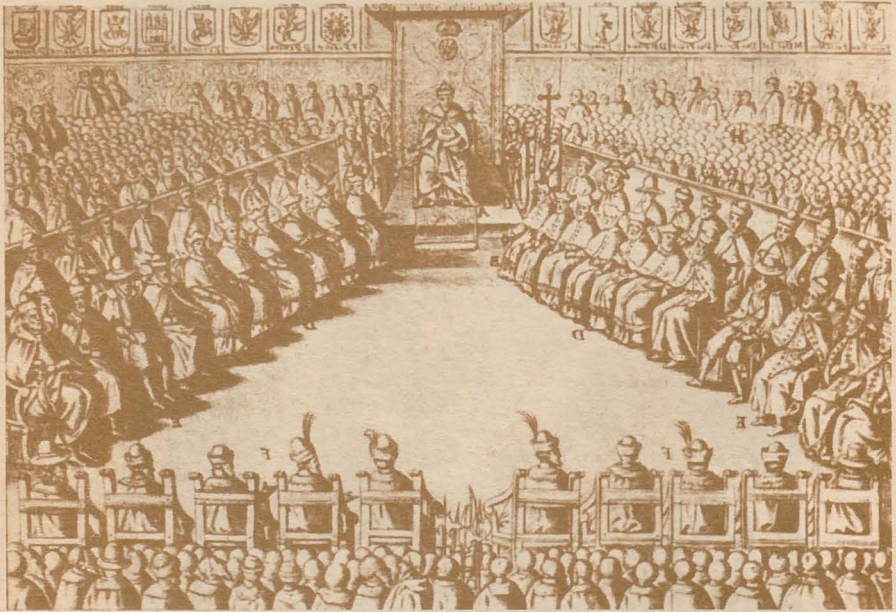

Fig. 46. Ședință a Seimului Regatului Poloniei ținută la Varșovia. La asemenea ședințe a participat și Sfântul Mitropolit Petru Movilă. Gravură de Lauri, din anul 1622 (în *Istoria Polșii*, tom I, Moscova, 1956).

Fig. 47. Vladislav al V-lea (1632-1648), Regele Poloniei (după Călători străini despre Țările Române, vol. I, București, 1973, fig. 25).

Fig. 48. Patriarhul Ecumenic Chiril Lucaris (după N. Cartoian, Istoria literaturii române vechi, II, Buc., 1942).

Fig. 49. *Miron Barnovschi Movilă*, Voievod al Moldovei (1626-1633), frescă în biserica "Barnovschi" din Iași.

Fig. 50. *Lavra Pecersca din Kiev* (după *Kievo-Pecerskii Derjavnii Istorico-Culturalnii Zapovedjnih Fotoalбом*, Kiev, 1982, pagina de gardă).

Fig. 51. Mitropolitul Varlaam Moțoc, (frescă în biserica "Sf. Trei Ierarhi" – Iași).

Fig. 52. Un portret al Sfântului Mitropolit Petru Movilă de la începutul arhipăstoririi. Este o copie fidelă a tabloului care în secolul trecut se găsea în sala de festivități a Academiei duhovnicești din Kiev. (După Arhim. Ghenadie Enăccanu, *Meșterul Manole și Petru Movilă...*, extras din Jurnalul "Biserica Ortodoxă Română" București, 1882, pag. 83).

Fig. 53. *Matei Basarab Voievod (1632–1654), domnitor al Țării Românești. Stampă contemporană (după N. Iorga, *Domnii români*, Sibiu, 1930, planșa 88).*

Fig. 54. Vasile Lupu Voievod (1634–1653), domnitor al Moldovei. Stampă contemporană (după N. Iorga, *Domnii români*, Sibiu, 1930, planșa 99).

Fig. 55. *Tipografia mănăstirii Pecersca-Kiev* (după *Istoriia Kieva*, tom. I, Kiev, 1963, p. 211).

Fig. 56. *Câmpulung Muscel – Vedere generală*. Aici a funcționat prima tipografie trimisă de Sfântul mitropolit Petru Movilă în Țara Românească.

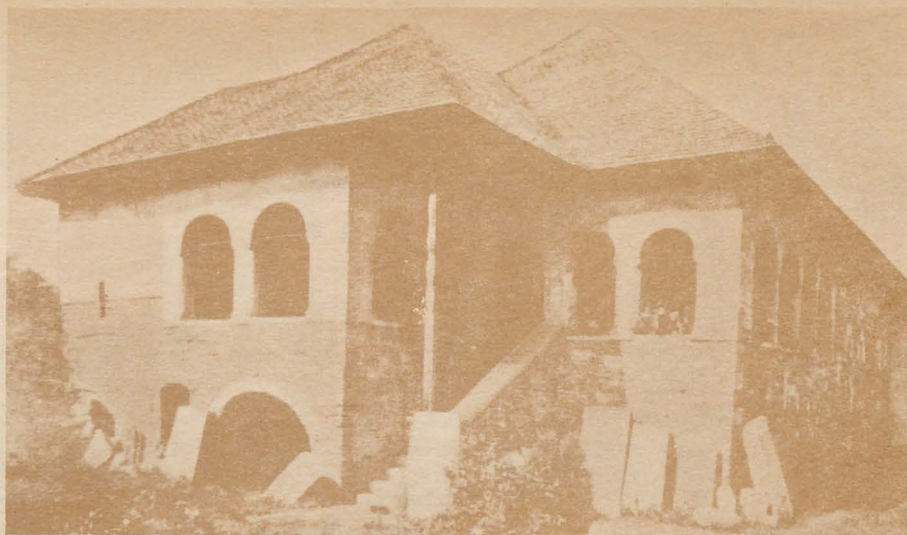

Fig. 57. Corpul de chilii de la mănăstirea "Adormirea Maicii Domnului" din Câmpulung – Muscel, unde a funcționat prima tipografie trimisă în Țara Românească, în anul 1635, de Sfântul mitropolit Petru Movilă de la Kiev.

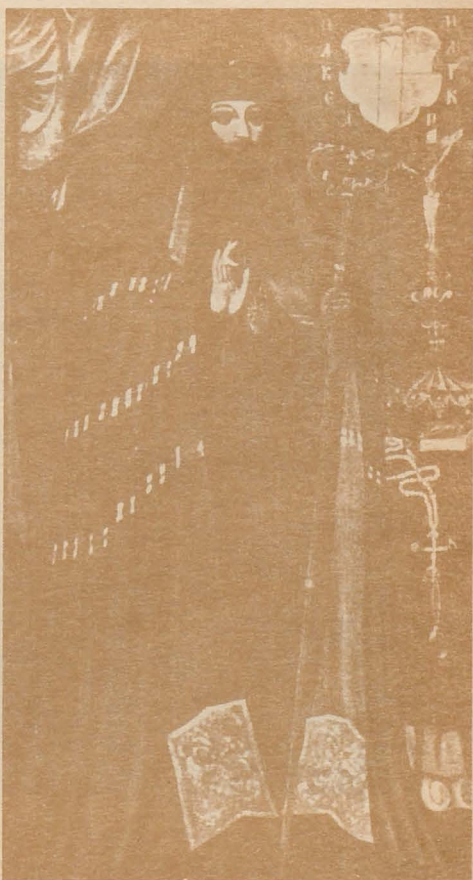

Fig. 58. "Petru Movilă, fiu de voievod din țara Moldovei. Arhimandrit al Kievului. Trecut la cele veșnice în 1646". Portret de epocă. Expus spre zilele noastre într-un Muzeu din Kiev (după Jikovschii A; *Petro Moghilă i pitsnie egnocți, tercov*, Paris, 1969, p. 120).

Fig. 59. Mănăstirea "Trei Ierarhi" – Iași, (după litografia lui Rey-1845, de la cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei Române – București).

Fig. 60. Tablou votiv din biserica mănăstirii "Trei Ierarhi" din Iași.

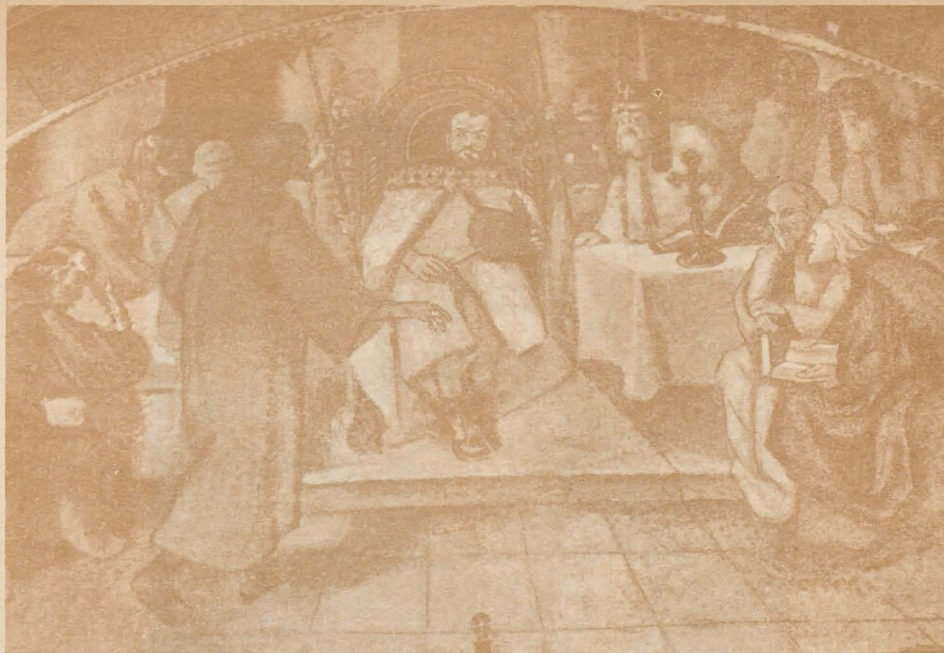

Fig. 61. Sinodul de la Iași, 15 septembrie – 27 octombrie 1 1642 (frescă în Palatul Patriarhal din București).

Fig. 62. *Scrisoarea de mulțumire a sinoadelor de la Iași – 1642, către Vasile Lupu Voievod (detaliu din foaia volantă tipărită în limba greacă la tipografia de la "Trei Ierarhi" – Iași, 20 decembrie 1642).*

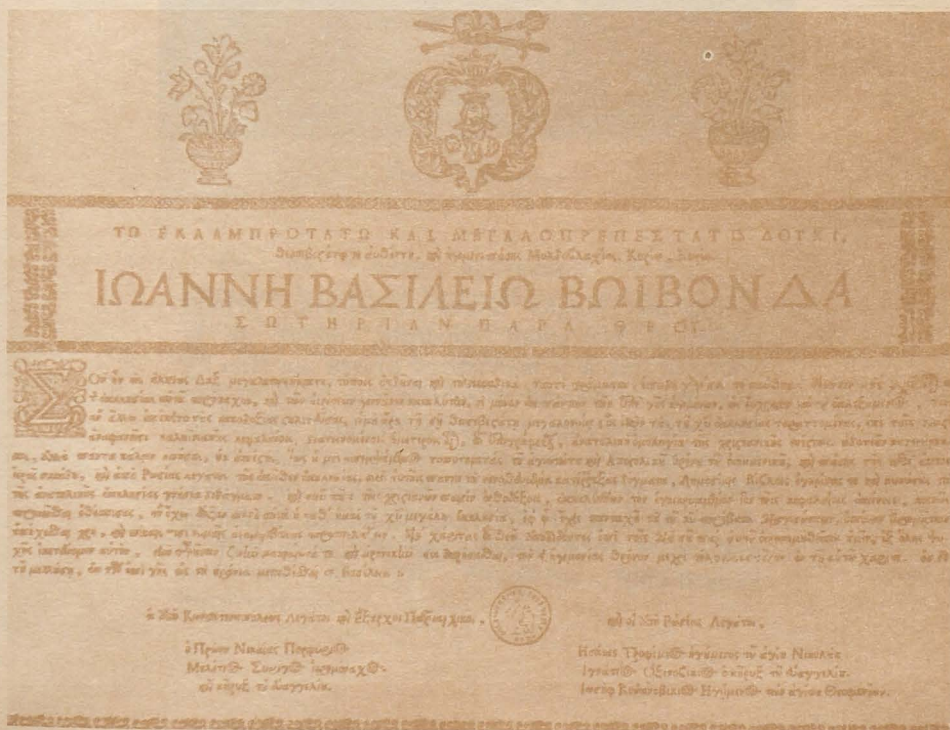

Fig. 63. *Ignatie Oxenovici-Starușici*, primul rector al Colegiului movelean, mutat de la Pacersea Lavră la mănăstirea Brațea din Kiev. A participat la Sinodul de la Iași, din 1642, făcând parte din delegația trimisă de Sfântul Mitropolit Petru Movilă și menționat la această dată "predicator" la Kiev (după *Kievskaia Duhovnaia Academia*, dosar 1, Portrete, Biblioteca Națională a Ucrainei, "V.I. Vernadschi" = Kiev = BNU – Vernadschi).

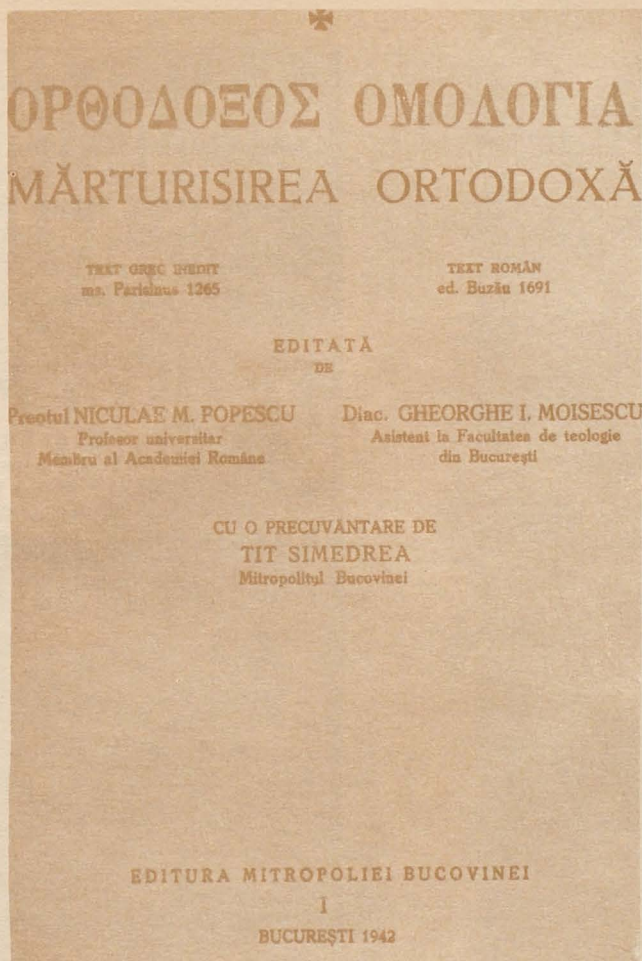

Fig. 64. *Coperta Mărturisirii Ortodoxe a Sfântului Mitropolit Petru Movilă scrisă în limba latină, tradusă în limba greacă la Sinodul de la Iași, din 1642, trimisă la Patriarhia Ecumenică din Constantinopol, unde a fost aprobată în martie 1643. Ediția în limba greacă s-a tipărit la București în anul 1942, după ms. Parisinus 1265 (având în continuare și prima traducere românească de la Buzău din 1691), de pr. prof. Niculae M. Popescu și diac. prof. Gheorghe I. Moisescu, cu o Precuvântare de Tit Simedrea, Mitropolitul Bucovinei.*

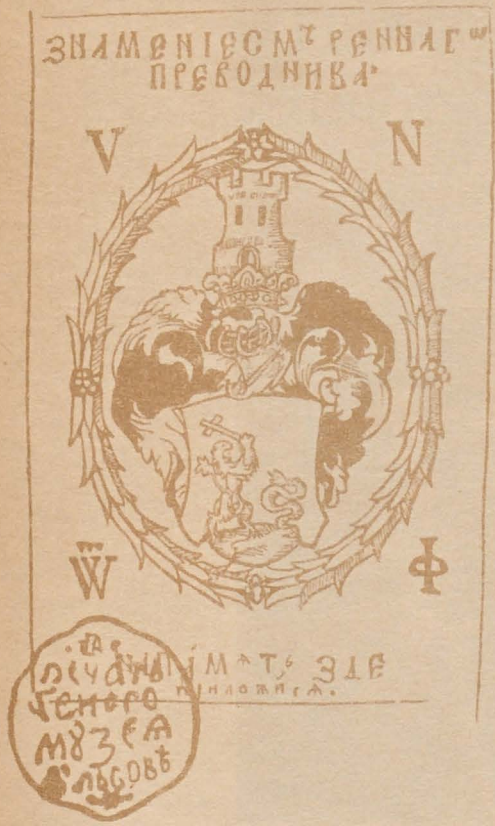

Fig. 65. Stema logofătului Orest Năsturel, după Urmarea lui Hristos, Dealu, 1647).

SANCTI PETRI
METROPOLITÆ
KIOVIENSIS
THAUMATURGI ROSSIÆ.
ILLVSTRISSIMVS DOMINVS
ET REVERENDISSIMVS PATER D.
PETRVS MOHILA
ARCHIEPISCOPVS
METROPOLITANVS KIOVIENSIS,
HALIC: & vniuersæ ROSSIÆ,
S. SEDI APOSTOLICÆ CONSTANTIN:
EXARCHA,
ARCHIMANDRITA PISCARIENSIS, &
PATRONI SVI,
ICONISMVS
SIDI DEI IN DIE PATRONALIS ORITVS
SVA VERO NATALITIA
P R Æ S E N T A T V S
Ab Humil F. THEODORIO WASII
BAISWIKI, Ord: S. BASILII.

KIOVIAE TYPIS PISCARIENSIBVS.
Anno D. 1645. Mensis Decemb: Die 21.

Fig. 66. Coperta panegiricului închinat Sfântului Mitropolit Petru Movilă, de Teodosie Baievski, în 21 decembrie 1645, și tipărit în același an la Kiev.

Fig. 67. Sfântul Ierarh Petru (1308–1325), a fost mai întâi mitropolit al Kievului, pe urmă a devenit mitropolit al Moscovei și a toată Rusia. Este sărbătorit în fiecare an de Biserica Rusă, de Biserica Ucraineană, pe stil vechi, la 21 decembrie, făcător de minuni (după Conrad Onarch, *Ikonen*, Berlin, 1961, p. 52).

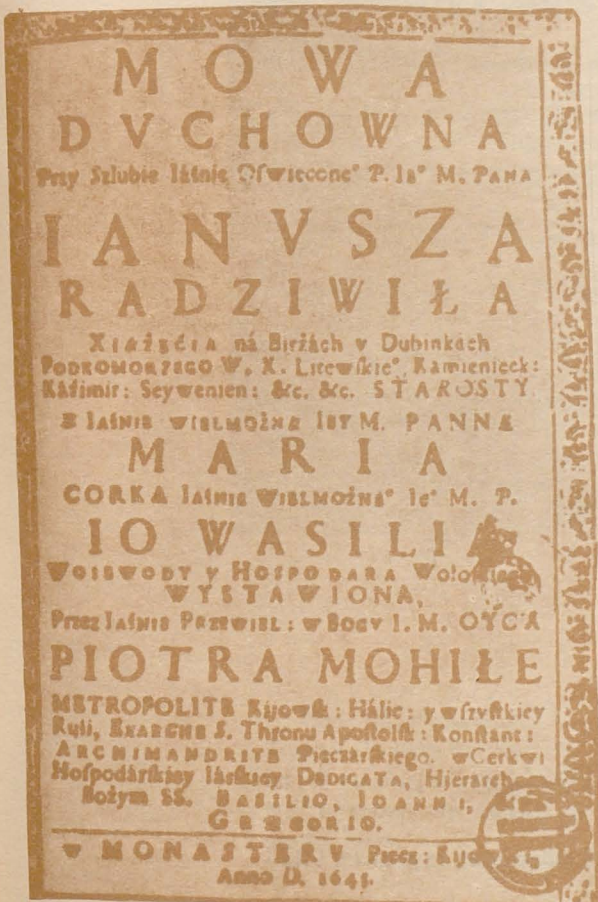

Fig. 68. Coperta broșurii *Cuvânt duhovnicesc*, rostit de Sfântul Mitropolit Petru Movilă la Iași, în februarie 1645, cu prilejul cununiei Mariei, fiica lui Vasile Lupu Voievod, cu principele lituanian Ianusz Radzivil, tipărită la Kiev, în același an.

Пара́клисиу́.

А.

У́тѣны́ Пара́клиси прѣ́тн Кѣи

Кѣи жъ иже кѣи тоама лѣи дѣи сѣи кѣи
невоица лѣи сѣи нон лѣи мѣи пѣи кѣи
шии шии кѣи мѣи сѣи не кѣи шии кѣи
ноицица стѣи сѣи . дѣи традѣи сѣи
флетѣи дѣи . дѣи сѣи тоама лѣи дѣи
шии темнлостна кѣи сѣи нон нево
лѣи сѣи кѣи перѣи мѣи дѣи мѣи мѣи
тело . иже кѣи тоама шии кѣи тѣи прѣи
дѣи шѣи . кѣи прѣи сѣи лѣи тѣи лѣи
ици прѣи сѣи лѣи мѣи лѣи тоама .

Иже кѣи тѣи лѣи иже кѣи мѣи тѣи лѣи шии
дѣи лѣи сѣи иже кѣи тоама лѣи дѣи сѣи

А

иже кѣи

Jan 1645

Fig. 69. Paraclisul Maicii Domnului, Iași, 1645, Fila 1.

Fig. 70. Pagina interioară de titlu a marelui Trebnič, la care Sfântul Mitropolit Petru Movilă a lucrat cu sârg și competență mai mulți ani de zile. S-a terminat de tipărit la Kiev, spre sfârșitul anului 1646.

Fig. 71. Emblema Sfântului Mitropolit Petru Movilă, din Trebnic, apărut în anul 1646. (Operă a ieromonahului xilografilor Ilic).

Fig. 72. Catedrala mitropolitană din Kiev, "Sfânta Sofia", redobândită de la uniști și restaurată de Sfântul Mitropolit Petru Movilă, (după o imagine din anul 1651, publicată în *Ilustrovnâ Istorîia Ucraini*, de Mihailo Grușevschii, Kuv-Liviv, 1912, p. 286).

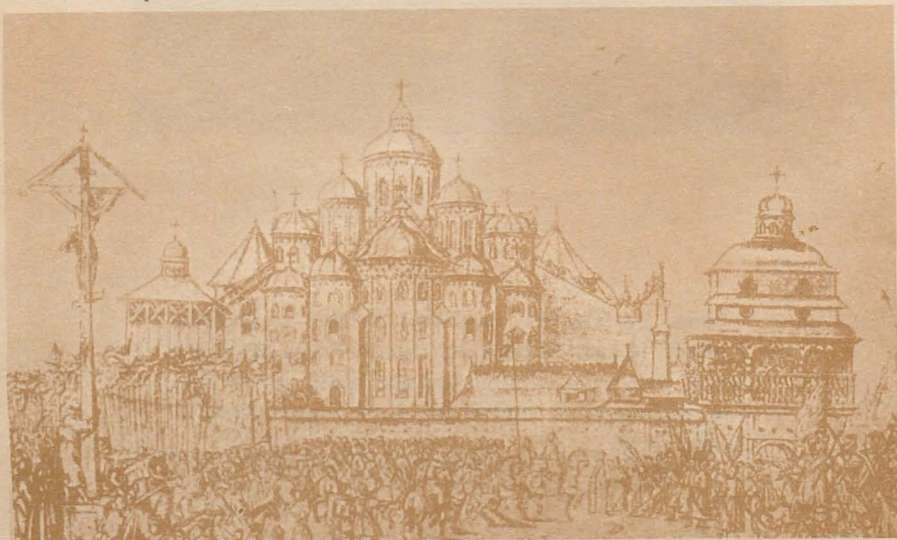

Fig. 73. *Mănăstirea Nicolscaia de la Vădubițe*, ajutată mult și material de Sfântul ierarh Petru Movilă (după un tablou, editura Ucraina, 1993).

Fig. 74. *Mănăstirea Mihailovsca din Kiev*, unde mitropolitul Iov Borețki și-a avut reședința și a fost înmormântat, lăsând prin testament ca ucenicul și urmașul său, Petru Movilă, să ridice clopotnița "aurită". Lucru care s-a și făcut... (după *Vsemirnaia ilustrația*, p. 104, exemplar folosit la BNU – Vernadski).

Fig. 75. Patriarhul Moscovei și a toată Rusia Filaret Nichitici (Romanov), care a avut o bogată corespondență cu Sfântul Mitropolit Petru Movilă (după *Boeare Romanovă...*, S. Petersburg, 1913, p. 94–95).

Fig. 76. Țarul Mihail Feodorovici (Romanov), care l-a ajutat pe Sfântul Mitropolit Petru Movilă cu multe danii la biserici și mănăstiri din Ucraina (după *Rossuskii Tarstvenâi dom romanovâh...*, S. Petersburg, 1893, p. 2).

Fig. 77. Mănăstirea Bratskii și Academia Movileană din Kiev. Sfântul mitropolit Petru Movilă a construit aici și o capelă pentru practica liturgică a învățăcelilor, cu hramul "Sfinții Boris și Gleb", numită a Congregațiilor. A dăruit acestui așezământ și două moșii: Gnedu Vișenca și alta în domeniul Kievului.

Fig. 79. Biserica "Deseatinaia", refăcută din starea de ruină în care se găsea de Sfântul Mitropolit Petru Movilă (după Kiev v obrazatvorciomu Mistetŭvi, s. XII–XX, de In. B. Belicico și V. P. Pidgara, Kiev, 1982, fig. 3).

Fig. 78. Mănăstirea Mejgorschi – Kiev, aflată în deosebită purtare de grijă arhipastorală a Sfântului Mitropolit Petru Movilă, căreia și testamentar îi lasă o sumă de bani (după un exemplar existent la Cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei Române București).

Щ П О В Ъ Д Ъ .

Мѣшъ вѣдати, иже двѣ- Дант: Кни:
 шѣ сѣуть власности вѣ Бѣ, а. Гад: д.
 еднѣ которѣи малѣя до истно-
 стн, а тѣи сѣуть зарѣвно по-
 споилтѣи, такѣ Бѣ Щѣу,
 Сноен, иже и спѣомѣ Дхѣ:
 Иже еднѣ Бѣ въ зѣчн
 спѣи естѣ. Дрѣгѣ власности
 сѣтѣ персональны, и неспоил-
 тѣи, а судѣаны, иже Щѣви Иад: Мо:а
 Сѣа родѣтн, и Дхѣ спѣомѣ Аполл:
 выпѣшатн: Сноен ротѣныиѣ
 бѣтн зѣ истности Щѣвскон
 прѣвѣкн ѿ Щѣа, Дхѣв спѣмѣ Вѣ: Щ: Мо:а
 ѿ тогожѣ Щѣа прѣдѣ вѣкн Вѣмо: Кни:
 похорѣтн. б.

П Ы Т Ѧ Н Ъ :

Иже рознѣца естѣ межѣ влас-
 ностями персональными, а
 естѣ тѣиѣ

Fig. 80. Coperta interioară a cărții Sfântului Mitropolit Petru Movilă "Adunare de învățături pentru articole de credință, Kiev-1645 (după exemplarul care se păstrează în Muzeul de stat al cărții ucrainene din Lavra Pecersca-Kiev).

Fig. 81. Tablou votiv din biserica "Mântuitorul" de lângă Kiev, restaurată de Sfântul Mitropolit Petru Movilă în 1644–1646. Ierarhul ctitor, îngenunchiat, se găsește sub omoforul Maicii Domnului, rugătoare Domnului Iisus Hristos – Mare Arhieru, având în stânga pe Sfântul mare cneaz Vladimir (după Arcadii Jukovski, *Petro Moghila i Pitannea ednosti Ţerkovi*, Paris, 1969, p. 103).

Fig. 82. *Sfântul Mitropolit Petru Movilă, al Kievului, Galiției și a toată Ucraina, după o xilografură care-l reprezintă în ultimii ani ai vieții sale (după Arhim. Ghenadie Enăceanu, Meșterul Manole și Petru Movilă... extras din Jurnalul "Biserica Ortodoxă Română", București, 1882, pag. 85).*

Fig. 83. *Adam Kisiel din Brusilova, castelanul Kievului, primarul de Nosov, cel care semnează "cu mâna proprie", testamentul Sfântului Mitropolit Petru Movilă (după *Ilustrovna Istoriia Ucrâni*, de Mihailo Grușevschii, Kÿv-Lviv, 1912, p. 291).*

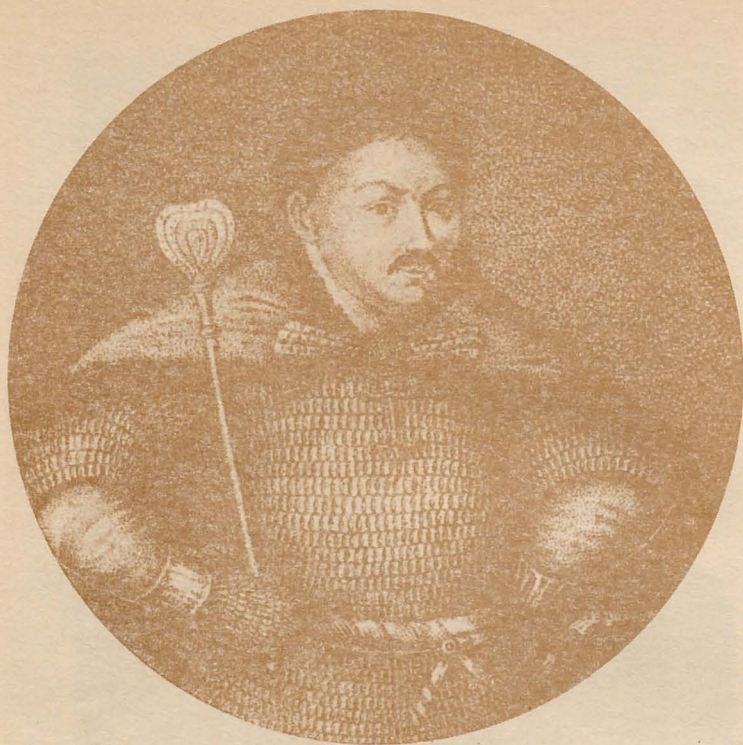

Fig. 84. Iurii Hmielniŭki, "Hatmanul Oastei Zaporojene a prea lunatei sale înălŭimi regale", care "întărește cu mâna proprie" testamentul Sfântului Mitropolit Petru Movilă, din decembrie 1646 (după *Istoria Maloi Rossia*, partea a II-a, Moscova, 1830, p.1.).

Fig. 85. *Sfântul Ierarh Ilie Iorest, mitropolit al Transilvaniei, care, călătorind la Moscova după ajutoare, în vara anului 1646, la întoarcerea spre casă, s-a oprit și la Sfântul Mitropolit Petru Movilă, la Kiev.*

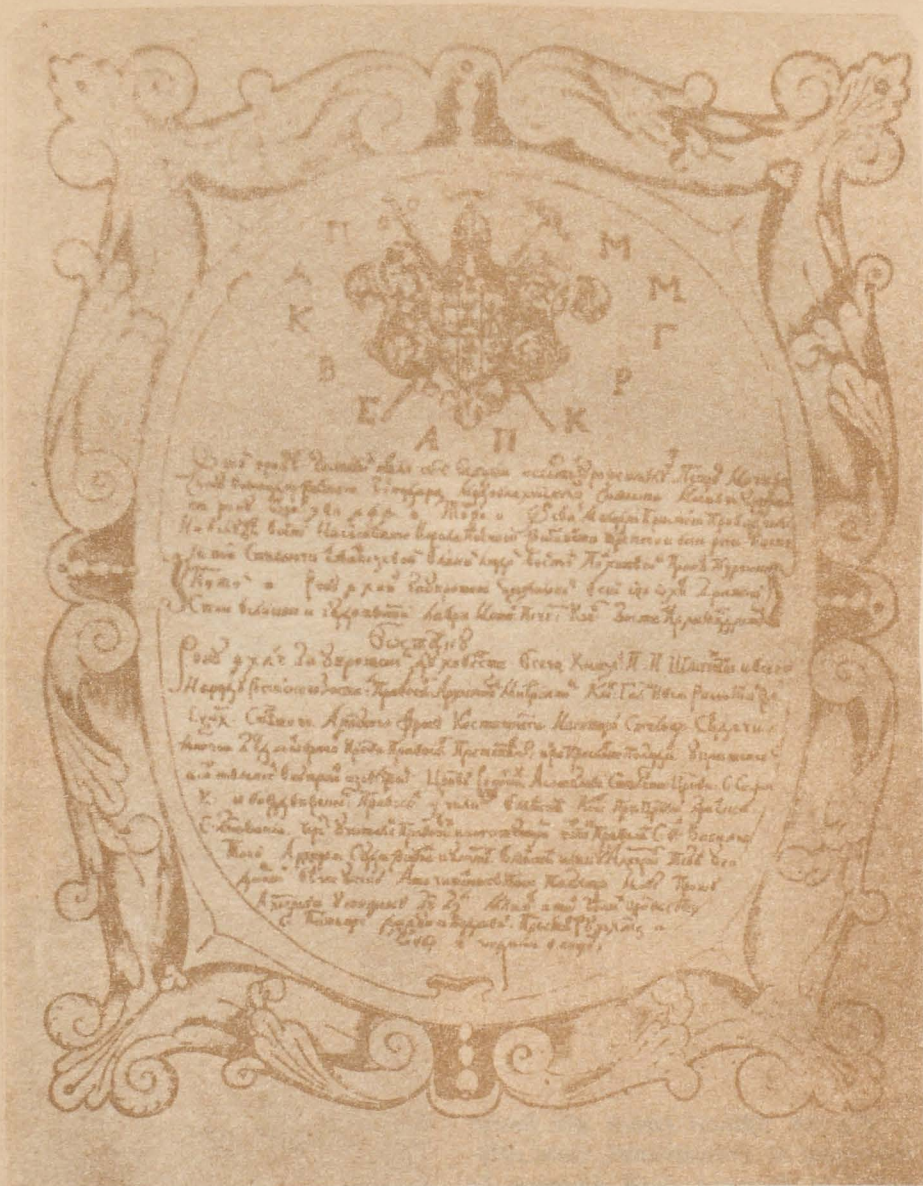

Fig. 86. Epitaful Sfântului Mîropolit Petru Movilă, gravat pe o placă de argint, fixată pe sicriu, în 22 decembrie 1646.

Fig. 87. Catedrala "Adormirea Maicii Domnului" din mănăstirea Pecersca din Kiev, în care au fost înmormântate rămășițele pământești ale Sfântului Mitropolit Petru Movilă, la 9 martie 1647. A fost distrusă în vremea ultimului război mondial.

Fig. 88. Coperta necrologului rostit de monahul Iosif Calimon la catafalcul Sfântului Mitropolit Petru Movilă, în ziua de 9 martie 1647, și tipărit în același an la Kiev.

Se mai păstrează astăzi un exemplar la Biblioteca de stat din Lvov.

Fig. 89. *Stemele Țării Românești și Moldovei*, reproduse la începutul necrölogului, intitulat *Jale reinnoită*, rostit la catafalcul Sfântului Mitropolit Petru Movilă, de monahul Iosif Calimon, în ziua de 9 martie 1647 și tipărit în același an la Kiev.

Fig. 90. *Blaise Pascal* (tablou pictat de Qesnel, Colecția "Marquis DORIA", după foaia de la începutul volumului *Pascal, Pensées*, Paris, 1928).

Fig. 91. *Arhimandritul Inochentie Ghizel Maximovici*, ucenic foarte apropiat al Sfântului Mitropolit Petru Movilă. În tinerețe era luteran. S-a convertit și a trecut la Ortodoxie. Marele său îndrumător l-a trimis la studii în Occident. A fost profesor la Colegiul Movilean, iar de la sfârșitul lui 1646, rector al acestui colegiu, rânduit de părintele său duhovnicesc. În cele din urmă a fost arhimandrit stareț al Lavrei Pecerseca între 1656–1683 (după Z. J. Hijniac, "Kiev, *Academia Movileană*", 1970, p. 64).

Fig. 92. *Arhimandritul Iosif Trâzna*, cel care, în 1647, a urmat imediat în scaunul de stareț al mănăstirii Pecersca-Kiev (după *Kievskaiia Duhovnaia Academia*, dosar 1, Portrete, BNU-Vernadschi).

Fig. 93. Unul dintre discipolii de nădejde ai Sfântului Mitropolit Petru Movilă, *Arhimandritul Ioanichie Galeatovschi* (după Z. J. Nijniac, Kiev, "Academia Movileană", 1970, Kiev, p. 60).

Fig. 94. *Gheorghe Ștefan Voievod*, domnitor al Moldovei (3 apr. 1653-18 apr. 1653 și 8 iul. 1653-3 mart. 1658). S-a ridicat la domnie dintre boierii moldoveni. Rudă cu Sfântul Mitropolit Petru Movilă, după mamă. Strănepot al marelui logofăt Dumitrașcu Ștefan.

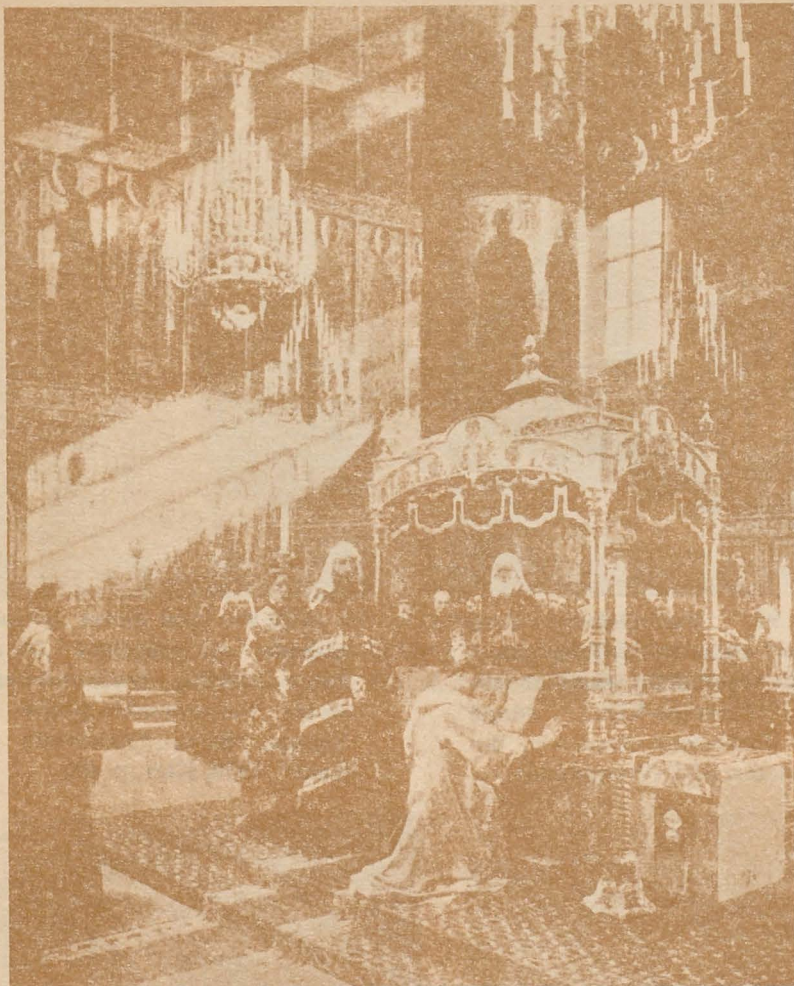

Fig. 95. "Țarul Alexei Mihailovici (Romanov, 1645–1676) și Nikon (patriarhul Moscovei și a toată Rusia, 1652–1658; neactiv până la 1666), la mormântul Sfântului făcător de minuni Filipp", tablou de A. Litovcenco (după *Russeaia, Istoria vîjizneopisaniah ea glavneiașih deastelei*, Sanct-Petersburg, [1911], nr. VII–VIII, p. 161). Țarul Rusiei a intuit posibilitățile multiple arhipastorale și cărturărești, rînduind în 1652 pe Nikon patriarh. Acesta a început o bogată activitate pentru înnoirea vieții bisericești, îndeosebi pentru corectarea manuscriselor și cărților de cult, a adus specialiști și de la Kiev, unii, ucenici și colaboratori ai Sfântului Mitropolit Petru Movilă.

Fig. 96. "Judecata Patriarhului Nikon", tablou de A. Zemțova (după *Russcaea Istoria...*, p. 136). Patriarhul Nikon a contribuit alături de țar la reunirea Haliciului cu Moscova în 1653–1654, *Ucraina*, mai întâi, printr-o pace din 1654, dintre Polonia și Rusia și apoi definitiv, prin pacea de la Adrussovo-1669, se unește cu Moscova. Bisericește, lucrul acesta se petrece în anul 1686. Dușmanii îndreptării cărților de cult, protopopii Avacum, Ivan Neronov, preoții Lazăr, Nichita Pustoviat au reușit să-l facă pe Țar rece față de patriarh... În 1654 are loc la Moscova un sinod sub președinția Țarului Alexei – cum se vede mai sus; patriarhul a ținut un referat despre înnoiri. N-a reușit să-i convingă. În anul 1658 a părăsit scaunul patriarhal.

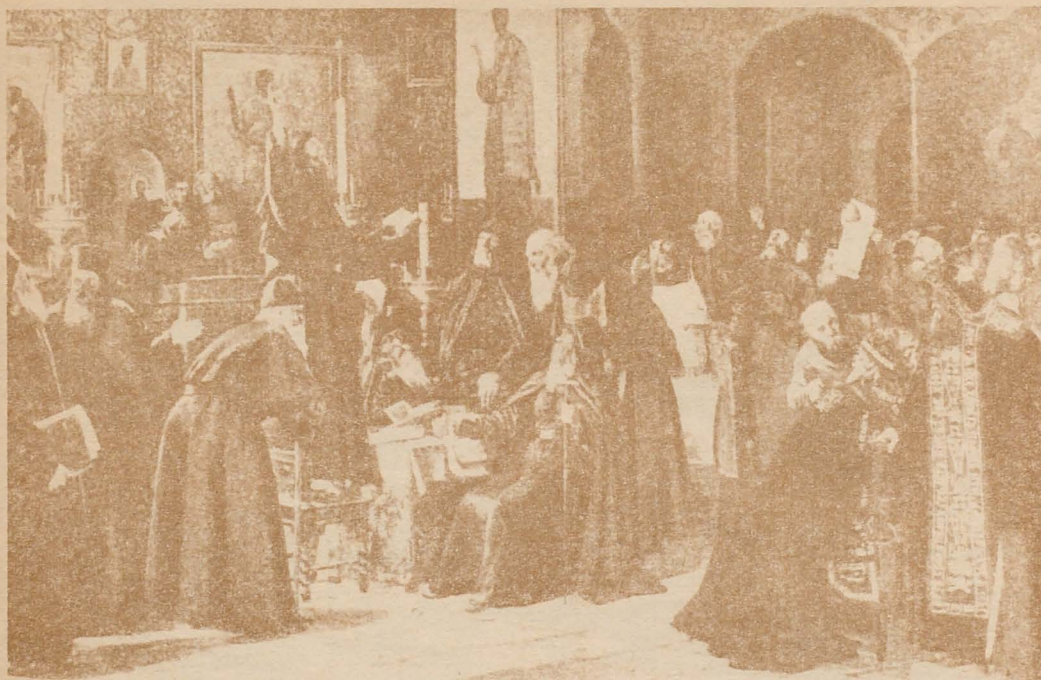

Fig. 97. "Soborul negru, Revolta călugărilor din mănăstirea Solovățk împotriva cărților îndreptate-tipărite, 4 oct. 1666". Tablou de S. Miloradovița (după Russcaia Istoria..., p. 162). Patriarhul Nikon, retras la mănăstire în anul 1658, a fost înlocuit la Moscova cu Ioasafat, în anul 1666, când are loc și "soborul negru" la Solovțk.

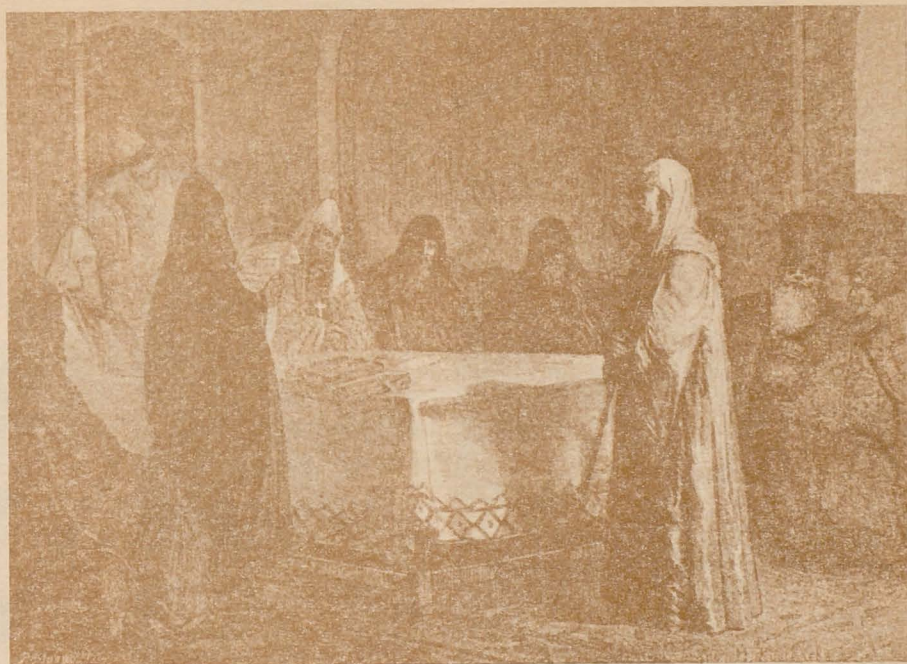

Fig. 98. "Judecarea Patriarhului Nikon în prezența țarului Alexei Mihailovici și a unor patriarhi din Răsărit". Tablou de N. Coșeleva (după *Russcaia Istoria...* p. 136).

Vestitul Sinod de la Moscova, care a avut mai multe ședințe, s-a ținut în anii 1666–1667.

Patriarhul Nikon a căzut victimă intrigilor. Erau de față 30 de ierarhi, între care și Paisie, patriarhul Alexandriei, Macarie III al Antiohiei, trei mitropoliți de la Patriarhia Ecumenică, teologul Paisie Ligaridis...

Patriarhul Nikon a fost coborât la treapta de simplu monah și exilat într-o măstire unde a trecut la cele veșnice în anul 1681.

Fig. 99. *Arhiepiscopul de Cernigov Lazăr Baranovici, fost rector al Academiei Movilene, unul dintre discipolii și colaboratorii Sfântului Mitropolit Petru Movilă (după Colecția de portrete de la Academia Duhovnicească din Kiev).*

Fig. 100. *Mitropolitul Ștefan Iavorski, "Peruki și Mironski", ucenic și colaborator al Sfântului Mitropolit Petru Movilă, profesor la colegiu din Kiev, chemat la Moscova, unde reorganizează școala de la Zakonoispaski; mitropolit în Biserica rusă numit de țarul Petru cel Mare locțiitor al scaunului patriarhal al Rusiei timp de peste 20 de ani (1700–1721). Portret de M. Flaviana (după Kievskaiia Duhovnaia Academia, dosar 1, Portrete, BNU-Vernadschi).*

Fig. 101. *Prea Fericitul Patriarh al României Nicodim Munteanu. (Proclamat magistru în Teologie al Academiei Movilene din Kiev).*

Fig. 102. *Sfântul stareț Paisie Velicovski de la mănăstirea Neamțu, fost discipol al Academiei Moviliene din Kiev, (după Kievskaja Duhovnaia Academia, Dosar 1, Portrete, BNU – Vernadski).*

Fig. 103. *Un monument ridicat întru memoria mitropolitului Petru Movilă, în Kiev, pe vremea dictaturii sovietice...*, (după "Viața Satului", nr. 4727 din 21 decembrie 1996, Chișinău, p. 8).

Fig. 104. *O parte din ruinele catedralei "Adormirea Maicii Domnului" din Pecersca, distrusă în vremea celui de al doilea război mondial și biserica "Trapeza" din Lavra Pecersca, astăzi catedrala mitropolitană a Prea Fericitului Vladimir, conducătorul Bisericii Ortodoxe Ucrainene. În această actuală catedrală a avut loc canonizarea solemnă a Sfântului Mitropolit Petru Movilă, în 15 decembrie 1996 (după <https://biblioteca-digitala.ro> / <https://bibsinod.ro> Pravoslavniĭ Tercovniĭ Calendar–1997, coperta I).*

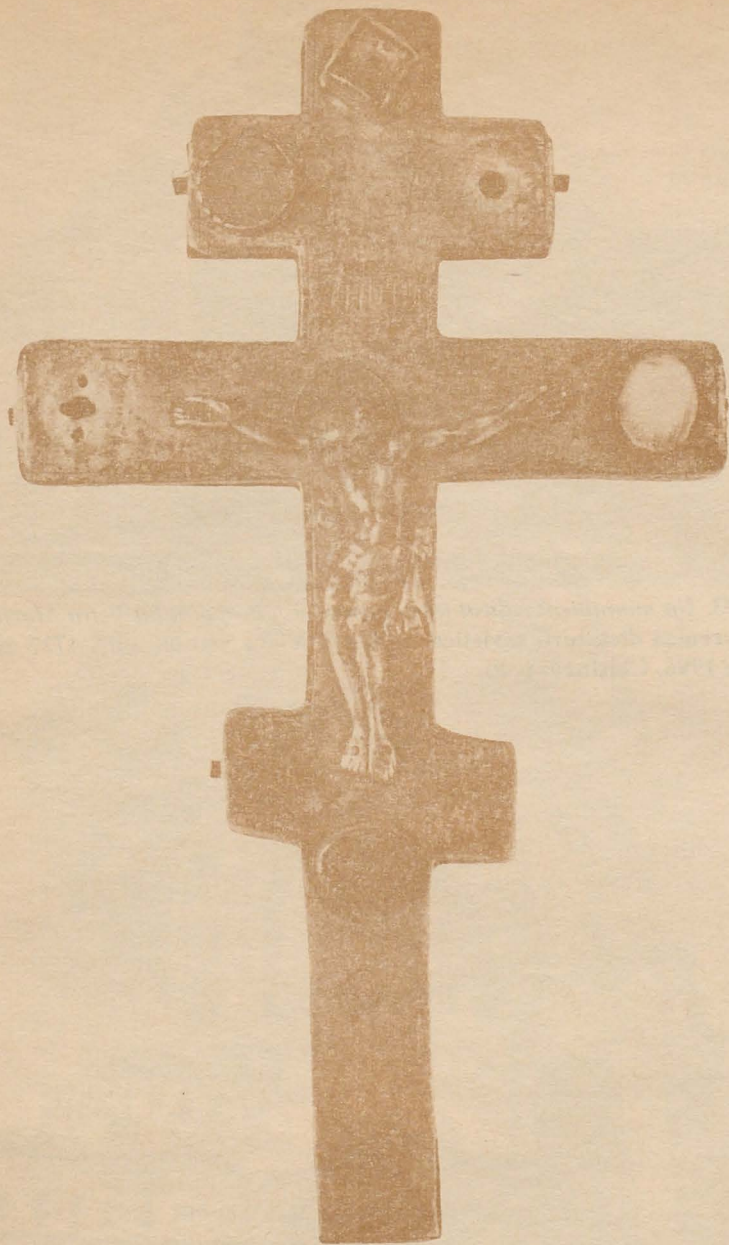

Fig. 105 a. Două sfinte cruci pentru binecuvântare (a și b) ale Sfântului Mitropolit Petru Movilă, expuse în vitrine cu prilejul Simpozionului de la complexul muzeistic al Lavrei Pecersca, din 17 decembrie 1996 – Kiev.

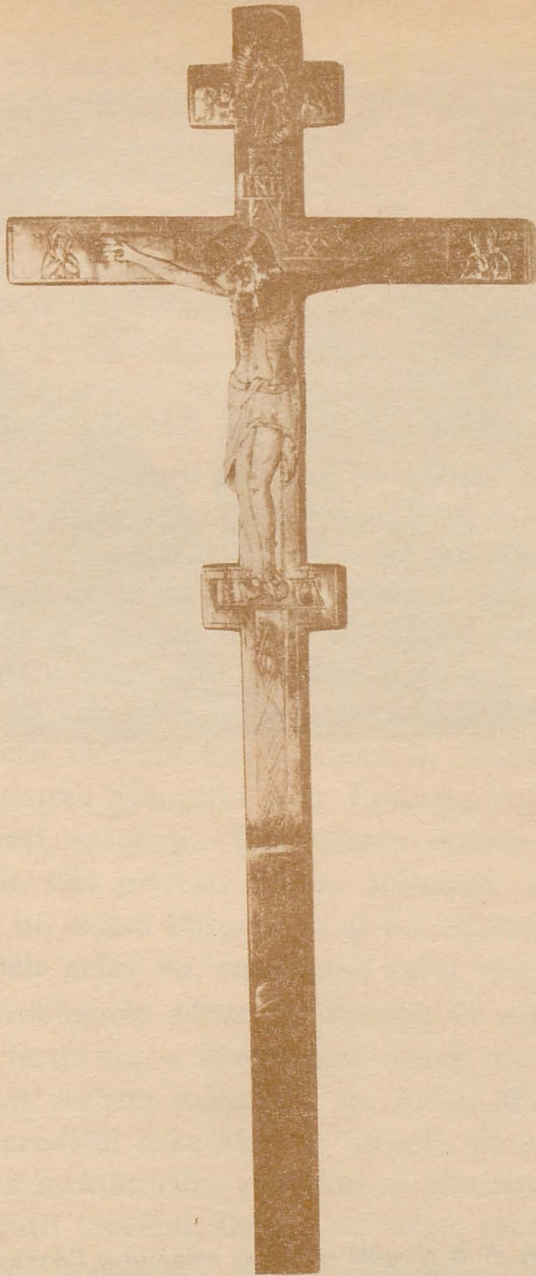

Fig. 105 b. Două sfinte cruci (a și b) pentru binecuvântare ale Sfântului Mitropolit Petru Movilă, expuse în vitrine cu prilejul Simpozionului de la complexul muzeistic al Lavrei Pecersca, din 17 decembrie 1996–Kiev.

Fig. 106. *Imagine de la recepția oferită de mănăstirea Pecersca, în ziua de duminică, 15 decembrie 1996, cu prilejul canonizării festive a Sfântului Mitropolit Petru Movilă: Prea Fericitul Vladimir, Întâistătorul Bisericii Ortodoxe a Ucrainei, Înalt Prea Sfinșitul Nicodim, Mitropolit de Hareov, și Mitropolitul Olteniei, autorul paginilor de față, Nestor.*

tivul că lucrarea fusese deja condamnată de două ori la sinoadele de la Constantinopol și și-au exprimat convingerea că Biserica greacă orientală nu crede că această confesiune calvină a fost alcătuită de Chiril Lukaris, ci a fost atribuită lui de către protestanți. Cu delegații ruteni «s-a pus de acord și Vodă, dimpreună cu toți boierii, astfel încât excomunicarea lui Chiril Lukaris, intenționată de părintele Sirigul, a eșuat și a fost anulată», notează Scogardi, medicul danez al lui Vasile Lupu, în raportul său, scris în limba latină, la 6 noiembrie 1642, către Schmidt, rezidentul austriac.

În continuare, delegații kievieni au prezentat problemele aduse pentru clarificare, legate de starea sufletelor după moarte și de Epicleză. La Kiev, ca și la Constantinopol, credința era aceeași, afară de transubstanțiere, adică prefacerea Sfintelor Daruri și de Purgatoriu, de starea sufletelor după moarte, pe care rutenii le înțelegeau cam la fel cu catolicii. După discuții, s-a admis punctul de vedere grecesc, adică momentul prefacerii elementelor liturgice în timpul Sfintei Liturghii este lucrarea Sfântului Duh, Epicleza, nu cuvintele de instituire: «Luați, mâncați... Beți dintru acesta toți...», cum credeau rutenii. Cât privește starea sufletelor după moarte, s-a precizat că nu există Purgatoriu și foc mistuitor, ci milosteniile și slujbele celor vii, care ajută celor morți.

După ce problemele aduse în discuție de cele două delegații au fost clarificate, a urmat traducerea din limba latină în limba greacă vorbită a lucrării lui Petru Movilă. Sarcina și-a asumat-o eruditul grec Meletie Sirigul. El a făcut traducerea în lumina învățăturilor precizate și clarificate de comun acord cu delegații kievieni. După traducere, cartea a fost trimisă Patriarhiei Ecumenice spre confirmare, sub denumirea de *Mărturisirea Ortodoxă*. Termenul de confesiune se vulgarizase de când cu apariția la Geneva a Confesiunii calvine, atribuită lui Chiril Lukaris. De aceea, Sinodul de la Iași, examinând catehismul lui Petru Movilă și găsindu-l corespunzător. S. T. — 10

tor cerințelor Bisericii Ortodoxe, după ce l-a curățat de novisme și de tot ce era străin, l-a numit *Mărturisirea Ortodoxă*.

La 11 martie 1643, patriarhul Partenie cel Bătrân convoacă un sinod la Constantinopol, care cercetează din nou *Mărturisirea Ortodoxă*, o aprobă întru totul și îndeamnă, printr-o Gramată Sinodo-Patriarhală, pe toți credincioșii ortodocși să o primească și să se țină întocmai de ea. Această hotărâre a fost semnată și de ceilalți patriarhi ortodocși, astfel încât *Mărturisirea Ortodoxă* ieșită din mintea limpede și din credința fierbinte a lui Petru Movilă, mitropolitul Kievului, devine cartea de doctrină a Bisericii Ortodoxe, formulată într-un spirit irenic, dar fără nume de autor, căci, după atâtea cercetări și aprobări, a ajuns să fie socotită ca lucrarea întregii Biserici Răsăritene.

Mărturisirea Ortodoxă s-a tipărit în mai multe ediții și în mai multe limbi. Cunoaștem până acum 16 ediții grecești, se spune în lucrare, începând cu cea făcută de Meletie Sirigul la Iași, dar tipărită abia în 1662, la Amsterdam, de grecul Panaiotis Nicusi, din pricina întâzierii Constantinopolului, unde se petreceau schimbări pe scaunul patriarhal. O traducere latină, după textul grecesc, a fost publicată de Laurentius Normannus, în 1695, la Liov, iar textul latin original, din 1642, a fost publicat abia în 1927. S-au tradus și tipărit numeroase ediții slavo-ruse, începând cu cea de la Moscova, din 1685, precum și ediții în olandeză (1722), germană (1727), engleză (1762, 1845, 1887, 1898), slavo-sârbe (1764, 1777), ungară (1791), bulgară (1888). În limba română, *Mărturisirea Ortodoxă* a apărut până acum în 19 ediții. Prima ediție, tradusă de logofătul Radu Greceanu, a fost tipărită la Buzău, în 1691, din porunca și cu cheltuiala voievodului Constantin Brâncoveanu, iar ultima ediție în 1981, în Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, în traducerea profesorului Al. Elian.

În partea finală a acestui capitol se arată că Petru Movilă nu și-a uitat nici neamul de obârșie. Tiparnițe, meșteri tipo-

grafi, podoabe pentru cărți, chiar și cărți au plecat din Kiev spre Muntenia și Moldova. Tipografiile lui Matei Basarab de la Câmpulung, Govora și Târgoviște și cea a lui Vasile Lupu de la Trei Ierarhi din Iași, au fost dăruite de Petru Movilă. În aceste tipografii s-au tipărit primele cărți bisericești ortodoxe în românește : *Pravila Mică*, Govora, 1640 ; *Carte românească de învățătură*, Iași, 1643 ; *Paraclisul Născătoarei de Dumnezeu*, Iași, 1645 ; *Carte ce se cheamă răspunsul împotriva Catehismului calvinesc*, Dealu, 1645 ; *Carte românească de învățătură de la Pravilele împărătești*, Iași, 1646 ; *Îndreptarea legii sau Pravila Mare*, Târgoviște, 1652 ; *Pogribania preoților*, Târgoviște, 1650 ; *Mistirio*, Târgoviște, 1651 ; *Târnosanie*, Târgoviște, 1652 și altele.

Colegiul lui Vasile Lupu de la Trei Ierarhi din Iași, cea dintâi școală de învățământ superior din Moldova, prin Petru Movilă s-a întemeiat. El a trimis aici patru profesori, în frunte cu Sofronie Pociarschi, rectorul Colegiului Kievo-Movilean, care are la Iași aceleași îndatoriri avute înainte la Kiev : egumen, rector, profesor și director de tipografie.

În 1645, Petru Movilă mijlocește căsătoria lui Ianusz Radziwil, din cea mai înaltă familie de nobili lituanieni, cu domnița Maria, fiica lui Vasile Lupu. El vine personal la Iași și oficiază cununia, în biserica Sfinții Trei Ierarhi, unde ține și o cuvântare, jumătate în polonă, pentru nuntașii lituanieni și jumătate în românește, pentru nuntașii moldoveni.

Trecerea către Domnul a mitropolitului Petru Movilă, potrivit capitolului următor al lucrării, s-a petrecut în dimineața zilei de 22 decembrie 1646, stil vechi, după ce, cu o săptămână în urmă, simțind apropierea sfârșitului, el își iscălise testamentul, icoană de smerenie și de râvnă pentru Biserică și pentru luminarea semenilor prin școală și cultură.

În testamentul său, Petru Movilă și-a examinat activitatea și a dat colaboratorilor ultimele instrucțiuni de a apăra tot ce se obținuse până atunci cu prețul unor grele lupte. Dispune să fie păstrate mănăstirile și bisericile înzestrate și împodo-

bite de el, precum și colegiul care-i purta numele și dobândise deja faimă, ocupând un loc de cinste alături de cele mai bune școli europene de învățământ superior. Colegiului îi lasă tot ce are: biblioteca, casa și curtea de la Rubejovca, din Podolia, terenul și inventarul din satul Nepologhi, plus optzeci de mii de zloți, bunuri casnice, precum și odăjdiile sale de mitropolit, împodobite cu pietre prețioase și stofe pentru îmbrăcămintea studenților săraci.

Petru Movilă a rugat pe urmași să-l înmormânteze în biserica cea mare Uspenia, din Lavra Pecersca, între stâlpi, lângă strana stângă.

În primele ceasuri, după aflarea morții, la sfatul și cu ajutorul panului Adam Kisel, voievodul Kievului, colaboratorii săi au luat sicriul și, sub protecția nopții, l-au depus provizoriu în catedrala Sfânta Sofia, ca măsură de apărare contra uniților care, aflând de moartea mitropolitului, ar fi putut să pună stăpânire pe biserică. Desigur, moartea neașteptată a lui Petru Movilă a provocat tulburare și derută printre kievieni, lucru de care s-ar fi putut folosi uniții, care nu se împăcau cu faptul că fost mitropolit îi îndepărtase dintr-o serie de biserici pravoslavnice. Era limpede că sicriul cu rămășițele pământești ale lui Petru Movilă era o garanție împotriva ocupării de către uniți a catedralei din Kiev. Sicriul a rămas acolo până ce episcopii, arhimandriții, egumenii și alți clerici și mireni s-au putut aduna pentru înmormântare.

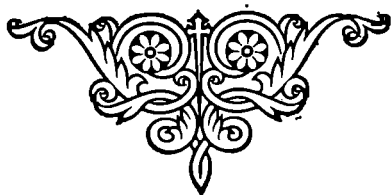
Înmormântarea a avut loc la 9 martie 1647, în a doua săptămână a Postului Mare, într-o zi de marți, când sicriul a fost dus de la Sfânta Sofia la mănăstirea Pecersca, cu un mare sobor de clerici și mulțime de credincioși și, după ceremonia rânduită, a fost depus în cripta bisericii Uspenia. Deasupra mormântului nu s-a ridicat nici un monument, nu s-a așezat nici o piatră funerară și nu a fost scrisă nici o inscripție. Din smerenie, el a fost îngropat, așa cum și-a dorit, ca un monah de rând, sub fundația bisericii.

Valoarea monografiei sporește și prin ilustrația bogată și inedită care însoțește textul, ce constituie ea însăși o prețioasă sursă de informație. Se perindă, astfel, prin fața ochilor cititorului stampe, facsimile, fotografiile vechi, desene, portrete, imagini de biserici și mănăstiri etc., care reînvie nu numai atmosfera epocii, dar și viața de sfințenie a lui Petru Movilă.

Monografia are și o Addenda, care relatează despre canoizarea mitropolitului Petru Movilă, la 6 decembrie 1996, de către Biserica Ortodoxă Ucraineană și înscrierea lui în calendarul acestei Biserici, ca sfânt cu cinstire locală. De asemenea, este prezentată participarea la proclamarea solemnă a canoizării, din 15 decembrie 1996, a Î.P.S. Mitropolit Nestor al Olteniei, ca delegat oficial al Patriarhiei Române, precum și pelerinajul făcut cu acest prilej la Rubejovca.

Prin publicarea acestei monografii, redactată cu acuratețe și probitate științifică, prin discernerea adevărului din multitudinea surselor documentare, se restituie istoriografiei românești unul din ctitorii vieții spirituale din Sud-Estul Europei, care a umplut o epocă întregă cu personalitatea-i covârșitoare și totodată, un sfânt al Bisericii de Răsărit, al cărui suprem scop a fost apărarea și slujirea Ortodoxiei.

SFARȘIT ȘI LUI DUMNEZEU - LAUDĂ!

EVANGHELIA ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ *

Acad. Prof. VIRGIL CÂNDEA

Două abordări ale raporturilor dintre Evanghelie și o cultură determinată par a fi nu numai posibile, ci și necesare. Cea dintâi privește reacția acelei culturi în stadiul ei precreștin față de *Evanghelie* în sens de Carte sacră și mesaj divin, «vestea cea bună». A doua încearcă să stabilească în ce mod a acționat Evanghelia asupra culturii respective, cum a reorientat-o, a transformat-o, dându-i astfel funcția supremă de instrument al realizării plenare a omului, al îndumnezeirii lui.

Românii sunt un popor neolatin format din amestecul geto-dacilor autohtoni din zona Munților Carpați și a Dunării inferioare, în Europa de sud-est, cu românii care le cuceresc țara la începutul secolului II al erei creștine. Romanizarea Daciei a avut loc concomitent cu creștinarea locuitorilor ei, așa încât s-a putut spune că «românii s-au născut creștini». Cele două procese au fost relativ rapide, s-au desfășurat fără reacții de respingere și au avut rezultate definitive. Înconjurați în cursul primului mileniu de populații de alte rase și limbi, românii au rămas până azi insula de romanitate orientală a continentului european. Vecini cu state catolice importante — Polonia la nord și Ungaria la vest —, românii și-au păstrat credința dintru început, ca parte a Bisericii Răsăritului

Locuitorii din partea apuseană a Pontului Euxin (azi litoralul românesc al Mării Negre) erau cuprinși în aria de cultură a colonilor grecești și au fost creștinați, după tradiție, de Sfântul Apostol Andrei. Receptarea Evangheliei de către ei reprezintă un capitol al evanghelizării lumii grecești și nu-l vom înfățișa aici. Capitol bogat, însă, după cum mărfurisesc monumentele și inscripțiile paleocreștine, numeroase, descoperite între Dunăre și Mare, în fosta Scythia Minor, Dobrogea de azi.

Particular este cazul geto-dacilor în curs de romanizare. Ceea ce se cunoaște din spiritualitatea lor precreștină a încurajat pe savanți să degajeze rațiunile adoptării grabnice și ușoare a creștinismului de către acest popor. El pare să fi fost privilegiat de o spiritualitate care impresionase pe autorii antici, începând cu Herodot, și care-l pregătise pentru anumite aspecte ale mesajului evanghelic. Mircea Eliade, interesat de acest caz ca istoric al religiilor dar și ca român ortodox, scria: «Să nu uităm că trăsăturile caracteristice ale cultului lui Zalmoxis [principala divinitate geto-dacă], era de tip mistic și eschatologic: după Herodot, Zalmoxis dezvăluise posibilitatea de a obține nemurirea printr-o inițiere care comporta un *descensus ad inferos* și o epifanie, o «moarte» rituală curmată de o «renaștere». Așadar, putem gândi că credințele

* Comunicare susținută la Consultarea inter-ortodoxă asupra relației dintre Evanghelie și culturi, Addis-Abeba, Etiopia, 19—27 ianuarie, 1996.

referitoare la Zalmoxis și la cultul său au fost absorbite și radical transformate de creștinism. Este greu de conceput ca un complex religios centrat pe sperața de a dobândi nemurirea prin modelul și medierea unui zeu de structură mistică să fi fost ignorat de misionarii creștini. Toate aspectele religiei lui Zalmoxis — eschatologie, inițiere, «pitagorism», ascetism, erudiția de tip misteric (astrologie, terapeutică, teurgie etc. — încurajau confruntarea cu creștinismul. Cea mai bună și mai simplă explicație a dispariției [rapide] a lui Zalmoxis și a cultului său ar trebui poate căutată în creștinarea precoce a Daciei». Eliade, respectuos față de creștinismul științific, situează creștinarea Daciei înainte de 270 AD și ezită să se pronunțe asupra persistențelor creștine: «Nu știm, scrie el, dacă anumite aspecte ale religiei lui Zalmoxis au supraviețuit, într-o formă nouă, în primele secole creștine». Dar tot el afirmă fără teama inconsecvenței, că «la fel ca pretutindeni în provinciile Imperiului roman, realitățile religioase autohtone au supraviețuit, mai mult sau mai puțin transformate, nu numai procesului romanizării, dar și celui al creștinării» și el dă suficiente exemple despre asemenea persistențe precreștine. Dar nu în studii savante, ci într-o discuție cu Rev. Paul M. McKowen (din Fremont, California) și-a expus el viziunea despre acea «Cosmic Christianity» de mult dispărută în Vest a «țărănilor români optimiști [care] cred că Lumea e bună, că ea s-a întors la această stare după Întruparea, Moartea și Învierea Mântuitorului». Pentru cercetarea noastră importantă este această judecată a lui Eliade, împărtășită de majoritatea cercetătorilor: Reacția față de creștinism a strămoșilor primilor români a fost una de acceptare a *Evangheliei* fără împotrivire, fără rezerve. Intrarea românilor în Lumea creștină a avut loc într-un climat de providențială compatibilitate între vechea și noua trăire spirituală. În Dacia, creștinismul a fost întâmpinat direct de Europa arhaică. Ea era, după cum confirmă cercetări contemporane, mai bine pregătită să primească *Evanghelia*.

Să răspundem, însă, la a doua întrebare privind impactul *Evangheliei* asupra culturii românești, de la începutul ei. Răspunsul este categoric: Cultura românească, în tot ce are ea specific și major este o cultură creștină, întemeiată pe *Evanghelia* înțeleasă ca Scriptură sacră și mesaj. Se poate reconstitui această cultură de cel puțin șapte secole prin documente și izvoare narrative. Perioada precedentă ne este accesibilă prin monumente și inscripții, sau prin mărturii străine. Ultimul secol, al secularizării și înstrăinării de tradiție, nu este relevant pentru identitatea creștină a culturii românești.

Parte a creștinătății orientale, în care doctrina a fost formulată în limba greacă, Imperiul teocratic era bizantin iar principala zonă de misiune Lumea slavă, românii n-au avut mult timp avantajul unei literaturi creștine în limba proprie.

Așezați între popoarele slave care au format începând din sec. IX obiectul operei misionare a Bizanțului, românii, deși creștinați cu multe secole înainte, au fost incluși în noua cultură ecleziastică de expresie slavonă și cu scrisul chirilic creat de frații sfinți Metodie și Chiril.

Astfel, până în secolul al XVII-lea nu numai în cultul bisericesc, dar și în administrația de stat a Țărilor Române a fost folosită limba slavonă, fenomen similar cu situația creștinilor de diferite limbi din Europa apuseană unde limba Bisericii, administrației și culturii era latina.

Această circumstanță ar putea fi judecată drept un factor defavorabil receptării *Evangheliei* de către români care vorbeau o limbă neolatină ca structură și vocabular. Dar *Evanghelia* se propovăduiește nu numai prin cuvântul scris, ci deopotrivă cu cuvântul rostit, cu arta și cu pilda viețuirii creștine. Este evident că opera pastorală a preoților și călugărilor a fost desfășurată în limba română, că, deși citite la slujbe în slavonă, textele evanghelice erau traduse și comentate pe înțelesul credincioșilor, că spovedania și educația religioasă nu se puteau face decât în limba vernaculară, româna. Pictura sacră, care ocupă un loc privilegiat în arta românească medievală, avea un important rol misionar, înfățișând credincioșilor *Evanghelia* în imagini. În ce măsură cultura populară era impregnată de realitățile, învățătura și personajele sacre ale *Evangheliei* înțelegem din bogăția referințelor la ele în creațiile folclorice: în colinde de Crăciun sau Epifanie, în locuțiuni și proverbe, în obiceiuri tradiționale și principii de viață eminentemente creștine. Iar monahii de disciplină și rigoare au împlinit timp de secole funcțiile de dascăli și directori de conștiință nu numai în schiturile lor de așezare sihastă, ci deopotrivă în spațiul laic.

Locul central al *Evangheliei* în cultura creștină a românilor poate fi surprins și dintr-un fapt care, după cum știm, numai în istoriografia culturală românească a fost relevat. Principalele inițiative prin care principiile, aristocrații și ierarhii români își afirmau atașamentul față de credință și își eternizau memoria au fost, ca în atâtea părți ale lumii creștine, construirea de biserici și mănăstiri, asumarea calității de *ctitor*. Dar este interesant de observat că actul ctitoriei comporta două ofrande maiore: nu numai lăcașul construit, ci și cartea fundamentală de slujbă, un *Evangheliar* frumos scris și superb împodobit, pentru că în biserică urma a fi rostit cuvântul Mântuitorului și se simboliza astfel prezenta Logosului în trupul Său mistic. Eminentul cercetător al culturii vechi românești Emil Turdeanu a demonstrat că ctitorii de biserici erau în același timp ctitori de evangheliare. Faptul e confirmat de reprezentarea ctitorilor în atitudine votivă atât în bisericile, cât și în frontispiciile manuscriselor dăruite de ei: ei oferă lui Hristos și Maicii Lui fie un lăcaș sacru, fie cartea sacră, *Evanghelia*.

O viziune integrală a culturii românești întemeiată pe *Evanghelia* vom avea amintind de rolul eminent împlinit, împreună cu Biblia, de Tradiție în toate sectoarele societății. Țările erau organizate precumpănitor după modul bizantin, iar legile fundamentale au fost în epoca medievală *Pravilele*, cuprinzând canoanele Sfinților Apostoli, ale Sinoadelor ecumenice și locale și ale Sfinților Părinți, sau neocanoane inspirate direct din legiurile creștine romano-bizantine. Ele rămân de drept și în legiurile moderne, până la începutul sec. XIX. Învățământul a fost până către sfârșitul sec. XVII exclusiv religios. Normele scrise sau

nescrise ale relațiilor umane respectau principiile etice creștine. Civilizația și cultura românească erau componente de bază ale fenomenului pe care N. Iorga l-a numit cu o inspirată formulă general acceptată azi, «Bizanț după Bizanț».

Privilegiul tiparului a permis românilor să contribuie la răspândirea *Evangheliei* și a altor cărți biblice (Psaltirea, Faptele Apostolilor, Epistolele) în diferite limbi ale popoarelor de mărturisire ortodoxă.

Timp de cinci secole (XIV—XIX) Principatele (Moldova și Valahia) au desfășurat o operă neîntreruptă și generoasă de sprijinire a comunităților creștine din Orient, prin donații diverse — proprietăți funciare, bani, produse, obiecte de cult —, intervenții pe lângă Înalta Poartă, burse la școlile princiare din București și Iași etc. Cunoscutul savant rus Porfirij Uspenskiij a putut afirma că «nici un popor ortodox nu a făcut atât de mult pentru Muntele Alhos cât au făcut românii», dar remarca lui se aplică de fapt întregului Orient creștin. În 1863 când această operă de solidaritate ia sfârșit prin măsurile secularizante ale Principelui Alexandru Ioan Cuza, peste un sfert din teritoriul României (latifundiile, păduri, vii, mine etc.) reprezenta donații către Sfintele Locuri.

În domeniul care ne preocupă acum trebuie menționate două acțiuni care privesc direct raportul *Evanghelie-Cultură*. Mai întâi în Valahia se tipăresc, începând din 1512 versiuni ale *Evangheliei* sau comentarii ale ei, destinate nu numai românilor, dar și altor comunități ortodoxe. Edițiile slavone ale *Evangheliarului* și *Apostolului* din sec. XVI au circulat în Bulgaria, Serbia, Ucraina și Rusia, după cum mărturisește prezența lor în bibliotecile și colecțiile din toate aceste țări. În 1693, la București, *Evangheliarul* era imprimat în text paralel grec și român, dar cu câțiva ani înainte Șerban Cantacuzino, prince of Wallachia, contribuise la publicarea *Bibliei* de la Veneția din 1687, tipărită de Nicolae Glyky. O *Psaltire* în limba greacă apărea la Snagov în 1700, dar comentarii biblice tot în greacă au apărut multe în tipografiile românești în secolele XVII—XVIII, iar monumentală catenă la *Octateuh* din 1775 era imprimată la Leipzig cu cheltuiala domnului Moldovei Grigore Ghica.

Prima ediție arabă a *Evangheliarului* a fost publicată la Alep în 1706 într-o tipografie venită cu echipament și meșteri de la Snagov și București, în Wallachia, unde fusese înființat în 1700 cel dintâi atelier tipografic cu caractere arabe din Imperiul otoman. Era o operă care asocia pe Mecenat, prințul Constantin Brâncoveanu, cu marele cărturar român prin adopțiune Antim Ivireanul (din Georgia) și pe mitropolitul de Alep (fost patriarh al Antiohiei) Athanasios Dabbas.

Iar trei ani mai târziu, în 1709, apărea la Tbilissi în *editio princeps* georgiană *Evangheliarul* în prima tipariniță din această țară, trimisă tot din România, echipamentul ca și meșterii, conduși de Mihail, fiul lui Ștefan.

Opera românească de răspândire a *Evangheliei* în Lumea Creștină într-o epocă de mari dificultăți pentru creștinii orientali este rezumată

de Antim Ivireanul într-o notă manuscrisă pe un exemplar din *Evangheliarul* georgian amintit. El este dedicat principelui Constantin Brâncoveanu drept «fructul cel nou pe care l-a rodit pământul iberienilor», care n-a avut «norocul să se îmbogățească cu tipar în limba lui, precum cu tiparul arab s-a îmbogățit Arabia, cu cel grecesc Elada și cu cel românesc Valahia». El compară actul generos al Principelui de a înzestra cu imprimerii patru popoare creștine, cu cele patru râuri ale Paradisului : Pishon, Gino, Tigris și Euphrates dar, adaugă învățatul, «prin apele acelor râuri pământul a rodit fructe coruptibile și trecătoare, dar tiparul [...] dă roadă incoruptibilă și eternă».

Ar fi de adăugat că prima carte bulgară modernă, *Kiriakodromionul* lui Ilie Miniates în traducerea episcopului Sofronie Vranceanski (un comentar la Evanghelia) a apărut în România (Râmnicul Vâlcea) în 1806, că mai multe ediții ale Noului Testament tradus în bulgară de Neofit Rilski au fost publicate la București în vremea când Bulgaria se afla încă sub dominație otomană (înainte de 1878), că prima traducere a *Evangheliei* în limba găgăuză, din familia limbilor turcice, a fost realizată și publicată în România.

Centrală în cultura românească a fost *Evanghelia* și în epoca în care românii își afirmă identitatea prin înlocuirea limbii slavone cu limba vernaculară, româna, proces care a durat aproape două secole. Această acțiune a reușit prin traducerea *Evangheliei* mai întâi, apoi a întregii *Bibliei*. Traducerile cele mai vechi (din *Psalmi* și *Faptele Apostolilor*) datează din secolul al XVI-lea, dar unele par a fi copii de pe prototipuri mai timpurii. *Tetraevanghelul* în limba română a apărut în 1561, iar *Faptele Apostolilor* în 1563, amândouă la Brașov. Cererea *Evangheliei* într-un text accesibil rezultă din destinația cărții, cum se menționa în asemenea traducere, adresată «preoților români, ca să înțeleagă și să-i învețe pe românii creștini».

Dar pentru ca *Evanghelia* să-și împlinească rolul istoric de a concentra în jurul ei cugetarea și creația cărturarilor și de a da identitate culturii românești erau necesari noi pași. Ei au fost parcursi până la 1648 când *Noul Testament* a fost integral publicat la Alba-Iulia într-o limbă română cursivă, cu calități literare, capabilă să înfrunte secolele. Spre deosebire de traducerile anterioare, aceasta are avantajul de a întruni pe foaia de titlu cele două condiții neapărat necesare pentru folosirea ei liturgică : binecuvântarea mitropolitului și privilegiul principelui Ardealului. Preluat în *Biblia de la București*, 1688 (cea dintâi ediție românească integrală a cărților sacre), republicată până azi în numeroase rânduri, cu textul revizuit, *Noul Testament* din 1648 a fost nu numai *textus receptus* al *Evangheliei* românești dar și primul monument de limbă litarară al românilor cu funcții capitale pentru evoluția ulterioară a culturii și a poporului însuși.

Deși o etnie bine caracterizată prin origine, teritoriu, limbă, credință și forme de viață, românii au trăit în tot evul mediu și o parte din epoca modernă în state separate, Valachia, Moldova și Transilvania.

Conștiința unității lor a evoluat în timp de la o stare de fapt la un imperativ politic, acela al unirii tuturor românilor într-un stat național, program realizat între 1859 (unirea Principatelor Moldova și Țara Românească) și 1918 (desăvârșirea unirii, prin alipirea la regatul român a Basarabiei ocupată de Ruși, Bucovinei, Transilvaniei și Banatului ocupate de Austro-Ungaria). În acest proces secular făurirea unei limbi literare înțeleasă de toți românii, din toate teritoriile, unele aflate sub stăpâniri străine, a avut un rol determinant. Iar traducătorii *Noului Testament* din 1648 au avut conștiința importanței unei limbi înțelese de toți românii, dincolo de particularitățile regionale ale vorbirii lor. În dorința lor de a face *Evanghelia* înțeleasă de toți românii, din toate părțile locuite de ei, se distinge nu numai o intenție pastorală, ci și o previziune pe care am numi-o azi, politică, deși inspirată de un pragmatism în realitate providențial. Acest instrument de comunicare panromănesc care a fost limba literară făurită de traducătorii Bibliei și în primul rând ai *Noului Testament* a avut un rol decisiv în afirmarea conștiinței naționale care a dus la unificarea statală a României.

Subliniind rolul *Evangheliei* în cultura românească, nu vom trece sub tăcere modul în care acest rol a fost afectat, ca și în alte părți ale lumii, de progresul secularizării în epoca modernă. Există o opinie necritică privind daunele spirituale provocate de ateismul oficial din România în perioada 1948—1989. În realitate, secularizarea culturii elitelor din România începe cu cel puțin un secol înainte, ea se afirmă în timpul revoluției din 1848. După această dată, reformele politice, culturale, educative, operate sub influența ideilor apusene, provoacă o ruotură dramatică în cultura românească. Partea ei tradițională, creștină, inspirată de *Evangheliile* se refugiază în Biserică și monahism dar, deși covârșitor majoritară, nu are putere în politica oficială. Aceasta va fi obținută în deceniile următoare de o minoritate educată în Occident (liberală), apoi de altă minoritate educată în URSS (comunistă), amândouă adversare Tradiției creștine, deși din atitudini politice iremediabil adverse. Cazul este tipic pentru varietatea acțiunilor și chipurilor subversiunii în lumea de azi.

În știința și în programele universitare moderne, *Evanghelia* nu mai are decât funcția unei fosile lipsită de viață. Se ocupă de ea lingviștii pentru studii de sintaxă, vocabular și morfologie, istoricii culturii pentru cercetări asupra evoluției tiparului, istoricii de artă pentru analiza manuscriselor cu miniaturi și caligrafii remarcabile. Dar toți acești specialiști se feresc să trateze despre partea esențială a *Evangheliei*, mesajul ei, pentru că ar fi neștiințific!

Dar deși marginalizată de un secol și jumătate de politică culturală anticreștină, *Evanghelia* a salvat România într-o jumătate de secol de ateism oficial. Credincioșii și-au practicat, cu dificultăți dar cu tenacitate, credința. Monahii goniți din mănăstiri s-au reîntors în mănăstiri. Biserica însăși, Patriarhia Ortodoxă Română s-a impus regimului comunist ca o realitate de care puterea politică nu putea face abstracție.

Misiunea pastorală a Bisericii a continuat în acele condiții vitrege. Biblia a fost imprimată și răspândită în tiraje mari — sute de mii de exemplare — iar în biserici și mănăstiri se propovăduia învățătura lui Hristos.

Tradiția *Evangeliei* a biruit totalitarismul în cultura creștină românească și în conștiința creștină a românilor. Ea depășește ceea ce ne place să numim Rezistența sau Lupta anticomunistă, politică, topografi care fascinează pe gazetarii occidentali sau pe istorici mai noi.

Concluzii

Cultura românească, prin antecedentele ei spirituale geto-dacice este tipică pentru receptarea facilă a *Evangeliei* într-o cultură precreștină.

În cea mai lungă parte a evoluției ei, cultura română a fost întemeiată pe *Evangelie* și pe Tradiția creștină.

Recunoscând și încurajând diversitatea culturilor creștine, românii au contribuit la răspândirea *Evangeliei* în alte comunități din aria Mediteranei Orientale.

Cultura creștină, evanghelică, a salvat pe români în epoca cea mai aspră a persecuției creștinismului din țara lor — comunismul.

PALINGHENESIA — NAȘTEREA DIN NOU — ZIUA A OPTA

Παλιγγενεσία

Pr. prof. ION IONESCU

Mântuitorul le-a spus ucenicilor Săi : «că voi cei ce Mi-ați urmat Mie, la înnoirea lumii (= nașterea din nou), când Fiul Omului va șede pe tronul slavei Sale, veți șede și voi pe douăsprezece tronuri, judecând cele douăsprezece seminții ale lui Israel» (Matei 19, 28).

Despre «nașterea din nou», cum se va petrece, a profetizat Sfântul Apostol Petru : «Iar ziua Domnului va veni ca un fur, când cerurile vor pieri cu vuiet mare, stihiiile, arzând, se vor desface și pământul și lucrurile de pe el se vor mistui» (II Petru 3, 10). Sfântul Maxim Mărturisitorul comentând acest text arată : «Căci trece (lumea) și cele din ea se veștejesc. Căci va veni cu adevărat vremea când va suna o trâmbiță înfricoșătoare, cu un sunet străin și totul se va desface, nimicindu-se orânduirea văzută a ei. Și lumea văzută va trece, luându-și sfârșitul propriu. Iar lumea ascunsă acum a celor inteligibile se va arăta aducând taine cu totul străine ochilor și urechilor și minții» (Ep. 1, P. G., 91, col. 389), și adaugă : «Toate... cele văzute vor trece deodată, stihiiile arzând și desfăcându-se în focul care va curăți mai înainte zidirea întinată de noi pentru venirea Celui curat» (Ep. IV, P. G., 91, 146)¹.

Noi, cum spune Sfântul Apostol Pavel, «nu avem aici cetate stătătoare, ci o căutăm pe aceea ce va să fie» (Evr. 13, 14). «Lumea care va să vină» (Evr. 2, 5) este «Ziua Domnului» (I Tes. 5, 2), care ne va trece «prin baia nașterii celei de a doua și prin înnoirea Duhului Sfânt» (Tit 3, 5) și «Împărăția Lui nu va avea sfârșit» (Luca 1, 33). Sfârșitul lumii actuale nu este deci o oprire a timpului istoric, la o dată cronologică vehiculată de sectanți, printr-o catastrofă cosmică, ci o înnoire a creației în sens de «transformare», o trecere de la starea veche la starea nouă, a harului, la ordinea împărăției veșnice adusă odată cu a doua venire glorioasă a lui Hristos. La sfârșitul vremii, «slava lui Dumnezeu a luminat-o — adică cetatea — care nu are nevoie nici de soare și nici de lună ca s-o lumineze» (Apoc. 21, 23). Mântuitorul însuși ne spune că împărăția Sa, pregătită de la întemeierea lumii nu este din lumea aceasta, dar că această împărăție este însă prezentă și la îndemâna noastră (Luca 10, 9, 11). Acum, în veacul istoriei noastre prezente, creștinii au primit o arvună a bunățăților făgăduite, darurile Sfântului Duh și cei ce au pregustat împărăția, au nevoie de răbdare întru nevoie ea să primească răsplata definitivă, viața veșnică în plenitudinea

1. Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, *Teologie Dogmatică Ortodoxă*, București, 1978, vol. 3, p. 387.

ei. Acesta este timpul de nădejde în Dumnezeu, de pocăință și de rugăciune: «Să vină împărăția Ta» (Matei 6, 10)².

Chipul înnoit al lumii — palinghenesia — și modul trecerii chipului ei actual în cel înnoit la venirea lui Hristos, cauza prefacerii lumii și a învierii morților, sunt momente care vor avea loc simultan. «Lumea se va prefăce cu iuțeală de fulger. În același timp vor ieși din sânul pământului transfigurat trupurile morților pnevmatizate și trupurile vii se vor prefăce în trupuri înviate. Simultan va avea loc a doua venire a Domnului. Propriu-zis lumina trupului Lui înviat va prefăce chipul acesta al lumii și va fi cauza învierii morților. De aceea «ziua» în care au loc toate acestea se numește «ziua Domnului». Cuvântul Sfântului Apostol Petru, spune Părintele Dumitru Stăniloae, că «*stihiiile lumii vor arde* (II Petru 3, 10), este el însuși învăluit în mister»³. Sfântul Apostol Pavel spune că cei vii se vor prefăce într-o clipă (I Cor. 15, 52) și deci într-o clipă va trebui să se petreacă și prefacerea lumii și învierea morților. Desfacerea chipului actual al lumii va fi în același timp apariția ei într-un chip nou, efect care nu e propriu focului material. Arderea aceasta fulgerătoare are o cauză superioară și are ca scop curățirea lumii, de zgura răului și o punere a ei într-o stare de transparență spirituală. «Dar poate că arderea e o îmbinare de cauză superioară și naturală»⁴.

Acest «mister» al «nașterii din nou», chipul înnoit al lumii în ziua a opta, pare că astăzi, în secolul fizicii cuantice, să poată fi înțeles, prin eforturile spiritului uman, călăuzit tot de pronia divină, ceea ce vom căuta în continuare să schițăm.

Fizica actuală atestă că particulele elementare care compun atomul se transformă unele în altele. În nucleul atomului se pot produce procese de transformare a protonului în neutron și invers a neutronului în proton. Se cunoaște și procesul de transformare a două particule, de exemplu a unui electron și a unui pozitron în fotoni de mare energie. Există un proces și invers de transformare a fotonilor în pozitroni și electroni⁵. Procesul acesta a fost realizat de fizicieni în laboratoare, care a dus la bomba atomică și la tragedia de la Hiroșima și Nagasaki și amenință cu tragedia ei întreaga omenire astăzi. Teoria ondulatorie a luminii este astăzi o certitudine⁶. Conform legilor mecanicii cuantice materia poate lua naștere din energie pură. Atâta timp cât o particulă poate fi creată, Universul va crea, simultan, particule și antiparticule, care au aceeași masă și aceleași caracteristici, doar sarcina electrică este de contrar, ceea ce le imprimă viteze egale în sensuri opuse. Pro-

2. Pr. Prof. Dr. Ion Bria, *Eshatologie sau lumea viitoare, în rev. Ortodoxia*, XLVII, (1995), nr. 1—2, p. 62—63.

3. Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, *op. cit.*, p. 386.

4. Idem, *op. cit.*, p. 387.

5. Virgil Atanasiu, *Structura materiei*, București, 1955, p. 5, Max Born, *Fizica atomică*, București, 1973.

6. Bunesch Hoffmann, *Ciudata poveste a cuantei*, București, 1970, p. 173; R. W. Hallows, *Atoms and atomic energy*, London, 1950.

tonii iau naștere în același timp cu antiprotonii, electronii cu antielec-
tronii (cunoscut sub sumele de pozitroni). Coliziunea dintr-o particulă
de materie și una de antimaterie va avea drept rezultat, o dată cu
anihilarea reciprocă, eliberarea unei cuante gama — fotoni de mare
energie. Un semn sigur al prezenței antimateriei în Univers o consti-
tuie radiațiile gama produse în urma anihilării. Pe pământ, ca și în
sistemul nostru solar, nu există însă antimaterie. Dacă una din pla-
netele acestuia ar fi fost din antimaterie, s-ar fi recepționat radiații
gama. Universul nostru este compus din peste 2 milioane de roiuri ste-
lare și sigur galaxia noastră se știe astăzi că este din materie. Lumina
emisă de antimaterie nu diferă de cea emisă de materie, adică anti-
particula fotonului este tot un foton⁷. Ori de câte ori antimateria vine
în contact cu materia obișnuită se produc fenomene «explozive». Cel
mai cunoscut dintre toate este anihilarea. Atunci când un antiatom
lovește un atom, masa lor se transformă integral în energie, sub forma
de fotoni, am spune în lumina primordială⁸. Această realitate astro-
fizică ne duce la înțelesul Sfintei Scripturi : «Și a zis Dumnezeu : «Să
fie lumină !». «Și a fost lumină. Și a văzut Dumnezeu că este bună
lumina și a despărțit Dumnezeu lumina de întuneric» (Fac. 1, 3—4),
adică materia de antimaterie.

John Meyendorff face remarcă, spunând că Același Dumnezeu este
atât transcendent (în ființă), cât și imanent (în energii). La fel, în timp
ce rămâne ființial neschimbabil, Dumnezeu este mărturisit ca devenind
Creator al lumii în timp, prin propria sa «energie», dar deoarece «ener-
gia» este necreată, adică este Dumnezeu, schimbabilitatea este văzută
ca atribut real al dumnezeiescului⁹.

Se consideră că 50% din Univers ar trebui să fie constituit din
antimaterie. Trebuie să ne reprezentăm, spune Bunesh Hoffmann că în
Univers există regiuni în care substanța prezentă este antisubstanța
noastră. O contopire între cele două regiuni atât de deosebite «ar fi
catastrofală»¹⁰.

Această realitate astrofizică îl face pe dr. Octavian Udriște să afirme
că «trebuie să fim încredințați de adevărul intangibil și implacabil
conform căruia «ziua și ceasul» retractării materiei..., urmată de prăbu-
șirea Universului în el însuși (Big-Crunch), este taina pe care Dumnezeu-
Tatăl o păstrează în exclusivitate, precum este scris : «Cerule și pământul
vor trece, dar cuvintele Mele nu vor trece ! Iar de ziua și de ceasul acela
nimeni nu știe, nici îngerii din ceruri, nici Fiul, ci numai Tatăl» (Matei
24, 35—36 ; Marcu 13, 31—32). «De aceea și voi fiți gata, că-n ceasul în
care nu gândiți va veni Fiul Omului» (Matei 24, 44 ; 25, 13).

7. Radu Dobreci, în *Știință și Tehnică*, 1996, 8, p. 14—15.

8. Cristian Roman, în *Știință și Tehnică*, 1996, 8, p. 13 ; Victorin Charles,
Dictionnaire atomique, Paris, 1960, p. 18—19.

9. John Meyendorff, *Teologie Bizantină. Tendințe istorice și teme doctrinare*,
București, 1996, p. 120.

10. Bunesh Hoffmann, *op. cit.*, p. 235.

Așadar, potrivit planului Sfintei Treimi, va veni clipa (la scara timpului cosmic) în care grandiosul nostru Univers cuantic se va reîn-
toarce, prin implozie, la neexistență, adică la «nimicul» vidului și al
informației pure¹¹.

Revelația divină ne ajută să cunoaștem ce va fi dincolo de timpul
istoric și de materie. Atunci va veni ziua a opta a creației sau a nașterii
din nou, a *palinghenesiei*. În contrast cu «săptămâna care măsoară timpul»
ziua a opta, spune Christos Yannaras, arată modul existenței mai presus
de natură-materie — și de timp¹². Va fi un timp format nu din succe-
siuni de momente trecătoare, pieritoare, ci din relația de dragoste ple-
nară, care se săvârșește neîncetat într-o transformare dinamică «din
slavă în slavă» (II Cor. 3, 18). Orice am spune acum despre această
slavă viitoare n-ar fi decât o palidă reprezentare a acelei realități : «Căci
vedem acum ca prin oglindă, ca în ghicitură ; iar atunci, față către față»
(I Cor. 13, 12).

În dimensiunile zilei a opta se arată realitatea Învierii, unirea lui
Dumnezeu cu «Adam cel universal» — cu toți oamenii fără excepție.
Dar această unire, deși va desființa distanța fizică dintre om și Dum-
nezeu, nu va forța, nici atunci, libertatea fiecărei persoane.

Astfel, pentru cei «vrednici», cum spune Sfântul Maxim, care pri-
mesc iubirea lui Dumnezeu, unirea cu El va fi o «desfătare dumne-
zeiască și mai presus de orice înțelegere», în timp ce pentru «nevred-
nici», pentru cei care au refuzat posibilitatea iubirii, va fi «o suferință
de negrăit»¹³. Altă calitate de viață nu există în ziua a opta : iubirea
este cea care judecă, iubirea este cea care dă fiecăruia după dreptate¹⁴,
și după iubirea lui față de semenii săi și față de Dumnezeu.

«Aceasta este porunca Mea : să vă iubiți unul pe altul, precum
v-am iubit Eu» (Ioan 15, 12). «Cel ce nu iubește n-a cunoscut pe Dum-
nezeu, pentru că Dumnezeu este iubire» (I Ioan 4, 8).

11. Dr. Octavian Udriște, *Cum a creat Dumnezeu Universul din nimic*, Ed. Ta-
bor, Rm. Vâlcea, 1994, p. 78.

12. Cit. Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Capitolele teologice* ; I, 51, P.G. 90,
1101 C.

13. *Ibidem*, IV, 90, 1312 C

14. Christos Yannaras, *Abecedar al credinței. Introducere în teologia ortodoxă*,
trad. de Pr. Dr. Constantin Coman, București, 1996, p. 148.

RELIGIA ÎN ȘCOALĂ

Câteva repere bibliografice

Pr. asist. VASILE GORDON

Din dorința de a veni în sprijinul profesorilor de religie, propunem în cele ce urmează o listă de lucrări din domeniul catehetic, pedagogic și psihologic. Așa cum am menționat în subtitlu, lista cuprinde *câteva* repere bibliografice, ea rămânând deschisă completărilor ulterioare, pe măsură ce vor apare noi publicații în domeniu sau se va simți nevoia revalorificării altora vechi, pe care nu le-am menționat.

Considerăm necesară publicarea acestei bibliografii, pentru o minimă orientare a celor care, pe parcursul anilor de studiu, n-au dat importanța cuvenită informării în domeniu. Ne găsim după mai bine de 6 ani de predare a religiei în școală, după evenimentele din decembrie 1989, și ecourile muncii la catedră a învățătorilor și profesorilor acestei discipline nu sunt în totalitate pozitive, așa cum ar fi de dorit. Că s-a realizat mult în această muncă, este un fapt incontestabil, slavă Domnului și cinste profesorilor râvnitori. Dar că pe alocuri se predă cu stângăcie, dacă nu chiar cu totală incompetență, este o realitate pe care nu trebuie s-o ascundem. Nu punem în discuție scăderi ce țin de comportamentul moral, acest aspect fiind de competența factorilor responsabili din punct de vedere administrativ-disciplinar, ci încercăm să atragem atenția că multe din cauzele eșecului predării, sau, cel puțin, al neatingerii scopului educațional-religios, rezidă dintr-o precară informație bibliografică. Ar putea să obiecteze cineva că pentru a preda unele noțiuni generale de religie, mai ales copiilor mici, nu este nevoie de erudiție în câmpul catehetic-pedagogic-psihologic, ci de un minimum de cunoștințe teologice și de bunăvoință... O astfel de obiecție este total neavenită! Ecourile negative, care, din nefericire, circulă cu repeziciune, vin tocmai din faptul că unii profesori de religie, fie ei și preoți, au carențe chiar și în acel minim bagaj de cunoștințe religioase, fără de care este reprobabil să te prezinți în fața copiilor. Profesorul de religie, ca orice alt profesor, trebuie să fie informat cât mai bine posibil în materia pe care o predă și pentru care acceptă să fie remunerat. Poate că unele carențe în această privință vin și de la faptul că în Facultatea de teologie abundența materiilor și obligațiile de lectură bibliografică multiple determină, în mod indirect, o preocupare mai slabă pentru câmpul pedagogiei. Iar faptul că pe teren se pot întâlni profesori de religie necorespunzători, sau puțin corespunzători, se datorează mai multor cauze, dintre care ne îngăduim să menționăm doar două: pe de o parte lipsa acută, după dec. 1989, de profesori de religie calificați, au determinat factorii responsabili să numească în grabă persoane fără o pregătire pedagogică specială, între care se numără și mulți preoți, buni pentru a sluji la Altar, dar nepregătiți pentru catedră, în special d.p.d.v.

metodologic ; pe de altă parte, din aceeași lipsă de cadre, s-a manifestat pe alocuri și o anumită lipsă de discernământ în numirea profesorilor de religie, dintre care unii nu au avut nici măcar studii de teologie, ci au fost «acreditați» pe baza unei alte pregătiri, sau unor «recomandări» mai mult sau mai puțin «ortodoxe»... Nădăjduim că situația se va remedia pe măsură ce, datorită numărului mare de absolvenți și absolvente de teologie, *se vor ține concursuri corecte de ocupare a posturilor*. În această speranță, recomandăm ca după terminarea facultății, în paralel cu pregătirea conștiințioasă a lecțiilor și planurilor de lecții, profesorul să cerceteze, cu timp și fără timp, lucrări de referință de care nu s-a ocupat în timpul anilor de studii. Este limpede pentru oricare profesor că pentru eficiență la catedră, nu sunt suficiente doar *cunoștințele* ce se leagă de materia respectivă. Este nevoie și de stăpânirea *normelor metodologice* în domeniu.

Bibliografia pe care o prezentăm mai jos, vine în sprijinul ambelor aspecte : posibilitatea îmbogățirii cunoștințelor și metodică aplicării lor. Am încercat să alcătuim o listă cât mai apropiată de zilele noastre, dar am menționat și lucrări mai vechi, în special din perioada interbelică, evocând astfel mari personalități din domeniu, ignorate de slujbașii fostului regim comunist-ateu, ca : G. G. Antonescu, I. Găvănescul, S. Mehedinți, C. Narly și alții. Prezentăm în prima parte câteva manuale, colecții și dicționare, iar în partea a doua, cărți, studii și articole. Am așezat alături, lucrări ale Sfinților Părinți, ale profesorilor de teologie, ale unor preoți, dar și ale unor personalități laice mai cunoscute din domeniul pedagogiei românești și universale. Pentru facilitarea repărării lucrărilor, redăm lista fără comentarii, urmând ca la sfârșit să creionăm câteva date și recomandări, în legătură cu unele dintre ele, pe care le considerăm mai apropiate scopului propus.

Manuale, colecții, dicționare (I, II, III)

I. — Călugăr, pr., Dumitru, *Catehetica*, manual pentru Institutele Teologice, București, 1976, (ed. a II-a — 1984).

Petrescu, pr., Nicolae, *Catehetica*, manual pentru Seminarile Teologice, București, 1978.

Bulacu, pr., Mihail, *Pedagogia creștină Ortodoxă*, București, 1935.

Tarangul, Orest, *Manual de catehizație pentru instrucția religioasă a adulților în duminici și sărbători*, Arad, 1930.

Antonescu, G., G., *Pedagogia Generală*, București, 1930.

Idem, *Curs de pedagogie*, București, 1925—1926.

Idem, *Istoria Pedagogiei, Doctrinile fundamentale ale pedagogiei moderne*, București, 1939.

Șt. Bărsănescu (coordonatorul unui colectiv), *Istoria pedagogiei*, Manual pentru liceele și Institutele pedagogice, București, 1969.

Stanciu, I., Gh., *O istorie a pedagogiei universale și românești*, București, 1977.

Colectiv de autori, *Istoria învățământului din România de la origini până la 1821*, Buc., 1983.

Colectiv de autori, *Indrumări metodologice pentru predarea religiei în școală*, Editura Institutului biblic și de misiune al B.O.R., București, 1990.

- Nicola, Ioan, *Pedagogie*, Manual pentru școlile post-liceale, București, 1994.
- Bontaș, Ioan, *Pedagogie*, Manual universitar de pedagogie, București, 1994.
- Cucos, Constantin, *Pedagogie*, Compendiu de studii pedagogice, Iași, 1996. (pp. 160—175: «Educația religioasă»).
- Golu P., Verza E., Zlate M., *Psihologia Copilului*, Manual pentru cl. a XI-a școli normale, București 1995.
- Narly C., *Pedagogie generală*, București, 1996 (ed. a II-a; ed. I — 1938).
- Theodorou, Evaggelou, *Mathimata kathihitikis i xristianikis paidagogikis* (Cursuri de catehetică sau pedagogie creștină), Athinais, 1978 (l. greacă).
- II. — Clement Alexandrinul, *Pedagogul*, trad. pr. D. Fecioru, București, 1982 (vol. 4 Colecția *Părinți și scriitori bisericești*, prescurtat — P.S.B.).
- Sf. Chiril al Ierusalimului, *Catehezele*, trad. pr. D. Fecioru, București, partea I, 1943, partea II-a, 1945 (Colecția *Izvoarele ortodoxiei*).
- Sf. Grigorie de Nissa, *Marele cuvânt catehetic*, trad. de T. Cristescu și N. Barbu, București, 1947.
- Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre creșterea copiilor*, în vol. «Puțul și împărțire de grâu», Bacău, 1995.
- Sf. Vasile cel Mare, *Omilia către tineri*, trad. pr. D. Fecioru, București, 1986 (vol. nr. 17 din colecția P.S.B.).
- Sf. Simeon Noul Teolog, *Cateheze*, trad. de diac. Ioan Ică jr.: a II-a (*Spre Hrislos pe calca poruncilor și a fericirilor*), în «M.A.» (Revista Teologică, serie nouă), nr. 2/1991; a XVIII-a (*Despre alegerea și virtuțile păstorului suiletesc*), «M.A.», 1/1990; a XXVII-a (*Despre necesitatea păzirii poruncilor*), în «M.A.», nr. 4/1996; a XXVIII-a (*Despre vederea luminii dumnezeiești și preoție*), în «M.A.», nr. 5/1990.
- III. — Colectiv de autori, *Dicționar de pedagogie*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1979.
- Păcurariu, pr., Mircea, *Dicționarul teologilor români*, București, 1996.
- Sorescu, pr., V., *Figuri, evenimente și locuri biblice (dicționar pentru predarea religiei în școală)*, București, 1995.

Cărți, studii, articole

- Antonescu, G.G., *Din problemele pedagogiei moderne*, București, 1924, ed. II-a. Idem, *Educația morală și religioasă în școala românească*, București, 1937.
- Antonesei, Liviu, *Paideia. Fundamentele culturale ale educației*, Iași, 1996.
- Balca, Nicolae, *Importanța catehetică a Sfintei Liturghii*, în «B.O.R.», 1—2/1958.
- Idem, *Caracteristici esențiale ale sufletului creștinului autentic*, «S.T.», 9—10/1954.
- Idem, *Etapele psihologice ale mărturisirii*, «S.T.», 1—2/1995.
- Basarab, Neagoe, *Invățăturile lui... către fiul său Teodosie*, Versiune originală (transcriere, traducere în limba română și studiu introductiv de prof. dr. G. Mihăilă), București, 1996.
- Băncilă, Vasile, *Inițierea religioasă a copilului*, București, 1996 (ed. Anastasia).
- Idem, *Duhul sărbătorii* (în special cap. «Pedagogia sărbătorii»), București, 1996.
- Bârsănescu, Șt., *Invățământul oral prin predică, cel dintâi sistem de învățământ de durată la români*, în «Pagini nescrise din istoria culturii românești», Edit. Academiei, București, 1971.
- Idem, *Pedagogia și didactica*, Craiova, 1944.
- Belu, pr., Dumitru, *Preocupări și studii de Pastorală, Omiletică și Catehetică*, în «S.T.», 5—6/1968.
- Branște, pr., Ene, *Explicarea Sfintei Liturghii după Nicolae Cabasila* (Teză de doctorat), București, 1943.
- Idem, *Însemnătatea Sfintei Liturghii pentru viața creștină. Material cultic și omiletic pentru explicarea Sfintei Liturghii*, G.B., nr. 1—3/1951.
- Idem, *Explicarea botezului în catehezele baptismale ale Sf. Ioan Gură de Aur*, în «S.T.», nr. 7—8/1980.

- Idem, *Explicarea Sf. Taine de inițiere (Botez, Mirungere, Euharistie) în literatura creștină*, București, 1990 (179 p.).
- Brânzeu, pr., Nicolae, *Semănătorul. I. Catehética*, Lugoj, 1936.
- Bulacu, pr., Mihail, *Studiu introductiv în catehética ortodoxă*, Oradea, 1928.
- Călugăr, pr., Dumitru, *Treptele formale și învățământul religios*, Sibiu, 1938.
- Idem, *Caracterul religios-moral creștin (Teză de doctorat)*, Sibiu, 1955.
- Idem, *Principii fundamentale ale învățământului religios*, în «M.A.», nr. 9—10/1975.
- Coman, Episcop, Vasile, *Religie și caracter (Contribuții la cunoașterea și pre-darea religiei în perioada adolescenței)*, Oradea, 1992.
- Comenius, J., Amos, *Panpaedia*, București, 1977.
- Idem, *Texte alese, Ed. Didactică*, București, 1958.
- Cosma, pr., Sorin, *Cuvinte ale dreptei credințe (Cateheze)*, Arad, 1992.
- Coue, Emile, *Stăpânirea de sine*, București, f.a., 96 p.
- Cristescu, pr., Grigorie, *Predică și cateheză*, Sibiu, 1929.
- Cucos, C-tin, *Pedagogie și Axiologie*, București, 1995.
- Idem, *Educația religioasă, conținut și forme de realizare*, București, 1996.
- Fecioru, pr., Dumitru, *Ideile pedagogice ale Sf. Ioan Gură de Aur*, București, 1937.
- Idem, *Pedagogia nouă și pedagogia creștină*, București, 1946.
- Foerster, F. W., *Școala și caracterul*, trad. Șt. Constantinescu, București, f.a.
- Idem, *Cartea vieții. O carte pentru băieți și fete*, trad. N. Pandelea, f. a., București.
- Idem, *Învățământul religios și învățământul moral*, trad. I. Negoită, Chișinău, 1933.
- Galeriu, pr., Constantin, *Catedra de omiletică — catehética cu noțiuni de Pe-dagogie*, în «S.T.», 7—10/1981.
- Idem, *Mântuitorul Iisus Hristos, Învățătorul nostru suprem*, «Ortodoxia» nr. 1/1983.
- Idem, *Revelația și educația*, în «Ortodoxia», nr. 3—4/1993.
- Idem, *Ora de religie în trecut și astăzi*, în «Altarul Banatului», nr. 4—6/1995.
- Găvănescul, Ion, *Pedagogie Generală*, București, 1923.
- Ghibu, Onisifor, *Din istoria literaturii didactice românești: I. Bucavnele; II. Abecedarele; III. Cărțile de citire din Transilvania*, București, 1916.
- Idem, *Pentru o pedagogie românească*. Antologie, București, 1977.
- Gordon, pr., Vasile, *Rolul catehetic-misionar al ierurgiiilor*, în «S.T.», nr. 5/1986.
- Grigoraș, pr., Constantin, *Treptele herbartiene și învățământul religios*, în «M.M.S.», 1—3/1993.
- Ionescu, pr., Marin, *Inima e cârmaciul minții. Catehética zilelor noastre*, Bucu-rești, 1927.
- Idem, *Colectarea de material omiletic și catehetic*, București, f.a. (297 p.).
- Iorga, Nicolae, *Istoria învățământului românesc*, București, 1928.
- Ispir, Vasile, *Principiile educației creștine*, în «B.O.R.», nr. 1—3/1946.
- Kant, Immanuel, *Tratat de pedagogie. Religia în limitele rațiunii*, Iași, 1992.
- Magdalen, soeur, *Reflexions sur les enfants dans l'Eglise orthodoxe aujour'd'hui*, Mt. St. Jean Baptiste, Essex, Angletere, 1990.
- Mehedinți, Simion, *Poporul (Cuvinte către studenți)*, București, 1921 (Ed. II-a).
- Idem, *Altă creștere. Școala Muncii*, București, 1929 (ed. II-a).
- Idem, *Apropierea de Iisus prin Biserica noastră, prin alegerea educatorilor*, București, 1935.
- Idem, *Scrieri despre educație și învățământ*. Antologie. Editura Academiei, București, 1992.
- Micle, Ierom., Veniamin, *Inițieri catehetice*, Mt. Bistrița (Oltenia), 1993.
- Mihălcescu, mitrop., Irineu, *Catehismul creștinului ortodox*, București, 1918.
- Idem (colab. cu Em. Vasilescu), *Educația morală prin lecturi: Bucăți alese din scriitorii români și străini*, 2 vol., București, 1924—1936.
- Moldovan, pr., Ilie, *Teologia Sf. Duh, după catehezele Sf. Simion Noul Teolog*, în «S.T.» 7—8/1967.
- Idem, *Iubirea, taina căsătoriei. Teologia iubirii (vol. I) și Adevărul și frumu-sețea căsătoriei. Teologia iubirii (vol. II)*, Alba Iulia, 1996.

Necula, pr., Nicolae, *Tradiție și înnoire în slujirea liturgică*, Galați, 1996 — (material pentru cateheze liturgice).

Nisipeanu, I., *Religia pentru copii. Studiu metodologic, teoretic și practic, în spiritul școlii active*, București, 1922.

Paulescu, dr., N.C., *Instincte, patimi, conflicte*, București, 1995 (Ed. Anastasia).

Pernoud, Laurence (colab. cu Agnes Grison), *Cum îmi cresc copilul* (în original: *J'élève mon enfant*, Paris, 1994, premiată de Academia franceză de medicină), trad. de Doina Brindu, București, 1994.

Pestalozzi, J.H., *Texte alese*, București, 1965.

Petre, pr., Teodor, *Păcate și virtuți* (Culegere de cateheze), Valea Plopului, 1994.

Plămădeală mitrop., Antonie, *Dascăli de cuget și simțire românească*, București, 1984.

Popescu, Anastasia (Mama Sica), *Cum să-i învățăm pe copii religia*, București, 1996 (editura Anastasia; îndreptar realizat împreună cu Răzvan Bucuroiu).

Popescu M. Teodor, *Primii didascăli creștini*, în «S.T.», nr. 2/1932.

Idem, *Biserica și cultura*, București, 1996.

Răducă, pr., Vasile, *Rolul formativ al religiei*, în «S.T.», nr. 1—3/1994.

Rădulescu, prof., 'Mihai, *Cartea creștinului începător*, București, 1996.

Smiles, S., *Ajută-te singur* (Self-help), sau *Caracter, purtare și stăruință, ilustrate cu ajutorul biografiilor*, trad. de Al. Lascarov-Moldovanu, ed. III-a, f.a., București, 291 p.

Terchilă, pr., Nicolae, *Evanghelia în școală. Psihologia contemporană și învățământul religios* (teză de doctorat), Sibiu, 1935.

Tilea, pr., Gh. T., *Probleme fundamentale în opera moral-socială a Sf. Ioan Gură de Aur*: III. Familia creștină, București, 1947.

Vintilescu, pr., Petre, *Sповідania și duhovnicia*, București, 1939 (ed. II-a, 1995).

Idem, *Funcțiunea catehetică a Sfintei Liturghii*, «S.T.», nr. 1—2/1949.

În cele ce urmează, vom face unele referiri la câteva din titlurile prezentate, așa cum am anunțat în preambulul acestui material. Propriu-zis, vrem să atragem atenția asupra unor autori și lucrări de strictă necesitate, un fel de *minimum-minimorum* obligatoriu pentru cei care-și asumă responsabilitatea nobilii misiuni de a preda religia în școală. Prezentarea se face în ordinea redată în lista de mai sus, pentru o mai ușoară urmărire a lor.

Catehetica părintelui profesor D. Călugăr, este cel mai recent manual universitar, pentru Facultățile de Teologie. Îl recomandăm în special pentru următoarele capitole: *Psihologia religioasă*, *Educația religioasă*, *Materia învățământului religios*, *Principiile didactice ale catehezei* și *Anexa* (care cuprinde câteva cateheze sau lecții practice). Un alt beneficiu rezultat din consultarea acestui manual, îl constituie bibliografia prezentată la sfârșitul fiecărei prelegeri, îndeosebi lucrările de specialitate în limba germană¹.

1. Născut în 1907, în jud. Mureș, după studii strălucite în țară, urmează cursuri de specializare pentru Didactică și Metodica învățământului religios la Universitatea din Jena (1937—1938); în 1955 va obține titlul de doctor în teologie, la București, cu lucrarea *Caracterul religios-moral creștin*; s-a remarcat îndeosebi prin studii în domeniul Catehetei. Cele mai populare cărți sunt cele de religie, publicate mai întâi separat (*Întâia carte de religie... A doua carte... etc.*), apoi reeditate într-un singur volum *Șapte cărți de religie*, Episcopia Romanului și Hușilor, 1990. Manualul de catehetică, pe care l-am prezentat, este rodul muncii ca profesor de Omiletică, Catehetică și Pedagogie creștină, la Facultatea de Teologie din Sibiu, între anii 1968—1978.

Pedagogia creștină ortodoxă, a părintelui profesor Mihail Bulacu², deși publicată în 1935, rămâne până în prezent *singurul manual de pedagogie* structurat pe teme creștin-ortodoxe, pe parcursul a 571 de pagini. Cu toate că unele capitole nu mai sunt actuale, rămân, totuși, destule elemente utile pentru cei interesați. Din nefericire, cartea este greu de găsit. Spre exemplu, singurul exemplar menționat în fișierul Bibliotecii Facultății de teologie din București, lipsește de la raft...

G. G. Antonescu (1882—1953), este o personalitate uriașă a Pedagogiei românești, din păcate foarte puțin cunoscută în spațiul teologic. Face parte din elita intelectuală interbelică, fiind unul din cei mai mari profesori de pedagogie, dacă nu cumva cel mai mare. Lucrările lui, în ciuda trecerii câtorva decenii, rămân de referință. Luăm ca exemplu *Istoria Pedagogiei...*, aflată în 1939 la a treia ediție. Propunându-și să analizeze *Doctrinile fundamentale ale Pedagogiei moderne* (așa cum se menționează în subtitlu), marele pedagog, va expune, pe parcursul a peste 500 de pagini, elementele caracteristice din gândirea celor mai mari personalități în domeniu: J. Locke, J. A. Comenius, J. J. Rousseau, I. Kant, Schiller, Goethe, Pestalozzi, Herbart, Spencer ș.a.

O atenție aparte merită, de asemenea, lucrarea: *Din problemele pedagogiei moderne*, în special cap. *Religia creștină ca principiu educativ*³.

Onorând în mod strălucit catedra de Pedagogie a Universității din București, va fi însă înlăturat de tăvălugul comunist, în 1948⁴.

Constantin Nârly (1896—1956), este un alt mare pedagog din perioada interbelică⁵. *Pedagogia generală*, publicată întâia oară în anul 1938,

2. Profesor la Facultatea de teologie din București, între anii 1936—1952, a desfășurat în paralel cu munca la catedră, o prodigioasă activitate pastorală și publicistică. În afară de lucrările menționate în lista noastră bibliografică merită să mai amintim: *Conștiința după catehezele Sf. Chiril arhiepiscopul Ierusalimului*. Studii de Catehetică, București, 1944, 296 p.; «*Principiile catehezei și personalitatea catehetului*, în «S.T.», 7—8/1949; *Probleme de pedagogie catehetică*, «S.T.», 3—6/1950.

3. Pp. 168—183, în care am remarcat îndeosebi paragrafele: *Cauzele micii influențe a religiei asupra elevilor și modul de remediere a situației și Reforma învățământului seminarial, în vederea unei mai bune pregătiri a viitorilor preoți...* Cine ar putea spune că aceste subiecte, dezbătute acum 50 de ani, nu sunt actuale?

4. Evident, pe criterii politice, dar nu numai. Pentru că era un om credincios, cu frică de Dumnezeu, a fost etichetat *fideist...* și catalogat ca atare în manualele scrise cu poruncă de la Moscova. Iată ce se scrie în *Istoria Pedagogiei... Manual pentru licee...*, editat în anul 1969, atunci când îl prezintă pe G. G. Antonescu: *Insistența sa pentru o mai temeinică pregătire pedagogică a profesorilor este însă umbrită de orientarea religioasă pe care căuta să o dea procesului instructiv-educativ, situându-se pe o poziție fideistă* (subl. n.), p. 266. Fără comentarii! Amintim doar faptul că în l. lat. *fides-ei* înseamnă credință... Așadar, «poziție fideistă» — poziția omului credincios!

5. Născut la Tecuci, va face liceul la Focșani și Facultatea de litere și Filosofie la Iași. Aici se va apropia de profesorul I. Găvănescu, între ei leagându-se o relație de prietenie strânsă. De altfel, opera lui I. Găvănescu va constitui una din cărțile lui Nârly: *Opera pedagogică a profesorului I. Găvănescu*, București, 1929. În 1923, C. Nârly va pleca la studii în Germania, la Göttingen, unde, în anul următor, va obține titlul de doctor în filosofie cu teza *Die soziale Schichtung Rumäniens* (Stratificarea socială a României). Întors în țară, va fi numit, pe rând, asistent la Facultatea de litere din Iași, profesor la Facultatea de Filosofie a Universității din

a fost reeditată în 1996, are 528 de pagini și următorul cuprins (notăm doar titlurile capitolelor mari): Introducere (cu trei puncte: *Misiunea științei educației, Educație și pedagogie și Pedagogia în raport cu științele ajutătoare*); Partea I: *Problema posibilității educației*; Partea a II-a: *Problema idealului pedagogic*; Partea a III-a: *Problema mijloacelor educației*; Partea a IV-a: *Problema comunității pedagogice*. În această ultimă parte, la p. 490—493, găsim referiri la religie, în subcapitolul *Concretizarea (educației n.n.) în Instituții* despre care afirmă: «Religia este poate cea mai activă formă, sub care valoarea de devotare s-a înfățișat în omenire... Prin etica pe care o susține, religia exercită o influență totală asupra omului...» (p. 490). La un moment dat, C. Narly atrage atenția că de multe ori, printr-o predare nepedagogică a religiei, sentimentul religios se pierde în fața multelor date ce trebuie memorate: «Frumusețea și înălțimea etică a religiei creștine, este întunecată de amănuntul istoric și sistematic. Rezultatul este indiferența religioasă sau ateismul pe care îl promovează adesea, fără să vrea și fără să știe, însuși învățământul religios. Dacă în locul instrucției religioase, s-ar face cu precădere educația sentimentului religios, și aceasta mai puțin în școală și mai mult în Biserică, religiozitatea ar spori...» (p. 492)⁶. Credem că, în mare măsură, observațiile profesorului Narly sunt încă valabile. Ne îngăduim, totuși, observația că necesitatea indiscutabilă a cultivării sentimentului religios în Biserică, trebuie făcută, într-un raport echilibrat, în paralel cu instrucția religioasă la clasă, evident cu toate măsurile de precauție pentru evitarea consecințelor negative.

Operele Sfinților Părinți sunt mai ușor accesibile absolvenților de teologie, de aceea nu vom insista cu prezentările speciale. În lista noastră am notat doar ceea ce am considerat un minimum obligatoriu, fără de care ar fi o îndrăzneală peste măsură ca cineva să accepte a fi profesor de religie. Astfel, parcurgând lucrările recomandate, cei cărora adresăm aceste rânduri vor putea afla că *Pedagogul*, pe care-L înfățișează Clement Alexandrinul, este Mântuitorul Iisus Hristos însuși, *Catehezele Sfântului Chiril al Ierusalimului* conțin învățături valabile și astăzi, iar *Marele cuvânt catehetic*, al Sfântului Grigorie de Nissa, prezentat într-o frumoasă traducere de T. Cristescu și N. Barbu, nu este

Cernăuți și, în fine, de la 1 oct. 1940, la București, profesor de Pedagogie și Istoria Pedagogiei, la Facultatea de litere și filosofie, unde va preda până în 1947, când, se înțelege din motive politice, postul său va fi «comprimat». Trece în veșnicie, în anul 1956, fiind înhumat la cimitirul Belu. Dintre lucrările sale mai amintim: *Problema idealului pedagogic*, 1925; *Educație și ideal*, 1927; *Tolstoi educator*, 1929; *Misiunea educației românești*, 1941; *Misiunea educatorului* 1943. Aceste titluri, alături de multe altele pe care nu le mai pomenim, se găsesc în prefața cărții din lista noastră, prefață alcătuită de Viorel Nicolescu.

6. Constantin Kirilțescu, spune în continuare C. Narly, publică în amintirile proprii lui vieți de școală, *Printre apostoli* (București, 1921, p. 51), câteva pagini simptomatice, din care se vede cum, odată cu ducerea elevilor la Biserică și participarea lor la slujba religioasă, unde alcătuiau corul, religiozitatea elevilor capătă o bruscă reînviere: «*Incelul cu incetul*, spune autorul, *ne-am obișnuit și cu slujba asta și am început să așteptăm cu nerăbdare duminicile. Biserica și corul ne schimbă firea. N-aș putea spune că mai înainte fusese necredincioși. Mai degrabă indiferenți față de religie. Acum însă ne convertisem. Devenisem cu adevărat buni creștini...».*

numai «un tratat fundamental sistematic al dogmaticii creștine»⁷, ci și o sursă în care «găsim tratate toate problemele de temelie care i se puneau unui profesor de catehetică și, în general, oricărui apărător al dreptei credințe»⁸.

Fiind tradusă în anul 1947, se mai găsesc puține exemplare. Așteptăm, desigur, reeditarea ei în colecția P.S.B. Lucrarea este concepută în 40 de capitole, precedate de o prefață care aparține Sfântului Grigorie însuși. Traducătorii prezintă cartea cu un *Cuvânt înainte*, care le aparține, apoi fac o introducere, cu următoarele puncte: *Statul roman și creștinismul în sec. IV*; *Biserica și manifestările spirituale ale lumii în veacul IV*; *Sfântul Grigorie episcopul Niseii* (prezentându-i viața și opera); *Teologia Sfântului Grigorie*. Textul traducerii este atrăgător. Termenii mai dificil de redat în limba română, sunt explicați la notele de subsol⁹.

Cât despre folosul studierii scrierilor Sfântului Ioan Gură de Aur este de prisos să vorbim. Ceea ce am indicat noi este prea puțin. Va fi extrem de util pentru cei râvnitori să parcurgă și studiul pr. D. Fecioru, *Ideile pedagogice ale Sfântului Ioan Gură de Aur* (București, 1937). De asemenea, studiul pr. Ene Braniște, *Explicarea botezului în catehezele baptismale ale Sfântului Ioan Gură de Aur*¹⁰, făcând astfel cunoștință cu o altă scriere a Sfântului Ioan Gură de Aur, legată de scopul studiului nostru.

Omilia către tineri a Sfântului Vasile cel Mare este frecvent citată de profesorii de teologie la orele de curs și chiar de preoți în predici, mai ales pentru fragmentul în care se face comparație cu albinele, care nu culeg nectar de pe orice floare, ci numai de pe acelea care produc miere bună, făcându-se referire la faptul că tinerii, în demersul lor de a-și îmbogăți cultura prin lecturi, trebuie să aibă spirit eclectic, altfel pot irosi un timp prețios pentru lecturi nefolositoare pentru mântuire, sau chiar pierzătoare de suflet¹¹.

7. Prefața traducerii, p. 4.

8. *Ibidem*.

9. Pentru cei ce doresc o informație mai amplă asupra acestei lucrări, recomandăm studiul *Probleme dogmatice în opera «Marele Cuvânt Catehetic» al Sfântului Grigorie de Nissa*, în «*Ortodoxia*», nr. 2/1961, pp. 214—229, al P.C. arhid. Constantin Voicu; de asemenea, teza de doctorat a P.C. pr. Vasile Răducă, *Antropologia Sfântului Grigorie de Nyssa*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1996.

10. *Studii teologice*, nr. 7—8/1980. Textul original al acestor cateheze poate fi lecturat (beneficiindu-se și de traducerea paralelă franceză), în *Sources Chretiennes*, vol. 50 bis, Paris, 1970 (traducere, studiu introductiv și note de Antoine Wenger).

11. Iată fragmentul respectiv: «După cum celelalte ființe se bucură numai de mirosul sau de frumusețea florilor, iar albinele pot lua din flori și mierea, tot așa și aici, oamenii care caută în astfel de scrieri numai plăcutul și frumosul, pot să scoată din ele și un oarecare folos pentru suflet. Trebuie, deci, și voi să citiți scrierile autorilor profani, așa cum fac albinele; acelea nici nu se duc fără nici o alegere la toate florile, nici nu încearcă să aducă tot ce găsesc în florile peste care se așază, ci iau cât le trebuie pentru lucrul lor, iar restul îl lasă cu plăcere. Noi dacă suntem înțelepți, să luăm din cărți cât ni se potrivește nouă și se înru-dește cu adevărat, iar restul să-l lăsăm. Și după cum atunci când culegem flori de trandafir, dăm la o parte spini, tot așa și cu niște scrieri ca acestea; să culegem atât cât este de folos și să ne ferim de ce este vătămător...» (din vol. 17 P.S.B., trad. pr. D. Fecioru, București, 1986, p. 569—570).

Catehezele Sfântului Simeon Noul Teolog, dintre care o parte sunt deja traduse de diac. Ioan Ică jr., fac de asemenea parte din bibliografia patristică minimală. Pentru o aprofundare teologică a lor, am inclus în lista noastră studiul pr. prof. Ilie Moldovan, *Teologia Sf. Duh, după catehezele Sfântului Simeon Noul Teolog*¹².

II. *Dicționarele* pe care le-am recomandat sunt utile pentru semnificația unor termeni de specialitate¹³ și pentru amănunte biografice și bibliografice. *Dicționarul teologilor români*¹⁴, elaborat de pr. prof. M. Păcurariu, este o premieră în bibliotecile noastre teologice, o excepțională sinteză și, mai ales, deosebit de utilă pentru toate secțiile teologiei ortodoxe românești. Dicționarul cuprinde aproape 720 de nume de teologi, începând cu cei daco-romani din primele veacuri creștine și până azi. Desigur, termenului «teolog» i s-a dat un sens mai larg, alături de ierarhi și profesori de teologie desemnând și preoți folcloriști, istorici, prozatori ș.a. De asemenea, au fost incluși copiiști de manuscrise, meșteri tipografi cu renume, traducători recunoscuți de Biserica și, alături de aceștia, unii cărturari cu pregătire teologică, care au tratat în lucrările lor probleme bisericești.

Personalitățile sunt prezentate în ordine alfabetică. Fiecare nume poate fi reperat ușor. La sfârșit, dicționarul are un cuprins care constituie, de fapt, un indice alfabetic de nume, indicându-se evident și pagina unde este plasat. Putem numi acest dicționar *bio-bibliografic*, pentru faptul că fiecărui nume i se asociază o prezentare pe scurt a vieții, urmată de prezentarea activității publicistice. Sub paragraful intitulat *Literatura*, autorul dicționarului notează pentru fiecare teolog literatura ce i s-a consacrat, mai precis *cine și ce a scris* despre cel prezentat. Evident, o nouă ediție a dicționarului va oferi posibilitatea îmbogățirii lui cu nume de noi doctori în teologie și chiar cu nume ale câtorva personalități feminine ce s-au afirmat într-un fel sau altul în câmpul teologiei¹⁵, după cum mărturisește autorul în prefață. Trebuie să remarcăm și faptul că părintele Mircea Păcurariu prezintă personalitățile într-o formă caldă, omagială, neuitând să-i răsplătească prin cu-

12. Vezi lista la pag. 4. Este vorba de «Studii teologice», nr. 7—8/1967.

13. Ne referim la *Dicționarul de pedagogie*.

14. *Dicționarul teologilor români*. Pentru studiul de față, acest dicționar ne-a fost de mare folos. Practic, multe din semnalările bibliografice ne-au fost aici indicate. Trebuie să ne exprimăm public toată recunoștința noastră față de părintele profesor Mircea Păcurariu, care, și prin această carte, ne-a dat nouă, celor mai tineri, încă un exemplu de muncă titanică. *Peste zece ani de muncă*, precum însuși mărturisește (vezi *Cuvântul înainte al autorului*), s-au preschimbat într-o minunată contribuție pentru literatura teologică bio-bibliografică.

15. Dacă ar fi să sugerăm doar două nume, ne-am gândi la *Anastasia Popescu* («Mama Sica»), inimoasa profesoară de religie la vârstă octogenară (lăsând literaturii catehetice și o lucrare de referință *Cum să-i învățăm pe copii religia*, editată la «Anastasia», 1996), de asemenea la *Anca Manolache*, fost redactor de carte teologică la Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., care, vreme de decenii, s-a remarcat printr-o cunoaștere aprofundată a teologiei ortodoxe. În treacăt amintim că *Anca Manolache* a semnat, ca redactor, mare parte din cărțile publicate de părintele Dumitru Stăniloae.

vinte pline de recunoștință mai ales pe cei care au suferit prigoane, închisori, sau alte nedreptăți. Astfel, printr-o grijă pe care am numi-o *preotească*, părintele Păcurariu elimină caracterul rece, pur informativ, pe care îl au de obicei dicționarele. Recunoscând că prezentarea noastră este palidă față de importanța osteneții părintelui Păcurariu, inclusiv pentru informarea și *formarea* profesorilor de religie, socotim că acest dicționar nu trebuie să lipsească din nici o bibliotecă cu specific misionar-pastoral-catehetic.

III. Sub genericul *Cărți, studii, articole*, am semnalat, în ordine alfabetică, autori și lucrări care pot sprijini munca de informare a dascălilor de religie, atât de anevoioasă astăzi, în condițiile în care bibliotecile noastre sunt încă departe de standardele occidentale¹⁶.

Nu ne vom opri la fiecare în parte, deși fiecare personalitate și lucrare își are importanța ei. Vom evidenția, în schimb, unele personalități, alături de câteva din lucrările lor, urmărind același gând mărturisit deja, de a familiariza pe cei interesați cu o minimă informare bibliografică¹⁷.

Diac. prof. dr. *Balca Nicolae*, prezent în lista noastră bibliografică, a fost unul din cei mai de seamă profesori ai Facultății de teologie din București, care a predat disciplina *Omiletică, Catehetică cu noțiuni de Pedagogie*, între anii 1952—1970¹⁸. În afară de cele trei lucrări mențio-

16. Dacă ne referim, de pildă, la Biblioteca Facultății de teologie din București, cu toată osteneala ce s-a depus în decursul ultimelor decenii, pe care trebuie să o apreciem (mai ales sub aspectul dotării cu mobilier), cei care doresc să consulte o lucrare se lovesc încă de două mari inconveniente: fișele neaduse la zi și lipsa cărții din raft, chiar când figurează în fișier. La cărțile cele mai solicitate nu sunt exemplare suficiente, sau chiar lipsesc total. Investițiile financiare pentru achiziționarea cărților au fost, în ultima vreme, extrem de mici. *Inadmisibil* de mici, la o instituție care, după revoluție, și-a mărit de câteva ori numărul studenților. Așadar, lipsa cărților noi face practic imposibilă informarea la zi. Este jenant (și stupid) ca pentru anumite lucrări de Seminar și chiar de Licență să fim nevoiți să indicăm bibliografie de acum 50 sau chiar 100 de ani... pentru că altele noi nu se găsesc pur și simplu, trebuind ca profesorul să aducă de acasă anumite lucrări de referință, pentru a-l ajuta pe student și, în același timp, spre a-și salva propria onoare. Întrucât își pune apoi semnătura pe o lucrare, care trebuie să prezinte și o bibliografie corespunzătoare. Sperăm că noua conducere a Facultății (suntem în ianuarie 1997), va găsi o modalitate de a-i sensibiliza pe cei care dispun de reparțizarea fondurilor, spre a dota cât de cât Biblioteca prin noi achiziții.

17. Vom respecta, ca și până acum, ordinea alfabetică, conform listelor de la paginile 3—5.

18. Născut în Tohanu Nou, jud. Brașov, în 1903; studii la Sibiu, la Academia Teologică «Andreiană» și la Universitatea din Jena, Germania, cu specializare în Pedagogie religioasă, Filosofie și Teologie. Tot în Germania, la Weimar, va susține, în anul 1934, teza de doctorat *Die Bedeutung Gogartens und seines Kreis für die Padagogik der Gegenwart* (Impotranța lui Goartens și a cercului său, pentru pedagogia actuală). Întors în țară, va fi numit profesor de Pedagogie la Școala Normală «Andrei Șaguna» din Sibiu, apoi conferențiar pentru Filosofie, la Facultatea de Teologie din București (1947—1948), apoi profesor titular la catedra de Omiletică, Catehetică cu noțiuni de Pedagogie la Institutul Teologic din Cluj (1948—1952), iar din anul 1952 până în 1970, când s-a pensionat, la aceeași catedră, la Facultatea de teologie din București. A trecut la cele veșnice în anul 1983.

nate în listă, părintele Balca s-a remarcat îndeosebi prin scrieri din domeniul filosofiei, din care amintim: *Filosofia existentială și influența acesteia asupra protestantismului contemporan*, în «Revista de Filosofie», nr. 2/1936, *Curs de Filosofie*, editat de U.N.S.R., București, 1948, *Istoria Filosofiei Antice*, București, 1982¹⁹ ș.a. În persoana părintelui Balca «se unifică armonios teologia creștină ortodoxă, cugetarea filosofică și spiritul științific al vremii noastre și care și-a fructificat toate aceste daruri punându-le în slujba informării și formării atâtor promoții de elevi și studenți, timp de aproape o jumătate de secol... La cursurile și seminariile conduse de P.C. Sa, îndemna pe studenți să învețe să predice pentru lumea de astăzi, îndemnându-i să-și acumuleze o cultură generală cât mai temeinică: «Omul de azi, spune Părintele Balca, nu mai poate fi gândit fără știință, care este o creație a geniului uman... Trăim într-o lume bogată în cuceriri științifice, dar nici o victorie a spiritului nu este deplină dacă nu urmărește și nu realizează și ridicarea morală a conștiinței umane...»²⁰.

Parcurgând lista în continuare, ne dăm seama că fiecare nume ar necesita o detaliere aparte, cu zăbovire asupra celor mai reprezentative lucrări. Însă dimensiunile relativ reduse pe care și le propune studiul nostru, face imposibil acest lucru. Înainte de a încheia trebuie, totuși, să ne oprim măcar la încă două personalități, uriașe în panoplia pedagogilor români, din nefericire marginalizate de regimul comunist de tristă amintire: *Simion Mehedinți* și *Teodor M. Popescu*.

*Simion Mehedinți*²¹, născut în 1869, a fost dăruit de Dumnezeu cu o viață bogată, atât ca număr de ani (93), cât și ca activitate pusă în slujba neamului. Pentru că a fost «de dreapta», în anul 1949, când împlinea 80 de ani, profesorul academician a fost sărbătorit într-un cadru foarte restrâns, atât cât au permis comuniștii din ce în ce mai restrictivi cu oamenii *nealiniați*. În anul 1962, când profesorul Mehedinți avea 92 de ani, apare *Monografia geografică română*, evident, sub directive comuniste, monografie în care cel mai mare geograf al României este criticat într-un mod ce frizează absurdul. Trece pragul veșniciei în 14 decembrie 1962, trist pentru situația în care-și lasă confrății pe pământ, dar cu nădejdea întâlnirii cu Mântuitorul Hristos, în care a crezut cu toată convingerea și pe care L-a propovăduit printr-o viață și slujire exemplară. Scrierile rămase confirmă cu prisosință aceste calități. Dintre aceste scrieri, evident, am semnalat numai o parte. Suficient, însă, pentru a face cunoștință cu un pedagog de excepție. Subliniem cuvântul *pedagog*, pentru că atenția profesorului Mehedinți s-a îndrep-

19. Vol. II, — *Istoria Filosofiei Medievale* și Vol. III, — *Istoria Filosofiei Moderne*, elaborate deja, au rămas în manuscris.

20. Apud pr. prof. C. Galeriu, *In memoriam: Arhid. prof. dr. Nicolae Balca*, în «Studii teologice», 1—2/1984, pp. 138—140.

21. Pentru datele bio-bibliografice vezi Tufescu Victor, *Simion Mehedinți, Viața și opera*, Ed. Enciclopedică, București. De asemenea, «Simion Mehedinți — Scrieri despre educație și învățământ», Antologie editată de Academia Română, sub îngrijirea lui Dumitru Muster, București, 1992.

tat cu deosebire asupra tineretului, pentru care se întreba : «...Când se va bucura omenirea întreagă de o serioasă îndrumare a creșterii întregului tineret, încât să putem zice că pământul a ajuns *casa de educație a geniului omenesc* ?...»²².

Teodor M. Popescu²³, distins profesor de Teologie, a împărtășit aceeași soartă cu toți care au refuzat să slujească ideile comuniste. A suferit închisoare între anii 1959—1964. Cu toate că n-a fost hirotonit, comportamentul său a fost ca al unui preot adevărat. În afară de lucrările cunoscute și prinse îndeobște în bibliografii, profesorul Teodor Popescu a lăsat în manuscris și un număr impresionant de predici și meditații evanghelice, păstrate cu o grijă deosebită de Părintele Grigorie Băbuș, la Biblioteca Sf. Sinod. O parte din aceste predici vor vedea curând lumina tiparului, spre marele folos al slujitorilor amvonului și, totodată, al credincioșilor. Din punct de vedere al interesului pedagogic, semnalăm aici ultima apariție *Biserica și cultura*, care cuprinde, pe lângă lucrarea de căpetenie *Primii dascăli creștini*, și alte câteva studii : *Istoria creștinismului ca istorie a culturii*, *Rolul istoriei în înțelegerea creștinismului*, *Necesitatea studiilor istorice și patristice în Biserica Ortodoxă* și, un studiu de la care s-a împrumutat titlul acestei cărți, *Biserica și cultura*. Cartea se bucură de un înduioșător *Cuvânt înainte*, semnat de Părintele Bartolomeu Anania, azi arhiepiscop al Clujului, care prin anii '50 i-a fost asistent marelui profesor «Tudor», cum îl numeau îndeobște studenții, iar prin anii '62, au fost întemnițați în același Aiud de tristă amintire, atât profesorul cât și fostul său asistent²⁴.

Oprindu-ne aici cu semnalările personalităților și lucrărilor cuprinse în lista noastră, nădăjduim că scopul propus de noi a fost atins măcar în parte. Profesorii de religie, preoții și alți pedagogi angajați în procesul educației vor găsi, desigur, în bibliotecă și librării și alte lucrări care să-i ajute în demersul deloc ușor al predării. Vom fi recunoscători acelor care ne vor semnala și nouă aceste lucrări, spre a putea completa lista, în special pentru încunoștințarea studenților de anul III — Teologie Pastorală, la orele de seminar la *Catehetică*, ore pentru care, de fapt, am conceput inițial acest studiu.

22. *Creștinismul românesc*, ed. «Anastasia», București, 1995, p. 252.

23. Născut în 1893, trecut în veșnicie în 4 apr. 1973.

24. Credem că părintele Anania i-a făcut cea mai bună caracterizare din câte se cunosc, de aceea redăm o parte din ea : «...a fost unul din cei mai mari profesori ai Facultății de Teologie din București. Generațiile de studenți ai anilor 40, din care fac și eu parte, îl numeau «Domnul Tudor», sau, chiar mai simplu, «Tudor», cu acea respectuoasă familiaritate cu care se spune «Regele». Era admirat și iubit, dar și foarte temut. Un examen la Istoria Bisericii Universale (pe care o preda, n.n.), era o probă de foc, iar un 8 cu distincție, constituia un triumf... Înalt, uscățiv, cu mustața tunsă englezește, avea o mână osoasă pe al cărei deget mijlociu, la dreapta, se statornicise o bățătură enormă, cât o ghindă, urmă a creionului muncit pe hârtie»... vezi p. 5, din volumul citat, *Biserica și cultura*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., București, 1996.

CHIP ȘI ASEMĂNARE ÎN TEOLOGIA ROMANO-CATOLICĂ ȘI ÎN TEOLOGIA ORTODOXĂ

Pr. drd. CRISTIAN POPESCU

Noțiunile de «chip» (εἰκὼν — imago) și «asemănare» (ὁμοίωσις — similitudo) sunt fundamentale atât în antropologia Bisericii Romano-Catolice cât și în cea a Bisericii Ortodoxe. În aceste două noțiuni Părinții Bisericii și teologii din toate timpurile și din toate confesiunile creștine au încercat să cuprindă ceea ce este esențial ființei umane sau ceea ce îl definește funciar pe om în relația sa cu Dumnezeu, cu semenii și cu lumea. În teologia catolică și în cea ortodoxă «chipul și asemănarea» au constituit adesea punctul de la care s-a pornit în dorința de a se oferi explicații suficiente și peremptorii legate de originea, scopul, natura, poziția și locul omului în univers. Importanța comentariilor și a explicațiilor oferite este capitală nu numai pentru teologii și teologiile celor două Biserici, ci și pentru omul contemporan tot mai dezorientat și însingurat, dintotdeauna ființa umană dorind să știe cine este, de unde vine și încotro se îndreaptă. Putem afirma, de asemenea, că pe înțelesul oferit celor doi termeni se structurează întregul eșafodaj al teologiilor Bisericilor și confesiunilor creștine celor mai diverse. Vom sintetiza, așadar, teologia «chipului» și a «asemănării» atât în doctrina catolică, cât și în cea ortodoxă, evidențiind totodată și diferențele pe această temă dintre cele două teologii.

Chip și asemănare în Teologia Romano-Catolică. Referindu-se la versetul biblic din cartea Facerii 1, 26 : *Și a zis Dumnezeu : «Să facem om după chipul și după asemănarea Noastră, ca să stăpânească peștii mării, păsările cerului, animalele domestice, toate vietățile ce se târăsc pe pământ și tot pământul»,* teologia catolică așează chipul lui Dumnezeu din om în legătură directă cu suveranitatea sa asupra lumii sau dominația asupra tuturor lucrurilor vii. Prin urmare, după cum Dumnezeu este stăpânul întregului univers, tot așa omul, chip al Stăpânului, este chemat să-și exercite mandatul de a supune pământul ce i-a fost dat în grijă de către Creatorul său. Criza ecologică provocată în timp printr-o «rea înțelegere a acestui mandat care a dus la «violarea pământului» și un antropocentrism ierarhic mai degrabă decât la un autentic sens al interdependenței întregii creații», determină teologia catolică de astăzi fie să reinterpreteze porunca dată de Dumnezeu în sensul mai degrabă al unei «administrări miloase» decât al unei «dominări»¹, fie să afirme cu insistență responsabilitatea pe care omul o are față de natură, responsabilitate ce exclude libertatea de a o exploata fără măsură².

Dominația omului asupra lumii se constată și în faptul că el dă nume animalelor și lucrurilor, recunoscându-le astfel valoarea și legile

1. *The New Dictionary of Catholic Spirituality*, Minnesota, 1993, p. 536.

2. *La foi de l'Eglise*, Louvain, Ed. Brepols — Cert — Le Centurion, 1987, p. 114.

lor proprii, prin urmare veritabila lor identitate³; și tot pentru a conștientiza responsabilitatea față de lume teologia catolică militează astăzi pentru o atitudine contemplativă față de creatură care constă în dezvăluirea sensului și raționalității lucrurilor, în căpătarea conștiinței valorii, bogăției și prețului lor⁴, precum și în recunoașterea lor ca «vestigia Dei», prin faptul că-și au originea în Cuvântul lui Dumnezeu, putând astfel să-l sensibilizeze pe om și să-i descopere propriul său sens cu referire la Dumnezeu⁵.

Însă pentru ca omul să fie capabil să-și exercite mandatul de a supune pământul, el a fost înzestrat de Dumnezeu cu rațiune. Prin urmare, natura intelectuală a omului este o altă trăsătură ce face manifest chipul lui Dumnezeu în el. Este ceea ce afirmă Toma d'Aquino atunci când îl citează pe Fericitul Augustin: «Ceea ce dă superioritate omului este că Dumnezeu l-a creat pe om după chipul Său, dându-i un suflet rațional, care-l ridică deasupra animalelor». Concluzia la care ajunge teologul apusean este că «ființele care nu au inteligență nu sunt făcute după chipul lui Dumnezeu», iar mai departe adaugă: «Creaturile inteligente, având în ele o trăsătură de asemănare cu inteligența și înțelepciunea lui Dumnezeu, sunt singurele, la propriu vorbind, făcute după chipul Său»⁶.

Fericitul Augustin afirmă că locul chipului este în sufletul uman, și anume în ceea ce are el mai elevat, adică «mens» sau «intellectus» care-l distinge pe om de creaturile inferioare și îi dă puterea de a le domina. De asemenea omul îl cunoaște pe Dumnezeu cu ajutorul sufletului său, iar corpul deși nu este locul chipului, servește sufletul și participă astfel indirect la calitatea de chip⁷. Totodată, Fericitul Augustin face o diferență între chipul originii — care este capacitatea sufletului de a-L simți și căuta pe Dumnezeu — și chipul împlinirii — care este posesia lui Dumnezeu sau comuniunea cu El în vedere — afirmând că în timp ce chipul originii aparține numai sufletului, de cel al împlinirii se face părtaș și trupul care devine spiritual și nemuritor⁸.

Plecând de la afirmația că rațiunea este o trăsătură specifică sufletului și nu trupului, Toma d'Aquino socotește de asemenea că doar sufletul este sediul chipului lui Dumnezeu, în timp ce în celelalte părți ale ființei umane, ca și în celelalte creaturi, el este prezent numai sub formă de vestigiu; sau «în toate creaturile există o anumită asemănare cu Dumnezeu, totuși, numai în creatura inteligentă această asemănare poate fi numită chip («in sola creatura rationali invenitur similitudo Dei per modum imaginis»); ea nu este decât o urmă sau vestigiu în restul creaturilor («in aliis autem creaturis per modum vestigii»)⁹. Creaturile

3. *Idem*, p. 115.

4. *Dictionnaire de Spiritualité ascétique et mystique, doctrine et histoire*, vol. VII, part II, Paris, Beauchesne, 1971, col. 1470.

5. *Idem*, col. 1471.

6. Toma d'Aquino, *Summa Theologiae*, q 93, a 2, trad. în franceză și adnotată de F. Lachat, tom. III, Paris 1856, p. 482.

7. *Dictionnaire de Spiritualité...*, col. 1418, 1419.

8. *Idem*, col. 1422.

9. Toma d'Aquino, *op. cit.*, q93, a6, p. 492.

neraționale se aseamănă cu Dumnezeu numai sub raportul ființei și al vieții, în timp ce creaturile raționale sunt asemănătoare sub cel al naturii intelectuale. Urma chipului se manifestă în creaturile iraționale prin raționalitatea lor, iar trupul omului prin poziția sa verticală care-i facilitează contemplarea cerului, aceasta fiind «reflexul exterior al chipului lui Dumnezeu care se găsește în suflet»¹⁰.

Teologia catolică și-a însușit această idee afirmând clar că «omul poartă asemănarea divină în el, nu pentru că și în măsura în care este un corp, ci pentru că și în măsura în care este spirit. Acesta este motivul pentru care omul împărtășește cu îngerul asemănarea divină». Prin urmare, inteligența, libertatea și nemurirea sunt trăsăturile esențiale ale chipului și ele sunt localizate în suflet, nu în trup¹¹. Chipul lui Dumnezeu este prezent numai în sufletul uman, «pentru că este greșit ca ceea ce este muritor să fie făcut ceea ce este nemuritor»¹².

Toate aceste considerații și comentarii au dus la orientarea teologiei catolice către un spiritualism exagerat și nociv, cu implicații profunde, în spiritualitatea și viața ascetică a monahismului apusean. Și acest adevăr îl recunoaște și teologia catolică de astăzi atunci când afirmă spre exemplu că: «Din nenorocire, Biserica însăși, nu în doctrina sa oficială, ci în practica sa pastorală, pedagogică și ascetică, s-a arătat mai mult decât o dată ostilă trupului. Nevoile și capacitățile fizice ale omului au fost adesea devalorizate și reprimite, în loc de a fi cultivate. Un asemenea dispreț al trupului este total străin viziunii creștine a omului, așa cum ea apare la originile creștinismului. O pastorală autentic creștină trebuie deci să se adreseze în mod egal trupului și să ia în considerație nevoile fizice și materiale ale oamenilor»¹³. Prin urmare, în ultimul timp se insistă tot mai mult asupra unității omului, suflet și trup, împotriva unei antropologii unilaterale atât materialiste cât și spiritualiste, afirmându-se că ființa umană ste creată după chipul lui Dumnezeu în totalitatea sa, și că trupul nu poate exista fără suflet, după cum sufletul nu poate fi conceput fără relația sa cu trupul¹⁴.

Cu privire la natura intelectuală a omului, Toma d'Aquino mai afirmă că atât bărbatul cât și femeia împărtășesc în mod egal chipul lui Dumnezeu. Totuși, «sub un raport secundar, este adevărat că chipul lui Dumnezeu este în bărbat așa cum nu este în femeie; căci bărbatul este principiul femeii și scopul său, după cum Dumnezeu este principiul și scopul întregii creații»¹⁵.

Se pare, deci, că d'Aquino a ajuns la această concluzie luând în considerație cealaltă trăsătură a chipului în om, și anume puterea sa de a stăpâni, pe care a asociat-o cu afirmația Sfântului Apostol Pavel că bărbatul este cap femeii, iar femeia a fost creată pentru bărbat,

10. *Ibidem*, p. 495.

11. *Dictionnaire encyclopédique de la théologie catholique*, tom. XX, Paris, 1864, p. 161.

12. *The New Dictionary...*, p. 536.

13. *La foi de l'Eglise*, p. 119.

14. *Idem*, p. 117.

15. Toma d'Aquino, *op. cit.*, q93, a4, p. 488.

fundamentând în felul acesta o inferioritate naturală a femeii față de bărbat, idee prezentă și la Fericitul Augustin.¹⁶

Același teolog latin, plecând de la ideea unei superiorități a îngelului față de om, în ceea ce privește natura sa intelectuală, concludă că în inger chipul lui Dumnezeu este mai plenar decât în om¹⁷, idee susținută și de Maestrul Eckhart¹⁸.

De asemenea el sesizează chipul lui Dumnezeu și în capacitatea omului de a cunoaște, de a dori și de a iubi pe Dumnezeu și lumea, sau în cele trei puteri ale sufletului uman, adică : memoria, inteligența și voința¹⁹.

O altă trăsătură a chipului lui Dumnezeu prezent în om menționată de majoritatea teologilor catolici o reprezintă libertatea sau liberul arbitru sau capacitatea de autodeterminare cu care Dumnezeu a înzestrat ființa umană. În teologia catolică de astăzi această calitate esențială a chipului a servit ca punct de plecare în direcția elaborării unei adevărate teologii a eliberării prin Iisus Hristos, de păcat, de lege și de moarte. Prin eliberarea de păcat se înțelege scăparea de fascinația răului încarnat în «structuri opresive și sufocante, în sisteme economice și politice alienatoare», și edificarea unor «structuri de libertate, de dreptate și de adevăr». Eliberarea de lege este înțeleasă ca o descătușare de «juridisme» de tot felul «precum și de legea profitului și a succesului» ; iar prin libertatea față de moarte se înțelege «suprimarea atât cât este posibil a fricii de moarte», protejarea vieții și ajutorarea celor flămânzi, handicapați și vârstnici²⁰.

Se poate observa însă că în ultimul timp teologia catolică insistă tot mai mult asupra faptului că nu natura rațională sau puterea dominantă, voința sau libertatea constituie esența chipului lui Dumnezeu în ființa umană, ci mai ales faptul că omul a fost creat ca partener de dialog al lui Dumnezeu, prin urmare el este o ființă în relație cu Dumnezeu, legat în profunzimea sa cu Dumnezeu²¹. Așadar se afirmă caracterul ontologic al chipului sau capacitatea omului de a răspunde Cuvântului divin, capacitate care subzistă chiar și în omul în stare de păcat. Se recunoaște deci caracterul «natural» al chipului sau faptul că el aparține ființei umane prin ordonarea sa «în mod personal și dinamic către Dumnezeu, Creatorul său și Mântuitorul său»²². Chipul conceput astfel se actualizează, însă, numai atunci când relația cu Dumnezeu devine o realitate permanentă²³. Faptul că teologia catolică de astăzi nu mai consideră chipul ca o «calitate statică, materială, adăugată omului»²⁴, constituie un progres față de gândirea lui Toma d'Aquino care, fără să nege caracterul natural al chipului, socotea totuși că dacă «omul este chip

16. *De Continentia I*, 23, apud *The New Dictionary...*, p. 536.

17. Toma d'Aquino, *op. cit.*, q.93, a3, p. 485.

18. *Dictionnaire de Spiritualité...*, col. 1451.

19. Toma d'Aquino, *op. cit.*, q.93, a7, p. 497—498.

20. *La foi de l'Eglise*, p. 246—247.

21. *Idem*, p. 113—114.

22. *Dictionnaire de Spiritualité...*, col. 1465.

23. *Idem*, col. 1466.

24. *Idem*, col. 1465.

al lui Dumnezeu, nu înseamnă că esența omului este de a fi un chip, ci că poartă chipul lui Dumnezeu gravat în sufletul său. Astfel, moneda este numită chipul Cezarului, deoarece chipul Cezarului este imprimat pe ea»²⁵. Cu alte cuvinte, în gândirea lui Toma d'Aquino, chipul reprezintă o pecete care imprimă din exterior natura umană pentru a o face capabilă de a cunoaște, de a dori și de a iubi pe Dumnezeu.

Cu toate că teologia catolică pare, așadar, să depășească astăzi o concepție spiritualistă despre chip, ea rămâne totuși tributară tiparelor scolastice atunci când vorbește de «chipul natural» și de «chipul supranatural» al omului. Astfel, prin «chipul natural» sau «chipul de creație» se înțelege putința naturală de a da răspuns apelului divin, în timp ce «chipul supranatural» sau «chipul hristologic» reprezintă «orientarea omului natural spre omul — Dumnezeu și spre asemănarea grației», sau «chipul conferit prin grație în Iisus Hristos». Cele două chipuri sunt concepute ca «cele două faze ale unei istorii conduse de Dumnezeu», fără ca cel de-al doilea — chipul hristologic — să fie deja formal conținut sau învăluit în chipul de creație. În gândirea catolică cele două chipuri nu se juxtapun, ci chipul creației este pus în valoare de chipul grației, conform lui Hristos, realizându-se astfel pe plan istoric, «pentru a ajunge la împlinirea sa la sfârșitul timpurilor»²⁶.

Distincția dintre cele două chipuri are la origine dualismul mai vechi natură — grație, din teologia scolastică, în care grația este concepută extrinsecă naturii. Astfel, în doctrina catolică se face o separare clară între natural și supranatural, sau între ordinea naturală și ordinea supranaturală în care a fost plasat primul om. În ordinea sa naturală omul avea un scop natural bine determinat adică, pe de o parte un mers ascensional în cunoașterea adevărului, care-l apropia de Adevărul absolut, iar pe de altă parte realizarea progresului în înfăptuirea binelui moral, fapt ce-l apropia de Binele absolut. Scopul natural al omului se deosebește clar de scopul supranatural din ordinea supranaturală la care el fusese ridicat în starea sa primordială. Astfel, scopul supranatural al omului, în ordinea sa supranaturală, era participarea la viața divină sau vederea beatifică a esenței dumnezeiești, vedere posibilă prin comunicarea grației. Între cele două ordini sau vieți exista o diferență clară, ele «dezvoltându-se paralel fără ca prima să poată să devină vreodată a doua, fără ca a doua să poată vreodată să devină prima, chiar dacă viața naturală va fi fost în acest punct compenetrată de viața supranaturală în același individ, încât ea să pară ca absorbită de ea»²⁷.

Așadar, teologia catolică face o delimitare categorică între scopul natural al omului care este perfecționarea în cunoaștere și moralitate, și scopul supranatural care este vederea beatifică. Se cuvine de asemenea să menționăm că doctrina catolică afirmă caracterul absolut gratuit al grației supranaturale acordate omului, sau faptul că «Dumnezeu nu era obligat să înalțe pe om la ordinea supranaturală», prin urmare El

25. Toma d'Aquino, *op. cit.*, q.93, a6, p. 494.

26. *Dictionnaire de Spiritualité...*, col. 1467.

27. L. Labauche, *Dogmatique speciale* tom. II, *L'homme, la justice originelle — La peché originel la grace la gloire ou la Damnation*, Paris, 1925, p. 14.

«ar fi putut foarte bine să creeze pe om în ordinea naturală, fără ca pentru aceasta El să-Şi datoreze Lui Însuşi înălţarea naturii umane la ordinea supranaturală»²⁸.

Se face, de asemenea, o deosebire clară între starea de natură integră sau natură privilegiată, şi starea de natură pură; astfel, catolicii învaţă că în starea sa primordială omul fusese înzestrat cu anumite privilegii, care constituiau un fel de concurs special pe care Dumnezeu îl acorda naturii umane, în vederea împlinirii scopului său natural. Aceste privilegii au de asemenea un caracter absolut gratuit, în sensul că Dumnezeu ar fi putut să nu le acorde niciodată omului, şi de aceea ele se numesc daruri preternaturale pentru că au calitatea de a rectifica anumite lipsuri naturale. Se consideră că numărul acestor privilegii sau daruri preternaturale sunt în număr de patru şi anume: nemurirea sau scutirea de moarte, lipsa concupiscentei, lipsa suferinţelor morale şi fizice şi o ştiinţă superioară. Aşadar, omul, înzestrat cu aceste privilegii, se găsea în starea de natură privilegiată sau integră, sau în starea de dreptate originară, darurile preternaturale constituind un adaos la natura pură, prin urmare corectând-o sau perfecţionând-o.

Rezumând cele de mai sus, teologia catolică afirmă că «Graţia îl plasează pe om în ordinea supranaturală; dreptatea originară, deşi dar gratuit al lui Dumnezeu şi deasupra exigenţelor naturii, nu face decât să rectifice natura în ordinea sa proprie fără să o ridice la o ordine superioară. Aşadar, graţia simţitoare este concepută ca un dar supraadăugat personal şi gratuit al primului om, incluzând adopţia, iar dreptatea originară constituie un dar al naturii»²⁹.

Păcatul strămoşesc a avut ca urmări, în concepţia catolică, pe de o parte pierderea graţiei, iar pe de altă parte privarea de darurile preternaturale sau pierderea dreptăţii originare, fără ca prin aceasta natura umană să fie în mod real viciată. Prin urmare starea naturii decăzute nu ar fi inferioară stării de natură pură pentru că natura umană a fost creată bună şi a rămas bună, în urma păcatului ea fiind doar: «spoliata în gratuitis scilicet gratia scripte dicta», şi «vulnerata in naturalibus, scilicet orbata donis praeternaturalibus». Această opinie a fost acceptată de majoritatea teologilor catolici³⁰.

Delimitarea supranaturalului de natural apare foarte evidentă în doctrina catolică şi atunci când sunt puse în discuţie efectele graţiei sfinţitoare. Astfel, se admite că o graţie supranaturală, fiind de un alt ordin decât activitatea noastră naturală, nu va putea oferi decât un ajutor indirect în împlinirea unei datorii naturale, încurajându-ne sau îmbărbătându-ne, dar «lăsând să subziste întreaga dificultate intrinsecă datoriei naturale». Dimpotrivă, o graţie preternaturală va avea ca efect diminuarea dificultăţii intrinsece faptei³¹.

Toate aceste comentarii vin să pună mai bine în lumină bariera dintre natural şi supranatural, dintre natură şi graţie, din teologia ca-

28. *Ibidem*, p. 13.

29. *Dictionaire de Théologie Catholique*, tom. VIII, part. II, Paris, 1925, col. 2039.

30. L. Labauche, *op. cit.*, p. 103.

31. *Ibidem*, p. 117—118.

toxică. Concluzia este că grația, ca dar supranatural, se grefează pe natură dar rămâne exterioară acesteia. Fiind un dar absolut gratuit sau chiar un privilegiu, ea nu este necesară naturii, aceasta putând foarte bine să existe și fără ea. Dacă totuși Dumnezeu a acordat grația sa supranaturală naturii umane, El i-a făcut prin aceasta o favoare infinită și gratuită.

În concluzie, pornindu-se de la delimitarea naturalului de supranatural, se poate vorbi astăzi în teologia catolică de chipul natural al omului sau calitatea sa de a fi «capax Dei», și chipul supranatural dat prin grația lui Iisus Hristos. Sau, altfel spus, chipul hristologic se grefează pe chipul creației conferindu-i o orientare hristocentrică.

Ideea este prezentă la majoritatea teologilor apuseni dintre care amintim în primul rând pe Fericitul Augustin. Acesta admitea două niveluri ale chipului: chipul înțeles ca «mens», sau ceea ce dă omului calitatea de «capax Dei», și chipul în calitate de «particeps Dei». Astfel, potrivit învățăturii lui Augustin chipul este prezent în suflet «antequam sit particeps Dei», atunci când sufletul păstrează mereu «naturalem memoriam, intellectum et amorem sui», prin urmare atunci când el posedă capacitatea naturală de a-L contempla, de a-L înțelege și de a-L iubi pe Dumnezeu. Într-o astfel de stare, deși este chip, sufletul nu se percepe ca atare și nici nu știe al cui chip este. Chipul, însă, devine «particeps Dei» atunci când sufletul trece de la memoria, înțelegerea și iubirea de sine, la memoria, înțelegerea și iubirea de Dumnezeu. Această trecere este posibilă datorită grației divine care cheamă sufletul la El, depășind deci activitatea naturală a omului. Are loc, așadar, o «reformatio» și o «renovatio» a chipului, deoarece acesta devenise «deformis et decolor» prin păcat. Această reînnoire a chipului începe să se producă în momentul botezului, prin iertarea păcatelor și se continuă «paulatim proficiendo» și «quotidianis accessibus». Prin urmare, progresul are loc pe tot parcursul vieții pământești, chipul trecând de la capacitatea de Dumnezeu, la posesia lui Dumnezeu, și desăvârșindu-se în slava cerească, când el va deveni un chip al împlinirii prin comuniunea în vedere. Numai atunci se poate vorbi de dobândirea unei perfecte asemănări cu Dumnezeu, pentru că numai atunci va fi perfectă și vederea lui Dumnezeu. De asemenea, în timp ce chipul originii este caracteristic doar sufletului, chipul împlinirii va aparține și trupului care va deveni spiritual și nemuritor³².

Așadar, Augustin face distincție între chip și asemănare, conferind asemănării un caracter eshatologic. Și tot într-o perspectivă eshatologică plasează asemănarea și retorul african Marius-Victorinus care o diferențiază de chip și prin faptul că acesta ține de starea noastră actuală³³.

Un alt teolog latin, Grigore cel Mare († 604) așază de asemenea o mare distanță («longe distat») între chip și perfecțiunea fericirii viitoare sau asemănarea slavei, datorită trupului, care din faptul că spiritul este

32. *Dictionnaire de Spiritualité...*, col. 1420, 1421, 1422.

33. *Ibidem*, col. 1415.

amestecat cu țărâna, el este supus infirmității³⁴. Grigore afirmă chiar că prin trup omul devine inferior lui însuși, ceea ce îl determină să-i acorde o circumstanță atenuantă în vederea iertării : «Homo vero ideirco post culpam venia meruit, quia per carnale corpus aliquid quo semetipso minor esset accipit» (omul însă după greșeală a meritat iertarea fiindcă prin corpul carnal a primit ceva prin care lui însuși își este inferior)³⁵.

Se generalizează astfel expresiile augustinieni de influență platonice de «regiune a neasemănării» sau «lumea concupiscentei» cu care este desemnată existența terestră a ființei umane după păcatul originar³⁶.

Situându-se pe aceeași linie de gândire cu predecesorii săi, Petru Lombardul introduce pentru prima dată în teologia apuseană schema pe care o vor prelua aproape toți teologii latini : «imago creationis, imago recreationis, imago similitudinis»³⁷. Comentând această diferențiere Thomas de Cîteaux face precizarea că : «prima est rationis, secunda gratiae, tertia Trinitatis»³⁸.

Însușindu-și această schemă Alexandru de Halès subliniază că «imago creationis» se discernе clar numai atunci când sufletul este «conversa ad Deum», prin urmare numai în omul drept, nu în cel păcătos. Rolul determinant revine grației care pune în evidență «imago recreationis», grația având un triplu efect : «informare, reparare deformatum, cooperari cum libero arbitrio ad conjungendam imaginem creationis cum imagine similitudinis» (a informa, a repara ceea ce este deformat, a coopera cu liberul arbitru spre a uni chipul creației cu chipul asemănării). Se precizează astfel rolul mediator pe care-l deține «imago recreationis», între «imago creationis» și «imago similitudinis», acesta din urmă fiind identificat cu perfecțiunea chipului în beatitudine³⁹.

Pornind de la aceeași separație dintre natură și har, Bonaventura († 1247) afirmă că «imago» aparține darurilor naturale («imago quantum al naturalia») iar «similitudo» intră în categoria darurilor gratuite («similitudo quantum ad gratuita») ⁴⁰.

De asemenea, Sfântul Albert cel Mare († 1280) precizează : «imago creationis est in qua creatus est homo, et haec imago est ratio rei ; recreationis autem imago gratia est ; similitudinis autem est imitatio trium personarum in una natura divinitatis» (chipul creației este în ceea ce omul a fost creat, și acest chip este rațiunea lucrului ; chipul recreației este gratia ; cel al asemănării este însă imitarea celor trei persoane într-o singură natură a divinității)⁴¹. Așadar «imago creationis» desemnează rațiunea (mens) sau natura intelectuală a omului cu cele trei facultăți ale sale : memoria, inteligența și voința ; «imago recreationis»

34. *Moralia* IX, 49, 75, P. L., 75, 900, ac, apud *Idem*, col. 1423.

35. *Ibidem*, 50, 76, 900 d — 901 a, apud *Idem*, col. 1423.

36. *Idem*, col. 1430.

37. P. L., 191, 842 a, apud *Idem*, col. 1430.

38. *In Cantica* 12, P. L., 206, 810 cd, apud *Idem*, col. 1430.

39. P. L., 40, 786 apud *Idem*, col. 1440.

40. *Idem*, col. 1443.

41. *Summa de homine*, q.71, t.19, vol. 2, p. 327, apud *Idem*, col. 1445.

reprezintă grația care dă naștere virtuților teologice, iar «imago similitudinis nu se realizează decât în deplina beatitudine.

Toma d'Aquino reia tema distincției între cele trei chipuri, precizând că «imago creationis», sau aptitudinea naturală de a iubi și a cunoaște pe Dumnezeu, se găsește în toți oamenii, «imago recreationis» este fructul grației, se găsește numai în cei drepecți și se face vizibil în faptul că aceștia cunosc și iubesc pe Dumnezeu în act sau în obicei, dar în mod imperfect, iar «imago similitudinis» reprezintă asemănarea în glorie și este un privilegiu al celor fericiți⁴². De asemenea, atribuind asemănării un caracter substanțialist, el afirmă că o perfectă asemănare cu Dumnezeu nu poate exista decât printr-o identitate de natură. De aceea numai Fiul poate fi chipul perfect al lui Dumnezeu, reproducându-L perfect, deoarece între cele două Persoane există deplină egalitate și conaturalitate. Între om și Dumnezeu există, însă, o distanță infinită și, de aceea, în om chipul lui Dumnezeu este imperfect. Tocmai datorită acestei imperfecțiuni în asemănare se spune că omul este făcut «după chipul» (ad imaginem). Citându-l pe Augustin, Toma concludde : «Chipul perfect al lui Dumnezeu este în Fiul Său Întâi Născut, după cum chipul regelui este în propriul său fiu ; dar acest chip nu este în om decât ca într-o natură străină, după cum chipul regelui se găsește într-o monedă de argint»⁴³.

Infinita distanță dintre Dumnezeu și creatură îl face pe Maestrul Eckhart († 1327) să conceapă timpul, multiplicitatea și corporalitatea ca pe niște obstacole în calea asemănării⁴⁴. De aceea, pentru ca omul să treacă de la neasemănare la asemănare este necesar ca el să-și golească sufletul de orice imagine pentru ca numai Dumnezeu să fie în el. Trebuie, așadar, ca el să se detașeze complet de realitatea înconjurătoare, prin rugăciuni, posturi, privegheri și alte mortificări, ajungând astfel la o perfectă uitare a vieții trecătoare și temporale⁴⁵. Astfel, despuiat de orice imagine creată, Sfântul Ioan al Crucii afirma că sufletul ajunge să primească iluminarea divină care produce «asemănarea perfectă sau egalitatea cu Dumnezeu. În felul acesta «ființa creată devine participantă la ființa lui Dumnezeu», sau ajunge «la asimilarea perfectă cu Dumnezeu»⁴⁶.

Toate aceste afirmații duc la concluzia unei uniri substanțiale a sufletului cu Dumnezeu, unire prin care sufletul se face «participant la viața sau la natura divină»⁴⁷. Deci teologia catolică afirmă că «sufletul uman va vedea pe Dumnezeu direct, imediat, cu ajutorul supranatural al grației care i-a fost acordată încă din această viață, dar care va fi înfinit perfecționată după moarte»⁴⁸. Este vorba despre ceea ce teologii catolici numesc vederea beatifică «față către față», fără ca nici o altă

42. Toma d'Aquino, *op. cit.*, q53, a4, p. 487.

43. *Ibidem*, q.93, a.1, p. 480.

44. *Pred.* 11 W 12 DWI, p. 178, 193, apud *Dictionnaire de Spiritualité...*, col. 11455.

45. *Idem*, col. 1455.

46. *Nuit obscure* II, cap. 9, p. 573, apud *Idem*, col. 1463.

47. L. Labauche, *op. cit.*, p. 312.

48. *Ibidem*, p. 400.

creatură să se interpună între suflet și divinitate. Această participare la viața divină se deosebește de viața supranaturală acordată prin grație în viața terestră, și care are un caracter crucifiant, lipsită de o fericire autentică. Deosebirea constă în faptul că în viața gloriei sufletul resimte o fericire perfectă prin faptul că îl posedă substanțial pe Dumnezeu, sau participă la natura divină «secundum quendam similitudinem», sau este «asemănător naturii înseși a lui Dumnezeu»⁴⁹. Acesta este sensul pe care teologii catolici îl dau expresiilor nou-testamentare: «participatio naturae divinae» și «divinae naturae consortium». Caracterul esențialist pe care învățătura catolică îl atribuie asemănării a condus apoi la concluzia: chiar chipul «perfect» al gloriei va fi întotdeauna imperfect în calitate de chip. Aceasta deoarece omul nu poate niciodată să dobândească egalitate sau identitate de natură cu Dumnezeu»⁵⁰.

Pe de altă parte, aceeași concepție esențialistă despre asemănare, a condus la situarea acesteia în perspectivă eshatologică, ceea ce atrage după sine o viziune oarecum negativă asupra lumii terestre care, chiar dacă primește grația supranaturală, rămâne, în teologia catolică, o lume a imperfecțiunii și a neasemănării. Această viziune transpare și în afirmația unui cardinal catolic: «în grație, slava este în țară străină, în slavă, grația este la ea acasă»⁵¹.

În concluzie teologia chipului și a asemănării în doctrina catolică reflectă cu fidelitate dualismul natură-grație, sau ordine naturală — ordine supranaturală. Distincția între chipul natural și chipul supranatural al omului este consecința imediată a faptului că grația este concepută exterioră naturii, iar natura poate exista autonom și fără concursul gratuit al grației. Deci grația este un dar absolut gratuit, prin urmare nu și absolut necesar pentru natură. Și chiar dacă grația supranaturală îl înalță pe omul natural la o viață supranaturală, viața naturii și viața grației rămân absolut separate «după cum două drepte paralele nu pot să se întâlnească»⁵². Acest lucru face imposibilă desăvârșirea chipului sau atingerea asemănării atâta vreme cât omul rămâne legat de natură în această viață. Prin urmare, numai în viața viitoare omul va ajunge la asemănare și se poate uni substanțial cu Dumnezeu, pentru că doar atunci el devine liber față de natura trupului ce-l separă de Dumnezeu, pentru a vedea în chip nemijlocit esența divină și a ajunge la fericirea deplină. Până atunci însă ființa umană rămâne într-o lume a neasemănării și a concupiscentei.

Chip și asemănare în Teologia Ortodoxă

Teologia ortodoxă nu se deosebește de cea catolică atunci când afirmă caracterul ontologic al chipului lui Dumnezeu în om. Așadar, ceea ce îl distinge pe om de restul creației este deiformitatea sa, adică faptul că el este chemat la cea mai intimă comuniune cu Dumnezeu, fiind capabil să-L cunoască, să-L iubească și să-L primească pe Dumnezeu. Omul poartă în el nostalgia Absolutului, pentru că este ancorat

49. *Ibidem*, p. 312.

50. *New Catholic Encyclopedia*, vol. VII, Warhinton, 1967, p. 369.

51. *La foi de l'Eglise*, p. 245.

52. L. Labauche, *op. cit.*, p. 161.

în Absolut⁵³, sau, așa cum spune Sfântul Maxim Mărturisitorul, «Dumnezeu a sădit în noi dorul de El»⁵⁴. Omul nu a fost creat ca ființă autonomă, și în dorința sa permanentă de a se autodepăși se manifestă, de fapt, aspirația către Infinit, sau dorul neostoit după Dumnezeu. În această sete de perfecțiune se distinge de fapt «tinderea icoanei, a chipului spre Arhetipul său»⁵⁵.

Prin urmare și teologia ortodoxă afirmă caracterul natural al chipului sau faptul că trăsătura esențială a naturii umane este modelarea ei după chipul lui Dumnezeu. Dar ceea ce deosebește fundamental teologia catolică de cea ortodoxă este faptul că, în timp ce catolicismul concepe harul ca pe un dar gratuit și extrinsec naturii, ortodoxia afirmă că harul este inerent naturii, sau, așa cum spune Paul Evdochimov, «harul este co-natural naturii și natura este conformă harului»⁵⁶. Așadar «harismaticul este inerent firii omenеști»⁵⁷, deoarece, spune Olivier Clement, «viața este inseparabilă de har», harul este «implicat în actul creator însuși», iar «omul primește deodată viața și harul» pentru că «harul rezidă mai întâi în faptul însuși de a exista». Concluzia este clară: «om cu adevărat natural este acela care se recunoaște creatură purtată de har, chemată la unirea cu Creatorul său»⁵⁸.

Deci a fi după chipul lui Dumnezeu presupune în mod obligatoriu lucrarea harului său, altfel spus, harul este indisolubil legat de natura umană tocmai pentru că aceasta este modelată după chipul lui Dumnezeu. Însuși actul creator al lui Dumnezeu constituie, de fapt, o chemare sau un apel la comuniune adresat ființei umane, iar această chemare implică harul ce conferă naturii umane calitatea de chip. «Suflarea divină, zice Lossky, indică un mod de creație, în virtutea căreia spiritul uman este intim legat de har, produs de el, așa cum mișcarea aerului e produsă de suflare, conține în ea această suflare, este inseparabilă de ea. E o participare la energia divină, proprie sufletului, care e desemnată prin expresia: părătică din divinitate»⁵⁹. Pe scurt, a fi după chip înseamnă a fi chemat prin har la plenitudinea existenței în comuniune cu Absolutul personal. Lossky afirmă de asemenea: «se poate zice că chipul este o pecete divină care marchează natura, punând-o într-un raport personal cu Dumnezeu, raport absolut unic pentru fiecare ființă»⁶⁰. Și tot el întărește faptul că «harul necreat este implicat în însăși lucrarea creatoare», iar «sufletul primește în același timp, viață și

53. Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I, București, 1978, p. 394.

54. *Ambigua*, P. G. 9, 1312 A B, apud Paul Evdochimov, *Orthodoxia*, București, 1996, p. 74.

55. Paul Evdochimov, *Cunoașterea lui Dumnezeu în tradiția răsăriteană*, București, Christiana, 1995, p. 37.

56. Idem, *Orthodoxia*, p. 96.

57. *Ibidem*, p. 97.

58. Olivier Clement, *Questions sur l'homme*, Paris, Stock, 1972, p. 31.

59. Vladimir Lossky, *Essai sur la Théologie mystique de l'Eglise orientale*, apud Pr. Prof. D. Stăniloae, *Starea primordială a omului în cele trei confesiuni*, în «Orthodoxia», VIII, nr. 3, București, 1956, p. 323.

60. Vladimir Lossky, *op. cit.*, apud Pr. Prof. D. Stăniloae, *art. cit.*

har; căci harul este suflarea lui Dumnezeu, «curgerea dumnezeirii», prezența dătătoare de viață a Duhului Sfânt»⁶¹.

Faptul că, în teologia ortodoxă, natura este concepută inseparabil de har și că, prin urmare, chipul este natural și totodată harismatic, face inutilă controversa dezbătută de Toma d'Aquino referitoare la chip, în care el încearcă să demonstreze că acesta poate exista în orice om în mod natural, și fără să fie cu necesitate fructul grației. Această dezbateră reflectă încă o dată viziunea teologiei catolice potrivit căreia natura și grația sunt concepute ca două planuri paralele, care coexistă fără putința de a se întâlni vreodată⁶².

Caracterul natural și harismatic al chipului îl face să fie indestructibil chiar și în cel mai păcătos, pentru că setea de Infinit sau nostalgia Absolutului rămân intacte chiar și în cel ce refuză comuniunea cu Dumnezeu. Numai că într-un astfel de om capacitatea de adorare, nu se mai deschide către Infinitul personal, nu mai este ancorată în Dumnezeu; se răsfrânge asupra sa însuși și «devine nebună, devine sălbatică». Setea de Dumnezeu devine «sete de a fi Dumnezeu», iar aspirația către Absolut este proiectată asupra contingentului și, prin aceasta, omul se autodistrugă⁶³. Avem aici «suferința celui care caută absolutul în realitățile pământului»; însă «atâta timp cât el nu conține Necreatul, ci se întoarce către realități create pe care le absolutizează, neantul este cel care țâșnește, căci omul este o deschidere, un neant care vrea să se umple de Dumnezeu»⁶⁴. Așadar, în omul păcătos chipul se face vizibil în însuși faptul că aspirația către Infinit este întoarsă către realitățile finite pe care le absolutizează. În felul acesta se nasc patimile devoratoare, pentru că păcatul nu este altceva decât o separare de Dumnezeu, sau «eșecul meu de a mă împlini în comuniune. Este conștiința stării mele de non-comuniune»⁶⁵. Într-o astfel de antropologie tema binelui și a răului nu mai este abordată «cu limbajul moralei valorilor, ci cu acela al ființei și al neantului, al vieții și al morții, al comuniunii și al separării, al bolii și al vindecării»⁶⁶.

Iată de ce în teologia ortodoxă nu se poate face o delimitare între scopul natural și scopul supranatural al omului, sau între ordinea naturală careia îi corespunde scopul natural, și ordinea supranaturală cu scopul ei supranatural. Scopul omului nu poate fi decât supranaturală adică realizarea comuniunii cu Absolutul personal, însă în vederea atingerii acestui scop ființa umană nu trebuie decât să urmeze ceea ce este firesc naturii, sau să viețuiască conform naturii. Sfântul Ioan Damaschinul concepe așeza ca pe «o întoarcere a ceea ce este contrar naturii, spre ceea ce îi este propriu»⁶⁷. Așadar «a exista după chip» nu înseamnă altceva decât a urma ceea ce este firesc naturii, adică a merge întotdeauna în întâmpinarea harului sau a lucra după har. Prin aceasta na-

61. Vladimir Lossky, *Introducere în teologia ortodoxă*. București, Ed. Enciclopedică, 1993, p. 92.

62. Toma d'Aquino, *op. cit.*, q.93, a.8, p. 500, 501, 503.

63. Olivier Clement, *op. cit.*, p. 11—12.

64. *Ibidem*, p. 19 și 24.

65. *Ibidem*, p. 12.

66. *Ibidem*, p. 14.

67. *De fide orthodoxe*, I 30, P.G. 94, 976 A, apud P. Evdochimov, *Ortodoxia*, p. 99.

tura umană aspiră în chip firesc să devină supranaturală, să se îndumnezeiască, și acesta este singurul și adevăratul ei scop, pentru că numai astfel se actualizează chipul lui Dumnezeu după care a fost modelată. Paul Evdochimov spune: «Ontologia ființelor structurate «după chip», faptul că suntem creați potrivit neamului dumnezeiesc, ne arată că avem un scop de îndeplinit: să devenim cu adevărat sfinți, desăvârșiți, dumnezei după har, participând la condițiile vieții divine: nemuritori și cinstiți, «curați». Chipul, fundament obiectiv, prin însăși structura sa dinamică, cere asemănarea subiectivă, personală. Germenele — «a fi fost creat după chip» — duce la această deschidere: «a exista după chip.»⁶⁸. Tot el afirmă că «noțiunea de «supranatural» din mistica răsăriteană este rezervată numai celei mai înalte trepte a îndumnezeirii»⁶⁹.

Se observă deci că în teologia ortodoxă naturalul și supranaturalul nu sunt concepute ca două linii paralele care nu se întâlnesc niciodată pentru că «în chip este implicată ca o poruncă dumnezeiască tensiunea omului spre îndumnezeire»⁷⁰, sau, așa cum spune Sfântul Grigore de Nazianz: «omul este o creatură care a primit porunca să devină Dumnezeu»⁷¹. Prin folosirea termenilor *θέσις* sau *θεωποίησις* teologia răsăriteană elimină bariera dintre natural și supranatural. Întreaga spiritualitate a Bisericii Răsăritene se axează pe regula de aur a întregii gândiri patristice: «Dumnezeu Se face om, ca omul să ajungă Dumnezeu». Însă nu este vorba de atingerea unei stări de consubstanțialitate cu Dumnezeu, pentru că potrivit misticii răsăritene «omul ajunge prin har ceea ce Dumnezeu este prin fire». Prin urmare, omul «natural» nu se limitează» doar la o continuă perfecționare în cunoaștere sau în înfăptuirea binelui moral, ci aspiră prin însăși natura sa harismatică la îndumnezeirea după har, tocmai în virtutea chipului care se cere actualizat în asemănare.

Părinții orientali fac o distincție clară între chip și asemănare, distincție pe care o menționează și Sfântul Ioan Damaschinul atunci când definește asemănarea ca «asemănare în virtute»⁷². Potrivit tradiției patristice răsăritene asemănarea nu este altceva decât chipul actualizat, în timp ce chipul este asemănarea în potență. Starea de asemănare este identică cu îndumnezeirea, dar aceasta nu este concepută în chip substanțialist, deoarece între natura divină și cea umană există o distanță de netrecut. Totuși, dacă este adevărat că Dumnezeu este inaccesibil în ființa Sa, nu este mai puțin adevărat că El este accesibil în lucrările Sale sau în energiile Sale necreate. Teologia răsăriteană face deosebire între esența și energia lui Dumnezeu, învățând că harul este energie dumnezeiască necreată și transfiguratoare în care Dumnezeu Se manifestă întreg și se face pe Sine accesibil făpturilor create. Tocmai în virtutea acestei deosebiri se poate vorbi în ortodoxie de îndumnezeirea omului după har, sau de transfigurarea naturii umane până la ase-

68. Paul Evdochimov, *Ortodoxia*, p. 92.

69. *Ibidem*, p. 98.

70. Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, *op. cit.*, p. 397.

71. *In laudem Basilii*, Or. 43, 48, apud Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, *op. cit.*, p. 397.

72. *De lide orthodoxe*, II 12, apud P. Evdochimov, *Orthodoxia*, p. 92.

mănarea cu Dumnezeu. Sfântul Simeon Noul Teolog spune : «atunci când dobândim desăvârșirea, Dumnezeu nu vine la noi ca mai înainte fără înfățișare și fără chip... El vine sub un anume chip, care este totuși chipul lui Dumnezeu. Căci Dumnezeu nu Se arată în vreun chip sau semn oarecare, ci Se face văzut în simplitatea sa, alcătuit din lumina inefabilă, incomprehensibilă și fără formă. Nu pot spune mai multe. Cu toate acestea, El Se face văzut cu claritate, poate fi perfect cunoscut, vorbește și aude într-un mod ce nu poate fi exprimat. El, Cel ce este Dumnezeu prin natură, discută cu cei pe care i-a făcut dumnezei prin har, după cum un prieten discută cu prietenii săi, față către față»⁷³.

Faptul că teologia catolică refuză distincția între ființa inaccesibilă și harul necreat sau energia dumnezeiască în care Dumnezeu Se face comunicabil făpturii, a condus pe de o parte la delimitarea strictă a naturalului de supranatural, iar, pe de altă parte, la plasarea asemănării în eshatologie, conferindu-i-se acesteia un caracter substanțialist, prin afirmarea participării directe a făpturii la ființa dumnezeiască. Lossky ține să precizeze că doctrina vederii ființei lui Dumnezeu «este prezentată în contextul unei mistici intelectualiste care opune sensibilul inteligibilului și afirmă coființialitatea intelectului și a divinului. Vederea ființei divine este în acest caz o gnoză intelectuală»⁷⁴. În teologia ortodoxă, însă, esența divină rămâne absolut inaccesibilă atât îngerilor cât și celor fericiți, iar asemănarea se realizează prin transfigurarea naturii umane de harul necreat și îndumnezeitor. Citându-l pe Sfântul Chiril din Alexandria același teolog rus menționează : «numai Cuvântul este Fiu prin fire, însă prin faptul Întrupării devenim «fii prin participare». A participa la dumnezeirea Fiului, în dumnezeirea comunală a Treimii, înseamnă a fi îndumnezeit, a fi pătruns de dumnezeire — după cum fierul înroșit în foc este pătruns de căldura focului — lăsând frumusețea naturii inexprimabile a Treimii să strălucească în noi. Suntem îndumnezeiți de Duhul Sfânt care ne face asemănări ale Fiului, chipul cel desăvârșit al Tatălui. Devenim asemenea Fiului — «fii prin participare» — participând la firea divină prin unirea cu Dumnezeu prin Duhul Sfânt. Suntem îndumnezeiți de Fiul în Duhul Sfânt»⁷⁵. Această participare la dumnezeire este înțeleasă în tradiția orientală fie ca o contemplare a persoanei lui Hristos în slava Lui veșnică, în acest caz percepându-se energia firii Sale divine care penetrează omenitatea Sa, dându-ne posibilitatea de a-L vedea pe Dumnezeu așa cum și ucenicii L-au văzut transfigurat pe Muntele Taborului, fie ca o revelație a Duhului Sfânt în noi Care «Se manifestă, în planul superior al vieții veșnice, ca lumină»⁷⁶. În ambele cazuri, nu ființa divină constituie obiectul vederii, ci slava Sa veșnică și necreată.

Deosebirea dintre ființa incognoscibilă a lui Dumnezeu și energiile Sale în care El Se descoperă creaturii a servit ca punct de plecare, în teologia ortodoxă, în direcția afirmării caracterului misterios și inde-

73. *Introducere la Imnele iubirii divine*, P.G. 120, col. 509, apud Vladimir Lossky, *Vederea lui Dumnezeu*, București, 1995, A. 126.

74. *Ibidem*, p. 143.

75. *Ibidem*, p. 84—93.

76. *Ibidem*, p. 123.

finibil și al persoanei umane, care, asemenea Modelului după chipul Căruia a fost creată, rămâne insesizibilă și indefinibilă în esența sa, însă comunicabilă în manifestările sale multiple. Așadar, apofatismul antropologic este chipul apofatismului divin⁷⁷. Iar Părintele Stăniloae concludă: «Precum la Dumnezeu deosebim ființa și energiile ce pornesc din ea și precum persoanele divine poartă și ființa și energiile, dar noi nu cunoaștem persoanele după ființa lor, ci numai după energiile în care se manifestă, așa este și la om. Noi cunoaștem persoana umană numai în manifestările ei dar ce este ea însăși, sau ce e ființa pe care o poartă, nu o putem cunoaște»⁷⁸.

Dar, potrivit teologiei ortodoxe, asemănarea sau îndumnezeirea nu constituie doar un privilegiu al celor care s-au dezbrăcat de natura trupului prin moarte. În ortodoxie nu se vorbește despre viața terestră ca despre o regiune a neasemănării, ca în teologia catolică. Și aceasta pentru că potrivit Sfântului Irineu «Întruparea este condiția îndumnezeirii noastre și izvorul cunoașterii lui Dumnezeu»⁷⁹. Aceasta înseamnă că Întruparea sau Înomenirea Fiului implică deja posibilitatea unirii întregii persoane umane cu Dumnezeu, depășindu-se hotarele naturii create. Sfântul Grigore Palama afirmă: «Dacă trupul trebuie să devină părtaș împreună cu sufletul al binecuvântărilor inefabile ale veacului ce va să vină, în mod cert el trebuie să participe la ele încă de acum în măsura posibilului. Căci trupul însuși experiază lucrurile divine, atunci când forțele pasionale ale sufletului se găsesc, nu date morții, ci transformate și sfințite»⁸⁰.

Dacă natura umană este structurată după chipul lui Dumnezeu care o predestinează la îndumnezeire, atunci îndumnezeirea, în virtutea întrupării Fiului, trebuie să fie scopul suprem al fiecărui om și, în consecință, accesibilă încă în această viață. În felul acesta, vederea «Împărăției lui Dumnezeu ce vine în putere» devine o realitate pentru cei vrednici încă din timpul acestei vieți, deoarece, spune Sfântul Simeon Noul Teolog, «pentru cei ce au devenit copii ai luminii și fiii zilei ce va să vină, pentru cei ce umblă mereu în lumină, ziua Domnului nu va veni niciodată, căci ei sunt deja cu Dumnezeu și în Dumnezeu. Prin urmare ziua Domnului nu se va arăta celor ce sunt deja iluminați de lumina divină, însă pentru cei ce trăiesc potrivit lumii acesteia, atașați de bunurile stricăcioase, pentru astfel de oameni această zi se va arăta dintr-o dată, pe neașteptate, și va fi o zi îngrozitoare — ca un foc necruțător»⁸¹. Sfântul Irineu, Sfântul Grigore de Nissa și Sfântul Grigore Palama au ținut să precizeze că nu numai sufletul, ci și trupul omenesc a fost creat după chipul lui Dumnezeu⁸², așadar omul este chemat la asemănare în unitatea sa psiho-somatică.

De altfel trupul lui Adam a fost creat nemuritor ca și sufletul, tocmai pentru că și trupul împărtășea calitatea de chip. Nemurirea nu

77. Pr. Prof. Dr. D. Stăniloae, *op. cit.* p. 401.

78. Idem, *art. cit.*, p. 327.

79. P. Evdochimov, *Cunoașterea lui Dumnezeu...*, p. 45.

80. *Tomul hagioritic*, P.G., 150, col. 1233 B D, apud V. Lossky, *Vederea lui Dumnezeu*, p. 140.

81. *Omilia 57 II*, p. 37, apud *ibidem*, p. 125.

82. Pr. Prof. D. Stăniloae, *art. cit.*, p. 326.

era un privilegiu sau dar preternatural gratuit, deci pe care Adam ar fi putut să nu-l primească, ci era consecința unei normale funcționări a firii ce fusese modelată după chipul Creatorului. În același fel se poate vorbi și despre absența concupiscentei, a suferinței sau știința superioară pe care o posedă Adam în starea primordială. Toate acestea nu erau daruri supraadăugate naturii, ci caracterizau o natură în care chipul se manifesta nestingerit și care funcționa normal, firesc. De asemenea, păcatul nu a avut ca efect o simplă deposedare a naturii omului de niște daruri gratuite, sau reducerea ei la starea de natură pură, lipsită de har, dar fără a fi în mod real viciată, așa cum învață catolicismul; căci în acest caz este cu neputință de explicat săvârșirea păcatului atunci când natura umană este perfecționată prin supraadăugarea acelor daruri. Ortodoxia afirmă că Adam era chemat să se îndumnezeiască, deci el era nedesăvârșit. Lossky spune: «Omul a fost creat prin voința lui Dumnezeu; însă nu poate fi îndumnezeit numai prin ea. O singură voință pentru creație, dar două pentru îndumnezeire. O singură voință pentru a da viață chipului; însă două pentru a transforma chipul în asemănare»⁸³.

Faptul că omul era nedesăvârșit, dar liber, explică puțința săvârșirii păcatului, ale cărui urmări au constat într-o secătuire a harului și o slăbire sau o îmbolnăvire a firii. «Adevărata lume, natura autentică se afirmă numai prin har». Prin păcat, însă, «natura sa, despărțindu-se de Dumnezeu, devine non naturală, antinaturală»⁸⁴. De aceea, «în căutarea sa, omul pare lipsit nu de un supraavans, ci de adevărata sa natură»⁸⁵. Iată de ce, în teologia ortodoxă, concupiscenta, suferința și moartea sunt socotite nenaturale, sau boli ale unei naturi secătuite de har prin separarea ei de Dumnezeu.

Și după păcat chipul a continuat să existe în om, chiar dacă firea sa a fost pervertită. Chipul s-a menținut pentru că Dumnezeu a continuat să vorbească omului și să-l cheme la plinătatea comuniunii cu El, iar acest lucru implică harul de care ființa umană nu a fost cu totul lipsită. Chipul s-a păstrat, fără a suferi vreol alterare, însă a fost redus la tăcere, înăbușit, făcut nelucrător⁸⁶. Omul a continuat să existe ca om tocmai datorită chipului care nu poate fi niciodată distrus sau pierdut, și în virtutea căruia ființa umană era chemată în continuare la îndumnezeire.

Însă chipul a fost reactivat sau reînsuflețit prin Botez și celelalte Sfinte Taine în care Hristos îi dă omului puterea să lucreze și să transforme chipul după asemănarea Arhetipului. Astfel, în Hristos se descoperă adevăratul Arhetip al omului, sau faptul că «Adam a fost creat după chipul lui Hristos», iar Hristos constituie «mersul natural și capătul drumului omului»⁸⁷. Chiar și mai înainte de Întruparea Fiului, «omul exista pentru Hristos», de aceea, «natura umană, neprimind încă ipostasul Logosului, era oarecum fără ipostas real, îi lipsea faptul de a fi ipostasiată după Hristos. Era ca o femeie necăsătorită, sterilă și

83. Vladimir Lossky, *Introducere în...*, p. 99.

84. *Ibidem*, p. 114—115.

85. P. Evdochinov, *Ortodoxia*, p. 58.

86. *Idem*, *Cunoașterea lui Dumnezeu...*, p. 38.

87. Panayotis Nellas, *Omul — animal îndumnezeit*, Sibiu, Ed. Deisis, 1994, 17.

cum spune Apostolul Pavel, «lipsită de cap» (I Cor. XI, 3)»⁸⁸. În Hristos omul își descoperă Modelul sau Ținta supremă, sau faptul că «conținutul antropologic real al îndumnezeirii este hristificarea»⁸⁹. Hristos restaurează chipul în om, dar nu în sensul că îl creează din nou, deoarece el nu a fost niciodată pierdut, ci în sensul că îl scoate din starea de pasivitate la care fusese redus prin păcat. Astfel, Hristos, ca Arhetip adevărat, dă putere omului să activeze sau să actualizeze chipul în mișcarea sa de asemănare. Prin urmare, în teologia ortodoxă apare ca inutilă delimitarea care se face în catolicism între chipul creației și chipul hristologic, deoarece chipul omului a fost întotdeauna hristologic sau, altfel spus, chipul hristologic a fost prezent în om încă de la creația sa. Ceea ce lipsea naturii umane în starea sa primordială era Ipostasul Logosului, și de aceea teologia ortodoxă afirmă necesitatea Întrupării Fiului chiar și înainte de păcatul strămoșesc, deoarece mântuirea obținută prin Hristos nu are numai înțelesul izbăvirii de consecințele păcatului sau al unei ispășiri, ci și pe acela al îndumnezeirii umanității. Întruparea lui Hristos are ca efect nu numai tămăduirea, ci și îndumnezeirea firii umane; iar aceasta constituia ținta omului și înainte de păcat.

Îndumnezeirea, sau mai precis hristificarea omului devine posibilă prin Sfintele Taine care au rolul de a reconstitui firea originară a omului. Prin Sfintele Taine «natura omului ia forma cu alte cuvinte constituția și funcțiile naturii umane îndumnezeite a lui Hristos»⁹⁰. Restaurarea naturii umane începe o dată cu Botezul care încorporează persoana umană a lui Hristos, sau o ipostasiază în Hristos. Botezul reprezintă, așadar «un eveniment ontologic care îi remodelează și îi întregeste existența creată»⁹¹. Procesul de restaurare se continuă apoi cu Taina Mirungerii și culminează în Sfânta Euharistie care constituie «centrul și izvorul vieții spirituale în Hristos». Prin Sfânta Euharistie are loc deplina unire cu Hristos și tot prin ea «este transfigurat și hristificat întreg omul, în toate dimensiunile lui, cu toate simțurile și funcțiile lui psiho-somatice unite cu Hristos printr-o unire profundă»⁹². În Sfânta Euharistie credinciosul primește aluatul nemuririi sau sămânța Învierii, primește harul necreat care îndumnezeiește și transfigurează sufletul și trupul său. Sfântul Chiril al Ierusalimului spune clar că cei ce participă la Cina lui Hristos ajung cotrupești și cosanguini cu Hristos⁹³.

Însă această hristificare se actualizează progresiv printr-o purificare de patimi, printr-o totală lepădare de egocentrism și printr-o rugăciune neîntreruptă. Astfel, citându-l pe P. Evdochimov, «putem spune că viața ascetică și mistică este conștientizarea progresiv integrală a vieții sacramentale»⁹⁴.

88. *Ibidem* p. 19.

89. *Ibidem*, p. 20.

90. *Ibidem*, p. 87.

91. *Ibidem*, p. 89.

92. *Ibidem*, p. 92.

93. P. Evdochimov, *Ortodoxia*, p. 103.

94. *Ibidem*, p. 105.

În concluzie, în teologia ortodoxă asemănarea este concepută ca o hristificare a omului, în cursul căreia simțurile și funcțiile sale psihosomatische, fiind centrate în Hristos, sunt transfigurate, așa încât își certifică actualitatea cuvintele Sfântului Apostol Pavel: «Nu mai trăiesc eu, ci Hristos trăiește în mine» (Gal. II, 20). Categoriile timpului și ale spațiului nu mai sunt percepute ca limite ce-l înlănțuie pe om într-o lume a neasemănării, ci capătă o valoare pozitivă prin faptul că ele constituie mediul în care are loc creșterea spirituală a omului, sau intervalul pe care Dumnezeu îl pune la dispoziția ființei umane în vederea trecerii acesteia de la chip la asemănare, prin efortul său propriu și cu ajutorul harului necreat. Timpul și spațiul sunt condiții ale urcușului creaturii către Dumnezeu, iar faptul că sfinții se pot împărtăși încă în cursul vieții terestre de o pregustare a fericirii desăvârșite atemporale și aspațiale, arată că aceste categorii nu se cer înlăturate, ci transfigurate prin deplina unire a chipului cu Arhetipul său încă în cursul acestui veac.

În același fel se poate vorbi și despre trup care, în viziunea ortodoxă, nu este asemănător unei temnițe, ce-l ține pe om prizonier într-o lume a concupiscentei. Trupul împărtășește ca și sufletul calitatea de chip, și însoțește sufletul în toate acțiunile sale, de aceea spiritualitatea ortodoxă nu accentuează o reprimare violentă a trupului ca generator de concupiscentă, ci pe transfigurarea omului întreg, suflet și trup. În consecință, în Ortodoxie: «Lupta filocalică nu se duce împotriva trupului ca atare, fiindcă este opera lui Dumnezeu, ci împotriva patimilor. Prin puterea Duhului lui Hristos, care pătrunde în adâncul subconștientului uman, ca foc purificator, fiecare creștin este chemat să convertească patimile, ca mișcări iraționale ce duc la dezintegrarea omului, în virtuți iraționale, care duc la transfigurarea omului și comuniunea lui cu Dumnezeu»⁹⁵. În felul acesta eliberarea de patimi, care are loc progresiv, afirmă pe de o parte necesitatea timpului și a spațiului ca mediu în care se desfășoară acest progres, iar pe de altă parte arată că firea trebuie însănoșită, nu suprimată; sau, altfel spus, «prin virtute omul este ridicat din starea contrară firii, în cea după fire»⁹⁶. Aceasta face ca antropologia ortodoxă, spre deosebire de cea catolică, ce «este mai presus de toate morală», să fie una ontologică; «ea este ontologia îndumnezeirii»⁹⁷.

Această transfigurare nu este posibilă, însă, decât datorită harului necreat care poate pătrunde și îndumnezei ființa umană până acolo încât să devină după har ceea ce este Dumnezeu după fire. Absența harului necreat în teologia catolică a dus la teoria vederii intuitive și față către față a esenței divine, teorie care se substituie teologiei îndumnezeirii sau a hristificării din Biserica Ortodoxă. În consecință, teologia ortodoxă a fost și va fi întotdeauna o teologie experimentală, în timp ce teologia catolică rămâne una speculativă.

95. Dumitru Popescu, *Ortodoxie și contemporaneitate*, București, Diogene, 1996. p. 82.

96. *Ibidem*, p. 84.

97. P. Evdochimov, *Ortodoxia*, p. 102—103.

DE CE SFÂNȚA CUVIOASA PARASCHEVA SE NUMEȘTE PARASCHEVA CEA NOUĂ, SFÂNȚA VINERI ȘI VINEREA MARE ?

Pr. NICOLAE POPESCU-SEVERIN

Între sfinții mai importanți, însemnați cu cruce roșie în calendarul creștin-ortodox al Bisericii noastre, este și Sfânta Cuvioasă Parascheva, pe care o serbăm la 14 octombrie.

Sfânta Parascheva este numită în limbaj bisericesc «Cuvioasa Parascheva» și «Parascheva cea Nouă», iar în popor i se mai spune «Sfânta Vineri» și «Vinerea Mare». Semnificația acestor nume atribuite Cuvioasei Parascheva, nu este cunoscută credincioșilor și, în anumite cazuri, nici chiar preoților. Această necunoaștere duce la unele confuzii și greșeli. Atunci când sărbătoarea Cuvioasei Parascheva nu cade într-una din zilele de post ale săptămânii, adică miercuri sau vineri, ci luni, marți, joi, sâmbătă sau duminică, credincioșii întrebă dacă, fiind ziua Cuvioasei Parascheva — Sfânta Vineri, Vinerea Mare —, trebuie ținut post. În cazul în care li se răspunde că nu se serbează cu post, credincioșii rămân nedumeriți, neprimind un răspuns care să-i satisfacă. Unii preoți evită să dea o explicație credincioșilor, când aceștia își exprimă părerea că ar trebui serbată cu post, fiind «Sfânta Vineri» și chiar «Vinerea Mare».

Pe lângă aceasta, putem adăuga și faptul că, în basmele populare, există un personaj cu numele Sfânta Vineri, care, deși n-are altă legătură cu Sfânta Parascheva — decât numele comun — de «Sfânta Vineri», menține totuși confuzia. În cele ce urmează, vom arăta originea și semnificația acestor numiri, atribuite Sfintei Parascheva de calendarul ortodox și cele din popor.

Sfânta Cuvioasă Parascheva, sărbătorită la 14 octombrie, a primit la botez numele unei sfinte cu același nume, care a trăit la mijlocul veacului al II-lea : «Sfânta Muceniță Paraschevi». O găsim în calendarul ortodox la 26 iulie. Această Sfântă Muceniță se bucura de mare cinstire în Biserica veche și se bucură și astăzi în cea Greacă. Numele ei, al Sfintei Mucenițe Parascheva, era și este și în vremea noastră atribuit adeseori la greci, în onomastica persoanelor și hramurilor bisericilor.

Cine a fost Sfânta Muceniță Parascheva din veacul al II-lea și cum de a primit la botez numele «Parascheva»? Așa cum arată sinaxarul zilei de la 26 iulie¹, Sfânta Muceniță Parascheva a trăit pe vremea Împăratului roman Antoninus Pius (138—161). După numele ei și al părinților, era probabil de neam grec. S-a născut în apropiere de Roma din părinți creștini, Agaton și Politia.

1. Mineiul pe luna iulie, București, 1984, pag. 297 și București, 1973, pag. 299; vezi și *Ἐρολόγιον τὸ μέγα*, ad. 3, ΑΘΗΝΑ, 1975, pag. 270.

«Acestia plinind cu osârdie poruncile Domnului, nu aveau copii și se rugau pururea lui Dumnezeu să le dea copii. Dumnezeu le-a dat prunc de parte femeiască. I s-a dat la botez numele zilei a 6-a în care s-a născut : «Paraschevi». Din fașă, a fost fâgăduită lui Dumnezeu de maică-sa și a fost învățată să păzească pururea biserica și rugăciunea. Și învățând Sfânta carte, citea pururea sfintele cărți. După ce i-au murit părinții, împărțindu-și toată averea la săraci și tunzându-și părul și îmbrăcându-se în chip călugăresc, a ieșit să propovăduiască numele adevăratului Dumnezeu și Domnului nostru Iisus Hristos. Și a atras pe mulți păgâni la cunoștința de Dumnezeu. Iar unii dintre iudei au pârât-o la împăratul Antonin. Împăratul, văzând înțelepciunea și frumusețea ei, se minună și zise : «De mă vei asculta și vei aduce jertfă la zei, multe daruri vei moșteni, iar de nu mă vei asculta te voi da la chinuri». Iar Sfânta răspunse către el cu gând întărit, cu cuvântul proorocului Ieremia² : «Să nu-mi fie mie a mă lepăda de numele lui Hristos, Dumnezeul meu, iar zeii, cei ce n-au făcut cerul și pământul, să se prăpădească». De aceea, aprinzându-se împăratul de mânie, a poruncit să fie supusă la multe chinuri.

În continuare sinaxarul arată chinurile la care a fost supusă Paraschevi, pe care le-a răbdat cu tărie, fără a renunța la credința ei. În cele din urmă i s-a tăiat capul, în anul 140.

Din cele arătate în sinaxarul Sfintei Mucenițe Paraschevi, i s-a dat la botez numele zilei a 6-a, în care s-a născut. Cum se numeau zilele săptămânii, la începutul veacului al II-lea, dacă Sfânta Muceniță Paraschevi a primit la botez numele zilei a 6-a, în care s-a născut ?

Pentru a răspunde la această întrebare, este necesar să cunoaștem câteva date arheologice despre numele zilelor din săptămână, la câteva popoare din aria și timpul în care a apărut și s-a dezvoltat credința creștină.

În antichitatea precreștină, evreii aveau săptămâna de 7 zile, așa cum stabilise legislația lui Moise, corespunzând aproximativ duratei unei faze de lună, simbolizând cele 7 zile ale creației³. Ei le socoteau și numeau de la 1—7, în ordine progresivă, ultima fiind ziua odihnei. Moise a stabilit în legea dată poporului evreu, ca zi a 7-a, zi de odihnă, ziua în care au ieșit din robia egipteană (Deut. 5, 15)⁴. De la această zi, care a fost rânduită ca zi a 7-a, începea numărătoarea zilelor : 1, 2, 3, 4, până la cea de a 7-a, când se încheia ciclul de 7.

La greci⁵, zilele din interiorul unei luni erau grupate în 3 decade. Astfel că se numărau : ziua 1-a a decadei 1-a, ziua 2-a a decadei

2. Ier. 10, 11.

3. La Grande Encyclopédie, Paris, vol. 29, pag. 953 (fără an).

4. *Învățătura de credință creștină ortodoxă*, București, 1952, pag. 395 și *Cartea de învățătură creștină ortodoxă*, București, 1978, pag. 123. Prof. Dr. P. Deheleanu, *Manual de Sectologie*, Atrad, 1948, pag. 440.

5. *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines... sous la direction*, de Gh. Daremberg et Edm. Saglio... (10 vol., Hachette, Paris) (fără an); *Encyclopédie Théologique, ou Séries des dictionnaires sur toutes les parties de la Science Religieuse*, publiée par M.L. Abbé Migne, Première Série, Tome Vingt-Septième *Dictionnaire des religions, Tome quatrième*, Paris, 1851, pag. 445; *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et liturgie*, publiée par Dom. Fernand Gabrol et Dom. Henri Leclercque, Paris, 1930.

1-a etc., sau ziua 1-a, a decadei a 2-a, ziua a 2-a a decadei a 2-a etc., sau ziua 1-a a decadei a 3-a, ziua a 2-a a decadei a 3-a, ziua a 3-a a decadei a 3-a etc.

La romani, zilele se numeau și se numărau în interiorul unei luni, după un sistem mai complicat, ce ține seama de trei zile principale, în fiecare lună : calende, none, ide.

Sub influența literaturii și obiceiurilor ebraice, către începutul erei creștine, mai întâi la Alexandria, unde era o puternică comunitate evreiască, apoi la Roma și Atena, s-a adoptat săptămâna de 7 zile («septima» la romani, de unde cuvântul săptămână în limba română și «*ἑβδομάς*» la greci, de unde cuvântul latin hebdomada). Numele zilelor din interiorul săptămânii, nu erau numite ca la evrei, după ordinea lor în interiorul săptămânii, ci cu numele unui zeu, sau planete.

La romani

La greci

Solis dies	Ἡ τοῦ Ἥλιου	(subînțeleș <i>ἡμέρα</i>)	= ziua Soarelui
Lunae dies	Ἡ τῆς Σελήνης	(" ")	= ziua Lunii
Martis dies	Ἡ τοῦ Ἄρτεος	(" ")	= ziua lui Ares
Mercurii dies	Ἡ τοῦ Ἑρμοῦ	(" ")	= ziua lui Hermes
Jovis dies	Ἡ τοῦ Διός	(" ")	= ziua lui Zeus
Veneris dies	Ἡ τῆς Ἀφροδίτης	(" ")	= ziua Afroditei
Saturni dies	Ἡ τοῦ Κρόνου	(" ")	= ziua lui Cronos

După apariția creștinismului în imperiul roman și organizarea lui în comunități creștine, creștinii de limbă greacă n-au mai folosit numirile zilelor săptămânii dedicate zeilor, căci aveau repulsie față de politeism și zei, al căror nume îl purtau zilele. Sub influența evreilor, întrucît primele comunități creștine luau ființă de cele mai multe ori în jurul singagogii și pornid de la sinagogă, au adoptat o săptămână cu zilele numărate după modelul săptămânii evreiești, dar cu anumite denumiri specifice. Astfel, ziua în care a înviat Domnul s-a numit Ἡ *κριακή* = ziua Domnului ; cea după Duminică : Ἡ *δευτέρα* = ziua a doua ; Ἡ *τρίτη* = ziua a treia ; Ἡ *τετάρτη* = a patra ; Ἡ *πέμπτη* = a cincea, următoarea Ἡ *παρασκευῆ* = «ziua pregătirii», căci așa o numeau evreii în limba ebraică «ziua pregătirii» pentru sabat și așa au tradus-o Sfinții Evangheliști în limba greacă, atunci când au relatat despre patimile și punerea în momânt a Domnului (Marcu 15, 42 : *ἐπειὴ ἦν παρασκευῆ, ὃ ἐστὶν προσάββατον* = ziua pregătirii, care este înaintea sabatului ; Luca 23, 54 : *καὶ ἡμέρα ἦν παρασκευῆς καὶ σάββατον ἐπέφωσκεν* = era ziua pregătirii și urma să înceapă sabatul ; Ioan 19, 14 : *ἦν δὲ παρασκευῆ τοῦ πάσχα*) și ultima zi din săptămână *τὸ σάββατον* = sâmbăta, sabatul. Acesta este și astăzi numele zilelor din săptămână, în limba greacă nouă.

Creștinii de limbă latină n-au putut înlocui denumirile înrădăcinate în popor, rămase prea populare, ale tuturor zilelor din săptămână, deși erau numite cu numele zeilor, ci numai ale zilelor : «Dies Solis» și «Saturni Dies». Asupra acestora au prevalat cele cu conținut creștin : «Dies Dominica» și «Sabbatum».

Iată în tabloul de mai jos cum popoarele de limbă latină au folosit și după creștinarea lor denumirile latine și le-au acomodat limbii lor :

<i>Limba latină</i>	<i>Italiană</i>	<i>Franceză</i>	<i>Spaniolă</i>	<i>Română</i>
Dies Dominica	Domenica	Di-manche	Domingo	Duminică
Lunae dies	Lune-di	Lun-di	Lunes	Luni
Martis dies	Marte-di	Mar-di	Martes	Marți
Mercurii dies	Mercole-di	Mercre-di	Miercoles	Miercuri
Jovis dies	Giove-di	Jeu-di	Jeuves	Joi
Veneris dies	Vener-di	Vendre-di	Viernes	Vineri
Sabbatum	Sabbato	Same-di	Sabado	Sâmbătă

Primii creștini se adunau la început în templu (Fapte 3, 1 ; Fapte 5, 21 ; Fapte 5, 42) și la sinagogă (Fapte 19, 8 ; Fapte 18, 4 ; 17, 17 etc.) împreună cu evreii necreștini, în ziua sabatului, aceasta fiind ziua de odihnă și cult, a evreilor, dar, așa cum se vede în Faptele Sfinților Apostoli și epistolele Sfântului Pavel, se adunau și în alte case particulare (Fapte 12, 12 ; 18, 7 ; 19, 9 ; I Cor. 16, 19) în ziua următoare zilei de sabat, ziua în care a înviat Domnul, numită în limbaj ebraic «ziua întâi a săptămânii» (Fapte 2, 46 ; 20, 1), pentru «frângerea pâinii», citiri din cărțile sfinte, rugăciuni și cântări duhovnicești. Astfel erau cinstite în mod deosebit două zile pe săptămână⁶ : sâmbăta și duminica.

Și celelalte zile din săptămână erau considerate ca zile sfinte, consacrate lui Dumnezeu, deoarece zilnic se rugau și, pe cât era cu putință, se adunau seara sau dimineața, înainte de răsăritul soarelui, pentru rugăciuni și frângerea pâinii.

Acest fel de a considera toate zilele ca sfinte, ca zile de sărbătoare, s-a păstrat în limba portugheză, care dintre toate limbile romanice păstrează aceleași denumiri ca cele din limba greacă : Domingo, segunda feira, terca feira, quarta feira, quinta feira, sexta feira, sabbado.

Dar pe măsură ce creștinii s-au îndepărtat în timp de ziua Înălțării Domnului și a Pogorării Duhului Sfânt, intrând în creștinism și alte neamuri decât evrei, și au acordat un rol din ce în ce mai secundar sâmbetei, până ce a fost înlocuită cu totul de Duminică, aceasta luându-i locul ca zi a 7-a, zi de odihnă și sărbătoare. Din epistolele Sfântului Apostol Pavel, propovăduitorul Evangheliei la neamuri, adică la ne-evrei, se vede că existau discuții chiar în timpul lui, privitor la zilele de sâmbătă și duminică, însemnătatea lor fiind apreciată în mod diferit de creștinii proveniți dintre evrei și de cei de alte neamuri (Gal. 4, 10 ; Rom. 14, 5 ; Col. 2, 16).

Cercetând «Faptele Sfinților Apostoli», *Scrierile Părinților Apostolici*⁷ și alte scrieri din primele trei veacuri⁸, putem observa procesul

6. Migne, *op. cit.*, pag. 445.

7. *Scrierile Părinților Apostolici*, trad. de Pr. D. Fecioru, Edit. Institut. Biblic, București, 1979 ; *Epistola zisă a lui Barnaba*, pag. 133 ; Ignatie Teoforul, pag. 167 ; *Învățătura celor doisprezece Apostoli*, pag. 31.

8. *Apologeți de limbă greacă. Colecția Părinți și Scriitori Bisericești*, trad. Pr. Prof. Olimp Căciulă, Edit. Inst. Biblic, București, 1980 ; Justin Martirul, pag. 71.

Apologeți de limbă latină. Colecția Părinți și Scriitori Bisericești, Ed. Inst. Biblic, București, 1981 : *Despre rugăciune*, trad. Prof. David Popescu, pag. 243.

Sfântul Ignatie Teoforul, *Epistola către Magnezieni IX, 1—2*, în *Scrierile Părinților Apostolici, op. cit.*, pag. 156—168.

de înlocuire treptată a sâmbetei cu Duminica, pe măsură ce creștinismul se organiza ca o religie nouă, distinctă de iudaism, ajungându-se chiar la interzicerea cinstirii sâmbetei, ca aparținând legii vechi⁹.

La sfârșitul veacului al 3-lea, Duminica era serbată de toți creștinii ca zi de odihnă și liturgică, și, cum creștinismul se întinsese în tot Imperiul roman, numărul creștinilor întrecând în anumite localități pe cel al celor de alte religii, Constantin cel Mare a decretat ca zi de sărbătoare săptămânală în tot Imperiul: «Duminica»¹⁰.

La mijlocul veacului al IX-lea (858—863) când au fost creștinați bulgarii, sârbii și rușii, sâmbăta nu mai era pentru creștini decât numele celei de a 6-a zi a săptămânii, nume primit ca o moștenire a primelor veacuri, împreună cu numele celorlalte zile ale săptămânii. De aceea misionarii veniți de la Bizanț, pentru propovăduirea creștinismului la popoarele slave și creștinarea lor, au găsit de cuviință să traducă din limba greacă în cea slavă cuvântul «paraschevi» cu pemka, ziua a 5-a și nu cu a 6-a, așa cum «paraschevi» își avea locul de ordine în săptămâna ebraică și a primilor creștini, sâmbăta devenind acum ziua a 6-a, deși cu numele de «sabota» în bulgară și «subota» în sârbă și rusă.

Dăm mai jos modul cum misionarii veniți de la Bizanț pentru creștinarea slavilor au tradus din limba greacă, în limba slavă, numele zilelor:

<i>Limba bulgară</i>		<i>Limba sârbă</i>	<i>Limba rusă</i>
НЕДЕЛЯ	= Nedelia (praznic, sărbătoare = Duminica)	НЕДЕЛЬА	ВОСКРЕСЕНИЕ = ziua învierii
ПОНЕДЕЛНИК	= după sărbătoarele (luni)	ПОНЕДЕЛЬАК	ПОНЕДЕЛЬНИК
ВТОРНИК	= a doua (sub înț. «zi» = marți)	УТОРАК (УТОРНИК)	ВТОРНИК
СРЯДА	= ziua de mijloc (miercuri)	СРЕДА	СРЕДА
ЧЕТВЪРТЪК	= a patra (zi = joi)	ЧЕТВРТАК	ЧЕТВЕРГ
ПЕТЪК	= a cincia (zi = vineri)	ПЕТАК	ПЯТНИЦА
СЪБОТА	= sâmbătă	СУБОТА	СУББОТА

Am arătat, în cele expuse mai sus, cum se numește ziua a 5-a a săptămânii, al cărei nume îl poartă cele două «Parascheve», cea «Veche» din veacul al II-lea și cea «Nouă» din veacul al XI-lea, în limbile popoarelor în care sunt cinstite în mod deosebit: greacă = paraschevi, română = vineri, bulgară și sârbă = petca, rusă = piațița.

9. *Scrierile Părinților Apostolici, op. cit., Epistola către Magnezieni IX, 1—2, pag. 167—168.*

Dr. N. Milaş, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de Comentarii*, trad. M. Popovici și U. Covincici, vol. I, Arad, 1930, Canonul 66 apostolic, pag. 292.

10. *Istoria bisericească universală*, Manual pentru uzul studenților Institutelor Teologice, București, 1956, pag. 89.

Deși numele celor două «Sfinte Parascheve» a fost tradus în limba română prin «Sfânta Vineri» și în cea bulgară și sârbă prin «Sveta Petca» (Sfânta Vineri), sunt folosite ambele nume atât la noi cât și la popoarele slave : Sfânta Parascheva și «Sfânta Vineri» sau «Petca». Mai ales bulgarii și sârbii le trec pe amândouă, în calendarele lor : «Parascheva-Petca». În aceste țări, România, Bulgaria și Serbia, 14 octombrie, ziua Cuvioasei Parascheva, este evidențiată în calendar cu cruce roșie și face parte din sărbătorile cu ținare.

Sfânta Cuvioasă Parascheva a ajuns să fie cunoscută, venerată și sărbătorită în mod deosebit în țările din sud-estul Europei datorită faptului că ea a fost adăpostită vreme îndelungată în capitalele acestor țări : la Târnovo 152 ani, la Belgrad 123 ani, la Constantinopol 120 ani, iar la Iași se află din anul 1641.

Cinstirea de care s-a bucurat Cuvioasa Parascheva în țările amintite mai sus, precum și împrejurările în care aceste strămutări au avut loc, au suscitât interesul predicatorilor, întocmitoilor de sinaxare și cazanii, istoriografilor.

Cea dintâi mențiune despre viața Cuvioasei Parascheva se găsește în comentariul făcut de Teodor Balsamon la canonul 63 al sinodului Trulan, în care spune că patriarhul Nicolae Muzalon (1147—1151) a însărcinat pe protodiaconul Basilikos să scrie viața Sfintei¹¹.

Între multele «Vieți» ale Cuvioasei Parascheva, amintim pe cele mai vechi : a) Cea scrisă de Evtimie, patriarhul Târnovei (1375—1393) ; b) Panegiricul lui Grigore Țamblac (1364—1418), fost stareț al Mănăstirii Neamț și mai târziu Mitropolit al Kievului¹², și Slujba Cuvioasei Parascheva de Mitropolitul Matei al Mirelor, arhiereu al Ungrovlahiei în 1605¹³.

Prima lucrare mai importantă în limba română, cu caracter științific, asupra Cuvioasei Parascheva, este cea scrisă de Episcopul Melchisedec al Romanului, în anul 1889¹⁴. De atunci și până în prezent cercetările și studiile privind viața Cuvioasei Parascheva au continuat, urmărind să clarifice anumite aspecte și amănunte, mai ales asupra strămutărilor sfințelor ei moaște, anterior aducerii lor la noi în țară, în anul 1641. Astfel, traducerea în mod diferit a paragrafului din panegiricul lui Țamblac, privitor la Strămutarea Sfințelor ei moaște la Târnovo, în fața invaziei otomane, a lăsat loc interpretării că ar fi fost adăpostite în «Țara Românească», la Argeș sau Cozia, de către voievodul român Mircea cel Bătrân, fapt contestat de cercetătorii mai noi¹⁵.

Cuvioasa Parascheva s-a născut în prima jumătate a veacului al XI-lea, în localitatea Epivata, pe țărmul Mării Marmara, în imperiul bi-

11. Stelian Metzulescu, *Sfânta Prea Cuvioasă Parascheva în Istoria Bisericilor Ortodoxe din sud-estul european și în documentele plastice românești*, rev. «Mitrop. Olt.», nr. 7—8/1972, pag. 501.

12. Idem, pag. 502.

13. Pr. Prof. Milan Šesan, *Cinstirea «Cuvioasei Parascheva în Oltenia*, rev. «Mitrop. Olt.», an XVII, nr. 7—8/1965, pag. 635.

14. Melchisedec, episcop de Roman, *Viața și Minunile Cuvioasei Maicii noastre Paraschivii, celei nouă și istoricul Sfințelor ei moaște*, anul 1889, Roman și Milan Šesan, *op. cit.*, pag. 633.

15. Stelian Metzulescu, *op. cit.*, pag. 502.

zantin, din «părinți pioși, umblând fără abatere în toate poruncile dumnezeiești». Ei au crescut fiica lor în deprinderi cuvioase și au învățat-o legea Domnului. După moartea părinților ei, având vârsta de 19 ani, a părăsit casa părintească și a plecat spre Ierusalim și «Locurile Sfinte». S-a oprit mai întâi la Constantinopol, unde a vizitat cele mai vestite biserici și s-a închinat după cuviință, apoi a trecut în Asia Mică și a intrat într-o mănăstire de călugărițe din localitatea Heracleea. Acolo a viețuit 5 ani în post și rugăciune și apoi a plecat spre Țara Sfântă. La Ierusalim a cercetat toate locurile pe unde a umblat Iisus Hristos. De la Ierusalim a mers la o mănăstire de călugărițe din apropierea Iordanului, unde a rămas câțiva ani, nevoindu-se în desăvârșire duhovnicească potrivit cuvintelor Sfintei Evanghelii.

Într-o noapte, în timpul rugăciunii, a avut o descoperire: Îngerul Domnului i s-a arătat și i-a spus: «Lasă pustia și întoarce-te în patria ta, că acolo trebuie să lași trupul tău pământului». Cuvioasa s-a supus acestei revelații și a plecat spre locurile natale. A vizitat din nou Constantinopolul cu bisericile sale, Sfânta Sofia, biserica Născătoarei de Dumnezeu, Vlaherne, apoi s-a stabilit din nou la Epivata. Nu mult după aceea a încetat din viață. Avea 27 de ani. Trupul i-a fost înmormântat de «oarecari buni creștini».

Mult mai târziu a fost înmormântat, un marinar în apropierea mormântului ei, care «rău și-a cheltuit viața». Sfânta s-a arătat în vis unuia dintre cei ce îngropaseră marinarul. I s-a făcut cunoscută cine este și i-a zis: «Gheorghe, du-te îndată și scoate osemintele mele și le așază în alt loc». În aceeași noapte, o femeie evlavioasă a avut o vedenie asemănătoare. Cei ce au avut aceste descoperiri au spus și altora și împreună au mers la mormânt și au găsit trupul neputrezit.

Făcându-se cercetări amănunțite asupra vieții sfintei, precum și unele vindecări minunate ce s-au săvârșit prin mijlocirea sfintelor ei moaște, s-a hotărât aducerea lor în biserica Sfinților Apostoli din Epivata. Aici au stat până în anul 1241, când țarul Bulgariei, Ioan Asan al II-lea, cu o mare procesiune, le-a adus în capitala sa, Târnovo. La Târnovo au stat până în anul 1393, când au fost ridicate din cauza invaziei otomane în Balcani și transportate la Vidin, unde își avea reședința Ioan Strațimir, țarul celui de al doilea țarat al Bulgariei. Ajungând și la Vidin și ocupându-l turcii, moaștele au fost strămutate de cneaghina Milița, soția cneazului Lazăr, la Belgrad. Dar, în 1521, sultanul Soliman al II-lea a ocupat Belgradul și a dat ordin ca moaștele Sfintei să fie trimise la Constantinopol. În Constantinopol au fost depuse în mai multe biserici, până ce în anul 1641, domnul Moldovei, Vasile Lupu, a plătit anumite datorii ale Patriarhiei pe care le avea față de «Poarta Otomană», a obținut aducerea lor la Iași și le-a așezat în biserica Sfinții Trei Ierarhi.

Sfânta Cuvioasa Parascheva este numită în sinaxare, în rugăciunile din *Molitfelnic* și uneori în calendare: «Cea Nouă». Acest atribut se dă spre a fi deosebită de cea «Veche», de Sfânta Muceniță Paraschevi.

Numele care produce confuzii și erori este cel de «Sfânta Vineri» și «Vineria Mare». Am arătat mai sus că «Sfânta Vineri» este echivalentul din limba română al cuvântului «Paraschevi» din limba greacă.

Cum se explică însă cel de «Vinerea Mare»? Deși în ultimul timp i se spune Cuvioasei Parascheva tot mai rar «Vinerea Mare» se folosește încă în popor și acest cognomen sau atribut. După ce Cuvioasa Parascheva a fost trecută în rândul «sfinților mari», sărbătoare cu ținere, în România, Serbia și Bulgaria, Sfânta Muceniță Paraschevi a rămas în rândul «sfinților mici», care nu sunt sărbătoriți cu ținere: «Vinerea Mică». Așa sunt numite în popor și cele două sărbători în cinstea Maicii Domnului: Adormirea Maicii Domnului — «Sfânta Maria Mare» și Nașterea Maicii Domnului — «Sfânta Maria Mică».

O confuzie regretabilă se face între Sfânta Cuvioasa Parascheva și Sfânta Vineri din basmele populare. Ele nu au comun decât numele: «Sfânta Vineri» — omonimul. Cercetătorii folclorului românesc¹⁶ au constatat că poporul, pornind de la însemnătatea diferită a zilelor din săptămână și modul cum trebuie utilizate și cinstitute, le-au personificat creând pe seama lor anumite povestiri ale căror personaje poartă numele zilelor săptămânii și le întruchiează: Sfânta Duminică, Sfânta Vineri, Sfânta Miercuri, Sfânta Luni. Prin gura acestor personaje, zilele respective vorbesc despre felul cum trebuie cinstitute, cum să se comporte oamenii în ele, dacă să lucreze și ce fel de lucrări au voie să îndeplinească sau să se odihnească.

Cea mai des întâlnită în basmele populare este Sfânta Duminică. În rândul al doilea apare Sfânta Vineri. Sfânta Vineri este ziua în care Domnul Iisus Hristos a fost prins, judecat, chinuit și răstignit. Ea ne amintește de acest eveniment și trebuie cinstită cu rugăciune și post.

Spre a impune în conștiința credincioșilor aceste îndatoriri, poporul a creat personajul «Sfânta Vineri». Sfânta Vineri din basmele populare este de obicei o persoană bătrână, slabă, întruchipând postul și rugăciunea, spre deosebire de *Sfânta Cuvioasă Parascheva*, care a încetat din viață la vârsta de 27 ani și este înfățișată în iconografia creștină ca o tânără cu înfățișare frumoasă.

Nu se poate găsi originea «Sfintei Vineri» din basmele populare nici în Sf. Muceniță Paraschevi, care a fost martirizată la o vârstă foarte tânără, pentru alte motive decât acelea pe care le întruchiează Sfânta Vineri din basmele populare.

Sfânta Vineri din basmele populare este «soră cu Sfânta Duminică». Ea cere oamenilor să țină ziua săptămânală de vineri, «Vinerea», cu post, rugăciune și abținere. Femeile nu trebuie să spele rufe, nu trebuie să țoarcă lână, să dărăcească, etc. Cine face acestea nu respectă «Vinerea» și supără pe Sfânta Vineri, care apare în vis sau aievea, muștră sau pedepsește pe cei ce nu o respectă. Pe cei ce îi respectă ziua, îi ferește de răutăți, de pericole, de boli, de căzături, îi apără de primejdii¹⁷.

16. Lazăr Șeineanu, *Basmele Române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice*, București, 1978; Ovidiu Bârlea, *Mica Enciclopedie a Poveștilor Românești*, București, 1978; Adrian Fochi, *Datini, versuri populare de la sfârșitul sec. al XIX-lea — Răspunsuri la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, 1976.

17. Lazăr Șeineanu, *op. cit.*, pag. 305; Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, pag. 452—453; Adrian Fochi, *op. cit.*, pag. 276.

Nu toată lumea confundă pe Sfânta Parascheva cu Sfânta Vineri din folclor. Atunci când este vorba de respectarea zilei de vineri prin post, sau în mod superstițios de neefectuarea unor lucrări, poporul nu se gândește la Cuvioasa Parascheva, sau Mucenița Paraschevi, ci la personajul mitic care întruchipează ziua săptămânală «Sfânta Vineri». Sinaxarul Cuvioasei Parascheva s-a citit totdeauna în Biserici și viața Sfintei este în general cunoscută credincioșilor. De altfel, pe măsură ce basmele populare circulă din ce în ce mai puțin pe cale orală, locul lor luându-l literatura cultă, sau scrisă, Sfânta Vineri din basme este cunoscută tot mai puțin.

Identificarea acestor două sfinte, se face mai mult în rândul celor din lumea cultă, care caută explicația sărbătorilor creștine printr-un fel de transpunere, devenire, evoluție a miturilor păgâne din lumea greco-romană.

Așa se petrec lucrurile și cu apropierea ce se face între Sfânta Parascheva — Sfânta Vineri — și zeița Venera, de care cei ce nu cunosc explicația numelui de Sfânta Vineri, atribuit Sfintei Cuvioase Parascheva¹⁸. Ei afirmă că prin atribuirea numelui de «Sfânta Vineri» Cuvioasei Parascheva, s-ar continua cultul zeiței Venera, că zeița păgână «Venus» — «Venera» ar fi devenit în creștinism Sfânta Parascheva — Sfânta Vineri. Aproximarea, identificarea sau continuarea cultului Venerei prin Sfânta Parascheva, pe baza numelui comun «Sfânta Vineri — Venera» nu are temei, deoarece zeița Venera era zeița frumuseții, a amorului, a voluptății, pe când cel două sfinte, cuvioasa și mucenița, au îmbrăcat haina monahală, au trăit totdeauna în feciorie, au fost devotate vieții spirituale, renunțând la viața lumească, pentru credința lor în Dumnezeu. Dacă în limba română, între Sfânta Vineri — Parascheva — și Sfânta Vineri din basme sau Venera, este o coincidență de nume, în limba greacă și slavă nu se poate face această apropiere.

Au trecut mai mult de 300 de ani de când Sfânta Cuvioasă Parascheva se află pe pământul patriei noastre și în mijlocul poporului român. Cinstirea ei, de către binecredincioșii creștini din țara noastră, a început însă, cu mult înainte. Documentele scrise arată că la începutul veacului al XIV-lea existau biserici cu hramul Cuvioasei¹⁹. De atunci și până în vremea noastră, sute de biserici au fost puse sub ocrotirea Cuvioasei Parascheva, atribuindu-li-se hramul ei. Numele Parascheva și Paraschiv l-au purtat în trecut și îl poartă și în prezent multe femei și bărbați.

După aducerea sfintelor ei moaște în țara noastră, a devenit ocrotitoarea, ajutoarea celor ce sunt în nevoi și necazuri. Chipul ei zugrăvit în biserici și pe icoane, în imne de laudă și cântări bisericesti, în sinaxare și cuvântări bisericesti, au apropiat-o tot mai mult de inima credincioșilor, îmbărbătându-i în lupta cu ispitele și păcatul, servindu-le ca exemplu de prețuire a valorilor spirituale, de trăire duhovnicească. Ea nu se poate confunda și nu trebuie confundată cu «Sfânta Vineri» din basmele populare sau cu vreo zeitate din antichitatea precreștină.

18. Al. Piru — *Istoria Literaturii Române*, București, 1977, pag. 62.

19. Milan Șesan, *op. cit.*, pag. 633.

DESPRE EXISTENȚA VITRALIILOR ÎN LOCAȘURILE DE CULT CREȘTINE

Pr. GRIGORE POPESCU

Cultul creștin a fost recunoscut de către Împăratul Constantin cel Mare, la anul 313 prin Edictul de la Milan.

Din perioada apostolică și până la această dată, primele comunități creștine — din cauza persecuțiilor păgâne — își îndeplineau obligațiunile religioase prin catacombe, sau în case particulare, care aveau săli mai mari, numite «eclesia».

Când numărul creștinilor a mai crescut, se adunau și în unele clădiri mai mari, unde de fapt se discutau treburile publice, în special a acelorora cu caracter judecătoresc, sau comercial.

Acestea fiind necorespunzătoare, a început să se zidească din piatră și cărămidă basilici (din latinescul «basilica»), care erau proprietatea comunității creștine, diferențându-se ca stil în țările din răsăritul și apusul Europei.

Din acele timpuri — prin săpăturile arheologice s-au descoperit 25 de basilici și în țara noastră, cele mai multe în Dobrogea (Sciția Minor). După secolul IV au apărut în Orient basilici cu cupolă în stil bizantin, exemplul tipic fiind basilica Sfânta Sofia de la Constantinopol, ridicată între anii 532—537. Acest model a fost orientativ pentru tot estul creștin.

O biserică în cel mai pur stil bizantin, cu cupolă centrală, sprijinită pe patru coloane, separate de zidurile interioare, este biserica Sfântul Nicolae domnesc de la Curtea de Argeș (sec. XIV). După secolul IV apare și în apus stilul romanic, în Italia și în Franța, întinzându-se în toate țările catolice, care a durat până în secolul XII. Acest stil este caracteristic prin mărirea bisericilor, cu ziduri groase ca să susțină bolta și cu ferestre multe și mici, care prin suprafața lor redusă, împiedicau în mare măsură, pătrunderea luminii exterioare în interiorul bisericii. Această obscuritate interioară din biserici, a ridicat o mare problemă, relativ la ferestre, pentru constructorii locașurilor de cult.

În acest sens, în apusul Europei, în secolul XII s-a înregistrat un deosebit progres. Datorită cunoștințelor acumulate și concepției îndrăznețe adoptate de către meșteșugarii din domeniul construcțiilor, s-a reușit ca printr-o dimensionare rațională a structurii de rezistență și echilibru realizat dintre bolți și pereții laterali, să se reducă marile suprafețe înzidite.

Astfel s-au realizat ferestre mai mari și mai multe, ajungându-se ca golul să predomine plinul, asigurându-se în interiorul bisericii o luminozitate maximă.

Aceasta a fost caracteristica de bază a acestui nou stil artistic, cunoscut sub numele de gotic, cu catedrale de mari dimensiuni și de o

verticalitate impresionantă — care a apărut mai întâi în Franța, apoi în unele țări din Europa și în Anglia, ajungând și la noi în Transilvania.

Dăm ca exemplu catedrala din Reims (sec. XIII), cu înălțimea de 38 m sub boltă, catedrala din Amiens (sec. XIII), cea mai mare din Franța, însumând o suprafață de 7700 m.p. cu 42 m înălțime sub boltă, primind în interior mulțime de credincioși și catedrala din Beauvais (sec. XIII—XV), cu înălțimea 48 m sub boltă. Acest stil gotic aplicat la construcția bisericilor — cu ferestre mai mari —, a favorizat în cea mai mare măsură instalarea vitraliilor reprezentând personaje sfinte și scene religioase din Noul și Vechiul Testament, în locașurile de cult creștine.

Ce este vitraliul ?

Cuvântul românesc vitraliu a fost împrumutat din franțuzescul «le vitrail», plural «les vitraux» și însemnează un panou decorativ, din plăci de sticlă colorate în masă, prinse într-o rețea de plumb. Desenul detaliilor se execută în «grisai-comieu». Sticla se execută din nisip fin de cuarț, manual sau industrial.

Fabricarea sticlei a fost cunoscută cu aproape 2000 de ani înaintea erei noastre de către egipteni, fenicieni, babiloneni, palestinieni și de acolo s-a extins în arta romanică, elenică și bizantină. La British Museum din Londra se află expus un splendid vas de sticlă, colorat în dungi verticale albe, portocalii și albastre, având forma unui pește, găsit în Egipt la El-Amarna și datat din anul 1400 î.d.Hr. Din perioada romană, s-au găsit bucăți de sticlă colorate la Pompei, Herculenum și Colonia în Italia, toate de culoare verzuie și brună (nu sunt figuri) încadrate în rame de bronz. Un vitraliu de sticlă colorată — albastră — de la Catedrala Sfânta Sofia din Constantinopol, se află la muzeul din Ravenna — Italia.

Trebuie să precizăm că tehnica pentru confecționarea vitraliilor, este mult diferită de pictura pe sticlă. Pentru executarea unui vitraliu este necesară mai întâi sticla colorată în toată masa ei, cu grosimea începând de la 2 mm până la 5—7 mm, chiar și mai mult.

În tehnica obținerii sticlei de calitate și a colorării acesteia, un aport deosebit l-au adus alchimiștii. Un procedeu pentru obținerea sticlei plane, este prin «peliculizare». Se suflă un cilindru din sticlă albă, care are o peliculă de sticlă colorată. Cilindrul de sticlă este tăiat în două și astfel se obțin două jumătăți de cilindru (longitudinale). Se introduce cilindru în cuptor la o temperatură ridicată moderat și sticla devine moale și se face plană.

Un alt procedeu mai poate fi obținerea de discuri prelucrate la cald, (ca un platou) prin suflare.

Culoarea sticlei se poate dobândi prin introducerea în rețeta de bază a sticlei, a diferiților coloranți, adică oxizi metalici. Spre exemplu : albastru se obține din oxid de cobalt ; albastru azur se obține din oxid de cupru ; verdele se obține din oxid de fier, sau din bicarbonat de potasiu ; galbenul se obține din sulfură de cadmiu sau grafit ; roșul se obține din seleniu, din cloruri de aur, sau din cupru prin diferite procedee ; violetul se obține din oxid de nichel fumuriu.

Cu timpul s-a inventat o nouă tehnică, care constă în presărarea de praf de siliciu peste panourile de sticlă, în timpul recoacerii acestora în cuptor, executându-se tente cenușii în chip de umbre. După ce s-a dobândit sticla plană, ea se taie cu diamantul în bucăți conform cu desenul conceput special pentru vitraliu.

Desenul și modelajul chipurilor de sfinți și a veșmintelor, se face cu ajutorul unei culori monocrome, negru sau brun numit «grisaille».

Când s-a obținut intensitatea și desenul dorit, aceste bucăți de sticlă se introduc într-un cuptor nu prea mare și se ard la o temperatură până la 530—550°. După această ardere, se oprește curentul electric, cuptorul rămânând închis și se lasă să se răcească lent în cuptor.

După ce s-a făcut arderea, bucățile de sticlă se pun iarăși pe desen și se montează în plumb. Problema dificilă este de a se tăia sticla cu toleranțe cât mai mici, în așa fel ca să se îmbine fără goluri mari.

Plumbul este un prețios auxiliar decorativ, dă energie modelului, afirmă tonul și garantează durata materialului. Plumbul este luminat în baghete, având în secțiune forma literei H, ca să cuprindă bucățile de sticlă, urmărind desenul făcut inițial și apoi este lipit cu cositor.

Atunci când vitraliul este prea mare, este nevoie de niște vergele metalice, care să întărească rezistența vitraliului la presiunea atmosferei și la propria greutate. După ce s-au făcut aceste ultime operațiuni, vitraliul se chituește cu un chit special și se pune în fereastra pentru care a fost făcut. Încadrarea vitraliilor în zidărie se face în vinclu de fier sau lemn de stejar.

La confecționarea vitraliilor, se va evita folosirea bucăților de sticlă prea mari, întrucât vitraliile formate din bucățele de sticlă mai mici (ajungem până la 300—400 bucăți pe mp) vor fi mult mai rezistente în decursul secolelor.

Bordura se face odată cu vitraliul, cuprinzând figuri geometrice sau motive florale.

Din cele arătate până aici, rezultă că, confecționarea vitraliilor este o artă complexă, cu multe etape de lucru. Se cere multă exigență, virtuozitate și opera trebuie să cuprindă o adevărată originalitate.

În secolele XI și XII, ritmul construcțiilor gotice de biserici și catedrale în Franța a fost extraordinar de mare, vorbindu-se despre o «cruciadă a catedralelor».

În decurs de 300 de ani, s-au ridicat 80 de catedrale, circa 500 de mănăstiri și mai multe mii de biserici parohiale.

În aceste secole, au apărut și cele mai multe ateliere de confecționat vitralii cu personaje sfinte și scene religioase din Noul și Vechiul Testament, ca tehnică avansată, creând opere de mare inspirație spirituală. De fapt, în acest timp, a fost cu adevărat epoca de aur a vitraliilor.

Acest apogeu a fost obținut în Franța mai ales la capela regală Sainte Chapelle din Paris (sec. XII), unde elementele de rezistență ale edificiului, au fost așa de mult reduse, încât înaltele bolți ale capelei reunesc 15 ferestre de vitralii, frumos pictate, având fiecare fereastră înălțimea de 15 m, însumând o suprafață de 618 mp de vitralii, unde sunt reprezentate multe scene biblice.

Această capelă este un unicat în privința confecționării vitraliilor, vădind o mare perfecțiune în execuție, realizând o plăcută atmosferă de evlavie creștină în interiorul ei. Astăzi, cele mai vechi vitralii se păstrează în Franța la catedrala Chartres, din anul 1150, cu 176 de panouri, care cuprind Noul și Vechiul Testament, având o rozetă cu genealogia Domnului Iisus Hristos și o altă rozetă cu medalioane reprezentând judecata de apoi.

Cel mai renumit vitraliu de aici este cunoscut sub denumirea «Fecioara din fereastră».

Vitralii vechi și mai noi se găsesc și la Catedrala Notre Dame din Paris (1193), care este și o remarcabilă construcție gotică. Această Catedrală, pe lângă obișnuitele vitralii din ferestre, mai are niște rozete cu deschiderea diametrului foarte mare, rânduite astfel: o rozetă în incinta zidului de apus, formând o aureolă în centrul căreia se găsește imaginea Fecioarei Maria cu pruncul, încadrată de doi îngeri și având în părțile laterale pe Adam și Eva, simbolizând scena mântuirii, după alungarea lor din rai.

În partea de nord a acestei catedrale, în incinta zidului se află o rozetă cu personaje din Noul și Vechiul Testament, care înconjoară pe Fecioara Maria. În partea de miazăzi a Catedralei se află o altă rozetă cu imaginea Domnului Iisus Hristos în mijlocul îngerilor și sfinților. Tot aici la catedrala Notre Dame, se mai află o rozetă cu zodiacul.

La fel ca la aceste două catedrale menționate — în același timp — sec. XII, XIII și XIV —, s-au confecționat vitralii la multe biserici și catedrale din Franța, prezentând aici numai câteva din ele: Catedrala

Saint-Denis (sec. XII), Catedrala din Metz (sec. XIII), Lyon (sec. XI), Angers (sec. XII), Evreux (sec. XII), Mens (sec. XIII), Bourges (sec. XIII), Reims (sec. XI), Amiens (sec. XIII) și altele.

Din Franța, această avalanșă a confecționării vitraliilor s-a răspândit cu repeziciune în toată Europa.

În Italia cele mai vechi vitralii religioase sunt la Domul din Milano și Domul din Florența. În anul 1506, Papa Iuliu al II-lea cheamă pe pictorii vitralieri ca să orneze palatul apostolic de la Vatican cu vitralii.

În Germania, cele mai vechi vitralii sunt la Catedrala din Augsburg (sec. XI), care s-au păstrat în întregime până astăzi.

În Anglia se află celebra Catedrală din Canterbury, reședința arhiepiscopului primat al bisericii anglicane, începută în anul 1070 și terminată în anul 1503, unde se păstrează și astăzi cele mai importante serii de vitralii medievale engleze din secolele XII și XIII.

Multe biserici cu vitralii religioase se găsesc în toate țările din Europa, ajungând și în America.

Toate vitraliile de la bisericile și catedralele creștine au fost donate în decursul timpului de către regi, împărați, episcopi, cardinali, mareașali, nobili, persoane mai înstărite și breslele de meșteșugari.

Odată cu apariția stilului renașterii, barocului și clasicului, confecționarea vitraliilor a mai scăzut în secolele XVI, XVII și XVIII.

Atunci au început să apară vitralii, mai ales cu caracter laic, la palate, castele, atenee, muzee etc.

În decursul timpului, multe vitralii vechi religioase, au fost scoase de la biserici și catedrale pentru a fi ferite de : războaie, revoluții, cutremure, incendii și depozitate în muzee, unde sunt păstrate cu mare atenție și astăzi.

Marii magnați de astăzi ai lumii, pe lângă bogățiile pe care le posedă, se laudă că au în tezaurul lor — sub cheie — și fragmente de vitralii vechi religioase de valoare mondială.

În urma săpăturilor arheologice care s-au făcut în țara noastră, s-au găsit vitralii compuse din bucăți de sticlă albă, hexagonale sau rotunde la mănăstirile Dobrovăț (1543), Probota (1530), Sucevița (1581), precum și la alte mănăstiri ridicate de către domnitorii noștri.

În ultimul secol, o pleiadă de meșteri vitralieri români, buni creștini, plini de evlavie și cu talent deosebit, confecționează vitralii religioase pentru bisericile ortodoxe, adoptând aceste vitralii la stilul pictural bizantin

Un asemenea centru vitralier, a fost și la Sfânta Patriarhie din București, unde s-au confecționat vitralii pentru biserici, precum și la ferestrele de la Palatul Patriarhal, intrarea secundară spre cabinet

Cercetând bisericile din București, am constatat că peste 20%, au vitralii cu personaje sfinte și scene religioase.

Aceste vitralii sporesc starea de evlavie și rugăciune din biserici, respectând următoarele reguli : să fie executate în funcție de arhitectura bisericii, în funcție de locul pe care îl ocupă, de decorul care le înconjoară, de geamurile vecine și de tot ansamblul interior al bisericii.

Meșterul care confecționează vitralii, trebuie să dobândească mai întâi inspirația cuvenită și apoi să se apropie de șevaletul său, ca și poetul care se apropie de masa sa de scris.

Un vitraliu durează secole și trebuie să se realizeze o operă aproape perfectă, având un rol decorativ, instructiv, dar mai ales moral.

Lumina filtrată care pătrunde prin aceste frumoase vitralii în biserică, produce o atmosferă cu adevărat feerică ; intrând credinciosul în biserică, uită de lumea din afară, sufletul lui vibrează, credința sporește și simte cum Dumnezeu coboară în inima sa.

Acest colorit plăcut al vitraliilor te captează, te cheamă la reculegere, la meditație și la rugăciune.

Câteodată, o lacrimă ascunsă alunecă ușor pe obraz ! Atunci a avut loc o plenitudine spirituală.

GÂNDIREA SFÂNTULUI ISAAC SIRUL ÎN EXPERIENȚA MISTICĂ A UNUI CĂLUGĂR DE LA ATHOS DIN SECOLUL XX

Fratele TEOFAN *

Ne propunem să studiem aici influența gândirii — sau mai curând a prezenței duhovnicești — a Sfântului Isaac Sirul asupra experienței mistice a arhimandritului Vasile Gondikakis, egumenul mănăstirii Ivron din Muntele Athos. Ne vom limita la studierea unui text al acestuia : *Abba Isaac o syros* apărut la Atena, Ed. Domos, 1981.

Pentru Părintele Vasile, Sfântul Isaac Sirul este icoana însăși a sfântului ortodox și, mai mult chiar, a omului ajuns la desăvârșire, în care se împlinește voia din veșnicie a lui Dumnezeu : îndumnezeirea.

«El s-a înălțat la Raiul cel dumnezeiesc prin întreaga sa trăire» (p. 9). Prin «trăire» Părintele Vasile nu înțelege o noțiune abstractă sau filosofică, ci o realitate foarte concretă : «El a trăit harul întrupării (Domnului) deplin în trupul său» (p. 9). Această îndumnezeire — ajungerea la asemănarea cu Dumnezeu prin sinergie teantropică (conlucrarea cu harul dumnezeiesc) — l-a făcut pe Sfântul Isaac Sirul nu numai să vadă «forța creației și frumusețea celor nevăzute», dar i-a dat chiar puterea ca, «asemenea lui Dumnezeu, să zămislească, cum El însuși a zis, lumi noi» (p. 7). Iată cum sfântul redobândește rostul originar al omului, cel care i-a fost hărăzit în Rai, de a da nume tuturor ființelor, adică — dacă nu să le creeze, acesta fiind privilegiul exclusiv al lui Dumnezeu — să le aducă la existență. Omul este chemat astfel să devină împreună-creator cu Dumnezeu, făcând să izvorască existența și, înainte de orice, *eksistând*. Sfântul devenit împreună-creator cu Dumnezeu și chiar dumnezeu prin har, ajunge «mai presus de creaturi, situându-se în afara oricărei mișcări» (p. 7). Dar, în același timp — ceea ce este propriu antinomiei transcendență-imanență care exprimă Dumnezeirea, în același timp inaccesibilă în esență și împărtășibilă prin energiile sale — sfântului, tocmai pentru că a restaurat în el asemănarea inițială cu Dumnezeu, «îi este milă de orice ființă aflată în suferință, fie ea cât de neînsemnată. Și de aceea plânge și se roagă pentru întreaga creație, chiar pentru șerpii veninoși» (p. 7). De aceea sfântului nu i se poate reproșa îndepărtarea de lume. Pe această îndepărtare de lume își clădește el o mai mare apropiere de oameni, aici pune el rădăcina slujirii sale de mijlocitor pentru ei și pentru lume. «El, cel care ne iubește într-atât, să voiască el, oare, să fugă de noi?», se întreabă Părintele Vasile. «Nu. El ne arată astfel că depărtarea nu mai înseamnă separare.

* De la Schitul «Sfântul Ilie», Les Chaumes Vidauban. Articolul respectiv a apărut în *Le Messager orthodoxe*, nr. 121, 111, 1992, p. 49.

El pregătește un loc pentru noi. El este în chip real cu noi și în noi» (p. 44).

I s-a aplicat adesea Sfântului Isaac Sirul eticheta de nestorian¹, pentru faptul că a fost episcop la Ninive în secolul VII. Dar pentru Părintele Vasile, ca și pentru întreaga tradiție ortodoxă, Sfântul Isaac Sirul nu este numai cu adevărat ortodox, ci chiar Sfânt Părinte al acestei credințe. E bine să ne reamintim cuvintele lui Vl. Lossky : «Mistica este privită aici (în Răsărit) ca desăvârșire, ca pisc al oricărei teologii, ca teologie prin excelență» (*Teologia Mistică a Bisericii de Răsărit*). În ceea ce-l privește, Părintele Vasile spune : «Întreg adevărul care însuflă și face să crească Biserica, toate lucrurile, atât de dificile intelectual, dar clar formulate din punct de vedere dogmatic de Grigore de Nissa, de Dionisie Areopagitul, de Maxim Mărturisitorul, se regăsesc aici (la Sfântul Isaac Sirul), dar nu transpuse în cuvinte, ci ca adevăruri trăite» (p. 9). Căci viețuirea ascetică precede esențializările dogmatice, Ortodoxia fiind, înainte de toate, ortopraxie. «Nu învăța pe cineva ceea ce n-ai înțeles și înfăptuit încă tu însuși, ca să nu fii rușinat și să se descopere, prin asemănare cu purtarea ta, înșelăciunea ta» (*Cuvântul XXIII*, Filocalia rom., vol. 10, p. 127). Înșelăciunea, adică erezia, este înainte de orice heteropraxie. Să cităm acest minunat text al Părintelui Vasile, în care, în termeni calcedonieni, ia apărarea Sfântului Isaac Sirul : «El trăiește harul întrupării și binecuvântarea unirii celor două naturi în Hristos, în chip neamestecat și nedespărțit. El este anti-nestorian și în învățatura, și în viața sa. Harul perihorezei îi pecetluiește și îi însuflă trăirea și personalitatea» (p. 34). Dar Avva Isaac nu este numai antinestorian, este și anti-mesalian : «Chiar ajuns la desăvârșire și depășind limitele umanității corupte, el știe că «atât timp cât ești închis în lumea trupului», trebuie să te «sârguiești în faptele pocăinței» (*Epistola IV*). El îndeamnă să ne ferim de «viclenia diavolilor și de cei care spun că este desăvârșire în această lume, pătimașă și schimbătoare» (p. 38). Părintele Vasile, cu autoritatea propriei experiențe duhovnicești de monah atonit, afirmă că : «Nici o erezie nu a pătruns în teologia (Sfântului Isaac) și nici o erezie nu rezistă în prezența sa» (p. 21).

Cititorul scrierilor Sfântului Isaac remarcă de îndată stilul său propriu, bogăția și frumusețea unei scriituri în același timp profetice și poetice. «Nici o frază, nici un cuvânt nu sunt fără rost. Nimic, în același timp, nu lipsește în arhitectura frazei sale. Totul, la el, se naște în chip firesc și bine cumpănit» (p. 12). Scrisul său exprimă «torentul de viață care-l străbate, care-i pune la încercare rezistența, paralizându-i membrele și inima» : «De multe ori când scriam acestea, mi se

1. Schitul atonit «Învieerea Domnului» din Kapsala a editat slujba Sfântului Isaac Sirul compusă de regretatul iconograf al Marii Biserici, Gherasim (1992). În secolul VII, ierarhia nestoriană condamnase teologia Sfântului Isaac (cf. R. Duval, *La littérature syriaque*, Paris, 1907).

opreau degetele pe hârtie și nu mai puteam să le mișc de plăcerea ce se ivea în inima mea și care mă aducea la tăcerea simțurilor», scrie Isaac însuși (*Cuvântul* 38). Avem aici «hârtia ocrotită de albul ei curat»; Sfântul Isaac află ceea ce Mallarmé va căuta în van². Tăcerea sacră, Absența care dezvăluie Prezența de dincolo de prezență: Parusia. Părintele Vasile arată că Sfântul Isaac «nu expune categorii ale gândirii. El nu exprimă într-un mod distant principii sau valori morale. La el totul este eveniment, erupție» (p. 24). Putem constata că, adesea, frazele Sfântului Isaac sunt bipolare, că ele prezintă fețele opuse ale adevărilor. Dar aceasta nu implică alternativă; structura binară este depășită nu doar într-un al treilea termen — sintetic —, ci într-o adevărată teofanie a cuvântului, care se manifestă — desăvârșește în tăcere. Intellectul este crucificat de antinomie. «Nu mai găsești nimic pe care să te sprijini, te afli într-un alt mediu, cu o altă logică» (p. 14), căci «pentru a exprima ceea ce este de nespus, ești silit să spui lucruri nebunești» (p. 36). Totuși aceste lucruri «nebune» nu sunt simpla expresie a unei beții extatice în cuvinte care s-ar putea înlocui cu altele, căci Sfântul Isaac Sirul este profet, iar scrisul său este inspirat. «El este cu totul convins de ceea ce crede și de ceea ce scrie» (p. 13). În *Cuvântul XV*, Sfântul Isaac Sirul spune: «Îți spun ție un lucru și să nu te îndoiești (...), pentru că cele arătate de mine sunt adevărate. Căci și în aceste cuvinte ale mele îți spun ție adevărul, ca în toate» (ed. cit., p. 82), iar «de te va învăța cineva cele împotriva acestora, să nu-l crezi» (*Cuv. XXIII*, p. 129). Sfântul Isaac este infailibil *ex-cathedra*, adică în Duhul Sfânt.

Infailibilitatea sa însă nu este apăsătoare, constrângătoare, dimpotrivă, ea este eliberatoare. Căci «el pătrunde în închisorile create de sisteme, înlătură amăgirile ideologiilor, și-l dezvăluie pe om cu totul, acolo unde se află cu adevărat» (p. 16). Sfântul Isaac Sirul este un mare pedagog care călăuzește spre lumina la care el însuși a ajuns; am putea îndrăzni să spunem chiar: un pedagog care călăuzește la lumină numai pentru că el însuși a devenit lumină. Arhimandritul Vasile, care este el însuși părinte duhovnicesc, ne dă, prin cuvintele Sfântului Isaac Sirul, propriile îndrumări duhovnicești: «Nu-l mântuiești pe fratele tău cu sfaturi și îndemnuri din afară. Nici nu-i dai vreo libertate zicându-i: «Fă ceea ce voiești!». Trebuie ca dragostea ta, în chip tainic, ca soarele care răspândește căldură, ca aerul curat, să-l facă îndrăzneț, să-i poată

2. Este vorba despre un vers din poemul *Brise marine*. Nu ne putem opri de a nu oferi cu privire la această vană încercare («am încercat să ridic o pagină la puterea cerului instelat»), de a exprima adevărul, a artistului lipsit de harul credinței, explicația pertinentă pe care o oferă Claudel: «Știam... că bucuria întru Dumnezeu este singura realitate și că omul care nu crede în chip sincer în ea nu va fi niciodată artist cu adevărat, nici sfânt, ci își va împlini doar o simplă datorie, cu pretenții de literat. Aici aflăm explicația pentru atitudinea tragică a lui Mallarmé a artistului «pur» care-și dă seama în final că n-are nimic de spus» (Paul Claudel, *Lettres à Jacques Riviere*, Gallimard, Paris, 1936, p. 34) (n. tr.).

reda sănătatea, născând în el dorința personală de a trăi cu adevărat. Tocmai aceasta face avva Isaac. Arzând în întregime, el transmite ca o torță taina Bisericii, focul purificator, și roua alinătoare. Din viața lui țâșnește iubire, iubire în care celălalt se simte liber și îndemnat să se împlinească. El îl cuprinde cu dragoste pe semenul său, lăsându-l liber să fie ceea ce este. Te știe cum ești. Te înțelege. Te lasă să te miști liber, să-ți cunoști singur ființa și limitele și forța, natura celor vii și frumusețea lor» (p. 18). Libertatea este o condiție indispensabilă. Și Sfântul Isaac este călăuză «care ne face să nu mai avem nevoie de călăuză» (p. 20).

Pustnicul sirian îl întâlnește, peste timp, pe Grigorie de Nissa și nevoia vechii întrebări: «Cine sunt eu?», la care ne răspunde: «Fericit este omul care-și cunoaște slăbiciunea lui. Căci această cunoștință i se face temelie, și rădăcină, și început a toată bunătatea» (Cuv. XXI, p. 112). Trebuie să subliniem că la Sfântul Isaac Sirul cunoașterea nu este privită în chip evagrian, ci biblic, în sensul că înțelegerea păcătoșeniei proprii, iar nu o anumită co-naturalitate cu Dumnezeu, duce la vederea minții. Ne găsim într-o perspectivă metanoică, iar nu în una speculativă. «Și dacă e cu puțință ca mintea noastră să se miște de la sine spre bine, fără a fi învățată» (Cuv. 84), cunoașterea care este rodul rugăciunii nu este ea însăși decât o «treaptă prin care urcă cineva la înălțimea credinței» (Cuv. 84, p. 327). Dar «când ajunge cineva aproape de aceea (de credință), nu mai are nevoie de ea (de cunoaștere)».

Tot astfel, dacă «oricine poate afla căile care-i sunt potrivite», aceasta nu înseamnă că «calea împărătească» — calea smereniei — nu rămâne singura cale de urmat: «Smerește-te, și vei vedea slava lui Dumnezeu întru tine» (Cuv. V, p. 56). Această cheneză se vedește a fi înălțare fără sfârșit. «Ne este dată viața. Și moartea ne este dată. Trăim ca să murim. Trăim și ne întindem, ca să ne cununăm cu moartea; pășim spre mormânt, pierdem toate cele avute. Și astfel le câștigăm pe toate. Le găsim. Fără a fi de față, depărtați de toate, inexistenți, noi existăm cu toate și prin toate. Aceasta este lupta noastră: prin desăvârșita nemișcare, prin absența (din lume), să ajungem la măsura «inexistenței» (anhiparxias) și să ne facem vrednici de această culme, atingând libertatea care ne îngăduie să călătorim oriunde și să fim prezenți pretutindeni» (p. 27).

Atunci sfântul ajunge să simtă iubire față de întreaga lume: «iubește toate ființele» și «le iartă pe toate» (p. 26). În această stare, «el ajunge la o năștiință mai presus de orice cunoaștere și se află într-o captivitate mai presus de orice libertate» (p. 28). Eliberat de patimi, pentru el libertatea nu mai este ceea ce numim îndeobște libertate, ci supra-libertate, «el ajunge să renunțe la propria libertate» (p. 28), «fiindcă el a pășit deja în veacul ce va să vină» (p. 24), în care *non posse peccare*... În această stare, omul se situează «dincolo de bine și

de rău», «credința este mai presus de fa_tele virtuții» (*Cuv. LXII*, p. 329) ; ajungând la asemănarea cu Dumnezeu, el devine «nedrept», pentru că este plin cu totul de o milă dumnezeiască. «De la dreapta judecată el s-a ridicat la milă, care în același timp împlinește și depășește dreapta judecată», zice Părintele Vasile (p. 32). Pentru Sfântul Isaac «mila este potrivnică judecății drepte» (*Cuv. LVIII*, p. 299). Această «nedreptate» înseamnă depășirea cu totul și pentru totdeauna a Legii talionului, este viețuirea după Noul Legământ pecetluit prin sângele lui Iisus Hristos. Această «nedreptate» negrăită este iubirea. «Totul este iubire, spune Părintele Vasile : și raiul celor mântuiți și iadul celor osândiți» ; căci «osânda este neputința de a iubi» (p. 43). Sfântul Isaac Sirul a sporit până la iubirea desăvârșită : «Focul care arde în inima sa cuprinde întreaga creație. El îmbrățișează cu o iubire dumnezeiască toate creaturile, chiar «pe dușmanii adevărului și pe însuși diavolul» (p. 43).

Chiar dacă Sfântul Isaac Sirul «n-a rămas închis în morală» (p. 28), totuși există pentru el o virtute care rămâne cea mai înaltă, smerenia. «Toate luptele, asceza, virtuțile, au un singur țel : să ne aducă la smerenie» (p. 39). «Ea este plinirea Împărăției» (p. 40). «În vederea acesteia le-a poruncit lor (ucenicilor) Mântuitorul să nu se despartă de Ierusalim, până ce nu vor primi puterea de sus. Ierusalimul înseamnă virtutea, iar puterea înseamnă smerenia» (*Cuv. XX*, p. 110). Pentru Sfântul Isaac smerenia și frumusețea sunt strâns legate, cum scrie el în *Cuv. XI* : «Tot cel ce are în sine smerenie este cinstit (ca frumos)». Smerenie este aproape un sinonim pentru divinitate : «Pe cel smerit toți îl primesc ca pe Dumnezeu» (*Cuv. XX*). Prin smerenie se ajunge la vederea curată a creaturilor. «Pentru că sfântul iubește toate ființele, toate pentru el sunt curate» (p. 43). «Propria sa desăvârșire nu e o problemă personală, ea este prilej de mântuire pentru noi toți» (p. 43). Prin rugăciunile sfântului universul întreg este mântuit : «În măsura în care un om de o ființă cu noi a ajuns la o asemenea treaptă, în persoana lui noi înșine, prin harul lui Dumnezeu, ajungem la aceeași desăvârșire. Ajungem să ne împărtășim din bucuria de negrăit a veacului ce va să vină, care, încă de acum, scaldă sufletul și inima fraților noștri îndumnezeiți» (p. 37). «Ca pe un frate te privim, avva, pe tine care ne-ai înțeles și ne-ai iubit atât» ! A fi prieten al Sfântului Isaac înseamnă a fi prieten al lui Iisus (Ioan 15, 15). «Cei care tac asemenea avvei Isaac, spune Părintele Vasile, sunt cei care vorbesc cu adevărat. Cei care se împărțeau de lume sunt cu adevărat cu noi, într-un alt fel, într-o altă formă. «Ignoranța» lor deschide căi noi pentru cunoaștere. «Inexistența lor ne menține în existență» (p. 45).

*

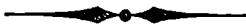
* *

Cu moartea Sa, Iisus a zdrobit moartea, cu «inexistența» sa, Sfântul Isaac Sirul a zdrobit inexistența noastră, neantul nostru interior, lipsa de dragoste. Căci dacă Dumnezeu este Cel ce este (Ieș. 3, 14), de asemenea Dumnezeu este Iubire (I Ioan 4, 8). Aceasta înseamnă că toate sunt aduse la ființă din iubire și că toate în fond sunt de una și aceeași ființă. Iubesc, deci exist. Osânda cea mare este să nu poți iubi. Această osândă duce la inexistență, inexistență pe care, prin «inexistența» sa, Sfântul Isaac Sirul a desființat-o.

În încheiere, îl voi lăsa pe Părintele Vasile să vorbească, pe el, cel care m-a îndrumat cu toată grija în m-rea Stavronichita și căruia țin să-i aduc și cu acest prilej omagiul meu :

«Și Orientul și Occidentul l-au primit pe Sfântul Isaac Sirul. A creat o școală și o tradiție care au făcut cunoscut locul nașterii sale și pe creștinii de limbă siriacă. A fost tradus în arabă și a influențat pietatea musulmană. A fost tradus în etiopiană, ajungând în Africa. A fost tradus de asemenea în greacă și este privit ca părinte al isihasmului. L-a influențat pe Simeon Noul Teolog, pe Nichita Stithatul, pe Grigorie Palama. Nicodim Aghioritul îl numește : «Filosoful meu duhovnicesc». Prin intermediul traducerilor grecești a trecut în lumea slavă și a fost citit cu pasiune de ruși din secolul trecut. Starețul Ieremia din Egina († 1966) sfătuiește pe cel lipsit de mijloace să cerșească pentru a strânge bani ca să-și cumpere cartea avvei Isaac».

Apele fluviului său.— ale vieții și învățaturii sale — izvorăsc, curate, din adânc, în pustiu. El a trăit în Siria în sec. VII, dar prezența sa umple istoria, intrând în veșnicie. Locul vieții sale a fost pustia cea mai adâncă. A fost un pustnic. Viețuirea sa nu seamănă cu cea a călugărilor cenobiti. Totuși el a pus bazele unei autentice antropologii ortodoxe» (p. 17).

(Sfântul Isaac Sirul scrie : «Bucuria cea întru Dumnezeu este mai puternică decât viața de aici»)

(Traducere de MARINELA BOJIN)

RECENZII

MIHAI DIACONESCU, *Prelegeri de estetica Ortodoxiei. 1. Teologie și estetică*, ed. Porto-Franco, Galați, 1996, 450 p.

Autorul, cunoscut ca romancier, este cadru didactic universitar la Universitatea din București și la cea din Pitești și, în același timp, cercetător științific principal la Institutul de Istorie și Teorie literară «G. Călinescu» al Academiei Române. A participat la multe simpozioane și reuniuni internaționale, la Berlin, Leipzig, Paris, Sofia, Bonn și Hale.

Opera sa publicistică este încărcată de harul inspirației literare dublat de acrvia omului de știință umanistă și teologică. Amintim în acest sens, lucrarea publicată nu demult: *Frumosul – categorie fundamentală în estetica Ortodoxiei* (1994). Cum scria Nichifor Crainic, deschizător de drumuri în estetica ortodoxă română prin *Nostalgia Paradisului*: «Frumusețea e numele lui Dumnezeu și când operele de artă se vor făuri sub acest semn, Mântuitorul va avea în această țară cel mai seducător apostolat laic al împărăției cerului» (*Zile albe, zile negre, Memorii*, 1991, p. 279). Un astfel de apostolat desfășoară autorul în mijlocul generației tinere de studenți cărora le-a predat prelegerile acestui curs universitar în anul 1994—1995 la Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității din Pitești și la Facultatea de Sociologie, Psihologie și Pedagogie a Universității din București.

În prefața lucrării, autorul ține să sublinieze faptul «că fără existența strălucitei școli românești de teologie ortodoxă, și, în mod deosebit, a Școlii științifice de Studii Clasice Bizantine și Patristice dezvoltată în ultimele patru decenii la Institutul Teologic Universitar din București, aceste prelegeri nu ar fi fost posibile» și omagiază în mod special opera teologică a părintelui prof. Dumitru Stăniloae, «cel mai mare teolog ortodox al timpului nostru». Teologia ortodoxă, spune autorul, «a marcat profund și definitiv profilul spiritual al generațiilor de intelectuali din România acestui secol», și reține aprecieri asupra lucrărilor I.P.S. Nicolae Corneanu, *Încercări de estetică creștină* (1947) și *Elemente de estetică patristică* (1959, 1984) și, de amintit, Pr. Prof. Nicolae Neaga, *Problema frumosului în Vechiul Testament* (1958).

Avem acum avantajul unui tratat de Teologie estetică la nivel universitar, în care se aduc noi contribuții, investigații și noi definiții de care noile generații pot beneficia, ca și cititorii interesați în problematica expusă. Autorul a pornit de la considerentul «că un curs de estetică este absolut necesar îndeosebi pentru studenții de la secțiile de teologie-litere, care vor avea o dublă specializare și vor deveni profesori de religie ortodoxă și de limba și literatura română». Autorul și-a asumat misiunea de a preda acest curs la Facultatea de Teologie din Pitești. S-a ivit de la început și greutatea, fiindcă în afară «de strălucitele eseuri ale lui Nichifor Crainic, pe care aceste cursuri le valorifică din plin, și de cele câteva erudite studii ale Părintelui Mitropolit Nicolae Corneanu, nu prea aveam cu ce porni la drum. Nici în teologia catolică, protestantă sau anglicană nu se găsesc prea multe lucrări dedicate în mod special unor probleme de estetică». Autorul adaugă emoționanta confesiune: «A fost un îndemn providențial. M-am apucat de lucru. Vechiul sfat al tașăului meu, preotul și învățătorul de țară Aurelian Diaconescu,

binecuvântată fie-i memoria: «încearcă să treci prin inimă ceea ce lucrezi cu mintea și cu mâinile», mi-a fost mereu îndreptar.

Puținătatea studiilor de estetica Ortodoxiei, explică, afirmă autorul, caracterul de primă schiță al celor apărute în diversele capitole. Ele sunt doar «o vagă și schematică evocare a vastei și fascinantei problematice a esteticii Ortodoxiei. Aproape jumătate din materia prelegerilor discută numai câteva ipostaze ale artei. Din punct de vedere principial și al metodicii, problema are un caracter mult mai complex. Evaluarea diverselor ipostaze ale artei arată că ea există numai ca mod de comuniune, de comunicare și de revelare a ceva. În acest sens, subliniază autorul, arta este ofrandă, bucurie, tradiție vie, doxologie, catehizare, diaconie, reuniune de simboluri, spiritualizare» (p. VIII).

În realitate, estetica este o disciplină paradoxală, pentru că în ea se încearcă expunerea discursivă, rațională, categorială, metodică, sistematică, riguros secționată pe capitole și pe grupări de probleme a ceea ce este trăit ca realitate vie, cuprinzătoare, indivizibilă. Cel ce se simte atras și pătruns, transformat, de evidența în Sine a Frumuseții trăiește în elanul credinței, al revelației și percepției directe, atotcuprinzătoare, indivizibile, și nicidecum în deliberările, căutările, reluările schematice și antinomiile expunerii sistematice. În această privință, dogmatica și experiența filocalică ortodoxă sunt fundamentul sigur al oricărei abordări adecvate a problemelor estetice (p. IX). Îndeosebi în operele teologice ale Sfinților Părinți și Scriitorii bisericești, găsim expresia sublimă a unor adevăruri descoperite prin trăire, prin spor în credință și prin înaintare neconținută spre Dumnezeu Cel lăudat în Sfânta Treime, Creatorul a toată făptura văzută și nevăzută, Proniatorul a toată firea. Teologia lor este, în egală măsură, expresia unei autentice trăiri în Iisus Hristos Domnul nostru și a meditației profunde asupra celor descoperite. Simțim în aceste opere cât de puternic L-au trăit Sfinții Părinți ai Bisericii pe Hristos Mântuitorul cel Preabun. Dar în același timp — cât de limitate sunt puterile limbajului de a comunica sublima trăire a tainelor spirituale cu care s-au învrednicit în rugăciunile și lucrările lor pline de smerenie. Sfinții Părinți și Scriitorii bisericești sunt cei mai importanți inspiratori și cele mai înalte modele ale paginilor tratatului elaborat de autor (p. IX). Prelegerile de estetica Ortodoxiei din tratatul său își au sursa într-o dorință de comuniune și comunicare trăită de autor (p. X). Notele explicative, pe care am ținut să le reținem din Prefață, ilustrează importanța și perspectivele acestui unic tratat de estetica Ortodoxiei, adus de autor în atenția recunoscătoare a tinerilor săi studenți, ca și contribuția sa meritorie adusă dintr-o perspectivă nouă culturii românești contemporane.

Lucrarea este structurată în patru mari capitole, cu subdiviziunile lor:

I. Teologie și estetică: Prolegomene; Ortodoxia sau dreapta credință; Definiția esteticii. Momente din evoluția esteticii; Estetica Ortodoxiei, ca disciplină teologică; Frumosul — Categorie fundamentală în estetica Ortodoxiei; Ființa se revelează prin intermediul a numeroase categorii; Caracterul schematic și restrictiv al cunoașterii logice și teoretice.

În *Prolegomene*, autorul precizează de la început că estetica este considerată în mod curent o teorie a frumosului. Mai precis — a frumosului în general și a sentimentului pe care el îl provoacă și îl întreține în noi. Estetica se constituie ca un ansamblu de principii, categorii, explicații, demonstrații și valori care au la bază o anumită expresie artistică conformă cu un ideal de frumusețe. În acest sens estetica este considerată o disciplină filosofică alături de antropologie, gnoseologie, morală, psihologie, logică. Estetica Ortodoxiei pornește de la Învățătura de cre-

dintă autentică a Bisericii și se înfățișează ca un ansamblu coerent și revelator despre variate categorii specifice, despre un mare număr de principii, demonstrații și concluzii legate de vasta problematică a Frumosului. Estetica Ortodoxiei este cea mai cuprinzătoare și cea mai revelatoare doctrină a Frumosului și a artei fundamentate pe principii religioase. După învățătura de credință ortodoxă, revelarea Divinului în lume prin Kenoză Fiului lui Dumnezeu, face posibilă îndumnezeirea omului (theosis, deificatio), adică participarea acestuia prin energiile divine necreate, la viața lui Dumnezeu și la Frumusețea divină ca atribut al Sfintei Treimi și totodată la frumusețea lumii întregi, a umanității, în general, și a fiecărei persoane ca chip al Creatorului ei, a lucrărilor omenești și a fiecărei opere de artă — în parte. În credința ortodoxă nu numai omul se înfățișează, înfrumusețează prin purificare de pătimi, spiritualizare și înaintare (anabasis) pe calea virtuților spre Arhetipul Frumuseții, ci lumea întreagă e însetată de Creatorul ei. Ortodoxia pornește în formulările ei estetice de la Frumusețe ca atribut al Divinității, la frumusețea lumii, la frumusețea omului, a lucrărilor sale și cu deosebire a operei de artă. Integrate viziunii pascalice ele dau credinciosului sentimentul propriei participări la Frumusețe. Nici o altă doctrină estetică nu are o astfel de cuprindere. Adevărul estetic revelat în Ortodoxie se dobândește în cuprinsul credinței și implică aspirația spre Dumnezeu. Frumusețea Arhetipală este Dumnezeu ce nu poate fi definit printr-o relație. Estetica Ortodoxiei nu rămâne o disciplină filosofică, ci devine teologie și teologhisire. Ea aspiră să exprime sistematic cu mijloace relaționale, respectiv pe cele legate de problematica frumosului. Prezența creatoare, proniatoare și judecătoare a lui Dumnezeu în lume ni se descoperă și prin intermediul frumuseții. Altfel spus, frumusețea este o cale de înălțare a omului spre Dumnezeu Frumusețe.

II. *Ipostazele Frumosului: Frumosul divin; Frumusețea lumii; Frumosul uman; Frumosul artistic.* Cu Frumosul divin putem comunica doar pe cale apofatică. Știm că fiecare atribut legat de infinitatea lui Dumnezeu este, la rândul său, infinit. Dar ce anume este infinitatea care este «conținutul concret al infinității acestor atribute» nu reușim să sesizăm. Învățătura ortodoxă despre diversele moduri de cunoaștere ale ființei și atributele divine ne ajută să înțelegem, pe de o parte — că Dumnezeu «se caracterizează prin frumusețe, frumusețea maximă», iar pe de altă parte — că «El însuși este Frumosul». În Sfânta Scriptură găsim numeroase texte din care putem înțelege frumosul ca dar al Dumnezeirii. Frumosul apare în primul rând în creație. «Și a privit Dumnezeu la toate câte făcuse și iată erau foarte bune» (Fac. 1, 31). Sfinții Părinți afirmă că El este atotfrumos. Toată frumusețea lumii își are cauza în Dumnezeu Frumusețe la care aspiră prin spiritualizare. Din Dumnezeu Frumusețe își trag existența toate câte sunt frumoase. În lume, orice ar fi ales, Frumusețea este un nume al Divinității. În acest sens, Frumosul Divin este mai presus de toate cele omenești și lumești, mai presus de orice revelație naturală sau supranaturală. Urătenia este introdusă în lume prin păcatele oamenilor. Perfecțiunea frumuseții umane se realizează în Sfânt. Idealul creștinului este Sfințenia. Estența sfințeniei este de ordin spiritual. Prin artă omul îl adoră și-L preamărește pe Dumnezeu. Artă însumează totalitatea operelor create de om pentru a exprima un ideal spiritual-estetic. Frumosul artistic ne înalță sufletul spre Frumusețe, ca atribut al Divinității. Frumusețea artei ni se impune ca un mod de revelare a Divinității. Pentru că Frumosul nu poate veni decât de la Dumnezeu. De la frumusețe, ca atribut al Divinității, la frumusețea lumii, la frumosul uman și la frumosul artistic, iar de la frumosul artistic spre Dumnezeu circuitul este complet. În acest

sens, frumosul artistic este un moment într-o devenire continuă în care energiile divine necreate lucrează fără oprire.

III. *Mistagogie și Caligogie*: *Frumosul în Teologia, Mistagogia și Caligogia Sfântului Dionisie Smeritul și Areopagitul*; *Contemplație sensibilă, contemplație estetică și contemplație mistică*; *Teofilie, teognosie și filocalie*; *Estetica urâtului*; *Estetica Ortodoxiei în concepția lui Nichilor Crainic*; *Valoarea estetică și norma estetică*; *Rigoare dogmatică și norma estetică*. Estetica Ortodoxiei are un punct ferm de plecare în scrierile fundamentale ale Sfântului Dionisie Smeritul și Areopagitul. «Identitatea dintre Dionysius Exiguus, marele teolog din Scythia Minor, fondatorul erei creștine, și Sfântul Dionisie Areopagitul (Dionisie Pseudo-Areopagitul), autorul genial care ne-a lăsat *Teologia mistică* și *Despre Numele Divine* este acum un fapt ferm stabilit, datorită studiilor de o severă rigoare științifică întreprinse timp de mai bine de două decenii de Pr. Prof. Dr. Gh. Drăgulîn» (p. 130). Această identitate de persoane, considerată «acum un fapt ferm stabilit», trebuie privită însă cu prudență, pentru motivele, mai întâi, de ordin lingvistic.

Dionisie Exiguul sau *Smeritul*, considerat când «străromân», când «român», când «daco-roman» triește între anii cca 470—cca 545 și nu poate fi străromân, fiindcă perioada «străromână» sau «română comună veche» se încadrează între secolele VIII—XII. *Dionysios* este nume grecesc și nu un nume traco-dac romanizat, ca Sfântul *Dasius*, *Argesus* sau *Dada*, nume de sfinți daco-romani din sec. IV. *Exiguus*, ad latin = mic, slab, neînsemnat, folosit drept cognomen și de alte categorii sociale, ca militari, oameni politici, nu poate fi sinonim cu «smeritul», fiindcă smerenia este o virtute morală și călugăriei, «în smerenia» lor nu-și atribuie virtuți, ci păcate, pentru care își adaugă cognomenul de «păcătosul», — «peceans» — peccator sau «amartios — amartia», păcat, greșeală în limba greacă.

Identificarea de opere scrise aflate sub diferite nume, dar aparținând numai unui singur scriitor, se face pe bază textologică și stilistică, deci problema este mai întâi de ordin lingvistic, ceea ce nu s-a făcut, ca să se poată afirma identitatea stilistică sau textologică dintre operele celor doi scriitori, și ca să se poată afirma identitatea lor de nume.

După Sfântul Dionisie Areopagitul, Frumosul este un nume al Divinității. Frumosul este etern, imuabil, suprarational, supra-esențial, supra-unitar și este sursa inepuizabilă a armoniei și a frumuseții raționale existente în lume, «fiind cauza creatoare ce pe toate le mișcă și le strânge la un loc prin dragostea de frumusețe proprie». Trăirea cea mai intensă a Frumuseții, maxima deschidere a ființei umane spre Divinitate se realizează în extaz, în cadrul cunoașterii apofatice. Trăirea filocalică, preocupare majoră în cadrul Creștinătății Răsăritene, este orientată spre Frumusețea nepieritoare. Filocalia este iubire de Frumusețe netrecătoare. Ea susține aspirația spre îndumnezeire a celor mai buni dintre credincioși. Preocupările filocalice sunt o constantă în întreaga Ortodoxie. Trăirea Frumuseții nu este posibilă decât în contemplație. După învățătura ortodoxă, omul, chipul nemuritor al lui Dumnezeu, restabilit și desăvârșit în Hristos, are o frumusețe aparte, care își are sursa în infinitul Frumuseții Divine. Spre Frumusețea Divină, arhetipală, aspiră frumusețea umană, respectiv tot ceea ce este mai uman în om. Remarcabile referințe sunt aduse despre «Estetica urâtului» care în Ortodoxie echivalează cu păcatul, care vine de la diavol, care distruge și trupul dar mai ales sufletul. El este «o cale sigură spre iad», iar iadul «este tot ceea ce poate fi mai sumbru, mai teribil, mai monstruos în condiția umană. Ca și păcatul sau ca și diavolul, iadul este de o urâtenie absolută». Ar fi fost binevenit aici să se fi vorbit și despre manifestările

degradante ale zișilor sataniști din zilele noastre. Vorbindu-ne despre «Reprezentarea simbolică a iadului», trebuie cuprins și subcapitolul «Reprezentarea simbolică a raiului».

Sunt sugestive referințele despre «Denunțarea urâtului în opera lui Tudor Arghezi» (p. 230—233). Importante sunt considerațiile de restituire ale operei lui Nichifor Crainic, privind Estetica Ortodoxă (p. 236—263). Artă Ortodoxiei, subliniază autorul, mărturisește și laudă Adevărul lui Dumnezeu. Prin artă oamenii îl adoră pe Dumnezeu. De aceea în Ortodoxie arta este doxologie. Prin artă oamenii trăiesc în comuniune în cuprinsul noului popor al lui Dumnezeu și în fața lui Dumnezeu oamenii sunt egali. Ortodoxia comunică atât de strâns cu actele, formele și semnificațiile cultului divin. În teologie, și cu deosebire în teologia dogmatică, ca mod de cunoaștere a lui Dumnezeu și modalitate de exprimare a experienței, cultului și misticii spirituale a Bisericii, se află categoriile, principiile, noțiunile și demonstrațiile cu care estetica Ortodoxiei abordează inepuizabila problematică a frumosului, a proceselor creației și a ipostazelor artei indiferent de locul și timpul în care ele au fost afirmate (p. 290).

IV. Artistul și creația: Kenoza artistului; Creația artistică; Inspirația; Credința artistului; Speranța activă; Dragostea lucrătoare.

Reținem din acest capitol concluzia sugestivă ca meditație și mesaj: «Arta își are sursa în dragoste, se manifestă ca dragoste, se împlinește ca dragoste și strălucește ca dragoste, pentru că omul a fost creat din dragoste de Dumnezeu, Care este dragoste. Ca permanență și dominantă a spiritualității creștine ortodoxe dragostea conferă sens și cele mai înalte semnificații nu numai operelor de artă, ci și vieții celor ce le-au creat, celor care le contemplă, oamenilor de pretutindeni și lumii întregi, care se spiritualizează neconștient însetată de Creatorul ei» (p. 444).

Cu asemenea reflexiuni de estetică filosofică creștină ortodoxă este încărcată întreaga lucrare a autorului, care indică un drum de ascensiuni spirituale în cultura contemporană românească, pentru care nu putem să-i fim decât recunoscători.

Pr. I. IONESCU

